

Latvijas Universitāte

Dace Strelēvica-Ošiņa

**VALODAS PAREIZĪBAS IZPRATNE
UN PRESKRIPTĪVISMA CĒLOŅI UN SEKAS:
LATVIJAS UN PASAULES PIEREDZE**

Promocijas darbs

izstrādāts filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē,
vispārīgās valodniecības apakšnozarē

Promocijas darba vadītāja:

profesore **Ina Druvieta**, *Dr.habil. philol.*

Rīga 2010

SATURS

<u>IEVADS</u>	5
1. Pētījuma objekts un mērķis.....	5
2. Pētījuma aktualitāte.....	8
3. Pētījuma novitāte.....	9
4. Teorētiskais pamats, izpētes materiāli un metodes	11
5. Promocijas darba struktūra.....	13
6. Pētījuma aprobācija.....	14
<u>1. NODALA.</u>	
PRESKRIPTĪVISMA TERMINOLOĢIJA, TEORIJA UN TAM RADNIECĪGIE JĒDZIENI	15
1. Tiekšanās pēc pareizības – praktiski universāla cilvēces īpašība.....	15
1.1 <i>Valodas pareizības jēdziens</i>	15
1.2 <i>Valodas spēja un „universālā gramatika”</i>	16
1.3 <i>Rūpes par pareizību: komunikatīvās kompetences daļa</i>	17
1.4 <i>Bērna valodas apguve un pareizības izpratne</i>	18
2. Preskriptīvisms: jēdziena un termina izcelsme un definīcija	18
3. Pūrisms – viens no spilgtākajiem preskriptīvisma aspektiem	20
4. Citi ar preskriptīvismu un valodas pareizību saistīti jēdzieni	21
4.1 <i>Norma, normēšana, normatīvs u.c.</i>	21
4.2 <i>Valodas kultūra un valodas kopšana</i>	23
4.3 <i>Valodas plānošana</i>	26
4.4 <i>„Verbālā higiēna”</i>	27
4.5 <i>Politkorektums</i>	28
4.6 <i>Hiperkorekcija</i>	29
5. Preskriptīvisma pretstati	33
5.1 <i>Preskriptīvisms un deskriptīvisms</i>	33
5.2 <i>Preskriptīvisms un antipreskriptīvisms</i>	36
5.3 <i>‘Prescriptive vs. proscriptive’</i>	37
6. Preskriptīvisma terminoloģija un pētījumi latviešu valodniecībā: īss ieskats	38
6.1 <i>Terminu lietojums</i>	38
6.2 <i>Daži pētījumi par attieksmi pret valodas pareizību Latvijā</i>	41
<u>2. NODALA.</u>	
PRESKRIPTĪVISMA TRĪS GALVENIE VIRZIENI	45
1. Uz cilvēku orientētais preskriptīvisms	46
1.1 <i>‘Shibboleth’ jēdziens</i>	46
1.2 <i>Sociālā stratifikācija un valodas pareizība: Lielbritānijas piemērs</i>	47
1.3 <i>Latvijas situācijas īpatnības</i>	50
2. Uz valodu orientētais preskriptīvisms	52
2.1 <i>Bažas par valodas izzušanu</i>	52
2.2 <i>Valodas pārmaiņas: attālināšanās no pagātnes „zelta laikmeta”</i>	53
2.3 <i>Valodas „degradācijas” pierādījums – aizguvumi</i>	57
2.4 <i>Valodas „degradācijas” pierādījums – necenzētā leksika</i>	62
2.5 <i>Protests pret pārspīlēto preskriptīvismu</i>	64
3. Uz kļūdu orientētais preskriptīvisms.....	65
3.1 <i>Kļūdas jēdziena relativitāte</i>	65

3.2 Kļūdu izmantošana mācību procesā.....	67
3.3 Kļūdu meklēšanas akcijas	70
3.4 Attieksme pret kļūdu stigmatizēšanu.....	72
3.5 „Populārākā” valodas kļūda Latvijā: ka un kad fenomēns.....	73
4. Trīs preskriptīvisma virzienu mijiedarbība.....	76

3.NODALA.

PAR VALODAS PAREIZĪBU ATBILDĪGIE: PROFESIONĀLĀS GRUPAS

UN INDIVĪDI	78
1. Valodnieki	78
1.1 Valodnieks pozitīvā sabiedrības vērtējumā.....	79
1.2 Valodnieks negatīvā sabiedrības vērtējumā.....	81
1.3 Kādam būtu jābūt valodniekam?.....	85
2. Pedagogi	87
2.1 Preskriptīvisms, disciplīna un izglītība	87
2.2 Valodas mācīšana deskriptīvisma laikmetā.....	89
3. Grāmatizdevēji.....	91
3.1 Grāmatu iespiešana – valodas standartizāciju veicinošs faktors.....	91
3.2 Redaktora unikālā loma.....	93
4. Autori un tulkotāji.....	95
4.1 „Valodas meistars” – preskriptīvis.....	95
4.2 „Valodas meistars” – antipreskriptīvis.....	97
5. Žurnālisti un citi publiskie runātāji/rakstītāji.....	98
5.1 Žurnālistu un politiķu misija valodnieku un sabiedrības skatījumā.....	98
5.2 Žurnālista pašcenzūra.....	100
6. Katrs indivīds un visa sabiedrība.....	100
6.1 Uzskats par individuālo atbildību.....	101
6.2 Paradokss aptaujas respondentu atbildēs.....	101
7. Valodas pareizības sargātāju metaforiskie apzīmējumi.....	102
7.1 Pozitīvie apzīmējumi.....	102
7.2 Ironiskie un negatīvie apzīmējumi.....	103

4.NODALA.

VALODU KONTAKTI – PRESKRIPTĪVISMU VEICINOŠS OBJEKTĪVS

APSTĀKLIS.....	105
1. Valodu kontakti > pārmaiņas valodā.....	106
1.1 Pārmaiņas valodas struktūrā.....	107
1.2 Jauna lingvistiska koda rašanās.....	108
1.3 Valodas standartizācija.....	112
1.4 Standartizācija un urbanizācija: Latvijas situācija.....	115
1.5 Valodas izzušana.....	120
2. Valodu kontakti > pārmaiņas lingvistiskajā domā un attieksmē.....	123
2.1 Jauni valodniecības virzieni.....	123
2.2 Valodas standartizācija: latviešu un citu etnosu pieredze.....	124
2.3 Preskriptīvisma ideju aizgūšana.....	129

5.NODALA.

DAŽI SUBJEKTĪVI PRESKRIPTĪVISMU PAVADOŠI PROCESI UN MĪTI.....

1. Valodas mitoloģija: īss ieskats.....	132
1.1 Tautas lingvistika un tautas etimoloģija.....	133

1.2 Daži mīti par preskriptīvismu.....	134
1.3 Mīti par valodas kvalitāti un pārmaiņām.....	135
1.4 Mīti par jauno tehnoloģiju ietekmi uz valodu.....	137
1.5 Mīts par nesaprotamību.....	139
1.6 Savvērestības teorijas par valodas apzinātu „degradēšanu”.....	142
2. Valodas pareizības simboliskais un reliģiskais aspekts.....	143
2.1 Valodas pareizība un savas grupas vienotības apziņa.....	143
2.2 Valodas pareizība reliģiskā lietojumā: vēsturiskais aspekts.....	144
2.3 Labskanība kā preskriptīvisma mērķis.....	146
3. Nepareizība: komiskums un protests.....	147
3.1 „Komiskais” dialekts pretstatā standartvalodai.....	147
3.2 Uzjautrinošās kļūdas.....	150
3.3 Parodijas – kļūdas parodija un pareizības parodija.....	151
3.4 Valodas “nepareizība” kā eksotika un kā protests.....	153

6.NODALA. PRESKRIPTĪVISMA SAIKNE AR NEIECIETĪBU: MĪTI UN REALITĀTE.....

1. <i>Intolerantia praescriptivismi</i> – preskriptīvisma neiecietība vai neiecietība pret preskriptīvismu?	155
1.1 Kritika par preskriptīvisma šķietamo bezjēdzību.....	155
1.2 Kritika par preskriptīvisma un pūrisma šķietamo agresiju.....	157
2. Preskriptīvisms un sociālā neiecietība.....	158
2.1 Preskriptīvisms – sabiedrības zemāko un/vai neizglītotāko slāņu diskriminācija?.....	158
2.2 Preskriptīvisms – diskursa jēgas un būtības neievērošana?.....	160
3. Preskriptīvisms un etniskā neiecietība	162
3.1 Atšķirīgais valodcentrētības līmenis dažādās etniskās grupās: cēloņi un sekas.....	163
3.2 Valoda kā identitātes pamats: Latvijas situācija.....	169
3.3 Preskriptīvisms kā ksenofobijas un agresijas sublimācija.....	180

NOBEIGUMS.....

1. Preskriptīvisma rehabilitācijas iezīmes Rietumpasaulē.....	187
1.1 Preskriptīvisms kā pētniecības objekts.....	187
1.2 Valodas pareizības izpratne izglītībā.....	188
2. Kā izturēties pret preskriptīvismu Latvijā un pasaulē?.....	189

TĒZES.....

PIELIKUMS.....

BIBLIOGRĀFIJA.....

IEVADS

Attieksme pret valodas pareizību – atbalsts vai noraidījums valodas normām un to ievērošanai, kā arī mijiedarbība starp šiem abiem pretējiem viedokļiem (kurus mēdz definēt kā preskriptīvu un antipreskriptīvu) – ir pamatmotīvs, kas raksturo lingvistisko vidi praktiski visās kultūrās un laikmetos cilvēces vēsturē, kopš vispār ir radusies valoda un jo īpaši rakstu valoda.

Pastāv arī tādas kultūras un etniskās grupas, kur dažādu vēsturisku, politisku u.c. faktoru dēļ valoda tiek cieši saistīta ar nacionālo identitāti, tāpēc arī valodas pareizības jautājumi neizbēgami iegūst īpašu simbolisku un emocionālu nozīmi sabiedrības lingvistiskajās attieksmēs. Pie šādām etniskām grupām pieskaitāmi arī latvieši, ņemot vērā, ka Latvijā kā vēsturiski, tā arī šodien ir bijusi visai kompleksa lingvistiskā un sociolingvistiskā vide. Latviešu tautas sarežģītais un vairākkārtīgais ceļš uz valstisko neatkarību, kā arī uz valsts valodas statusa iegūšanu resp. atgūšanu latviešu valodai, ir viens no galvenajiem cēloņiem, kāpēc Latvijā vēl šodien valodas jautājumiem tiek piešķirta liela nozīme un sabiedrībā valda visai izteiktas preskriptīvas attieksmes (un vienlaikus reizēm arī pretestība pret tām). Ņemot vērā arī pretrunīgo attieksmi pret lingvistisko preskriptīvismu mūsdienu Rietumu pasaulē (it īpaši angļu valodas vidē), kur šis sociolingvistiskais fenomens tiek analizēts jau pāris gadu desmitus, tika iecerēts veikt šo pētījumu, lai ar tā palīdzību gan pilnīgāk izgaismotu situāciju Latvijas sociolingvistiskajā vidē, gan arī papildinātu to preskriptīvisma teoriju klāstu, kuru pazīst Rietumu pasaulē.

1. Pētījuma objekts un mērķis

Šī darba mērķis ir analizēt **lingvistiskā preskriptīvisma** fenomenu, kas ir izplatīta parādība daudzās kultūrās, tai skaitā arī latviešu sabiedrībā, lai izpētītu tā cēloņus un sekas sociolingvistiskā skatījumā. Izdarot kopsavilkumu no aprakstiem, ko snieguši vairāki ievērojami britu valodnieki, piemēram, Pīters Tradžils (*Peter Trudgill* 2003, 107), Deivids Kristals (*David Crystal* 1997, 305–306), kā arī Pīters Metjūzs (*Peter Matthews* 1997, 293), preskriptīvismu varētu definēt šādi. Tas ir uzskatu kopums, kas:

- 1) tiecas sasniegt vai saglabāt valodas „pareizību” (un/vai „tīrību”); apstāties, nokļūt vai atgriezties kādā šķietami ideālā valodas attīstības posmā;
- 2) nereti izmantojot kādu ideoloģisku pamatojumu, šī mērķa sasniegšanai atbalsta apzinātu iejaukšanos valodas procesos, iesakot vai aizliedzot kādas valodas parādības vai elementus.

Valodas pareizība ir grūtāk definējams jēdziens. Būtībā „pareizība” nav valodniecisks vai vispār zinātnisks termins, bet drīzāk ētiska kategorija. Arī, piemēram, P.Tradžila „Sociolingvistikas terminu vārdnīca” (*A Glossary of Sociolinguistics* 2003), lai gan ietver šķirkli **pareizība** (*correctness*), nedefinē šo jēdzienu, tikai apraksta tā izmantošanu, uzsverot, ka daļā lingvistisko kopienu runātājiem mēdz būt stingri priekšstati par to, kas valodā ir pareizs un kas nav. P.Tradžils piebilst, ka vairākums Rietumu valodnieku uzskata, ka dzimtās valodas runātāju lietotās formas nevar vērtēt kā nepareizas (*P.Trudgill* 2003, 29). Savukārt sociolingviste Renāte Barča (*Renate Bartsch*) norāda, ka valodas pareizības jēdzienam vienmēr ir bijusi liela nozīme tradicionālajā gramatikas mācīšanā (*R.Bartsch* 1985, angļu izdevums 1987).

Viens no plašāk pazīstamākajiem un arī intensīvākajiem preskriptīvisma aspektiem ir **pūrisms** – cenšanās izvairīties no citu valodu elementiem kādā (parasti dzimtajā) valodā; reizēm ar to saprot arī tendenci izvairīties no dažādu sociolektu vai dialektu elementiem literārajā valodā jeb standartvalodā (Turpmāk ērtības labad tiks lietots precīzākais un ietilpīgākais termins „standartvaloda”.) Kā liecina dažādi avoti, termins *pūrisms* ir gan hronoloģiski senāks, gan arī sabiedrībā plašāk pazīstams nekā *preskriptīvisms*, un reizēm pat ir ticis lietots kā tā sinonīms.

Kopš 20.gadsimta sākuma mūsdienu Rietumu valodniecībā, it īpaši anglofonajā pasaulē, preskriptīvisms bieži ir vērtēts kā negatīva, arī anahroniska parādība. Daudzkārt ticis uzsvērts, ka “valodniecībai jābūt deskriptīvai (t.i. aprakstošai), nevis preskriptīvai”.

Preskriptīvie uzskati un darbības reizēm patiešām mēdz būt pārspīlēti, tiecoties nepamatoti pastāvēt uz kāda valodas elementa pareizību vai nepareizību, ignorējot valodas pārmaiņas un attīstību, vēsturiskos un sociālos faktoros u.c. Taču pret preskriptīvismu un pret jebkādu valodas ietekmēšanu vērstie viedokļi 20.gadsimta gaitā Rietumos bieži vien ir bijuši pārāk viennozīmīgi negatīvi – kā to arvien biežāk atzīst arī Rietumu sociolingvististi un citi speciālisti šodien. Skatījums uz preskriptīvismu ir pakāpeniski attīstījies no gandrīz pilnīgas ignorēšanas un noliegšanas līdz viedoklim, ka preskriptīvisms jāpēta kaut vai tādēļ, lai no tā labāk spētu izvairīties, un visbeidzot līdz atziņai, ka preskriptīvās attieksmes un darbības ir normālas un dabiskas sociolingvistiskas parādības.

Deskriptīvisma un antipreskriptīvisma (Rietumu sociolingvisti lieto arī šo jēdzienu, lai apzīmētu pret preskriptīvismu vērstus uzskatus un darbības; izvērstāks skaidrojums sniegts 1.nodaļā) vadmotīvs 20.gadsimtā nereti bija „Lieciet valodai mieru!” – pēc Roberta Hola (*Robert A.Hall*) grāmatas „*Leave Your Language Alone*” (1950) nosaukuma. Doma, ka

valodā visam jāļauj notikt dabiski, bez mākslīgas iejaukšanās, resp. bez preskripcijām, reizēm Rietumu un it īpaši anglofonajā kultūrā ir tikusi novesta *ad absurdum*, pieņemot, ka cilvēks nedrīkst izteikt nekādu viedokli vai vērtējumu par valodas parādībām un savu attieksmi pret tām. Taču gadsimta beigās ne viens vien sociolingvists ir norādījis uz saukļa “Lieciet valodai mieru!” iracionalitāti, uzsverot, ka „*valoda nav sociāli neitrāla un homogēna sistēma; tā drīzāk ir sociāla institūcija un kā tāda ir sociālu konfliktu objekts un līdzeklis*” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987, 228), un ka tikpat dabiska kā valodas pārmaiņas ir arī tās runātāju vēlme noteikt valodas normas, ietekmēt valodas lietojumu un vērtēt tās pareizību – uz to norādījusi Debora Kameronā (*Deborah Cameron*), Dž.Čamberss (*J.K.Chambers*) u.c. autori.

Preskriptīvisma pētniecība ir viens no nozīmīgākajiem un aktuālākajiem uzdevumiem gan makrosociolingvistikā, gan mikrosociolingvistikā. Preskriptīvās attieksmes, kā rāda vēsture un arī šodiena, ir gan plaši izplatītas dažādās kultūrās (dažādu iemeslu un apstākļu dēļ), gan arī izraisa ne mazums pārpratumu un konfliktsituāciju.

Tipisks piemērs ir Latvijas sabiedrība, kuru Ina Druviete nosaukusi par valodcentrētu (I.Druviete 2005, 53). Latvijas sabiedrībā gandrīz vienmēr plaši izplatīta ir bijusi visai preskriptīva un pūristiska nostāja, kā arī liela ieinteresētība valodas jautājumos vispār, tai skaitā bažas par valodas izdzīvošanas iespējām. Šī valodcentrētība Latvijas sabiedrībā bieži vien izpaužas asu diskusiju, domstarpību un diezgan kategorisku spriedumu veidā.

Tomēr preskriptīvisma motivācija Latvijā un anglofonajā pasaulē vairākos aspektos būtiski atšķiras. Tādēļ viens no šī promocijas darba mērķiem ir gūt dziļāku izpratni par preskriptīvisma (un arī antipreskriptīvisma) būtību un rašanās iemesliem, salīdzinot šo attieksmju dažādos sociopolitiskos un kultūrvēsturiskos cēloņus un sekas dažādos etnosos un kopienās. Šai darbā ar Latvijas situāciju pirmām kārtām tiks salīdzināta preskriptīvisma attīstība anglofonajā kopienā, kas pasaulē arī objektīvi tiek uzskatīta par vienu no spilgtākajiem preskriptīvi orientētas sabiedrības paraugiem, it īpaši vēsturiskā skatījumā. Otrkārt, analizējot vienu no preskriptīvismu izraisošiem faktoriem Latvijā, tiks sniegts arī salīdzinājums ar tādu savdabīgu lingvistisku kopienu kā Kanādas frankofonā province Kvebeka. (Dažādos kontekstos salīdzinājumam tiks sniegtas atsauces arī uz seno romiešu, vācu, īru, lībiešu u.c. sociolingvistisko klimatu.) Jāpiezīmē, ka šai darbā galvenais uzsvars likts tieši uz preskriptīvo attieksmju analīzi. Preskriptīvisma praktiskās izpausmes gramatiku, vārdnīcu u.c. veidā skartas mazāk.

2. Pētījuma aktualitāte

Pētījuma aktualitāti nosaka gan iepriekšminētie apstākļi – domstarpības, kas sabiedrībā rodas dažādu preskriptīvo un antipreskriptīvo viedokļu sadursmēs –, gan arī tas, ka Latvijas valodniecībā vēl nav bijis plašāka pētījuma, kas aplūkotu preskriptīvisma lomu Latvijā diahroniskā un sinhroniskā aspektā, ņemot vērā gan Latvijas un latviešu valodas vēsturi, etnosu savstarpējās attiecības u.c., gan arī pasaules valodniecības pieredzi un teorijas (turklāt izvērtējot preskriptīvās attieksmes gan negatīvās, gan pozitīvās blakusparādības).

Latvijā līdz šim preskriptīvisma izpausmes ir pētītas un sociolingvistiski analizētas salīdzinoši nedaudz – izņemot, piemēram, vairākus Ainas Blinkenas, Andreja Veisberga, u.c. valodnieku pētījumus, kuros konstatētas un analizētas pūrisma izpausmes latviešu valodas vēsturē un šodien. Daži latviešu valodas pētnieki (piemēram, Diāna Laiveniece 2006) ir veikuši arī socioloģiskas aptaujas, lai noskaidrotu cilvēku viedokli par valodas kultūru un tamlīdzīgiem jautājumiem, taču šīs aptaujas nereti tikušas veiktas tādos apstākļos un tādā respondentu lokā, ka devušas jau iepriekšparedzamus rezultātus. Dažos mazāk zinātniskos avotos (piemēram, Gatis Dilāns 2003) un arī citur sastopami mēģinājumi skaidrot latviešu preskriptīvisma izpausmes ar anglofonajā lingvistiskajā literatūrā sastopamo teoriju palīdzību, taču tās nav tikušas īpaši veiksmīgi pielāgotas Latvijas situācijai.

Latviešu un anglofonajā lingvistiskajā vidē preskriptīvismam nenoliedzami ir vairākas līdzīgas iezīmes. Piemēram, tā dēvētā „sūdzību vēstuļu” (*complaint letters*) tradīcija, kuru aprakstījuši britu sociolingvisti Džeimss Milrojs un Leslija Milroja (*J.Milroy, L.Milroy* 1985) – vēstuļu rakstīšana plašsaziņas līdzekļiem vai arī kādām iestādēm par novērotām valodas kļūdām – ir plaši izplatīta arī Latvijā. Līdzīga universāla preskriptīvisma pazīme ir arī cilvēka lingvistisko paradumu (resp. viņa „kļūdainās” valodas) saistīšana ar viņa morālajām vērtībām (resp. to trūkumu). Taču preskriptīvajām attieksmēm latviski un angļiski runājošajā sabiedrībā ir arī vairākas būtiskas atšķirības.

Pirmkārt, tās spilgti parādās valodnieku attieksmē pret valodas pareizības jēdzienu un sabiedrības attieksmē pret valodniekiem. Dažādu sociopolitisku apstākļu dēļ (kuri arī aplūkoti šajā darbā) Latvijas valodniecībā nav valdījusi tāda oficiāli antipreskriptīva nostāja kā anglofonajā pasaulē – drīzāk otrādi. Tādēļ Latvijas sabiedrībā, it īpaši tagad, pēcpadomju laikmetā, valodniecības nespeciālistu vidū ir bieži vērojami ne vien visai

antipreskriptīvi viedokļi, bet arī nihilisms pret valodas jautājumiem vispār un negatīva attieksme pret valodniekiem, kuri nereti tiek uztverti kā konservatīvi un iesīkstējuši, kā drauds valodas attīstībai un vārda brīvībai. Šī attieksme krasi atšķiras no anglofonajā vidē vērojamās, kur, kā norādījuši vairāki britu un amerikāņu autori, sabiedrība nereti uzskata valodniekus par liberāļiem, kas vieglprātīgi atstājuši valodu pašplūsmā, ļaujot tai „degradēties”, savukārt daudzi valodnieki gadu gaitā ir nesekmīgi centušies izkļiedēt nespeciālistu „preskriptīvos maldus” un (nereti krītot otrā galējībā un, kā jau iepriekš sacīts, ignorējot preskriptīvisma sociālo lomu) mēģinājuši pārliecināt sabiedrību, ka pareizības kategorija nav attiecināma uz valodu.

Otra un ļoti būtiska atšķirība skar preskriptīvo attieksmju cēloņus. Anglofonajā vidē valodas „pareizība” vēsturiski bieži ir tikusi saistīta ar cilvēka sociālo „pareizību”, jo pareiza standartvalodas prasme un normu ievērošana ir bijusi sabiedrības augstākos slāņus raksturojoša pazīme. Standartvalodas saistību ar sabiedrības sociālo stratifikāciju anglofonie autori bieži vien komentē kā pašu par sevi saprotamu pamatapstākli, kas rosina preskriptīvisma izpausmes. Savukārt Latvijā, kur valoda tiek uzskatīta par nacionālās identitātes neatņemamu daļu, sociālā stratifikācija nekad nav bijusi aktuāla valodas pareizības vērtēšanas kontekstā – šeit nepastāv paaudžu gaitā veidojusies, politiski un ekonomiski ietekmīga sabiedrības elite, kuru, atšķirībā no zemākiem slāņiem, raksturotu visaugstākais izglītības līmenis un arī pareizas latviešu valodas prasmes līmenis. Rūpēm par valodas pareizību Latvijā ir cits konteksts – valodas sargāšanu no iespējamās „degradācijas” te motivē nacionālās pašapziņas un patriotisma jūtas; valodas pareizības un „tīrības” saglabāšanu daudzi redz kā garantiju arī pašas tautas izdzīvošanai.

Šādas attieksmes iemesls ir Latvijas vēstures notikumi un ilgā atrašanās citu tautu pakļautībā. Arī britu sociolingvists Džons Džozefs (*John Earl Joseph* 1987), kanādiešu sociolingvists Džordžs Tomass (*George Thomas* 1991) u.c. konstatē, ka etniskajām grupām, kas tikušas okupētas un pakļautas citu tautu un valodu dominancei, valoda tiek cieši saistīta ar nacionālo pašapziņu un ir raksturīgs ksenofobisks pūrisms. Jau vairāki latviešu valodnieki ir norādījuši uz to, cik liela nozīme latviešu pirmās nacionālās atmodas laikā jeb jaunlatviešu laikmetā 19.gadsimtā bija latviešu valodas kopšanai un attīstīšanai, „attīrīšanai” no nevēlamiem vācu valodas aizguvumiem u.c. Arī šai promocijas darbā uzsvērtā valodas loma dažādos Latvijas vēstures posmos, it sevišķi nacionālajās atmodās. Īpaši tiks izcelts fakts, ka padomju varas gados latviešu valodas kopšana (ko nereti jau

varētu raksturot kā visai izteiktu preskriptīvismu un pūrismu, kas vērsts pret krievu valodas interferenci) bija simboliski ļoti nozīmīgs netiešs protests pret rusifikācijas politiku.

3. Pētījuma novitāte

Nemot vērā preskriptīvisma iemeslu būtiskās atšķirības dažādās kultūrās un etnosos, rodas nepieciešamība arī pēc jauna un visaptverošāka preskriptīvisma klasifikācijas veida. Tādēļ viena no šī promocijas darba novitātēm ir šeit piedāvātais preskriptīvisma iedalījums trīs galvenajos virzienos, atkarībā no tā, kāds ir attiecīgo preskriptīvisma izpausmju raksturs un galvenais mērķis.

1) Uz cilvēku orientētais preskriptīvisms – anglofonajā kultūrā pazīstamais (un kritizētais) preskriptīvisma virziens, kur valodas pareizība ir cieši saistīta ar cilvēka sociālo „pareizību”. Cilvēks koriģē un uzlabo savu valodas lietojumu, lai apliecinātu vai nodrošinātu savu vietu sociālajā hierarhijā. Savukārt kritika par cita cilvēka valodas “nepareizo” lietojumu vēsturiski reizēm ir bijis netiešs norādījums uz viņu zemāko sabiedrisko stāvokli; arī uz dažādu ētikas, morāles un uzvedības normu trūkumu.

2) Uz valodu orientētais preskriptīvisms – centieni „glābt” valodu no iedomātā pagrimuma, kuru izraisa citu valodu negatīvā ietekme. Tas raksturīgs Latvijai un citām līdzīgām kopienām (piemēram, Lietuvai, kā arī Kanādas frankofonajai provincei Kvebekai), kuras bijušas citvalodīgu etnosu pakļautībā, bet tomēr veiksmīgi saglabājušas savu valodu un šodien to lieto visās sociolingvistiskajās funkcijās. Šajās kopienās valodas pareizības un „tīrības” sargāšana bieži ir tikusi uztverta kā nacionālās pašapziņas un politiskas pretošanās simbols. “Nepareizi” runājošiem cilvēkiem galvenokārt tiek pārņemts patriotisma trūkums un nepietiekamas zināšanas par savas tautas valodu, literatūru, vēsturi u.c.

3) Uz kļūdu orientētais preskriptīvisms – var pastāvēt kā papildinājums gan uz cilvēku orientētajam, gan uz valodu orientētajam preskriptīvismam. Tie ir centieni stigmatizēt un izskaust atsevišķas „populāras” (bieži sastopamas un/vai kritizētas) īstas vai šķietamas kļūdas. Šis preskriptīvisms ir raksturīgs kā latviešu, tā anglofonajai kultūrai un, iespējams, savā ziņā ir universāls.

Otrkārt, novitāte ir arī mēģinājums parādīt preskriptīvisma (pat tad, ja tas ir pārspīlēts, zinātniski nepamatots utml.) pozitīvo aspektu – iespaidu uz attiecībām multietniskā un multilingvālā vidē. Lai gan preskriptīvisms bieži vien pamatoti tiek saistīts ar neiecietību (gan sociālā, gan etniskā aspektā), šai darbā mēģināts vilkt paralēles starp etnosa

valodcentrētību un agresiju (resp. tās trūkumu) konflikta attiecībās ar citu etnisku grupu (it īpaši, ja tā pārstāv kādreizējos apspiedējus). Gan Kvebekas pieredze ar frankofono un anglofono kanādiešu nesaskaņām, gan latviešu un rusofonu attiecības Latvijā rāda, ka tās lingvistiskās kopienas, kuras lielu uzmanību pievērš valodai kā identitātes pamatam un dažādiem valodas jautājumiem (tai skaitā preskriptīvai un pūristiskai valodas „pareizības” kopšanai), spēj noturēt domstarpības tikai valodas līmenī un izvairīties no fiziskas agresijas (kas savukārt ir raksturīga daudziem citiem etnisku konfliktu gadījumiem pasaulē, ja tajos nesaskaņu pamatā ir reliģiskās atšķirības, ekonomiskā vara u.c. faktori).

4. Teorētiskais pamats, izpētes materiāli un metodes

Šī promocijas darba teorētiskā pamata izveidē liela nozīme ir bijusi teorijām, definīcijām, atziņām un faktiem, kurus savos pētījumos snieguši dažādi gan latviešu, gan cittautu (britu, amerikāņu, anglofono un frankofono kanādiešu, vācu, franču, čehu, nīderlandiešu u.c.) valodnieki un citi speciālisti. Pirmām kārtām jānosauc (alfabētiskā secībā) jau minētie R.Barča, A.Blinkena, Dž.Čamberss, I.Druviete, Dž.Džozefs, D.Kameraona, D.Kristals, L.Milroja, Dž.Milrojs, Dž.Tomass, P.Tradžils, A.Veisbergs, kā arī Džouna Bīla (*Joan C.Beal*), Inta Freimane, Malkolms Haimans (*Malcolm D.Hyman*), Luī Žans Kalvē (*Louis-Jean Calvet*), Judīte Landrē (*Judith Landrø*), Linda Maglstona (*Lynda Mugglestone*), Kārlis Mīlenbahs, Stīvens Pinkers (*Steven Pinker*), Velta Rūķe-Draviņa, Ingrida Tīkena-Bona van Ostade (*Ingrid Tiekens-Boon van Ostade*) un daudzi citi. Šie autori ir analizējuši dažādus valodas pareizības, kultūras un standartizācijas aspektus sabiedrībā gan lokālā, gan globālā skatījumā.

Tam, ka ārzemju autoru vidū liels īpatsvars ir tieši anglofoniem, ir objektīvs iemesls – tā kā dihotomija *preskriptīvs/deskriptīvs* vispirms tika noformulēta amerikāņu valodniecībā, savukārt agrāko laiku Lielbritānijas kultūra (it īpaši 18.gadsimtā) tiek uzskatīta par klasisku preskriptīvas lingvistiskas vides piemēru, tad daudz vērtīgas teorētiskās literatūras par preskriptīvisma jautājumiem ir sarakstīts tieši angļu valodā. Lai gan darbā vairākkārt runāts par Rietumu kultūru un Rietumu pasauli un pēc iespējas sniegtas atsauces uz dažādu etnosu un valodu piemēriem gan mūsdienās, gan vēsturiskā skatījumā, tieši angļu valodas vide visbiežāk tiek izmantota kā Rietumus ilustrējošs piemērs – gan nupat minēto iemeslu dēļ, gan arī tādēļ, ka angļu valoda ir globālā valoda. (Nav noslēpums, ka mūsdienās daudzviet pasaulē ar „Rietumu” jēdzienu tiek asociēta tieši angļu valoda.)

Pamatmateriāls, no kura ar novērošanas un analītisko metodi iegūta informācija par preskriptīvisma izpausmēm un citām ar to saistītajām lingvistiskajām attieksmēm Latvijā, ir dažādu laikmetu publikācijas par valodas jautājumiem (gan zinātniskas, gan populārzinātniskas, gan ar zinātņi nesaistītas). Kā mūsdienu Latvijas sabiedrībā valdošo attieksmju un viedokļu avots izmantota izlases veidā aplūkotie Latvijas preses materiāli 2000.–2010.gadā – raksti, intervijas un publicētās lasītāju vēstules par valodas tēmām (visvairāk izmantots lielākais un nozīmīgākais laikraksts „Diena” un tā pielikumi), kā arī interneta materiāli – raksti un to komentāri dažādos ziņu un socializēšanās portālos, diskusiju forumi, blogi (emuāri) u.c.

2009.gadā ar rakstisku anketu palīdzību tika veikta arī neliela aptauja, galvenokārt orientēta tieši uz valodniecības nespeciālistiem un pēc iespējas dažādu paaudžu un profesiju pārstāvjiem. (Anketas jautājumi ir sniegti šī promocijas darba pielikumā.) Lielākā daļa no aptaujas 150 respondentiem (galvenokārt ar e-pasta palīdzību) tika rekrutēti dažu dienu laikā, izmantojot socioloģijā plaši pazīstamo „sniega bumbas” (*snowball*)¹ metodi.

Pētījumā izmantota arī salīdzināmā un sastatāmā metode, salīdzinot Latvijas situāciju ar personiskā pieredzē vēroto un dažādu autoru darbos aprakstīto un analizēto citu lingvistisko kopienu situāciju.

Visbeidzot jāpiemin, ka šajā darbā savu lomu spēlēja arī divi socioloģijā, antropoloģijā u.c. pazīstami pretstati – **ēmiskais** un **ētiskais** (jeb **etiskais**, kuru reizēm iesaka lietot, lai izvairītos no homonīmijas ar citas nozīmes vārdu „ētisks”) skatījums. Terminus *emic* un *etic*, kas atvasināti no *phonemic* (‘fonēmisks’) un *phonetic* (‘fonētisks’), 1954.gadā ieviesa amerikāņu valodnieks Kenets Paiks (*Kenneth L.Pike*). Saskaņā ar dažādu ekspertu viedokļiem, tie apzīmē „iekšēju” resp. „ārēju” skatījumu uz kādai grupai raksturīgu parādību, atkarībā no tā, vai vērtēts tiek no grupas dalībnieka vai arī „ārpusē stāvošā”, objektīvā pētnieka skatpunkta. Daži speciālisti uzskata, ka *insider/outsider* nav bināra opozīcija, bet kontinuums, jo pats pētnieks reizēm mēdz būt zināmā mērā pētāmās grupas loceklis, un tādējādi viņam ir pieejams gan „iekšējais”, ēmiskais skats uz attiecīgo fenomenu, gan arī „ārējais”, etiskais skatījums, ko sniegusi attiecīgā izglītība un sava veida distancēšanās (*Karen Eppley* 2006).

¹ Anglofonajā socioloģijā, sociolingvistikā u.c. ar šo metaforisko nosaukumu apzīmē metodi, kad respondenti tiek aicināti iesaistīt pētījumā citus respondentus un tādējādi to skaits arvien pieaug, līdzīgi sniega bumbai, kas veļas no kalna. (Dažviet šis termins latviešu valodā ir ticis atveidots arī kā “sniega pika” – skat., piemēram, Linda Lauze 2008, 42).

Valodniecībā un sociolingvistikā jo īpaši ir jādomā par pētnieka vienlaikus ēmisko un etisko pieeju, jo jebkurš valodnieks ir arī valodas lietotājs un jebkurš sociolingvists ir arī kādas pētījumu vērtas lingvistiskās attieksmes (un arī viena otra gluži subjektīva viedokļa) „īpašnieks”. (Arī šis promocijas darbs zināmā mērā ir izaudzis no šāda divpusēja skatījuma, ņemot vērā autores kādreizējo pieredzi korektores, redaktore, tulkotājas un pasniedzējas darbā, kas ļāva gūt dziļāku izpratni par valodas „pareizības” uzturēšanas un preskriptīvisma motivāciju un praktisko pusi. Savukārt impulsu pētījuma sākšanai, kā arī teorētiskās pamatzināšanas un spēju analītiskāk raudzīties uz preskriptīvajām attieksmēm Latvijā devušas valodniecības studijas Kembridžas universitātē maģistra grāda iegūšanai.)

5. Promocijas darba struktūra

Šis promocijas darbs sastāv no ievada, sešām nodaļām un nobeiguma.

1.nodaļa ir veltīta preskriptīvisma un valodas pareizības terminoloģijas un teorijas apskatam. Preskriptīvisma jēdziena izcelsme un vēsture Rietumu valodniecībā tiek analizēta, aplūkojot dihotomijas „preskriptīvisms un deskriptīvisms” un „preskriptīvisms un antipreskriptīvisms”. Tiek aplūkotas arī preskriptīvismam vairāk vai mazāk radniecīgās parādības (pūrisms, norma un normēšana, valodas kultūra, politikorekts u.c.). Sniegts arī ieskats preskriptīvisma terminoloģijas līdzšinējā lietojumā latviešu valodniecībā un sociolingvistiskajos pētījumos, kas skar attieksmi pret valodas pareizību Latvijā.

2.nodaļa izvērstā veidā aplūko šai promocijas darbā piedāvāto preskriptīvisma klasifikāciju trīs galvenajos virzienos – a) uz cilvēku orientētais preskriptīvisms, b) uz valodu orientētais preskriptīvisms un c) uz kļūdu orientētais preskriptīvisms.

3.nodaļā analizētas dažādas profesijas, kas tradicionāli tiek saistītas ar valodas pareizības ievērošanu un nodrošināšanu – valodnieki, pedagogi, grāmatizdevēji, žurnālisti u.c. Tiek aplūkota arī sabiedrības attieksme pret šo profesiju pārstāvjiem un to darbību, kā arī viedokļi par katra valodas lietotāja individuālo atbildību.

4.nodaļa pievēršas valodu kontaktiem kā objektīviem preskriptīvas attieksmes veicinošiem apstākļiem. Tiek piedāvāts klasificēt valodu kontaktu rezultātus divās grupās – a) kontaktu izraisītās pārmaiņas valodā pašā (tostarp galvenokārt jāmin aizguvumi un citas interferences, kas izraisa pūristisku un preskriptīvu reakciju) vai jauna lingvistiska koda rašanās un b) kontaktu izraisītās pārmaiņas lingvistiskajās attieksmēs un lingvistiskajā domā (tiek uzsvērts, ka preskriptīvās attieksmes ir iespējams arī aizgūt no citas kultūras).

5.nodaļa aplūko vairākus subjektīvus apstākļus un ar valodu saistītus mītus, kas pavada preskriptīvisma izpausmes. Piemēram, mīts, ka valoda laika gaitā vienmēr degradējas, it īpaši jauno tehnoloģiju iespaidā; uzskats, ka „nepareiza” valoda vienmēr ir nesaprotama; valodas pareizības simboliskās funkcijas; valodas nepareizības komiskuma dažādi aspekti (ieskaitot parodiju) u.c. Pieminēti arī daži mīti un iluzori priekšstati, kādi mēdz tikt attiecināti uz pašu preskriptīvisma fenomenu.

6.nodaļa aplūko un cenšas atspēkot vienu no Rietumos un daļēji arī Latvijā izplatītākajiem mītiem par preskriptīvismu – viedokli, ka aktīvas preskriptīvisma izpausmes iet rokrokā ar sociālu vai etnisku neiecietību. Salīdzinot valodas nozīmi dažādās kultūrās, tiek izvirzīta hipotēze, ka preskriptīvisms un pūrisms etnisku nesaskaņu gadījumā tieši palīdz sublimēt negatīvās emocijas nekaitīgā veidā, izmantojot valodu (t.sk. tās pareizības uzturēšanu) kā simbolisku ieroci .

Nobeigumā izdarīts secinājums, ka mūsdienu Rietumpasaulē ir vērojamas vairākas preskriptīvisma „reabilitācijas” iezīmes. Uzsvērts, ka Latvijā savukārt būtu nepieciešams vairāk izglītot sabiedrību par preskriptīvisma jautājumiem (ņemot vērā, ka šis jēdziens latviešu valodniecībā un kultūrā ienācis nesen, lai gan pati parādība jau sen ir pastāvējusi) un valodniecības un valodas procesiem vispār – it īpaši tāpēc, lai parādītu valodcentrētas sabiedrības pozitīvās puses.

Galvenās promocijas darba idejas ir izklāstītas tēzēs. Pielikumā sniegta arī pētījumā izmantotā aptaujas anketa.

6. Pētījuma aprobācija

Šis promocijas darbs ir aptuveni desmit gadus ilgu sociolingvistisku pētījumu rezultāts, uzskatāms par loģisku turpinājumu Kembridžas universitātē (*University of Cambridge*) aizstāvētajam maģistra darbam „*The Role of Prescriptive Linguistics in Latvia*” („Preskriptīvās valodniecības loma Latvijā”, D.Strelēvica 2000b; zinātniskais vadītājs – P.Metjūzs), no kura šai darbā izmantoti apmēram 10 procenti. Promocijas darba pamatidejas, kā arī citi ar šo tēmu tieši un netieši saistīti secinājumi un pētījumu rezultāti jau pausti vairākās autores publikācijās dažādos rakstu krājumos gan Latvijā, gan ārzemēs, kā arī Latvijas un starptautisku konferenču referātos un tēzēs kopš 1999.gada.

1. NODALA

PRESKRIPTĪVISMA TERMINOLOĢIJA, TEORIJA UN TAM RADNIECĪGIE JĒDZIENI

1. Tiekšanās pēc pareizības – praktiski universāla cilvēces īpašība

1.1 „Valodas pareizības” jēdziens

Lingvistiskā preskriptīvisma pamatā, kā jau iepriekš pieminēts, ir ideja par valodas pareizību, kas jā saglabā vai jā nodrošina. Jau darba ievadā minējām, ka „valodas pareizība” nav precīzi definējams lingvistisks termins. P.Tradžila „Sociolingvistikas terminu vārdnīcā” (*A Glossary of Sociolinguistics* 2003) vārdnīcā gan ir iekļauts šķirklis **pareizība** (*correctness*), bet arī tur šis jēdziens nav definēts, tikai aprakstīta tā izmantošana: „*Valodas kopienās* (speech communities), kam raksturīga izteikta fokusētība (skat. *fokusēts*¹ (focused)), dzimtās valodas runātājiem mēdz būt priekšstati par to, kādas formas valodā ir pareizas un kādas nav. Valodnieki ir vienprātis, ka par ‘nepareizu’ var nosaukt tāda lietotāja valodu, kuram valoda nav dzimtā, ja tajā sastopamas tādas formas vai lietojumi, kādus dzimtās valodas runātāji nekad neizmantoju (.). Taču valodnieki nepiekrīt, ka dzimtās valodas runātāju lietotās formas varētu pamatoti vērtēt kā nepareizas (P.Trudgill 2003, 29; šeit un turpmāk mans tulkojums no angļu valodas, ja nav norādīts citādi). R.Barča savā monogrāfijā „Valodas normas: teorija un prakse” (*Sprachnormen: Theorie und Praxis* 1985; angļu izdevums – *Norms of Language: Theoretical and Practical Aspects* 1987) ir sacījusi: „‘Valodas pareizība’ vienmēr ir bijusi viens no pamatjēdzieniem tradicionālajā gramatikā, kuras mērķis ir noskaidrot, kādas konstrukcijas valodā ir pareizas (.). un kā tās pareizi jālieto (.).” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987). Šai kontekstā varam pieminēt arī valodas apzināšanās (*language awareness*) jēdzienu, kuru palaikam lieto lietišķajā valodniecībā, valodas apguves kontekstā, jo arī valodas

---

¹ P.Tradžils atsauca uz Roberta Lepeidža (*Robert LePage*) teoriju par „fokusētajām” un „izkliedētajām” kopienām (*focused and diffuse communities*), kuras citviet savā vārdnīcā viņš definē šādi: „*Saskaņā ar valodas variantu tipoloģiju, ko izstrādājis britu sociolingvists Roberts Lepeidžs, dažas lingvistiskās kopienas un līdz ar to valodas varianti ir relatīvi „izkliedēti” (diffuse), savukārt citas ir vairāk „fokusētas” (focused). (.). „Fokusētās” lingvistiskās kopienas ir tās, kur ir notikusi ievērojama valodas standartizācija un kodifikācija, kur daudzi ir vienprātis par normu lietošanu, kur runātāji uztraucas par valodas „tīrību” un par sava valodas varianta atšķirību no citiem (.). Eiropā valodas kopienas ir izteikti fokusētas” (P.Trudgill 2003, 49–50).*

apzināšanās ietver tādu vai citādu izpratni par pareizību. D.Kristala sniegtā valodas apzināšanās definīcija ir šāda: „*Termins, kuru lieto pedagoģiskajā lingvistikā (educational linguistics), apzīmējot informētu, izpratnes pilnu un kritisku/analītisku reakciju (informed, sensitive and critical response) uz savu vai citu cilvēku valodas lietojumu*” (D.Crystal 1997, 215).

1.2 Valodas spēja un „universālā gramatika”

Rietumu valodniecībā savulaik kļuva populārs uzskats, ka katram psihiski veselam cilvēkam jau no dabas piemīt iedzimta spēja dzimtajā valodā veidot gramatiski un semantiski pareizas konstrukcijas. Amerikāņu valodnieks Noams Čomskis (*Noam Chomsky*), viens no nozīmīgākajiem universālās gramatikas jēdziena attīstītājiem, saka: „*Valodas spēja (language faculty) ir daļa no cilvēka prāta/smadzenēm (mind/brain), daļa no cilvēka bioloģiskajām īpašībām. Saņemot datus, bērns vai drīzāk bērna valodas spēja izveido valodu*” (N.Chomsky [1988] 1997, 60). Un, citviet tai pašā pētījumā aplūkojot dažus spāņu valodas sintakses piemērus, N.Čomskis apgalvo: „*Bērni šajos gadījumos nekad nekļūdās un nekad netiek nedz laboti, nedz mācīti*” (*ibidem*, 44) un „*Bērns (..) jau pirms jebkādas pieredzes iegūšanas zina, ka likumi ir atkarīgi no struktūras (rules are structure-dependant)*” (*ibidem*, 45). Arī psiholingvists S.Pinkers uzskata: „*Valodas apgūšana laikam ir tāda pati kā pārējās bioloģiskās funkcijas*” (S.Pinker 1994, 296). Domu par valodas lietojuma iedzimto, dabisko pareizību viņš ilustrē ar šādu piemēru: „*Iztēlojieties, ka jūs skatāties dokumentālu filmu par dabu. (..) Taču diktora teksts ziņo kaut ko satraucošu: „(..)Kuprainā vaļa dziesmā ir saklausāmas vairākas tipiskas kļūdas”. (..) Jūsu reakcija noteikti būtu šāda: „Kā gan kuprainā vaļa dziesmā var būt ‘kļūdas’? Vai tad kuprainais valis nevar dziedāt kā vien vēlas?” Taču attiecībā uz cilvēku valodu vairums ļaužu šādus paziņojumus ņem par pilnu. (..) [Turpretī] valodnieki un psiholingvisti gan uztver valodu gluži kā kuprainā vaļa dziesmu. Lai uzzinātu, vai kāda konstrukcija ir ‘gramatiski pareiza’ (grammatical), viņi to vienkārši pajautā cilvēkiem, kas runā attiecīgajā valodā*” (*ibidem*, 370).

Britu sociolingviste Dž.Bīla ir viena no pētniekiem, kas saista nupat aprakstīto ideoloģiju ar kategorisko un pārspīlēto preskriptīvisma noraidījumu 20.gadsimta anglofonajā valodniecībā. Viņa uzskata, ka „*ap 20.gadsimta vidu profesionālā valodniecība jau bija pilnībā norobežojusies no preskriptīvās gramatikas, pateicoties Čomska revolūcijai valodniecībā. Ja jau „gramatika” ir iedzimta, tad mums nav vajadzīgi gramatiķi, kas*

pateiktu, kas ir gramatiski pareizs un kas nav: dzimtās valodas runātājs pats ir vienīgais tiesnesis (...)” (J.C.Beal 2009b, 8), viņa ironiski rezumē. Dž.Bīla arī piebilst, ka lielā mērā tieši N.Čomska popularizēto ideju dēļ „izbeidzās preskriptīvā gramatikas mācīšana britu skolās” (*ibidem*, 8). Preskriptīvisma saistība ar pedagogiju un valodas mācīšanu šajā darbā tiks analizēta arī turpmāk.) Jau sociolingvistikas pirmsākumos ne viens vien autors kritiski vērtēja N.Čomska izveidoto ideālā valodas pratēja tēlu. Dells Haimzs (*Dell Hymes*) raksta: „Šis tēls ir bērns, kurš dzimis ar spēju apgūt jebkuru valodu apbrīnojami viegli un ātri; bērns, kuru neveido un nemāca, bet kurš aktīvi darbojas (...) tā, ka pēc pāris ierobežotas pieredzes gadiem tam piemīt neierobežotas spējas veidot un saprast principā jebkuru gramatisku konstrukciju. (...) Šīs perspektīvas ierobežojumi parādās, ja šo atraisīto, prasmīgo, tekoši runājošo bērnu novieto līdzās reālajam mūsu skolu bērnam” (D.Hymes 1972, I.Glužģes tulkojums latviski 2003, 32; izcēlums mans).

1.3 Rūpes par pareizību: komunikatīvās kompetences daļa

Pat ja pieņemtu, ka, saskaņā ar daudzu N.Čomska piekritēju domām, „katrs normāls cilvēks spēj runāt gramatiski [pareizi]” (S.Pinker 1994, 372), ir jāatzīst arī, ka ikvienam normālam cilvēkam acīmredzot ir iedzimta arī spēja un vēlme ievērot un novērtēt otra cilvēka kļūdas vai, citiem vārdiem sakot – to, kas otra cilvēka rīcībā vai runā atšķiras no tā, ko pats uzskata par pareizu. Kā norādījis kanādiešu valodnieks Dž.Čamberss, „Visām attīstītām sabiedrībām šķiet raksturīgi sociāli vērtējumi/spriedumi (judgments) par valodas lietojumu. (...) Tie ir tik dziļi iesakņojušies sociālajā uzvedībā, ka droši vien ir daļa no cilvēka dabas, varbūt pat neatņemama komunikatīvās kompetences sastāvdaļa” (J.K.Chambers 2002). „Komunikatīvā kompetence” (*communicative competence*) ir D.Haimza ieviests jēdziens. Viņš raksta: „Kompetence ir atkarīga gan no zināšanām (vārdos neizteiktajām), gan no prasmes šīs zināšanas lietot” (D.Hymes 1972, I.Glužģes tulkojums latviski 2003, 44). Arī R.Barča atzīst: „Rūpes par to, kas ir pareizs, kas nepareizs¹, kas pieņemams un kas nepieņemams, ir nepieciešams cilvēka uzvedības pamats (...) un saprašanās priekšnoteikums – interpretējot (lingvistisko) uzvedību, mēs vienmēr pieņemam, ka (lingvistiskie) līdzekļi ir lietoti pareizi (...)” (R.Bartsch 1985, angļu tulkojums 1987, 292). Šīs rūpes par pareizību arī ir preskriptīvisma pamatā.

¹ Oriģināltekstā šie jēdzieni izteikti ar diviem antonīmu pāriem: *right – wrong* un *correct – incorrect*. Taču latviešu valodā šeit abu tulkojums ir vienāds: ‘pareizs – nepareizs’. (Citos kontekstos *right – wrong* opozīciju varētu atveidot arī kā ‘labs – ļauns/slikts’, bet *correct – incorrect* kā ‘korekts – nekorekts’.)

1.4 Bērna valodas apguve un pareizības izpratne

Dziļāk izprast lingvistiskās attieksmes un dažādus valodas procesus palīdz bērnu valodas pētniecība, kam pievērsusies Dace Markus (2003; 2007) u.c. valodnieki. Kā novērots, pat bērni, kuri paši vēl nav pilnībā apguvuši savu valodu, nereti pamana un komentē valodas „nepareizības” gadījumus citu cilvēku runā. To uzsvērusi, piemēram, V.Rūķe-Draviņa, konstatējot, ka bērna attīstības zināmā posmā „*sākas vērīga ieklausīšanās sarunas biedru valodā un kritiskas piezīmes par vārdu izvēli un izteiksmes īpatnībām, kas viņam šķiet svešas un tādēļ nepareizas latviešu valodā*” (V.Rūķe-Draviņa 1992, 381). Te kā ilustrāciju var minēt, piemēram, šādu gadījumu no dzīves – trīsgadīga Latvijas latviešu meitene aizrāda radniecei, emigrācijas latvieteī (kura runā ar zināmu akcentu un citādāku sintaksi): „Runā taču pareizi!” Ne viens vien bērnu valodas pētnieks, ieskaitot V.Rūķi-Draviņu, ir norādījis arī uz faktu, ka „*bērns saprot kādu vārdu vai frāzi agrāk nekā pats spēj šo vārdu vai izteicienu pateikt*”, tāpēc dažreiz „*protestē, ja kāds atkārto viņa nepilnīgo izrunu*” (*ibidem*, 13). Cits gadījums no dzīves – četrgadīgs zēns, kurš parasti vārdu *launags* ir izrunājis kā *loinags*, pēkšņi uz pieaugušā jautājumu, ko viņš todien bērnodārzā ēdis *loinadziņā*, atbild: „Pareizi ir *launags*, nevis *loinags*!” Katrā ziņā valodas pareizības jēdziens bērniem šķiet būtisks.

Bērna valodas attīstība notiek pakāpeniski, un, protams, liela loma tajā ir labojumiem no pieaugušo valodas pratēju puses – iespējams, tāpēc bērns līdz ar pašu valodu iemācās arī valodas lietojuma labošanu un tiekšanos pēc valodas pareizības. Arī amerikāņu valodnieks Douglass Kibijis (*Douglas A.Kibbee*) uzskata, ka „*preskriptīvisms savā pirmatnējā formā ir vecāku labojumi bērna valodas līdzekļu izvēlē*” (*D.A.Kibbee* 2009, 72).

2. Preskriptīvisms: jēdziena un termina izcelsme un definīcija

Parādība, ko apzīmē ar vārdu *preskriptīvisms*, ir pastāvējusi jau visai sen cilvēces vēsturē, kā tiks pierādīts arī turpmākajās šī darba nodaļās. Taču termins “preskriptīvisms” valodniecībā pirmoreiz tika lietots 20.gadsimta 30.gados. (Vēsturiskais konteksts sīkāk tiks aplūkots vēlāk.)

Zinātniskais termins *prescriptivism* angļu valodā tika atvasināts no vārdiem *prescribe* (parakstīt [zāles utml.], dot priekšrakstu, noteikt) un *prescription* (priekšraksts, rīkojums, [zāļu] recepte), kuru pamatā ir latīņu vārdi *praescribere* (burtiski: „priekšā rakstīt”, t.i. dot

priekšrakstu) un *praescriptio* (priekšraksts, rīkojums)¹. P.Tradžils saka: „*Jebkurš uzskatu kopums par valodu, kas balstās uz pareizības jēdzienu, var tikt uzskatīts par preskriptīvu*” (P.Trudgill 2003, 107). D.Kristals savā “Valodniecības un fonētikas vārdnīcā” (*Dictionary of Linguistics and Phonetics* 1997) šo jēdzienu definē šādi: “**Preskriptīvs** – termins, kuru valodnieki lieto, lai raksturotu jebkuru pieeju/metodi (approach), kas cenšas noteikt pareizības likumus tam, kā lietot valodu. Izmantojot tādus kritērijus kā tīrība, loģika, vēsture vai literāra izcilība, preskriptīvisms tiecas saglabāt iedomātus standartus, uzstājot uz lietojuma normu ievērošanu un kritizējot atkāpes no šīm normām” (D.Crystal 1997, 305). Savukārt Dž.Milrojs un L.Milroja raksta, ka preskripcijām (*prescriptions*) resp. preskriptīvajiem likumiem un preskriptīvajām attieksmēm „pamatā ir tāda ar valodu saistīta ideoloģija (vai uzskatu kopums), kas pieprasa, lai valodas lietojumā, tāpat kā citās lietās, viss tiktu darīts „pareizi” ” (J.Milroy, L.Milroy 1985, 1). Termins *preskriptīvisms* parādījās tad, kad to sāka apzināties kā pretmetu deskriptīvismam – valodniecības virzienam, kuru parasti attiecina uz strukturālās un antropoloģiskās valodniecības laikmetu ASV. (Deskriptīvismam sīkāk pievērsīsimies vēlāk.)

Latvijā izdotajā „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (VPSV) ir iekļauts šķirklis ar nosaukumu **preskriptīvā valodniecība, preskriptīvā lingvistika** un ar pavisam īsu šī termina skaidrojumu: „Valodniecības nozare, kurā izstrādā, iesaka un pamato kodificējamās valodas normas” (VPSV 2007, 308).

Angļu valodas vārdnīca „*Oxford English Dictionary*” (*OED*), kas papildus vārdu etimoloģijai sniedz arī to pirmā zināmā publicētā lietojuma laiku, šķirkli **prescriptive** ilustrē ar citātu no dāņu valodnieka Oto Jespersena (*Otto Jespersen*) grāmatas „Angļu valodas gramatikas pamati” (*Essentials of English Grammar* 1933), kur, iespējams, ir viens no pirmajiem šī termina lietojumiem tādā nozīmē. Vēl jāpiemin, ka 1961.gadā izdotajā *OED* 8.sējumā (t.i., atkārtotajā 1933.gada izdevumā) vārddarināšanas ligzda *prescribe, prescription, prescriptive* vēl neparādās ar valodniecības terminu nozīmi un šķirklja **prescriptivism** šai sējumā vispār vēl nav – tie atrodami 1982.gadā izdotajā vārdnīcas papildsējumā. Vārdu “preskriptīvisms” kā valodniecības jēdzienu *OED* ilustrē ar kāda 1954.gada avota citātu (no pagaidām nenoskaidrota autora darba rakstu krājumā “*College English*”)

¹ Savulaik G.Dilāns, kurš publicējis vairākus diezgan vienpusīgi kritiskus rakstus par preskriptīvisma un pūrisma izpausmēm Latvijā, vārda „pūrisms” vietā piedāvāja daļēji latviskotu ekvivalentu *tīrisms*, tādējādi gan nonākdams pretrunā pats ar saviem antipūristiskajiem uzskatiem (G.Dilāns 2003). Ja būtu jāveido līdzīgs, no pašcilmes celma un aizgūtas fināles salikts hibridtermins kā aizstājējs aizgūvumam „preskriptīvisms”, tas droši vien būtu *priekšrakstisms*, taču diez vai tas būtu nepieciešams.

Vērts pieminēt arī to, ka kopš 20.gadsimta 50.gadiem preskriptīvisma termins tiek lietots arī filozofijā. Šajā nozarē to ieviesa angļu filozofs Ričards Hears (*Richard M. Hare*) savā grāmatā “Morāles valoda” (*The Language of Morals* 1952). Runājot par preskriptīvismu valodas jomā, angļu valodā precizitātes dēļ reizēm saka *linguistic prescriptivism*, bet latviešu valodā – *valodas/lingvistiskais preskriptīvisms*. Taču kontekstos, kas pārpratumus novērš, var lietot terminu *preskriptīvisms*.

3. Pūrisms – viens no spilgtākajiem preskriptīvisma aspektiem

Kā sacījis A.Veisbergs, „*pūrisms ir preskriptīvisma aktīvā forma*” (A.Veisbergs 2006, 25). Kā jēdziens tas ir bijis pazīstams jau krietni senāk par preskriptīvismu. Kā varēsīm secināt no tālāk aplūkotojāiem avotiem, savā ziņā starp šiem abiem jēdzieniem pat var likt vienādības zīmi, vismaz runājot par to laiku, kad preskriptīvisms kā lingvistiskā attieksme vēl nebija „atpazīts” un nodefinēts. *OED* šķirkli *purism* (‘pūrisms’) papildina ar fragmentu no 1804.gadā publicēta Viljama Mitforda (*William Mitford*) darba, kur pieminēts „*tas, ko franči mēdz saukt par pūrismu*” (*OED* [1933] 1961). Savukārt *OED* šķirklis *purist* (‘pūrists’) papildināts ar šādu 1706.gadā izdotās Edvarda Filipsa (*Edward Phillips*) angļu valodas vārdnīcas citātu: „*Pūrists – tas, kurš cenšas runāt vai rakstīt kārtīgi un pareizi*” (*OED* [1933] 1961). Līdzīgs ir arī pašas *OED* dotais definējums. Abos šķirkļos kā vārdu etimoni norādīti attiecīgie franču vārdi *purisme* un *purist*, kas savukārt cēlušies no franču vārda *pur* ‘tīrs’ (kura pamatā, protams, ir latīņu vārds *purus*). Kā atzīmējis britu vēsturnieks Pīters Bērks (*Peter Burke*), Francijā jau 17.gadsimtā tika lietots jēdziens „pūristi” (*P.Burke* 1998, tulkojums franciski: *Claudie Voisenat*; <http://terrain.revues.org>). Kamēr senajos tekstos ar valodas tīrības un pūrisma jēdzienu nereti apzīmēta valodas pareizība un kopšana kā tāda, mūsdienās mēs ar pūrismu pirmām kārtām saprotam leksikas attīrīšanu no „nevēlamām” elementiem. Kā norādījis Dž.Tomass monogrāfijā „Valodas pūrisms” (*Linguistic Purism* 1991), visizplatītākais ir tas pūrisma paveids, kas tiek vērsts pret ārējām resp. citvalodu ietekmēm – ksenofobiskais (*xenophobic*) pūrisms. Autors piedāvā arī šķirot „mērķēto ksenofobiju” (*targeted xenophobia*), kas vērsta pret konkrētas svešvalodas interferenci, no „vispārīgas ksenofobijas” (*general xenophobia*), kas vērsta pret citu valodu ietekmēm vispār (*G.Thomas* 1991, 80).

Dž.Tomasa klasifikācijā izdalīti vēl citi pūrisma paveidi. Arhaizējošais (*archaizing*) pūrisms par pareizākām uzskata un valodā tiecas atjaunot senāk pastāvējušās formas (*ibidem*, 76–77). Elites (*elitist*) pūrisms ir noraidošs pret valodas substandarta variantiem –

sociolektiem un reģionālajiem dialektiem (*ibidem*, 78–79). Etnogrāfiskais (*ethnographic*) pūrisms balstās uz pieņēmumu, ka dialekti (it īpaši laukos runātie) ir „tīrāki” nekā pilsētā lietotā standartvaloda, un tiecas ieviest standartvalodā apvidvārdus, lai papildinātu tās leksiku (*ibidem*, 77–78). Reformējošais (*reformist*) pūrisms ir „*svarīga iezīme gandrīz visās 19.gadsimta valodu atjaunošanas (renewal) kustībās un arī jaunāku laiku standartvalodu izveides centienos. [Šis pūrisma paveids] ietver jau uzkrāto rakstu valodas resursu apzināšanos (noraidīšanu, racionalizāciju vai pieņemšanu), kā arī valodas pielāgošanu attīstītas sabiedrības saziņas līdzekļa lomai*” (*ibidem*, 79). Savukārt rotaļīgais pūrisms (*playful purism*) ir „*literāra vai estētiska rotaļa*”, tā mērķis ir „*drīzāk kaitināt, šokēt vai uzjautrināt lasītāju, nevis pārliecināt viņu lietot attiecīgo idiosinkrētisko darinājumu*” (*ibidem*, 80). Dž.Tomass aplūko arī to, kuros valodas līmeņos darbojas pūrisms, un secina, ka visizplatītākais ir tas pūrisma aspekts, kas skar leksiski semantisko sistēmu (*ibidem*, 65). Citā publikācijā Dž.Tomass sniedz šādu vispārīgu pūrisma definīciju: „*Pūrismu var definēt kā (...) pretlīdzekli parādībām, kas tiek uzskatītas par trūkumiem vai apdraudējumiem nacionālajai/valsts valodai*” (G.Thomas 2000).

Pēc D.Kristala domām, mūsdienu valodniecībā pūrisms visbiežāk ir „*nievājošs termins, ar ko valodniecībā apzīmē teorētisko skolu (school of thought), kas uzskata, ka valoda jāsargā no ārēju procesu ietekmes, lai tie to neizmainītu, piemēram, no citu dialektu, citu valodu vai sarunvalodas ietekmes*” (D.Crystal 1997, 316).

4. Citi ar preskriptīvismu un valodas pareizību saistīti jēdzieni

Ar preskriptīvismu un valodas lietojuma ietekmēšanu ir saistītas vairākas parādības. Dažas no tām – piemēram, valodas standartizācija – ir tik plašs un daudzslāņains process, ka tiem tuvāk pievērsīsimies turpmākajās nodaļās. Taču arī šai apakšnodaļā aplūkosim dažus preskriptīvismam tuvus jēdzienus un terminus.

4.1 Norma, normēšana, normatīvs u.c.

Norma ir visai plašs jēdziens – kā savulaik atzinusi I.Druviete, „*valodas norma ir tik sarežģīta parādība, ka pasaules valodnieki vēl nav atraduši normas formulējumu, kas aptvertu to visos aspektos un daudzkrāsainībā*” (I.Druviete 1987, 113), un šim viedoklim var piekrist arī šodien, vairāk nekā 20 gadus vēlāk. VPSV definē jēdzienu **valodas norma** kā „*daudzfunkcionālajā tautas valodas lietojumā, regulāri atkārtojoties, dabiski*

izveidojušās un tradicionāli nostiprinājušās valodas likumības (..)”, ar piebildi, ka „valodas normas tiek teorētiski izzinātas, aprakstītas, pamatotas un kļūst par vienu no literārās normas avotiem” (ibidem, 421). Šai vārdnīcā atrodami arī šķirklī **literārā norma** („Valodā tradicionāli izveidojušās, visai literārajai valodai kopīgas, apzināti izkoptas un noteiktā periodā par paraugu atzītas un rakstītos avotos (..) fiksētas valodas likumības” (ibidem, 220)) un tai visai tuvā **kodificētā norma** („Valodas norma, kas, pamatojoties uz valodas lietojuma sistēmisku izpēti, izstrādāta un fiksēta normatīvos avotos – (..) vārdnīcās, gramatikās u.tml.” (ibidem, 184)).

Normētā valoda pēc VSPV definīcijas ir „uz literārās valodas normām balstīts kodificētais valodas variants” (ibidem, 259), savukārt tai pašā šķirklī sniegtais angļiskais termina ekvivalents ir „standard, standardized language”. Tātad principā terminu **normētā valoda** var uzskatīt par termina **standartvaloda** sinonīmu. Jāpiemin, ka vārdkopu **nenormēta leksika** bieži izmanto kā eifēmistisku apzīmējumu necenzētajai jeb vulgārajai leksikai, t.i., lamuvārdiem.

Īpašības vārds **normatīvs** savukārt skaidrots kā „tāds, kas nosaka normu, piemēram, normatīva vārdnīca; tāds, ko nosaka norma, piemēram, normatīvas prasības” (VPSV 2007, 259). P.Tradžils savā „Sociolingvistikas terminu vārdnīcā” normas jēdzienu neskaidro, savukārt terminu **normative** (‘normatīvs’) īsi raksturo kā termina **prescriptive** sinonīmu (P.Trudgill 2003, 95). Arī D.Kristals savas vārdnīcas šķirklī **norm(ative)** skaidro abus jēdzienus (**norma** un **normatīvs**) kā visai tuvus preskriptīvisma jēdzienam, paužot arī normas sociālo funkciju: „Vispārīgā nozīmē šis termins valodniecībā tiek attiecināts uz runas vai rakstīšanas standartpraksi / pieņemto standartu (standard practice). Attiecīgā ‘norma’ var tikt piemērota lielākai vai mazākai lingvistiskās kopienas (speech community) grupai, vai arī visai kopienai. (..) Bieži vien dažādu grupu normas nonāk konfliktā, un tad viena grupai var citai uzspiest savus **normatīvos likumus** (normative rules) (..). Šādu likumu apkopojumu sauc par **normatīvu gramatiku**: šādas gramatikas bija īpaši izplatītas 18. un 19. gadsimtā, un šai tradīcijai vēl šodien ir liela ietekme. Taču valodniecība, pretstatā šiem preskriptīvajiem centieniem uzturēt iedomātus (imagined) valodas standartus, tiecas aprakstīt patieso valodas lietojumu sabiedrībā (..)” (D.Crystal 1997, 263; izcēlums mans). Te jaušam arī D.Kristala noraidošo attieksmi pret normatīvām gramatikām kā preskriptīvas attieksmes paudējām.

Termins *normalizācija* nereti tiek lietots, apzīmējot kodifikācijas un standartizācijas jēdzienu¹. Piemēram, R.Barča šos terminus lieto kā sinonīmus: „*Pastāv īpašs [valodas] statusa plānošanas veids, kura mērķis ir padarīt vienu no valodas variantiem par standartvalodu. Šo darbības procesu sauc par ‘standartizāciju’ jeb ‘normalizāciju’*” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987, 233).

Derīgi ir citēt termina „normalizācija” divus skaidrojumus I.Druvietes darbos – vienu zināmā mērā populārzinātnisku (monogrāfijā par K.Mīlenbahu (1990)) un otru zinātnisku (publikācijā „Valodas normalizācijas koncepcija 17.–18.gs. normu avotos” (1991)). Pirmais citāts: „*Turpmāk, runājot par K.Mīlenbaha devumu valodas veidošanā, lietosim terminu ‘valodas normalizācija’.* (..) *Nepieradušu lasītāju tas varētu pat atbaidīt. Tomēr neaizmirsīsim, ka valodas norma ir pilnīgi objektīva parādība, kas ir tikpat sena kā pati valoda (..). Lai varētu saprasties vienas valodas runātāji, (..) literārajā valodā ir zināmas likumības, pieņēmumi un tradīcijas. Un šo – jāuzsver, mūžam mainīgo – likumību atrašana, pamatošana un popularizēšana arī ir valodas normalizācija*” (I.Druvieta 1990, 99–100). Un otrais citāts: „*Literārās valodas normalizācija ir komplekss literārās normas noteikšanas un nostiprināšanas process, teorētiski pamatota valodā reāli notikušu pārmaiņu legalizācija. (..) ideālā gadījumā literārās valodas normalizācija nav vienkārši normas konstatēšana un tās kodifikācija, bet zinātne ar savu vēsturi, teoriju un metodoloģiju*” (I.Druvieta 1991, 43).

4.2 Valodas kultūra un valodas kopšana

Valodas kultūra ir latviešu valodnieciskajā literatūrā jau diezgan sen iesakņojies un svarīgs jēdziens, kas īpaši nostiprinājās līdz ar ilggadējā rakstu krājuma „*Latviešu valodas kultūras jautājumi*”. Arī I.Freimanes apjomīgais darbs „*Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*” (1993) rāda šī jēdziena nozīmīgumu un stabilo vietu latviešu valodniecībā. Viņa šo terminu definē šādi: „*Valodas kultūra ir valodas līdzekļu optimāls lietojums kādā noteiktā runas situācijā*” (I.Freimane 1993, 15). Valodas kultūrā I.Freimane redz divus līmeņus – valodas pareizumu un valodas meistarību (*ibidem*, 13–15). Savukārt VPSV valodas kultūra definēta kā „*1.Valodniecības apakšnozare, kas pēta valodu kā*

¹ Jāpiebilst, ka angļu valodā termins *language normalization* reizēm parādās arī citās nozīmēs – piemēram, to saprot arī kā valodas politikas veidošanu, valodas lietojuma tiesību nostiprināšanu. Piemēram, Sūzana Di Džakomo (*Susan DiGiacomo*) runā par to, kā „*Katalonijas parlaments, kas tika ievēlēts 1980.gadā, sāka izstrādāt valodas normalizācijas likumu (language normalization law), kas nodrošinātu katalāņu tiesības lietot savu valodu visos oficiālos gadījumos*” (*S.DiGiacomo* 2001, 65).

kultūrvērtību, valodas lietojumu noteiktā valodas attīstības posmā, izzina valodas sistēmas attīstības likumības un tendences un uz to pamata izstrādā ieteikumus (paraugus) valodas optimālam lietojumam (..).

2. Literārās valodas kā tautas kopvalodas kopšana (..) un lietošana, prasmīgi izvēloties konkrētai saziņas situācijai atbilstošus izteiksmes līdzekļus. Augstākais līmenis valodas kultūrā ir valodas meistarība” (VPSV 2007, 419; izcēlums mans).

Kā iespējamie¹ angļiskie ekvivalenti VPSV doti *culture of language* un *language culture*, kaut gan anglofonajā literatūrā tie faktiski nav sastopami.

Vācu valodā gan pastāv termins, kurš precīzi atbilst latviešu „valodas kultūrai” – *Sprachkultur*. Vācu sociolingviste J.Landrē konstatē, ka šis Prāgas skolas ieviestais jēdziens savulaik īpaši populārs kļuvis Padomju Savienībā un Vācijas Demokrātiskajā republikā, kamēr Rietumvācijā vairāk lietots *Sprachpflege* (‘valodas kopšana’) (J.Landrē 2008, 19). Interesanti piebilst, ka savā pētījumā par pūrismu J.Landrē uzsver: „Šie mēģinājumi [ietekmēt valodu – D.S.-O.] atspoguļojas garajā virknē visdažādāko terminu, kas parasti tiek minēti saistībā ar valodas pārmaiņu apturēšanas darbībām” (*ibidem*, 17; tulk. no vācu val. mans). No viņas sniegtā uzskaitījuma citēsim dažus, kuri ir vistuvākie valodas kopšanas jēdzienam, bet kuriem bieži vien nav precīzu atbilstmju latviešu valodā – *Sprachkritik* (‘valodas kritika’)², *Sprachkultivierung* (‘valodas kultivēšana’), *Sprachregelung* (‘valodas regulēšana’), *Sprachlenkung* (‘valodas virzīšana’), *Sprachbeeinflussung* (‘valodas ietekmēšana’) u.c. (*ibidem*, 17). Nav šaubu, ka arī vācu valodas vidē preskriptīvismam un valodas pareizības uzturēšanai vēsturiski ir bijusi liela nozīme.

Kā „valodas kultūras” ekvivalents angļu valodā – piemēram, kontekstos, kur aplūkota šī jēdziena vēsture un lietojums Prāgas skolas valodnieku tekstos (ar oriģinālo nosaukumu čehu valodā *kultura jazyka*) – palaikam gan tiek lietots *language cultivation* (burtiski: ‘valodas kultivēšana/kopšana’). Dažviet *language cultivation* parādās arī kā citās valodās

¹ Aprakstā par VPSV uzbūvi paskaidrots, ka tie citvalodu termini, kurus vārdnīcas veidotāji nav atraduši un ir darinājuši paši, apzīmēti ar zvaigznīti (VPSV 2007, 7). Tādi ir arī angļu termini šķirklī *Valodas kultūra* (*ibidem*, 419).

² *Sprachkritik* ir jēdziens, kas apzīmē īpašu parādību vācu lingvistiskajā domā un kultūras tradīcijā. Burtiski tulkojot, latviešu valodā atbilstošs termins būtu „valodas kritika” vai arī „valodkritika” (pēc analogijas ar terminiem „literatūras kritika” un „literatūrkritika”). Anglofonie autori vācu *Sprachkritik* mēdz atveidot kā *linguistic criticism/critique* utml. Valodnieks Maikls Taunsons (*Michael Townson*) šo parādību 1992. gadā raksturojis šādi: „Sprachkritik tradīcija ir cēlusies no pūristu raizēm, un vēl joprojām pastāv spēcīgs [Sprachkritik tradīcijas] novirziens, kura uzmanības lokā ir ‘pareizības’ un ‘tīrības’ jautājumi. (..) Taču Vācijas Federatīvajā Republikā ir novērojama Sprachkritik pievēršanās politisko diskursu pētniecībai” (*M.Townson* 1992, 164).

lietotu terminu angļiskā atbilde – piemēram, saskaņā ar P.Tradžila doto definīciju *language cultivation* ir „*termins, kuru bieži lieto kā skandināvu sprākvārd tulkojumu. Tā nozīme aptuveni atbilst [terminiem] valodas attīstība* (language development) *un korpusa plānošana* (corpus planning), *bet, atšķirībā no tiem, ietver arī pareizības un literārā stila jēdzienus*” (P.Trudgill 2003, 74). Arī jau iepriekš citētās R.Barčas monogrāfijas angļu izdevumā lietots termins *language cultivation* (‘valodas kultivēšana/kopšana’), izdalot dažādus šī jēdziena aspektus. Piemēram, valodniece runā par valodas kopšanu kā „*ierasto lingvistiskās uzvedības labošanu un kritizēšanu, kuru runas kopienas dalībnieki vērš cits pret citu, it īpaši vecākie pret jaunākajiem un dzimtās valodas runātāji pret cittautiešiem. (..) Cits runātās valodas kopšanas aspekts ir tā saukto ‘slikto vārdu’ (‘bad words’; t.i. necenzēto vārdu? – D.S.-O.) kritizēšana (..). Patiesībā šāds valodas kopšanas veids tikai veicina šī īpašā valodas reģistra pastāvēšanu (..)*” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987, 287). „*Tomēr kopšana galvenokārt tiek vērsta uz rakstu valodu (..). Šāda kopšana ir īpaši raksturīga valodas standartizācijas sākumposmam (..). [Vēlāk] valodas standartvarianta kultivēšana/kopšana notiek plašā mērogā ar teātru, skolu, masu mediju un avīžu palīdzību*” (ibidem, 288). Minētajos piemēros redzam jēdziena *language cultivation* ciešo saistību ar preskriptīvismu, pūrismu un standartizāciju.

Arī **valodas kopšana** ir latviešu lingvistiskajā literatūrā (un latviešu kultūrtelpā vispār) labi pazīstams termins. I.Druviete, raksturojot situāciju un attieksmi pret latviešu valodu un tās kopšanu K.Mīlenbaha aktīvās darbības laikā, raksta: „Latviešu valodā un kultūrā literārās valodas kopšanai ir īpaša nozīme. Latviešu rakstus līdz pat 19.gadsimtam pārsvarā veido nelatvieši, baltvācu mācītāji. (..) Raksūtā vārda hipnozes spēks ir liels; no barbarismiem un vāciskām konstrukcijām nav brīvi pat jaunlatviešu sacerējumi” (I.Druviete 1990, 98; izcēlums mans). Tāpēc arī šī tēma Latvijā bija tik aktuāla 19.gadsimta beigās un 20.gadsimta sākumā, un „*K.Mīlenbaham jautājums „Vai valodas kopšana ir nepieciešama vai ne?” nemaz neeksistē. [Viņš] mērķtiecīgi veido valodas kopšanas sistēmu*” (ibidem, 98–99), lai gan tai pašā laikā „*vairums 19.gadsimta Rietumu valodnieku valodas kopšanu uzskata par neiespējamu un nevēlamu*” (ibidem, 97). Citiem vārdiem sakot, Rietumeiropā jau sāka attīstīties tolaik vēl nedefinētās deskriptīvisma idejas, kuras īstu popularitāti gan ieguva 20.gadsimta sākumā. Šim jautājumam tuvāk pievērsīsimies vēlāk.

K.Mīlenbahs pats raksta: „*Tautas dzīvības serde un kodols ir valoda. Jo, valodai mirstot, mirst arī tauta. Tādēļ mums valoda kopjama, un proti, latviešu rakstu valoda*” (K.Mīlenbahs [1881] 2009, 41; izcēlums mans). Šai pašā citātā atspoguļots vēl kāds

nozīmīgs fenomens – tautas dzīvības un nāves saistīšana ar tās valodas dzīvību un nāvi –, kura cēloņus un izpausmes sīkāk aplūkosim vēlāk, citās šī darba nodaļās.

Lietderīgi citēt arī tāda valodnieka viedokli, kurš ir skeptisks pret valodas kopšanas jēdzienu – ne vien pret attiecīgajām darbībām, ko tas ietver, bet arī pašu terminu un tā nozīmi. Vācu valodnieks Jirgens Šīve (*Jürgen Schiewe*) uzskata: „*Kopt var savu automašīnu, lai tā nesarūsētu, (..) kopt var slimnieku, lai tas ātrāk izveseļotos. Tātad „kopt valodu” nozīmētu pieņemt, ka valoda var saslimt vai arī jau ir slima; pieņemt, ka valoda var sabojāties, vairs nepildīt savus uzdevumus vai zaudēt vērtību, ja to nekops. Taču valoda nevar ne saslimt, ne sabojāties – tā var tikai mainīties*” (*J.Schiewe* 1998, 17; tulk. no vācu val. mans).

4.3 Valodas plānošana

Valodas plānošana (*language planning*) ir jēdziens, kuru savulaik lingvistiskajā literatūrā ieviesa Einars Haugens (*Einar Haugen*) savā 1959.gada pētījumā par standartvalodas plānošanu Norvēģijā, ar šo terminu apzīmēdams „*pareizrakstības normu, gramatikas un vārdnīcas izstrādāšanu rakstītāju un runātāju vajadzībām neviendabīgā runas kolektīvā*” (*E.Haugen* 1959, 8). Taču pirmoreiz, kā informē Roberts Leons Kūpers (*Robert Leon Cooper*) savā monogrāfijā „*Valodas plānošana un sociālās pārmaiņas*” (*Language Planning and Social Change*), šis termins esot parādījies 1957.gadā, kad Uriels Veinreihš (*Uriel Weinreich*) to izmantojis kādā seminārā, kas rīkots Kolumbijas universitātē (*R.L.Cooper* 1989, 29). Valodas plānošanu analizējuši un definējuši dažādi autori. Emigrācijas igauņu valodnieks Valters Tauli (*Valter Tauli*), kurš tiek uzskatīts par vienu no ievērojamākajiem šīs nozares attīstītājiem, skaidrojis valodas plānošanu kā „*metodisku darbību, kas regulē un uzlabo jau esošās valodas vai arī rada jaunas reģionālas, nacionālas vai starpnacionālas valodas*” (*V.Tauli* 1974, 57). Kā redzam, viņš šo jēdzienu izprot diezgan plaši.

Saskaņā ar P.Tradžila sniegto skaidrojumu, valodas plānošana ir kādas oficiālas iestādes veiktās darbības, kas nosaka, kādi valodas varianti jālieto attiecīgajā kopienā un kādām jābūt šo variantu lingvistiskajām īpašībām (*linguistic characteristics*) (*P.Trudgill* 2003, 77). P.Tradžils apraksta divus galvenos valodas plānošanas aspektus – statusa plānošanu (*status planning*) jeb valodas noteikšanu (*language determination*) un korpusa plānošanu (*corpus planning*) jeb valodas attīstīšanu (*language development*) (*ibidem*). Pirmais vairāk ir saistīts ar valodas politiku, bet otrais – ar valodas pašas attīstīšanu (skat. arī *P.Trudgill*

[1974] 2000, 131–146). Arī R.Barča runā par šiem abiem valodas plānošanas veidiem – statusa plānošanu un korpusa plānošanu (*R.Bartsch* 1985, angļu izdevums 1987). J.Landrē atzīmē, ka nav viegli „*novilkt robežu starp valodas politiku un valodas plānošanu*” (*J.Landrø* 2008, 24; tulk. no vācu val. mans) – tas, protams, visvairāk attiecas uz to valodas plānošanas daļu, kuru apzīmē ar statusa plānošanas jēdzienu. Savukārt tas valodas plānošanas aspekts, kas saistīts ar korpusa plānošanu, bieži vien savstarpēji pārklājas ar preskriptīvisma jēdzienu. Vairāki autori uzsver, ka valodas plānošana kā parādība faktiski ir pastāvējusi jau sen. Tai pašā laikā var sacīt arī, ka valodas plānošana apvieno gan deskriptīvo, gan preskriptīvo aspektu. Roberts Kaplans (*Robert B.Kaplan*) un Ričards Baldaufs (*Richard B.Baldauf*) savā grāmatā „*Valodas plānošana: no prakses līdz teorijai*” (*Language Planning: From Practice to Theory* 1997) saka: „*Valodas plānošana savā būtībā ir deskriptīva, kad tā nodarbojas ar datu vākšanu, bet, tiklīdz valodas plānotājs (..) pāriet no datu vākšanas uz ieteikumu došanu un [valodas] politikas izstrādi un ieviešanu, viņš vairs nevar būt tikai deskriptīvs. Darbība kļūst preskriptīva*” (*R.B.Kaplan, R.B.Baldauf* 1997, 302).

4.4 „*Verbālā higiēna*”

Gandrīz sinonīms terminam “preskriptīvisms” ir jau minētās D.Kameronas ieviestais termins „**verbālā higiēna**” (*verbal hygiene*), ko viņa definē kā „*darbības, kuras izriet no vēlmes uzlabot vai ‘iztīrīt’ (clean up) valodu*” (*D.Cameron* 1995, 1) un „*normatīvu metalingvistisku darbību kopumu, kas rodas no tieksmes iejaukties [valodas lietojumā]*” (*ibidem*, 238). Cilvēkus, kuri veic šādas darbības un pauž šādus uzskatus, D.Kamerona apzīmē ar terminu „verbālie higiēnisti” (*verbal hygienists*). Britu valodniece savu motivāciju verbālās higiēnas jēdziena izveidei un lietošanai pamato šādi: „*Lietojot terminu ‘verbālā higiēna’, es runāju par to, ko valodnieki pazīst kā ‘preskriptīvismu’ (..). [Tomēr] ‘verbālā higiēna’ nav iecerēta vienkārši kā sinonīms ‘preskriptīvismam’. Iemesli, kāpēc es atteicos no pēdējā termina un nolēmu darināt jaunu, ir svarīgi. (..) Valodniecības diskursā termins ‘preskriptīvisms’ ir ieguvis zināmas īpašības – un negatīvu konotāciju, no kuras tikpat kā nav iespējams izvairīties. (..) Valodnieku tipiskā attieksme [pret preskriptīvismu] izpaužas krāšņā spektrā – no izmisuma par tā atbalstītāju neizglītību līdz dūsmām par viņu liekulību*” (*ibidem*, 3). Tomēr, kā uzskata D.Kamerona, „*verbālā higiēna (..) ir tikpat neatņemami piederīga (basic) valodas lietojumam kā patskaņi – valodas fonētiskajai struktūrai, un tikpat cienīga, lai to nopietni pētītu*” (*ibidem*, 1). Jāpiezīmē arī, ka viņa

uzskata verbālās higiēnas jēdzienu par plašāku un visaptverošāku nekā tradicionāli lietotais preskriptīvisma jēdziens.

„Verbālā higiēna” nenoliedzami ir spilgts un veiksmīgi darināts termins, kurš anglofonajā sociolingvistikā kļūst arvien populārāks. Tomēr, kā šķiet, nav nepieciešamības arī latviešu lingvistiskajā diskursā ar to aizvietot terminu „preskriptīvisms”, jo, atšķirībā no anglofonās vides, „preskriptīvisma” vārds Latvijā ir ienācis samērā nesēn un plašākai sabiedrībai ārpus valodnieku loka praktiski nav pazīstams, tāpēc tas vēl ir samērā neitrāls un brīvs no negatīvām konotācijām. Tādēļ arī šajā darbā jēdziens „preskriptīvisms” ir lietots visai plašā nozīmē, apzīmējot visdažādākā veida valodas ietekmēšanu pareizības nolūkos – apmēram tā, kā D.Kameraņa piedāvā lietot verbālās higiēnas jēdzienu.

4.5 Politikorektums

Ar preskriptīvismu un valodas pareizību ir saistīts arī tāds jēdziens kā **politikorektums**. Ar šo vārdu apzīmē apmēram kopš 20.gadsimta otrās puses mūsdienu Rietumu pasaulē izplatīto tendenci novērst netaisnīgumu, kas šķietami rodas ideoloģiski “nepareiza” valodas lietojuma dēļ. To tradicionāli vairāk uzskata par socioloģisku vai politisku nekā valodniecisku parādību. Piemēram, filozofe Sarmīte Grīnblate raksta, ka politikorektums ir *”politiski sociāls fenomens, kura viena izpausme ir politiska valodas regulācija attiecībā pret dažādām sabiedrības grupām un sabiedrības procesiem”* (S.Grīnblate 2004, www.politika.lv). Taču, ņemot vērā politikorektuma ideoloģijas mērķi ietekmēt un apzināti mainīt valodu, nav šaubu, ka par to var un vajag runāt arī sociolingvistiskā aspektā – kā par īpašu lingvistisku attieksmi, un savā ziņā tieši kā par preskriptīvisma elementu. Ne viens vien sociolingvists 20.gadsimta beigās un 21.gadsimta sākumā ir saskatījis līdzību starp preskriptīvismu un politikorektumu. D.Kameraņa, kas preskriptīvisma jēdziena vietā piedāvājusi ‘verbālo higiēnu’, runā par *“jaunajām politiski motivētajām verbālās higiēnas darbībām”* (D.Cameron 1995, 122). Arī A.Veisbergs, runājot par dzimšu lietojumu mūsdienu angļu valodā, šo parādību ir saucis par *“jauno politikorektuma preskriptīvismu”* (A.Veisbergs 1999, 51). Jāpiezīmē, ka maģistra darbā *„The Role of Prescriptive Linguistics in Latvia”* („Preskriptīvās valodniecības loma Latvijā”) Rietumu politikorektuma izpausmes tika nosauktas par „slēpto (*obscure*) preskriptīvismu” (D.Strelēvica 2000b) – uzsverot domu, ka šis preskriptīvisma veids Rietumu sabiedrībā, lai gan oficiāli virzīts un atbalstīts, bieži vien nav ticis atzīts par preskriptīvismu.

Viens no spilgtākajiem un plašāk zināmajiem politikorektuma aspektiem saistās ar gramatiskās un leksiskās dzimtes lietojumu – respektīvi ar vēlmi izskaust no valodas seksismu, t.i., cilvēku

diskrimināciju viņu dzimuma (angliski *sex*) dēļ. Anglofono feministu galvenais iebildums ir pret tā dēvēto *generic masculine* – vīriešu dzimtes formu lietojumu vispārīgā nozīmē, iekļaujot (jeb, viņuprāt, tādējādi tieši izslēdzot) sievietes dzimti. Pat sociolingvists Ričards Hadsons (*Richard Hudson*) par šo jautājumu izteicies: „Šis varētu būt gadījums, kad valodniekiem vajadzētu vienoties savā praksē valodu mainīt, ne tikai vienkārši aprakstīt, cerot, ka šī prakse izplatīsies” (*R.Hudson* [1980] 2001; 104) – faktiski tas ir rosinājums no deskriptīvās pozīcijas pāriet uz preskriptīvo. Angļu valodā dzimšu lietojuma politiska korigēšana notiek, piemēram, vārda *man* (‘vīrietis’, ‘cilvēks’) vietā lietojot *person* (‘persona’). Vietniekvārdu *he* (‘viņš’) vispārīgos kontekstos šodien parasti lieto kopā ar vārdu *she* (‘viņa’) vai pat aizstāj ar to (tā sauktā pozitīvā vai apgrieztā diskriminācija). Vietniekvārdu *his* un *hers* (‘viņa-’, ‘viņas-’, ‘savs’) vietā bieži lieto daudzskaitļa formu *their* (‘viņu-’), kurā dzimšu atšķirības neparādās – piemēram, *everyone must do their work* (‘katram jādara savs (burtiski: viņu) darbs’), nevis *everyone must do his work* (‘katram jādara savs (burtiski: viņa) darbs’). Tiesa gan, šis vietniekvārda *they*, *their*, *them* lietojums vienskaitļa nozīmē jeb, pareizāk sakot, vietniekvārdu *everyone* un *everybody* saskaņojums ar daudzskaitļa formu nav ieviests mūsdienās, bet pastāvējis angļu valodā jau vairākus gadsimtus. Daži valodnieki, piemēram, Anna Bodaina (*Anne Bodine*), uzskata, ka kopš 18.gadsimta preskriptīvie gramatiķi īpaši centušies neitrālo *they* aizstāt ar diskriminējošo *he*. Jau sava pētījuma virsrakstā viņa to nosauc par “preskriptīvās gramatikas androcentrismu” (*A.Bodine* 1975).

Latviešu valodā, ņemot vērā tās morfoloģisko un sintaktisko struktūru, būtu ļoti grūti vai pat neiespējami ievērot gramatisko dzimšu politkorekto lietojumu un izvairīties no ‘vispārīgā vīriešu dzimtes lietojuma’ (*generic masculine*) tik konsekventi kā angļu valodā. Reizēm gan ir novēroti mēģinājumi to “importēt” un lietot vārdus ar divkāršām galotnēm – piemēram, „(..) kāds/a var būt bagāts tikai tad, ja cits/a tāds nav” (Roberts Ķīlis 2003) un „(..) jābūt aklam/-ai, lai šo nekonekvenci neredzētu, un liekulim/-ei, lai to noliegtu” (Agita Misāne 2003). Taču abi autori tajos pašos tekstos un reizēm pat viena teikuma ietvaros lietojuši gan formu ar divkāršo galotni, gan ierasto vīriešu dzimtes formu. Varētu teikt, ka šo situāciju zīmīgi raksturo tieši citētais A.Misānes teikums par nekonekvenci. (Plašāk par šo tēmu skat. arī: D.Strelēvica 2004.)

4.6 Hiperkorekcija

Preskriptīvisma un valodas pareizības kontekstā var aplūkot arī kādu šķietami attālāku parādību – piemēram, **hiperkorekciju** (sauktu arī par hiperadaptāciju, hipernormālismu

u.c.). To īsos vārdos var raksturot kā parādību, kad valodas lietotājs, cenšamies runāt vai rakstīt “pareizi”, pārcenšas un pieļauj jaunas kļūdas. Tas vērojams dažādās situācijās – piemēram, mācoties svešvalodu; arī bērnam apgūstot pirmo valodu vai arī dialekta runātājam cenšoties runāt standartvalodā (vai arī, gluži otrādi, standartvalodas lietotājam cenšoties runāt dialektā, kuru tas labi nepārzina). Šādos gadījumos valodas lietotājs nereti vispārina kādu gramatisku likumu un pielieto to arī neatbilstošos gadījumos.

Latviešu valodnieciskajā literatūrā palaikam parādās termins „hipernormālisms”, lai apzīmētu attiecīgo parādību. Savukārt P.Tradžila klasifikācijā lietots termins **hiperadaptācija** kā virstermins, kam hiponīmiski pakārtoti termini *hiperkorekcija*, *hiperurbānisms* un *hiperdialektisms*. Saskaņā ar viņa definīciju, hiperadaptācija ir „valodisks process, kura cēlonis ir dialektu¹ kontakts. Viena valodas varianta runātāji cenšas pārņemt otra varianta iezīmes, bet pārspilē, nepareizi vispārinādami (overgeneralising) tās sakarības, kuras novērojuši starp abiem variantiem. Vispazīstamākais no hiperadaptācijas tipiem ir hiperkorekcija. Citi tipi ietver arī hiperdialektismu un hiperurbānismu” (P.Trudgill 2003, 59). Hiperkorekciju P.Tradžils skaidro kā parādību, kad „zemāka prestiža valodas varianta runātāji, cenšoties apgūt augstāka prestiža varianta iezīmes, nepareizi (..) vispārina novērotās sakarības” (*ibidem*, 59–60); hiperurbānismu – kā parādību, kad lauku dialektu runātāji nepareizi vispārina pilsētā lietota valodas varianta formas (*ibidem*, 59), bet hiperdialektismu – kā hiperadaptācijas veidu, kad runātājs nepareizi vispārina nestandarta dialekta iezīmes (*ibidem*, 60). Reizēm terminu „hiperurbānisms” lieto arī vienkārši kā hiperkorekcijas sinonīmu, jo adaptēšanās visbiežāk notiek virzienā uz „pareizāko”, prestižāko valodas variantu, kas daudzās kultūrās saistās ar standartvalodu un ar pilsētu. Par pilsētas un urbanizācijas vietu valodas standartizācijas un preskriptīvo attieksmju attīstībā runāsim arī 4.nodaļā. (Šī tēma tikusi aplūkota arī: D.Strelēvica 2005, kā arī dažos npublicētos autores referātos).

Bieži par hiperkorekciju runā, analizējot, piemēram, fonētiskas/fonoloģiskas parādības. Anglofonajā vidē viens no pazīstamākajiem un literatūrā visbiežāk atspoguļotajiem gadījumiem ir fonēmas [h] atmešana vārda sākumā un hiperkorektā pievienošana vārdos, kas sākas ar patskani (piemēram, ‘E ‘as heaten pareizā *He has eaten* ‘viņš ir ēdis’ vietā), kad dažu dialektu lietotāji runā angļu standartvalodā. Latviešu valodā te laikam varētu

¹ “Dialekts” šeit (kā parasti anglofonajā literatūrā) domāts plašākā nozīmē – kā jebkurš valodas variants (ieskaitot standartvalodu).

minēt piemērus ar stiepto un nestiepto intonāciju lietojumu, kad augšzemnieku dialekta runātāji runā latviešu standartvalodā un hiperkorigē savu izrunu (piemēram, izrunājot [māize ar siēru] pareizā [māize ar siēru] vietā). Jāpiezīmē, ka šāda veida parādību Antonija Apele savas grāmatas „Runas māksla” nodaļā „Dialektu ietekmes izskaušana” nosaukusi par „*maldinošo pašsajūtu*” (A.Apele 1982, 55). Kaut arī nelietodama hiperkorekcijas zinātnisko nosaukumu, režisore A.Apele tomēr, kā šķiet, diezgan precīzi apraksta tās psiholoģisko pamatojumu: „*Izrunājot vārdu literāri, var likties, ka tā izruna tiek kropļota. Pakļaujoties šādai pašsajūtai, mēs vārda izrunu „labojam”*” (ibidem).

Taču bieži hiperkorekcija izpaužas arī morfoloģijā un sintaksē. Angļu valodā izplatīti piemēri ir regulāro darbības vārdu pagātnes piedēkļu pievienošana neregulārajiem darbības vārdiem bērnu vai cittautiešu runā (piemēram, *eated* pareizā neregulārā *ate* ‘ēda’ vietā), līdzīgi notiek arī latviešu valodā. Hiperkorekcijas rezultātā bieži vispārina nemarķētāko¹ formu, bet reizēm, gluži otrādi, marķētāko, jo tā liekas specifiskāka, “sarežģītāka” un tāpēc “pareizāka”.

Laba ilustrācija hiperkorekcijai ir arī, piemēram, ačgārns gramatiskās vai pronomiņālās dzimtes lietojums, runājot svešvalodā, ja runātāja dzimtajā valodā tās nešķir. Piemēram, ķīnieši, runājot angļu valodā, nereti attiecina uz vīrieti vietniekvārdu *she* (‘viņa’) pareizā *he* (‘viņš’) vietā, jo ķīniešu valodā abi attiecīgie vietniekvārdi ir vienādi. Iespējams, tieši hiperkorekcija liek izvēlēties marķētāko (šodien arī politkorektāko), t.i. sieviešu dzimtes formu. Latviešu valodā vēl mūsdienās okazionāli novērots sieviešu dzimtes attiecinājums uz vīrieti² (piemēram, vīrietis par sevi: *es esmu paēdusi*), kad latviešu standartvalodā runā vecākās paaudzes lībiskā dialekta lietotāji, kuriem, kā zināms, norma ir vīriešu dzimtes lietojums abu dzimumu apzīmēšanai. Kā tradicionāli uzskata, šai dialektā lieto vienu dzimti tāpēc, ka savulaik pārlatviskoto lībiešu dzimtajā lībiešu valodā nav gramatiskās dzimtes. Svārstīga un bieži hiperkorekta dzimtes lietojuma piemēri atrodami arī igauņu folklorista Oskara Loritsa (*Oskar Loorits*) izdotajā lībiešu folkloras krājumā (1936), kur daudzām dziesmām divvalodīgie lībiešu teicēji līdzās oriģinālajam lībiešu tekstam snieguši

¹ Saskaņā ar Džozefa Grīnberga (*Joseph Greenberg* [1966] 2005) un arī citu autoru attīstītajām teorijām par Prāgas skolas ieviesto marķējuma (*markedness*) jēdzienu, marķēts ir tāds elements, kuram piemīt kādas specifiskas pazīmes, kas ierobežo tā lietojumu. Savukārt nemarķēts ir elements, kuram šādas pazīmes piemīt vismazāk un kuram tāpēc ir plašāks lietojums. Tādējādi, piemēram, no personām vismazāk marķētā ir 3.persona, no skaitļiem vienskaitlis, no dzimtēm vīriešu dzimte u.c.

² Minētā parādība atsevišķos gadījumos dzirdēta vecmīlgrāviešu runā, kā arī atspoguļota Valentīnas Ozolas stāstā „*Rūņciem būšan un nebūšans*” par fiktīvu Igaunijas pierobežas ciemu Vidzemē (V.Ozola 2004, 9).

arī savu tulkojumu latviski. Piemēram, „*zvanam vienu jaunu puišu / žēlumā nomirusi” (O.Loorits 1936, 315), kur ar vīriešu dzimtes lietvārdu saskaņots divdabis sieviešu dzimtē, un „*vien smuk meitiņ miris” (ibidem, 318), kur noticis otrādi. Vispār latviskie teksti O.Loritsa grāmatā ļauj secināt, ka lībiešu teicēji dziesmām u.c. snieguši tulkojumu nevis vienkārši latviešu valodas lībiskajā dialektā, kuru tie paralēli lībiešu valodai tolaik, jādodomā, pārvaldīja visai tekoši, bet centušies (droši vien tādēļ, ka sarunbiedrs bija zinātnieks) savu runu padarīt „pareizāku” un tuvināt to latviešu rakstu valodai.**

Dažreiz sākotnējā hiperkorekcija ar laiku kļūst par normu un to neviens vairs neuztver kā nepareizu. Latviešu valodā var minēt tādus piemērus kā arhaismus *skunste* (‘māksla’ < vācu *Kunst*) un *sprancūzis* (‘francūzis’ < vācu *Französe*), kā arī neitrālās leksikas vārdu *sprediķis* (< vācu *Predigt*), kas šādu formu ieguvuši lībiešu valodas iespaidā. Jānis Endzelīns, skaidrodams šo parādību (viņš gan nemin konkrēti šos, bet citus piemērus – apvidvārdus *stoveris*, *strepes* u.c.), raksta: “*Tādu s- pielikumu atrodam arī lībiešu valodā, kur to var izskaidrot kā hipernormālismu: lībiešu valodā vārdi senāk varēja sākties tikai ar vienu līdzskani, un tāpēc lībieši aizgūtos vārdos sp-, st-, sk- vietā runāja tikai p-, t-, k-; kad tie vēlāk centās pareizi atdarināt svešos savienojumus, tie varēja viegli maldīties un runāt kādu s- arī nevietā. Kad lībieši vēlāk tika pārlatvināti, šāda lieka s- piespraušana varēja vēl turpināties latviski runājošo lībiešu izrunā” (J.Endzelīns 1951, 239).*

Hiperkorekcija var izpausties ne tikai valodas vienības lietojumā, bet arī vērtējumā. Reizēm lietotājs, maldīgi uzskatot kādu valodas vienību par negramatisku elementu, nevēlamu aizguvumu vai citādi “nepareizu”, bet tomēr dažādu iemeslu dēļ vēlēdamies to izmantot, nevajadzīgi cenšas šo elementu grafiski izcelt ar kursīvu vai pēdiņām¹. Šī parādība, kas savulaik tika nosaukta par *hiperkorekto pašcenzūru* (D.Strelēvica 2002), bieži ir sastopama mūsdienu latviešu žurnālos – kur bieži vien stilistiski nepamatoti kursivē apvidvārdus, slengu, t.s. barbarismus un reizēm pat neitrālās leksikas vārdus, kas lietoti pārnestā nozīmē (par šo tēmu skat. arī: D.Strelēvica 2006c).

Katrā ziņā hiperkorekcija bieži ir sociolingvistu uzmanības lokā. (Piemēram, Viljams Labovs (*William Labov*), viens no sociolingvistikas pamatlicējiem, ir pazīstams ar saviem

¹ Pati tendence īpaši izcelt nevēlamos elementus (piemēram, t.s. barbarismus) šķiet visai sena. K.Mīlenbahs savulaik novērojis: „*Daži gan atturas, atturas no tādiem vārdiem, bet tomēr nevar pavisam no viņiem atturēties; bet, kaunēdamies tādas svešvārdu sēnelas blakus stādīt latviešu graudiem, viņi šīs sēnelas izrotā ar pēdiņām, (...) un domā tā tiesību ieguvuši ar šīm sēnelām savu lasītāju ausis pamielot” (K.Mīlenbahs [1901] 2009, 391).*

pētījumiem (1966 u.c.) par hiperkorekcijas gadījumiem Ņujorkas iedzīvotāju izrunā.) Hiperkorekcija gan no citiem ar valodas pareizību saistītajiem procesiem atšķiras ar to, ka bieži tā ir nevis apzināti plānota, bet spontāna parādība. Taču kāds svarīgs aspekts šīm parādībām ir kopīgs – tā ir pareizība kā ideāls, pareizība, kuru vēlas sasniegt valodas lietotājs un kura reizēm pārkāpj, tēlaini izsakoties, dabisko valodas pareizību.

5. Preskriptīvisma pretstati

5.1 Preskriptīvisms un deskriptīvisms

Jau iepriekš aplūkojām faktu, ka preskriptīvisms tika noformulēts tad, kad to sāka apzināties kā pretmetu deskriptīvismam. Deskriptīvisma galvenā būtība, kā norāda jau pats nosaukums (atvasināts no latīņu *describere* ‘aprakstīt’; *descriptio* ‘apraksts, aprakstīšana’), bija aprakstīt kādu valodu noteiktā laikposmā, nedz salīdzinot to ar citu laikposmu vai citu valodu (kā vēsturiskajā vai salīdzinošajā valodniecībā), nedz arī cenšoties ietekmēt valodas lietojumu un sniedzot kādus priekšrakstus vai ieteikumus par to, kādai tai jābūt. P.Metjūzs uzsver, ka termins „deskriptīvā valodniecība” tolaik lietots kā termina „sinhroniskā valodniecība” sinonīms (P.Matthews 1997, 93); arī Dž.Bīla atzīmē, ka deskriptīvisms vispirms tika uztverts kā pretstats vēsturiskajai valodniecībai un tikai pēc tam preskriptīvismam (J.C.Beal 2009b, 7). *OED* šķirklī *descriptive* (‘deskriptīvs’) ievietotais citāts apliecina, ka pirmoreiz šis vārds kā valodniecības termins ir ticis lietots 1927.gadā kādā Leonarda Blūmfīlda (*Leonard Bloomfield*) rakstā, bet pēc tam divās 1933.gada publikācijās – L.Blūmfīlda darbā „Valoda” (*Language*) un jau minētajos O.Jespersena „Angļu valodas gramatikas pamatos”.

Preskriptīvisma un deskriptīvisma opozīcija, kā nereti tiek uzsvērts, attīstījās tad, kad bija radusies strukturālā un antropoloģiskā lingvistika. Viens no tālaika antropoloģiskās lingvistikas galvenajiem mērķiem bija pierakstīt un saglabāt informāciju par Amerikas pamatiedzīvotāju jeb indiāņu valodām. Vivjena Lo (*Vivien Law*) runā par antropologa Franca Boasa (*Franz Boas*) „uzsvaru uz ļoti rūpīgu deskriptīvu darbu, (..) ko raksturoja ne tikai fonēmiskā inventāra un gramatisko kategoriju, bet arī fundamentālo leksisko kategoriju meklēšana” (V.Law 2003, 275). Kā atzinis antropologs Džons Gumpercs (*John Gumperz*), „salīdzinājumā ar agrāko gadu gramatiķiem deskriptīvistu sasniedz augstu precizitātes pakāpi. (..) Jaunās strukturālās analīzes tehnoloģijas nodrošināja lingvistikai

*viszinātniskākās sociālās zinātnes reputāciju” (J.Gumperz 1986, I.Druvietes tulkojums latviski 2003, 11). Amerikas pamatiedzīvotāju valodas pēc sava morfoloģiskā tipa (visbiežāk tās ir polisintētiskas valodas) ir pilnīgi atšķirīgas no indoeiropiešu valodām (kas parasti ir analītiskas/izolējošas vai sintētiskas/fleksīvas), turklāt tās tolaik atšķīrās arī ar savām sociolingvistiskajām funkcijām – tās bija bezrakstu valodas un eiropeiskajā izpratnē nestandartizētas. Tādējādi nav brīnums, ka šo valodu „atklāšana” un pētniecība veicināja pārmaiņas Rietumu lingvistiskajā domā. Turklāt šīs valodas bija iespējams objektīvi aprakstīt „no ārpuses”, neuztraucoties par valodas pārmaiņām, lietotāju kļūdām u.tml. – kas līdz šim bija bijis neizbēgami, valodniekiem no „iekšējā”, ēmiskā skatpunkta analizējot savas dzimtās valodas, turklāt galvenokārt šo valodu standartvariantus. Ja ņemam vērā arī deskriptīvisma opozīciju vēsturiskajai valodniecībai, tad arī šai gadījumā tas bija gluži objektīvs apstāklis – rakstu pieminekļu trūkuma dēļ Amerikas pirmiedzīvotāju valodu vēsture praktiski nebija zināma; tās bija iespējams aprakstīt tikai sinhroni, kā arī bez vērtējošiem spriedumiem (*value judgments*) un preskripcijām. Acīmredzot tādējādi pētniekiem radās doma, ka tikpat distancēti var pētīt arī citas valodas, t.sk. angļu valodu.*

Kādas gan bija deskriptīvisma sociolingvistiskās sekas? Kā norādījis R.Hudsons, “*viens no ievērojamākajiem 20.gadsimta valodniecības sasniegumiem ir tas, ka tika iznīcināta ideja (..) ka dažas valodas vai valodu varianti ir labāki par citiem” (R.Hudson [1980] 2001, 203). Resp. tika iznīcināta ideja (kas lielā mērā ir arī preskriptīvisma pamatā), ka standartvaloda, kā tradicionāli bija ticis uzskatīts, ir „pareizāka” par dialektiem un sociolektiem. Tika noformulēta arī aksiomātiskā prātula, kas Rietumu, it sevišķi anglofonajā valodniecībā ir tikusi atkārtota neskaitāmas reizes (turklāt bieži vien nekritiski un neiedziļinoties). Piemēram, Džīna Aičisona (*Jean Aitchison*) raksta: “*Pirmais un vissvarīgākais – valodniecība ir deskriptīva, nevis preskriptīva. Valodnieks interesējas par to, kas tiek pateikts, nevis par to, kas viņaprāt būtu jāsaka. Viņš (..) nepreskribē “pareizības” likumus” (J.Aitchison 1978, 13; izcēlums mans). Tādiem un līdzīgiem vārdiem šo domu izteikuši arī daudzi citi autori.**

Pēc D.Kameronas domām, deskriptīvisma un preskriptīvisma stingrā opozīcija ir veicinājusi noraidošo un paviršo attieksmi pret preskriptīvisma fenomenu: “*Preskriptīvisms valodniekiem ir negatīvs termins (..). Tā ir binārās opozīcijas ‘deskriptīvs/preskriptīvs’ nežēlastībā kritusī puse (..). Pirmā lieta, ko jebkurš valodniecības students iemācās, ir tas, ka „valodniecība ir deskriptīva, nevis preskriptīva”;* ka tā nodarbojas (..) ar objektīviem faktiem, nevis subjektīviem vērtējumiem. Tādējādi preskriptīvisms simbolizē draudīgo Citu

(the Other¹), *tas simbolizē aizliegto; tas ir rēgs, kas vajā valodniecību un vienlaikus atšķirība, kas ļauj definēt valodniecību. (..) Šo absolūto bināro atšķirību es tomēr nevēlētos pieņemt kā pašu par sevi saprotamu*” (D.Cameron 1995, 5).

Vairāki autori norāda arī uz to, ka deskriptīvisma iedīgļi (citiem vārdiem sakot, neuzticība pret valodas normām un to „uzspiešanu”, pret valodas standartizēšanu un cita veida „mākslīgu”, apzinātu valodas ietekmēšanu pareizības vārdā) ir meklējami jau 19.gadsimtā. D.Kamera raksta: „*Doma, ka valoda ir dabiska parādība, kas eksistē neatkarīgi no saviem lietotājiem, vēsturiski saistās ar 19.gadsimtu un modernās valodniecības priekšteci – salīdzinošo/komparatīvo filoloģiju*” (D.Cameron 1995, 5). Šo fenomenu aplūko arī Dž.Džozefs: „*Deviņpadsmitā gadsimta zinātniskās valodniecības (scientific linguistics) skatījumā valodas standartizācija bija valodas dabiskā stāvokļa sabojāšana*” (J.E.Joseph 1987, 9). Un, kā turpina citāta autors, ne tikai tolaik, bet arī 20.gs. 80.gados bijis “*izplatīts viedoklis, ka standartvaloda ir nedabiska. (..) Šis viedoklis ir cieši saistīts ar fonocentrismu un otršķirīga statusa piešķiršanu rakstītajai valodai (..)*” (ibidem, 10). Pēc Dž.Džozefa domām, „*šis maldīgais pieņēmums saistās ar uzskatu, ka daba un kultūra veido striktu dihotomiju, kamēr patiesībā abas ir nesaraujami saistītas*” (ibidem). Arī 20.gadsimta pirmajā pusē „*strukturālisti valodas standartizāciju uzskatīja pirmām kārtām par nenozīmīgu un tikai otrām kārtām par negatīvu parādību. Ģeneratīvisms, kas daļēji atšķēlās no strukturālisma, atgriezoties pie „klasiskās” idejas par valodu nevis kā kultūras piederumu, bet kā dabisku, ģenētiski nodotu īpašību, tādējādi vēl vairāk atstūma standartizāciju kā iespējamo pētījumu objektu*” (ibidem, 11–12). Te varam redzēt zinātnisko fonu Rietumu kultūrā augošajām antipātijām pret preskriptivismu.

Ir vērts pieminēt arī amerikāņu valodnieka Bendžija Volda (*Benji Wald*) teikto šajā kontekstā (tiesa, ne zinātniskā publikācijā, bet valodniecisko diskusiju forumā „*LinguistList*”, kur valodnieki un valodniecības entuziasti apspriēž dažādus jautājumus): „*Preskriptīvā/deskriptīvā dihotomija ir krietni senāka par Blūmfildu (..) Vēsturiskie valodnieki atrada savas „saknes” zemnieku valodā – paskat tik, šis zemnieks lieto senu indoeiropiešu vārdu, kas mūsu standartvalodā vairs neeksistē! Šis vienkāršais zemnieks ir saglabājis mūsu mantojumu! (..) Tā valodniecībā sāka cienīt dialektus (..)*” (B.Wald 17.jūn. 1994, www.linguistlist.org). Kā redzam, 19.gadsimtā sākotnējā vēršanās pret

¹ Rietumu filozofijā, socioloģijā, literatūrzinātnē u.c. nozarēs plaši lietotajam terminam *l'Autre* (franču val.), *the Other* (angļu val.), *der Andere* (vācu val.) latviešu valodā ir novēroti dažādi ekvivalenti – Cits, Otrs u.c. Piemēram, filozofs Aigars Dāboliņš savā promocijas darbā (sagatavošanā) piedāvā terminu „Citais”.

preskriptīvismu (resp. pret „pareizās” standartvalodas kultivēšanu) ar vēsturisko valodniecību ir gājušas rokrokā, nevis bijušas pretstatītas kā tai periodā, par kuru runā P.Metjūzs un Dž.Bīla iepriekš citētajos avotos.

Dihotomija *deskriptīvs/preskriptīvs* savā ziņā, protams, ir relatīva. Kā norādījis Dž.Džozefs, labāk to uzskatīt par kontinuumu. Jo, pat ja, piemēram, gramatikas grāmata tiek iecerēta deskriptīva, lasītāju lielākā daļa to uztvers kā vairāk vai mazāk preskriptīvu (J.E.Joseph 1987, 18). Arī čehu valodnieks Františeks Danešs (*František Daneš*) teicis, ka kodifikācija notiek ik reizi, kad tiek publicēta jebkāda veida valodas rokasgrāmata (F.Daneš 1996, citēts: J.V.Neustupný, *Jiří Nekvapil* 2005, 174).

Atšķirību un saikni starp deskriptīvismu un preskriptīvismu var vērtēt un analizēt no dažādiem skatpunktiem. Šī darba autore savulaik pretstatīja preskriptīvisma “ieinteresēto līdzdalību” (*caring involvement*) un deskriptīvisma “bezkaislīgo novērošanu” (*unemotional observing*) (D.Strelēvica 2000b), kas savā ziņā gan bija izdevniecības darbinieka praktiskajā pieredzē balstīts subjektīvs uzskats.

5.2 Preskriptīvisms un antipreskriptīvisms

Varētu likties, ka deskriptīvisms un antipreskriptīvisms ir pavisam tuvi, gandrīz sinonīmiski termini. Taču ne vienmēr antipreskriptīvā nostāja nozīmē arī deskriptīvu nostāju. Pirmkārt, ja par deskriptīvu var nosaukt tādu attieksmi un pieeju valodai, kas vienkārši apraksta valodu, ignorējot preskriptīvismu un tā sociolingvistiskās funkcijas, tad par antipreskriptīvu varētu nosaukt tādu darbību, kas ir vērsta tieši uz preskriptīvisma „atmaskošanu”, kritiku un novēršanu. Te var pieminēt arī Dž.Tomasa teikto par antipūrismu: „*Antipūrisms ir pūristiska reakcija uz pūrisma izpausmes veidiem, vai drīzāk uz pūristiskās iejaukšanās rezultātiem – pozitīviem vai negatīviem. (..) Visbiežāk tas vēršas pret ksenofobisko pūrismu (..). Protams, antipūrisms rūpīgi jāatšķir no apūristiskām attieksmēm, kas attīstās bez atsaukšanās uz pūrismu* (proceed without reference to purism) (..)” (G.Thomas 1991, 81; izcēlums mans). Otrkārt, antipreskriptīvs var būt vienkārši uzskats, ka valodas [pareizības] jautājumiem vispār nav jāpievērš pārāk daudz uzmanības. Kā norādījis Malkolms Haimans (*Malcolm D.Hyman*), „*abas lingvistiskās attieksmes – preskriptīvā un antipreskriptīvā – atrodas dinamiskā mijiedarbībā, kas (..) veido kultūras dzīvi*” (M.D.Hyman 2002, <http://archimedes.fas.harvard.edu>). Būtībā preskriptīvisma un antipreskriptīvisma pretstats ir pat senāks nekā preskriptīvisma un deskriptīvisma pretstats. Ja iedziļināties, piemēram, 4.–5.gadsimta baznīctēva Augustīna (*Augustinus*) teiktajā:

„*Melius est reprehendant nos grammatici quam non intellegant populi*¹” (Augustinus 392.–418.g; *Enarrationes in psalmos*, 138, 20), tad, kā liekas, ir pamats uzskatīt Augustīnu par vienu no pirmajiem ievērojamākajiem antipreskriptīvistiem. Viņš, kā redzams, noraida tiekšanos pēc absolūtas „pareizības”, ja tā vairs nesaskan ar valodas reālo lietojumu tautā.

Mūsdienās diskusijas par valodas jautājumiem, it īpaši Rietumu pasaulē, visvairāk notiek, balstoties tieši uz preskriptīvisma/antipreskriptīvisma opozīciju, un jāatzīst, ka antipreskriptīvā nostāja bieži ir visai aktīva un pat neiecietīga. (Preskriptīvisma un neiecietības saikni, kas izpaužas gan preskriptīvistu neiecietībā pret „nepareizo”, gan antipreskriptīvisma neiecietībā pret preskriptīvo uzskatu paudējiem, sīkāk vēl tiks aplūkota turpmāk.) Jāuzsver, ka mūsdienās pieaug arī pretestība pret „karojošo antipreskriptīvismu” – tas ir sava veida anti-antipreskriptīvisms. Arvien vairāk sociolingvistu cenšas analizēt šos procesus un objektīvi atklāt kā preskriptīvisma, tā arī antipreskriptīvisma nevēlamākās puses. D.Kameraņa kā vienu no galvenajām „apsūdzībām” pret radikālajiem antipreskriptīvistiem izceļ šādu aspektu: „*Antipreskriptīvā „Lieciet valodai mieru!” tradīcija valodniecībā (..) zināmā mērā atspoguļo tās pašas vērtējošās/aizspriedumainās (value-laden) attieksmes, kādas tā liekas kritizējam. Visas attieksmes pret valodu un valodas izmaiņām ir balstītas uz kādu ideoloģiju, un saikne starp neprofesionāļu un profesionāļu ideoloģijām² (..) ir ciešāka, nekā varētu likties”* (D.Cameron 1995, 3–4). Citviet viņa retoriski jautā: „*Vairums valodnieku (..) apgalvo, ka principā atmetuši jebkādu preskriptīvismu. Bet, ja frāze: „Lieciet valodai mieru!” nav preskripcija, kas tad tā ir?*” (*ibidem*, 7).

5.3 ‘Prescriptive vs. proscriptive’

Vēl jāpiemin anglofonajā valodniecības terminoloģijā palaikam sastopamā **prescriptive vs. proscriptive** dihotomija, kuru latviešu valodā nelieto. *Prescriptive* nozīmē ‘preskriptīvs’, ‘normatīvs’, tāds, kas iesaka/preskribē’, savukārt angļu vārds *proscriptive* nozīmē ‘aizliedzošs’. D.Kristala valodniecības terminu vārdcīnā šķirkļa **proscriptive** teksts ir gandrīz identisks ar termina *prescriptive* definīciju (skat. šīs nodaļas 1.apakšnodaļu):

¹ „Labāk lai mums pārmet gramatiķi, nekā mūs nesaprot tauta.” (*Tulk. no latīņu val. mans.*)

² Šeit D.Kameraņa atsaucas (un lielā mērā balstās) uz šodien Rietumos izplatīto pieņēmumu, ka antipreskriptīvisti gandrīz bez izņēmuma ir tikai valodnieki, bet preskriptīvisti – valodniecības nespeciālisti. (Mūsu, t.i. latviešu, kultūrā daudzi valodas lietotāji uzskata tieši pretēji.) Sīkāk par šo tēmu skat. 3.nodaļu.

„*termins, kuru valodnieki lieto, lai raksturotu jebkuru pieeju/metodi (approach), kas cenšas noteikt pareizības likumus tam, kā nedrīkst lietot valodu*” (D.Crystal 1997, 313; citāta autora izcēlums). Taču D.Kristals vienlaikus atzīst, ka “*šie [*proskriptīvie/aizliedzošie] normatīvie apgalvojumi ietilpst vispārējā preskriptīvās gramatikas kontekstā*” (ibidem), tā ka faktiski opozīcija starp šiem terminiem ir minimāla.

6. Preskriptīvisma terminoloģija un pētījumi latviešu valodniecībā: īss ieskats

6.1 Terminu lietojums

Arī latviešu sabiedrībā preskriptīvisms savu nosaukumu ieguvis tad, kad parādījās distancētāks, arī kritiskāks skatījums (t.i. no ētiskās, nevis ēmiskās perspektīvas) uz šo parādību. Vēl līdz gluži nesena pagātnei šis termins nav bijis izplatīts latviešu valodnieciskajā literatūrā un ieviesies tikai pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. VPSV ir iekļauts šķirklis ar nosaukumu **preskriptīvā valodniecība, preskriptīvā lingvistika**. Taču vārdnīcā sniegtais šī termina skaidrojums „*Valodniecības nozare, kurā izstrādā, iesaka un pamato kodificējamās valodas normas*” (VPSV 2007, 308) šķiet runājam tikai par preskriptīvisma klātbūtni valodas standartizācijas sākumposmā un tādējādi atspoguļo tikai daļu no tā nozīmju kopuma, ko ietver jēdziens „preskriptīvisms”.

Senāk latviešu valodniecībā ar nozīmi ‘preskriptīvs’ palaiķam lietots jau iepriekš minētais termins *normatīvs*. Piemēram, „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” (MLLVG) ievadā sacīts, ka tā „*pēc sava rakstura ir a p r a k s t o š a gramatika. Tajā (..) dots iespējami pilnīgs mūsdienu literārās valodas gramatiskās un fonētiskās sistēmas izklāsts. (..) Bez tam, valodai attīstoties, blakus vecākām parādībām (..) rodas jauni varianti. Līdz ar to izvirzās jautājums par viena vai otra varianta pareizumu vai nepareizumu (..).* „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika”(..), ievērojot zināmas parādības izplatību, tās vēsturisko attīstību, tālākās attīstības tendences, izlietojuma lietderīgumu, kādas formas labskaņu, vai nu izvirza kā ieteicamu vienu no variantiem, vai arī (..) atzīst par paralēlformām vai paralēlām konstrukcijām vairākus variantus. Tādā kārtā šai gramatikai ir arī zināms n o r m a t ī v s raksturs (..)” (MLLVG 1959, 3–4). Tā kā jēdzieni *aparakstošs* (resp. deskriptīvs) un *normatīvs* šeit ir pretstatīti, tas nepārprotami liecina, ka pēdējo varam uztvert kā vārda *preskriptīvs* sinonīmu.

Pūrisma jēdziens un termins, kā jau tika pieminēts iepriekš, latviešu valodnieciskajā vidē ir ticis lietots arī senāk. Te jāmin, piemēram, Alises Lauas „Latviešu leksikoloģija”, kurā

teikts (ņemot vērā, protams, obligātās nodevas laikmetam): „*Nevēlamas tendences internacionālo vārdu lietošanā radās buržuāziskās Latvijas laikā (..) sakarā ar buržuāziskā nacionālisma izraisītajām pūrisma (pārspīlēta valodas tīrīšana) tendencēm. Šai laikā bija vērojama cenšanās plaši pazīstamus vārdus aizstāt ar latviskiem jaundarinājumiem (..). Ar padomju varas atjaunošanu Latvijā tika likvidēta pūrisma sabiedriski politiskā bāze*” (A.Laua [1970] 1981, 119; izcēlums mans). Kā redzams, tolaik par pūrismu saukts tikai ļoti intensīvs, pārspīlēts pūrisms, tāpēc šis jēdziens viennozīmīgi lietots kā negatīvs. Arī A.Blinkenas rakstā „Attieksme pret svešvārdiem latviešu literārās valodas vēsturē” (1997) pūrisma termins attiecināts tikai uz pirmās Latvijas Republikas laiku: „*Samērā negatīva nostāja pret svešvārdiem izveidojās 20.gs. 20.–30.gados, kad sakarā ar valsts valodas statusa iegūšanu pastiprinājās vēlēšanās to izkopt un attīrīt no svešām ietekmēm. Radās pūrisma tendences, kad pēc iespējas vairījās no jebkuras citas valodas aizguvumiem*” (A.Blinkena 1997, 92; izcēlums mans). Pūrisma tēmai Latvijā savulaik ir pievērsušies vairāki valodnieki – bez jau minētajiem arī I.Druviete, A.Veisbergs, arī Vineta Poriņa (Zoldnere) u.c. Šo pētnieku darbos ir ticis runāts par pūrisma izpausmēm gan senākos Latvijas vēstures periodos, gan arī mūsdienās. Arī I.Freimane savā grāmatā „Valodas kultūra teorētiskā skatījumā” cita starpā piemin pūrismu un, atsaukdamās uz krievu valodnieka L.Skvorcova (1980) pētījumiem, arī pūrisma pretstatu – antinormatīvuma tendenci, kas „ *tiek realizēta, noliedzot nepieciešamību apzināti iejaukties valodas procesā*” (I.Freimane 1993, 51). Tā kā I.Freimanes darbā runāts par pūrismu plašākā nozīmē kā „*nesamierināmu attieksmi (..) pret visiem valodas kropļojumiem*” (*ibidem*), varam tur lietotos pretstatītos terminus „pūrisms” un „antinormatīvuma tendence” zināmā mērā uztvert arī kā „preskriptīvisma” un „antipreskriptīvisma” sinonīmus. I.Druviete monogrāfijā par K.Mīlenbahu lieto arī terminu „antinormatīvisms”, aprakstot K.Mīlenbaha uzskatu, ka „*pārspīlēts dabiskais virziens [t.i. valodas procesu atstāšana pašplūsmā – D.S.-O.] neizbēgami novestu pie anarhijas un antinormatīvisma*” (I.Druviete 1990, 103; izcēlums mans).

20.gadsimta beigās un 21.gadsimta sākumā termins „preskriptīvisms” arvien biežāk ienāk latviešu valodnieciskajā literatūrā. Tulkojumzinātnes speciāliste Ieva Zauberga, runājot par neliterārās leksikas ienākšanu literatūrā caur tulkojumiem, cita starpā atsaucas uz “*latviešu valodniecības preskriptīvo raksturu*” (I.Zauberga 1998, 91). A.Veisbergs pētījumā par gramatisko dzimšu lietojumu vārdnīcās runā par „*jauno politikorektuma preskriptīvismu*” Rietumu pasaulē (A.Veisbergs 1999, 51). Kādā senākā rakstā viņš pauž domu, ka

„frazeoloģismus var lietot preskriptīvi un okazionāli” (A.Veisbergs 1986, 111; izcēlums mans). Te vārds „preskriptīvs” drīzāk lietots ar nozīmi „tradicionāls”, „tāds, kas seko preskripcijai”, nevis „normatīvs”, „tāds, kas preskribē”. Citviet A.Veisbergs, raksturojot padomju laikā iznākušo krājumu „Latviešu valodas kultūras jautājumi” un citus līdzīgus izdevumus, raksta: „Šiem izdevumiem visumā raksturīga populārzinātniska, izglītojoša ievirze un daļēji preskriptīva, daļēji deskriptīva attieksme pret aktuālajiem valodas procesiem” (D.Nītiņa, A.Veisbergs 2007, 378; izcēlums mans). Savukārt Maija Treilona 2009.gada Latvijas Universitātes konferences Vispārīgās valodniecības sekcijā, kas notika angļu valodā, lasījusi referātu, kura nosaukuma latviskais variants konferences programmā ir „Preskriptīvo un deskriptīvo terminu lietojums enciklopēdijās” (*Latvijas Universitāte. 67.konferences programma*, 2009, 130). Jāpiemin arī šī promocijas darba autores publikācijas un referāti latviešu valodā, kur dažādos kontekstos skarts preskriptīvisma fenomēns un arī terminoloģija (D.Strelēvica 2002, 2003a, 2003b, 2004, 2005, 2006c, 2007; D.Strelēvica-Ošiņa 2007, 2008a, 2009, 2010 u.c.).

Palaikam vērojams termina “preskriptīvisms” lietojums arī presē u.c. plašsaziņas līdzekļos. Jau minētais G.Dilāns savulaik centies analizēt (viņaprāt, tikai negatīvās) preskriptīvisma sekas Latvijā, piemēram, rakstā „Eirotulkošana” un valodas preskriptīvisma kustība Latvijā” (2005). Savukārt portālā www.klab.lv ievietota saite uz minēto „Dienas” rakstu, un kāds no portāla lietotājiem tur iekopējis arī “Dienas” mājaslapā toreiz rakstītos lasītāju komentārus. Viens no komentētājiem, Aldis Lauzis, pauž šādu nenoliedzami interesantu, kaut arī dažviet diskutablu viedokli: “Valodniecībai vienmēr bijuši divi aspekti – aprakstošais (deskriptīvais) un normējošais (preskriptīvais). Tās nepavisam nav divas attieksmes pret valodas parādībām un pārmaiņām. Abus aspektus pretstatīt, kā to dara autors, ir klaja demagoģija. Noraidīt valodas faktu izvērtēšanas un formu atlases darbu nozīmētu par nelikumīgi radušos pasludināt visu literāro valodu” (A.Lauzis 22.augusts 2005 www.diena.lv, citēts www.klab.lv; izcēlums mans). Te jāpiezīmē – kā rāda arī šis promocijas darbs, deskriptīvisms un preskriptīvisms tomēr ir ne tikai divi praktiski aspekti valodniecībā. Tās ir arī divas attieksmes, turklāt to pretstatīšana ir nenoliedzama.

Savukārt interneta portālā „CGImage forums” kāds diskusijas dalībnieks ar segvārdu *Fatalis*¹ raksta: “*Saits nav tas pats, kas mājas lapa, pūristiskāks vārds tam būtu "vietne". Bet es pats izmantoju vārdu "saits", jo man riebjas vārduļojumi, valodas preskriptīvisms un viss ar to saistītais*” (*Fatalis* 2005; <http://cgimage.lv>, izcēlums mans). Arī tulkošanas

¹ Internetā lietotos segvārdus (izņemot gadījumos, kad tie ir reāli vārdi un uzvārdi), šeit citējot, lietosim kursīvā tāpat kā tekstus svešvalodās.

jautājumiem veltītajā starptautiskajā portālā “ProZ.com” kādā diskusijā starp latviešu tulkotājiem 2007.gada jūlijā un augustā vairākkārt pieminēts preskriptīvisma jēdziens – piemēram, “*padomijā bija tikai preskriptīvās vārdnīcas*”, “*latviešu valodā patiešām ir par daudz preskriptivisma*” u.c. (<http://lav.proz.com>, izcēlums mans). Viss liecina, ka terminu ligzda *preskriptīvs*, *preskriptīvisms* utt. Latvijā kļūst arvien pazīstamāka.

6.2 Daži pētījumi par attieksmi pret valodas pareizību Latvijā

Īsi aplūkosim dažus no līdzšinējiem vairāk vai mazāk izteiktas sociolingvistiskas ievirzes pētījumiem par cilvēku attieksmi pret valodas normēšanu, „pareizību” utml.

Vispirms kā viens no nozīmīgākajiem īpaši jāpiemin kāds paša atmodas sākuma fenomens, kas vēlāk pamatoti raksturots kā „*pati lielākā sabiedrības aptauja, kāda līdz tam bija pieredzēta Latvijā*” (A.Blinkena, Dz.Hirša, A.Veisbergs 2007, 45) – tā ir sabiedrības lielā atsaucība uz 1988.g. 20.augustā laikrakstā „Padomju Jaunatne” publicēto A.Blinkenas rakstu, kas aicināja lasītājus izteikt savu viedokli par latviešu valodas iespējamo valsts valodas statusu. Ieskatoties faksimilizdevumā „Vēstules. Ceļš uz valsts valodu” (1994), kur publicēta daļa no minētajām atsauksmēm, varam secināt, ka paralēli politiskajam un socioloģiskajam aspektam šī aptauja nevilšus kļuva arī par sociolingvistisku pētījumu par sabiedrības attieksmi pret valodas kultūru un „pareizību”, jo daudzi respondenti savās vēstulēs rakstīja arī par to. Viņi uzsvēra, cik svarīgi ir ievērot valodas tīrību un pareizību un nereti pamatoja to ar viedokli, ka tas ir valodas un arī pašas tautas izdzīvošanas garants. Sīkāk par šo aptauju un tālaika notikumiem skat. turpmāk šajā promocijas darbā.

Pieminēsim arī kādu 1985.gadā notikušu sociolingvistisku aptauju, uz kuru atsaucas Diāna Laiveniece (2006, 7), salīdzinot pašas organizēto studentu aptauju „Mana valodas kultūra” ar dažiem senākiem līdzīgiem pētījumiem. 1985.gadā veiktajā aptaujā¹ izzināts latviešu valodas skolotāju viedoklis par valodas jautājumiem. Sarmīte Lagzdiņa, aprakstot šo aptauju, uzsver, ka tās mērķis bijis „*gūt ieskatu skolotāju attieksmē pret valodas kultūru – līdz ar to dodot viņiem iespēju mazliet paraudzīties uz sevi no malas*” (S.Lagzdiņa 1986, 184). Kā ļauj secināt šīs aptaujas apraksti, tā atklājusi ainu, kurā Rietumu deskriptīvisma piekritēji, iespējams, saskatītu pašu biedējošāko pagātnes preskriptīvisma „*rēgu, kas vajā valodniecību*”, kā savulaik ironiski izteikusies D.Kameronā (D.Cameron 1995, 5).

¹ Arī šī aptauja, līdzīgi kā iepriekš minētā A.Blinkenas veiktā aptauja par latviešu valodas statusu, notikusi ar preses (konkrēti laikraksta „Padomju Jaunatne”) palīdzību.

Pirmkārt, aptaujā konstatēta valodas pareizības aizstāvju (šai gadījumā skolotāju) pārliecība par sava valodas lietojuma pareizumu – kā raksta D.Laiveniece, „1985.gada skolotāju aptaujā apmēram pusei respondentu šķietis, ka viņi runā pareizi visur un vienmēr” (D.Laiveniece 2006, 15). Otrkārt, respondenti atbalstījuši ļoti aktīvu preskriptīvu rīcību un citu cilvēku valodas lietojuma koriģēšanu. S.Lagzdiņas rakstā šīs aptaujas respondentu – skolotāju – viedoklis rezumēts šādi: „*Tikai neatslābstoša, pastāvīga uzmanība pret skolēnu valodu un tikpat konsekventa, nenogurstoša aizrādīšana uz visām kļūdām skolēnu valodā var palīdzēt viņiem pamazām pilnveidot savu valodas prasmi*” (S.Lagzdiņa 1986, 186; izcēlums mans).

Kā savdabīgu un interesantu nelielas aptaujas piemēru var atzīmēt arī I.Druvietes rakstā „Valodas normas izpratne zinātnē un sadzīvē” (1987) minēto eksperimentu, kur raksta autore lūgusi pārdesmit cilvēkus nosaukt „*pirmo jēdzienu, kas uzzibsnīja viņu apziņā, dzirdot vārdu „norma”*”. [Aptaujas rezultātā] kļuva skaidra arī vēl viena lieta, kas valodniekam (..) pirmajā brīdī šķiet neierasta, bet būtībā ir gluži dabiska, – vārds „norma” vairumam cilvēku nebūt nesaistās ar valodu” (I.Druviete 1987, 109).

Arī atjaunotās Latvijas Republikas pašos pirmajos gados tika gan veiktas sociolingvistiskas aptaujas, gan arī uzsvērtā to nepieciešamība. Piemēram, I.Freimane atzīst, ka „*būtu jāveic sociolingvistiski un psiholingvistiski pētījumi (par sabiedrības pieprasījumu un attieksmi pret valodu)*” (I.Freimane 1993, 79). Arī citviet tai pašā darbā uzsvērtā šādu pētījumu nepieciešamība, piemēram: „*Estētiskais princips valodā tiek izmantots gan apzināti, gan neapzināti. Tas vēl nav īsti izziņāts un būtu pētījams psiholingvistiskā un arī sociolingvistiskā aspektā. Estētiskā principa izpausme sabiedrībā ir attiecīgā laika (laikmeta) valodiskā gaume. Valodiskā gaume ir jāveido, jāieaudzina tāpat, kā tiek ieaudzināta gaume citās sfērās (..). Nav izziņāti tie cēloņi, kas veido valodisko gaumi: kāpēc kāds vārds nepatīk, kāpēc valodas lietotāji nepieņem kādus noteiktus afiksus, kāpēc šķiet nepieņemami kādi vārdu savienojumi (..)*” (ibidem, 78; izcēlums mans).

No tolaik veiktajiem sociolingvistiskajiem pētījumiem var minēt, piemēram, 1991.gadā Latvijas Universitātes toreizējā Filoloģijas fakultātē notikušu aptauju studentu vidū, uz kuru arī atsaucas D.Laiveniece jau minētajā darbā (2006). Aptaujas rezultātus aprakstījusi I.Teleženko (1992). Aptaujas mērķis definēts šādi: „*Noskaidrot studējošo jauniešu attieksmi pret valodas pareizumu, nevēlamiem aizguvumiem*” (I.Teleženko 1992, 96). Viens no jautājumiem bijis: „Vai ikdienā lietotajā valodā (sadzīvē, radio, televīzijā, presē) Jūs pamanāt valodas kļūdas?” Kā secina I.Teleženko, „*lielākais vairums aptaujāto uzskata,*

ka valodā primārais ir saturs, nevis forma. (..) Ir arī tādi, kas valodas pareizumam vispār nepievērš uzmanību. Jāatzīmē, ka pareizas, t.i. literāras valodas prestižs vecākajosursos ir augstāks salīdzinājumā ar jaunākajiem” (ibidem, 97).

Savukārt 2001.gadā, kā konstatē D.Laiveniece, tika aptaujāti 125 toreizējās Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studenti, „*lai noskaidrotu viņu uzskatus par valodas kultūras studiju kursa nepieciešamību augstskolās, attieksmi pret literārās valodas normām un atkāpēm no normas un lai apzinātu studentu domas par to, ko viņi paši var darīt latviešu valodas kopšanā”* (D.Laiveniece 2006, 7). Kā raksta autore norāda, šo pētījumu un tā rezultātus ir aprakstījusi Velga Laugale (2002, 198–203). Apmēram puse respondentu atbildējuši, ka atkāpes no valodas normām viņus neuztrauc (*ibidem*, 200). Tai pašā laikā 61,6 % apgalvojuši, ka „*ikviens valodas lietotājs pats var kaut ko darīt latviešu valodas kopšanā”* (*ibidem*, 201, citēts/pārfrāzēts: D.Laiveniece 2006, 21).

Pašas D.Laivenieces 2005./2006.gada pētījums, ar kuru viņa salīdzina 1985., 1991 un 2001.gadā veiktās aptaujas, atšķiras ar metodi – tajā respondenti aicināt rakstīt esejas, kuru tēma bijusi „*Mana valodas kultūra”*. Respondenti bijuši „*vairāk nekā 50 Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentu – topošie sociālie darbinieki, sociālie pedagogi, pirmsskolas izglītības skolotāji un speciālās skolas skolotāji”* (D.Laiveniece 2006, 6). Kā redzam, aptaujāto personu loks ir visai līdzīgs iepriekš minētajām trim aptaujām – tie ir cilvēki, kuru darbs lielā mērā ir (vai būs) saistīts ar citu cilvēku izglītošanu un it īpaši ar viņu valodas lietojuma vērtēšanu un labošanu. Minētā pētījuma autore sniedz šādu interesantu un uz pārdomām rosinošu skaidrojumu par respondentu izvēli: „*Aptaujai apzināti tika izraudzīti respondenti, kas vēl nav apguvuši studiju kursu „Valodas kultūra”*. *Tas ļāva cerēt, ka studenti izteiks patiešām savus uzskatus, nevis atkārtos jau gatavus „pareizos” formulējumus”* (*ibidem*, 7; izcēlums mans).

Aprakstītie rezultāti un citāti no studentu darbiem gan vedina domāt, ka labi gribētā izvēle sasniegusi tieši pretēju efektu. Ja izteikt domas par valodas kultūru pasniedzējs aicina studentus, kas vēl nav apguvuši attiecīgo kursu, bet tuvākajā nākotnē, iespējams, to uzsāks (un vēlēsies pie šī paša pasniedzēja to arī sekmīgi nokārtot), tad šādi iegūtos rezultātus (pat ja aptauja bijusi anonīma) labākajā gadījumā varētu raksturot ar V.Labova ieviesto jēdzienu „*novērotāja paradokss”* (*observer’s paradox*), kas apliecina, ka pētniekam ir grūti novērot cilvēku reālo uzvedību un attieksmes, kādi tie ir tad, kad viņus neviens nenovēro un tie izturas dabiski. Un, ja ar „*novērotāja paradoksa”* terminu visbiežāk tiek apzīmētas situācijas, kad respondenti neapzinoties cenšas savu valodu, uzvedību u.c. padarīt „*pareizāku”* pētnieka klātbūtnē, tad šai D.Laivenieces aprakstītajā gadījumā tikpat labi

iespējams, ka studenti savus viedokļus „uzlabojuši” gluži apzināti. Uzzināt valodas kultūras un pareizības jautājumu “*”pareizos” formulējumus*”, kā tos nosauc raksta autore, taču nav neiespējami arī neskaitāmos citos avotos. D.Laivenieces rakstā citētie studentu eseju fragmenti (ar nedaudziem izņēmumiem) patiešām izceļas ar vienmuļu „pareizību” – ar viedokļiem par valodas kultūru kā patriotisma apliecinājumu un citu labu rakstura īpašību rādītāju; ar nosodījumu pret kļūdām, slengu un citvalodu aizguvumiem; ar jauno tehnoloģiju vainošanu valodas kultūras „pagrimumā”; ar apņemšanos attīstīt savu personīgo valodas kultūru un nākotnē censties valodu lietot vēl pareizāk utt.

Jāpievērš uzmanība tam, ka četras no šīm aptaujām – 1985., 1991., 2001. un 2005./2006.gadā veiktās – orientētas uz konkrētu, specifisku sabiedrības daļu. Ko rāda plašāku, visaptverošāku aptauju rezultāti – piemēram, Daigas Jomas aprakstītā aptauja „Latviešu valodas attīstības un lietojuma problēmas”, ko 2004.gadā kopīgi veikušas toreizējā Valsts valodas aģentūra un socioloģisko pētījumu firma „*Data serviss*” un kur aptaujāti 1006 latviešu valodas lietotāji (D.Joma 2005, 35)? Pētījuma mērķi definēti šādi: „1) *apzināt latviešu valodas attīstības un lietojuma problēmas; 2) noskaidrot latviski runājošās sabiedrības uzskatus par latviešu valodas lietotāju līdzdalību un līdzatbildību valodas procesos*” (*ibidem*). Valodas kultūras un pareizības jautājumi te nav minēti, bet, iespējams, implicīti ietverti, jo tālāk konstatēts, ka „*lai gan lielāko daļu aptaujāto (56,2 %) interesē ar latviešu valodu saistīti jautājumi, (..) tikai 32,6 % respondentu atzīst, ka viņiem ir svarīgi, lai iedzīvotāji Latvijā runātu literārā latviešu valodā*” (*ibidem*; izcēlums mans). No vienas puses, to var uztvert kā apstiprinājumu, ka Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas sabiedrības interese par valodas “pareizības” un „tīrības” uzturēšanu ir zināmā mērā mazinājusies, salīdzinot ar padomju laikiem. No otras puses, izmantotie formulējumi „runāt literārā valodā”, „ievērot literārās valodas normas” pilnībā neatklāj, vai aptaujā runa bija par literāro valodu resp. standartvalodu pretstatā dialektiem un/vai sociolektiem, vai arī, piemēram, par gramatiski pareizu valodu pretstatā kļūdainai; par „nevēlamu” aizguvumu daudzumu pretstatā „tīrai” valodai utml.

Šī promocijas darba vajadzībām veiktā aptauja bija salīdzinoši neliela (150 respondenti), taču ar to bija iecerēts aptvert pēc iespējas daudzveidīgāku sabiedrības daļu. Jautājumi tika veidoti tā, lai neiedvestu respondentiem kādu „pareizo” viedokli un arī nemulsinātu viņus ar valodniecisku terminoloģiju, tai pašā laikā cenšoties saņemt no viņiem konkrētas, nepārprotamas atbildes. (Anketas jautājumus skat. pielikumā.) Aptaujas rezultāti tiks analizēti arī turpmāk.

2.NODALA

PRESKRIPTĪVISMA TRĪS GALVENIE VIRZIENI

Sociolingvistikā jau ir bijuši dažādi mēģinājumi klasificēt preskriptīvismu un ar to saistītās parādības. Īsi pieminēsim dažus no tiem. Jau iepriekšējā nodaļā aplūkojām Dž.Tomasa pamatīgo un izsmeļošo pūrisma klasifikāciju grāmatā „Valodas pūrisms” (1991) – taču tā attiecas uz vienu preskriptīvisma aspektu.

Var pieminēt arī jaunā čehu valodnieka Vāclava Cvrčeka (*Vaclav Cvrček*) „[Valodas] ietekmēšanas teoriju” (*Theory of Interventions*), kuru viņš prezentēja, piemēram, 2009.gadā notikušajā starptautiskajā konferencē, kas bija veltīta preskriptīvisma jautājumiem un notika Toronto Universitātē. Pēc V.Cvrčeka teiktā, „[Valodas] ietekmēšanas teorija tika izstrādāta kā vispārīga metodoloģiska un sociolingvistiska teorija, lai: 1) aprakstītu iespaidus/ietekmes (influences), kas var izmainīt valodas nenovēršamo attīstību (..) un 2) klasificētu iespējamus veidus, kā definēt attiecības starp valodniekiem, [valodas] runātājiem un valodu” (V.Cvrček 2009, 28). Valodas ietekmēšanas veidus, pēc viņa domām, var iedalīt individuālos un institucionalizētos. „Individuālā ietekmēšana ietver [paš]cenzūru, rediģēšanu (..) u.c., savukārt institucionalizētā ietekmēšana ietver procesus, kas saistīti ar valodas standartizāciju, valodu izglītību vai valodas politiku” (*ibidem*). Tālāk teorijas autors aplūko kritērijus, pēc kuriem vērtēt saikni starp valodniekiem, valodu un tās lietotājiem: „1) Kā lietotāji uztver valodnieku iejaukšanos/ietekmi (interventions): kā imperatīvu vai indikatīvu? 2) Kāds ir valodnieku nolūks, kad viņi ietekmē valodu (piemēram, kodificējot): proskripcija/preskripcija vai deskripcija? 3) Vai valodas lietotājiem ir vai nav pieejams valodas deskriptīvs apraksts? 4) Vai pastāv kodifikācijas veidu pluralitāte vai monopolisms? 5) Kāds ir valodas ietekmēšanas autoritātes avots: likums vai tradīcija?” (*ibidem*). Kā redzam, šī klasifikācijas teorija savukārt ir ļoti plaša.

Ir vērts apsvērt arī jau iepriekš minētā amerikāņu valodnieka D.Kibija teikto: “Valodas norma ir identitātes saite/ vienotājspēks (bond), kas var apvienot dažādu paaudžu cilvēkus, (..) dažādu ģimeņu cilvēkus, dažādu sabiedrības slāņu un dažādu reģionu cilvēkus. Ir bīstami, izdarot vispārinājumus par preskriptīvismu, uzlūkot vienu no šiem vienības (bond) veidiem tā, it kā tas ilustrētu/pārstāvētu visus preskriptīvisma veidus: vēsturisko (uz etimoloģijas principiem balstītais pūrisms, skat. Thomas 1991); sociālo (elitisms, kas balstīts uz [valodas] formu sociālo klasifikāciju, skat. Milroy and Milroy 1999); ģeogrāfisko (normas, kas balstītas uz attiecīgā reģiona ekonomisko dominanci, skat.

Lodge 1994)'' (D.Kibbee 2009, 72; izcēlumi mani). D.Kibijam ir taisnība tai ziņā, ka visu preskriptīvisma veidu vērtēšana un mērīšana pēc viena preskriptīvisma veida mērauklas patiešām ir kļūda. Kā parādīts tālāk šai darbā, ir gadījumi, kad vienā kultūrā raksturīgam preskriptīvisma veidam un tā atbalstītājiem tiek pārmests tas, kas piemīt preskriptīvisma tradīcijai pavisam citā, atšķirīgā kultūrā.)

Taču, apkopojot šī pētījuma laikā gūto pieredzi un secinājumus, visracionālāk likās izšķirt trīs galvenos preskriptīvisma virzienus, par kritēriju izvēloties attiecīgo preskriptīvo darbību mērķus vai drīzāk orientierus. Šie trīs virzieni ir – uz *cilvēku* orientētais preskriptīvisms, uz *valodu* orientētais preskriptīvisms un uz *kļūdu* orientētais preskriptīvisms. Trīs preskriptīvisma paveidu apskats šai nodaļā vienlaikus būs arī ieskats preskriptīvisma vēsturē dažādās kultūrās. (Šī klasifikācija jau tikusi atspoguļota arī publikācijā: D.Strelēvica-Ošiņa 2010).

1. Uz cilvēku orientētais preskriptīvisms

Preskriptīvisms, kura centrā ir cilvēks, no vienas puses, varētu šķist izteikti humānistiska pieeja, jo, cilvēks kā valodas lietotājs tomēr ir svarīgāks par lietojamo objektu. Taču, no otras puses, uz cilvēku orientētais preskriptīvisms tiecas ne tikai panākt, lai cilvēks rīkojas (resp. runā un raksta) pareizi, bet arī atšķirt "pareizos" cilvēkus no "nepareizajiem".

1.1 'Shibboleth' jēdziens

Valodas vērtēšana nereti noved arī pie cilvēku vērtēšanas. Anglofonajā sociolingvistiskajā literatūrā nereti tiek citēta kāda Vecās Derības epizode ar konfliktu starp gileādiešu un efraimiešu cilti, kur, lai atpazītu naidīgās efraimiešu cilts pārstāvjus, gileādieši izmantoja viņu valodas/dialekta fonoloģiskās īpatnības: „5 Un Gileāds atņēma Efraimam Jordānas braslus. Un ikreiz, kad kāds pārnācējs efraimietis, kas meklēja glābiņu, teica: *ļaujiet man celties pāri, – tad Gileāda vīri tādām prasīja: vai tu esi efraimietis? Kad viņš atbildēja: es neesmu, – 6 tad tie viņam sacīja: pasaki "šibolet"! Ja tas teica "sibolet", nespēdams šo vārdu pareizi izrunāt, tad tie viņu sagrāba un nokāva (...)*” (Vecā Derība, Soģu grāmata 12: 5–6). Tā ir viena no pavisam nedaudzajām valodas tēmai veltītajām Bībeles vietām (no populārākajām jāatzīmē arī Bābeles torņa epizode un Vasarsvētku notikums ar runāšanu mēlēs), turklāt varētu tikt uzskatīta par vienu no senākajiem zināmajiem gadījumiem, kad

valodas pareizībai ir svarīga loma cita cilvēka vērtējumā – tik svarīga, ka tas vārda tiešā nozīmē ir dzīvības un nāves jautājums. Tiesa gan, efraimieši tika nogalināti ne jau par to, ka neprata izrunāt attiecīgo vārdu – šeit valodas kļūda, jeb, precīzāk, neatbilstība citu pieņemtajai normai vienkārši kalpoja kā pazīme, lai atpazītu svešos. Taču arī citās situācijās, citās zemēs un laikmetos valodas lietojums nereti ir ticis izmantots, lai cilvēku novērtētu kā „pareizu” vai „nepareizu”, kā savējo vai svešo.

Ne velti vārds *shibboleth* (kas, saskaņā ar dažiem avotiem, senebreju valodā nozīmē ‘kukurūzas vālīte’, bet ar citiem – ‘straume’) ir jau sen stabili iegājis angļu valodas vārdu krājumā un ar to apzīmē kādai grupai raksturīgu īpašību, kas to atšķir no citiem. Visbiežāk to attiecina tieši uz kādu valodas lietojuma īpatnību. Piemēram, tādu kā jau iepriekš minētais fonēmas [h] lietojums vārdu sākumā dažos angļu valodas substandarta variantos – atmetot to tajos vārdos, kur tas standartvalodā būtu nepieciešams, un hiperkorekcijas rezultātā nevajadzīgi pievienojot to vārdiem, kas sākas ar patskani. Te jāpiemin fonētiķa Marka Libermana (*Mark Liberman*) raksts ar daiļrunīgu nosaukumu „Dižciltības *shibboleth*: [h] no Viljama Šekspīra līdz Henrijam Higinam¹” (*A Shibboleth of Gentility: [h] from William Shakespeare to Henry Higgins*, 2004).

1.2 Sociālā stratifikācija un valodas pareizība: Lielbritānijas piemērs

Britu sabiedrībā gadsimtu gaitā ir izveidojušies diezgan stabili sociālie slāņi, un pareiza angļu standartvaloda jeb tā sauktā „karaļa/karalienes angļu valoda” (*King's/Queen's English*) ilgu laiku bija atribūts, kas nepārprotami raksturoja augstāko sabiedrību. Savukārt dažādas dialektu vai sociolektu iezīmes (tai skaitā standartvalodai neatbilstošs [h] lietojums) parasti norādīja uz to, ka arī tā lietotājs ir „nepareizs” cilvēks, t.i., pieder zemākam, nedižciltīgam, mazizglītotam sabiedrības slānim. Valodas pareizības jautājumi Anglijā īpaši aktualizējās tajos laikos, kad jau kļuva iespējama „augšupejošā mobilitāte” (*upward mobility*) un cilvēka iekļūšana augstākā sabiedrības slānī, pateicoties savai karjerai, sasniegumiem un izglītībai – un līdz ar to daļēji arī standartvalodas prasmei. Šo tēmu ir aplūkojuši daudzi pētnieki, piemēram, sociolingviste Linda Maglstona (*Lynda Mugglestone*), kura pētījusi pareizrūnas normu saistību ar sociālo stratifikāciju agrāko

¹ Profesors Henrijs Higinss (par kura prototipu uzskata slaveno britu fonētiķi Henriju Svītu (*Henry Sweet*)), kā zināms, ir tēls Bernarda Šova (*George Bernard Shaw*) lugā „Pigmaliņš” (*Pygmalion*), pēc kuras motīviem uzņemts populārais mūzikls „Mana skaistā lēdija” (*My Fair Lady*) par vienkāršas izcelsmes meiteni, kura cer sasniegt augstāku sabiedrisko stāvokli, iemācoties „pareizo” valodu.

laiku Anglijā ([1995] 2007), arī Džons Hanijs (*John Honey* 2000) un citi autori. Savukārt angļu literatūrā [h] nepareizais lietojums un arī citi substandarta elementi senāk tika bieži izmantoti, raksturojot tēlu sabiedrisko statusu. Liela uzmanība britu sabiedrībā savulaik tika pievērsta ne tikai fonoloģiskajiem elementiem, bet arī dažādiem sintakses aspektiem.

Anglofonie speciālisti jebkādu preskriptīvismu un valodas pareizības kopšanu bieži skaidro ar sociālās stratifikācijas aspektiem – tik dziļi šī saikne ir iesakņojusies angļu valodas runātāju apziņā. D.Kameronā, apspriežot jēdzienu „piemērots/atbilstošs” (*appropriate*) kā politkorekto variantu agrāk lietotajam „pareizs” attiecībā uz valodas lietojumu¹, uzdod retorisku jautājumu, kāpēc tiek uzskatīts, ka angļu standartvaloda ir ‘piemērota’ lietošanai darba intervijā. Un autore pati sniedz atbildi: „*Jā, jūs uzminējāt – tāpēc, ka, pēc viņu domām, angļu standartvaloda ir tas pats, kas ‘pareiza’ angļu valoda, un šis pieņēmums savukārt ir balstīts uz faktu, ka angļu standartvaloda ir zināma sabiedrības slāņa dialekts*” (D.Cameron 1995, 234; izcēlums mans). Arī kādā angļu gramatikas rokasgrāmatas ievadā kā pats par sevi saprotams ir minēts fakts, ka senāk populārie „*preskriptīvie likumi bieži ir sociāli likumi, kuri, kā tiek uzskatīts, raksturo runātāju vai rakstītāju kā izglītotu vai arī kā attiecīga sabiedrības slāņa pārstāvi*” (R.Carter, M.McCarthy 2006, 6; izcēlums mans).

20.gadsimta anglofonie valodnieki – deskriptīvistu nereti uzskatīja, ka preskriptīvisms ir īsti aizsācies 18.gadsimta Anglijā. Piemēram, psiholingvists S.Pinkers raksta: „*Lielākā daļa no mūsdienu [angļu valodas] preskriptīvās gramatikas bubuļiem ir cēlušies 18. gadsimtā*” (S.Pinker 1994, 373–374). Taču, bez šaubām, rūpes par valodas pareizību ir pastāvējušas dažādos laikmetos un kultūrās – jau ilgi pirms tam, kad preskriptīvisma jēdziens tika apzināts un zinātniski noformulēts. M.Libermans, aplūkojot kāda romiešu autora aprakstītu epizodi (sīkāk par to vēlāk), piebilst, ka tas ir „*vēl viens pierādījums, kas apgāž ideju, ka valodas pareizība esot 18.gadsimta izgudrojums*” (M.Lieberman 2006; izcēlums mans).

Daudzu anglofonu izpratnē stereotipiskie preskriptīvisma aizsācēji ir 18.gadsimta angļu valodnieki – piemēram, gramatiķis un bīskaps Roberts Louts (*Robert Lowth*), kuru, kā uzskata nīderlandiešu sociolingviste Ingrida Tīkena-Bona van Ostade (*Ingrid Tieken-Boon van Ostade*), var uzskatīti par vienu no “*angļu preskriptīvās gramatikas ikonām*” (I.Tieken-Boon van Ostade 2006, 540). Jāpiemin arī leksikogrāfs Samjuels Džonsons (*Samuel Johnson*), kurš sastādīja pirmo ievērojamāko “*Angļu valodas vārdnīcu*” (*Dictionary of the English Language*, 1755). Kā secina Kristofers Pīrss (*Christopher P.Pearce*), S.Džonsons

¹ D.Kameronā uzskata, ka starp šiem jēdzieniem nav būtiskas atšķirības.

savas vārdnīcas slavenajā priekšvārdā lietoto izteikumu dēļ “*mūsdienu valodniekiem ir kļuvis par pagātnes preskriptīvisma simbolu*” (C.P.Pierce 2004).

R.Louta slavenais darbs “Īss ievads angļu gramatikā” (*A Short Introduction to English Grammar*, 1762) aplūko un kritizē dažādas sintakses parādības – viena no tām ir prievārda novietošana palīgteikuma beigās jeb t.s. “avarējušais prievārds” (*stranded preposition*), piemēram, tādā teikumā kā: *This is the book which we talked about* (‘Tā ir tā grāmata, par kuru mēs runājām’), kura vēlamākais variants pēc tālaika standartiem būtu: *This is the book about which we talked*. Lai gan konstrukcija ar prievārdu teikuma beigās vēl šodien angļu valodai ir raksturīga un tiek plaši lietota, R.Louts uzskatīja, ka tā “*piederas familiāram stilam, savukārt prievārda novietošana pirms attieksmes vietniekvārda ir elegantāka un arī saprotamāka, tāpēc svinīgā stilā tā iederas daudz labāk*” (R.Lowth 1762, citēts: I.Tieken-Boon van Ostade 2006, 550). Vēlāk ap šo preskripciju izauga arī mīts, ka 18.gadsimta angļu gramatiķi to esot ieviesuši tādēļ, ka latīņu valodā nav iespējama konstrukcija ar prepozīciju teikuma beigās.

Kā konstatējusi I.Tīkena-Bona van Ostade, kas pētījusi R.Louta darbus un arī privāto saraksti, viņš savās vēstulēs pats reizēm pārkāpis gan minēto, gan arī citas savā gramatikā formulētas preskripcijas. („Avarējušā prievārda” konstrukciju viņš pats vienreiz izmantojis arī savā gramatikas grāmatā – tieši rindkopā, kur šī tēma aplūkota. Taču, kā uzskata nīderlandiešu sociolingviste, tur šīs normas pārkāpums ir apzināti ironiski iecerēts.) Kas attiecas uz negramatiskajām formām R.Louta privātajos tekstos – tās sastopamas tikai tajās vēstulēs, kas adresētas zemāka sociālā statusa cilvēkiem, kamēr augstākstāvošiem adresātiem viņš rakstījis „*skrupulozi pareizi*” (*ibidem*). (Pats R.Louts bija cēlies no vidusšķiras un augstākajā sabiedrībā iekļuvis, pateicoties savai karjerai baznīcā.) I.Tīkena-Bona van Ostade secina, ka „*Louta pareizības norma nav vidusslāņa, bet gan augstākā sabiedrības slāņa norma, kādu viņš to izprata*” (*ibidem*). Vārdu sakot, viņa tekstos ir nojaušamas rūpes par to, kāda valoda jālieto prestižā vidē; kāda būtu pareizā valoda “pareizam” cilvēkam.

Gan gramatiķis R.Louts, gan leksikogrāfs S.Džonsons bija savā laikā ļoti populāri un augstu vērtēti speciālisti, taču vēlākos laikos viņi ir bieži tikuši kritizēti par savām preskriptīvajām attieksmēm, kas nereti tikušas arī pārspīlētas, kā norādījusi gan I.Tīkena-Bona van Ostade, gan Dž.Bīla. Piemēram, R.Loutam piedēvēta arī viena otra 19.gadsimtā ieviesta angļu valodas sintakses preskripcija, turklāt 19.gadsimta angļu gramatikas un rokasgrāmatas, popularizējot „pareizo” valodu, vispār ir bijušas daudz preskriptīvākas un savā tonī kategoriskākas nekā 18.gadsimta autoru rakstītās (J.C.Beal 2009b). Vēl

20.gadsimta 50.gados Lielbritānijā visai nopietna uzmanība tika pievērsta tam, ar ko atšķiras zemāko slāņu valoda un atdarināšanas vērtā augstāko slāņu valoda. Valodnieks Alans Ross (*Alan S.C.Ross*) tolaik pat ieviesa un lietoja īpašus terminus *U* (*upper class* ‘augstākais slānis’) un *non-U* (*non-upper class* ‘ne-augstākais slānis’), lai raksturotu šos sociolektus (*A.S.C.Ross* 1954).

Angļu valodas vidē 18.–20.gadsimta Lielbritānijā varbūt ir viens no spilgtākajiem šādas lingvistiskas kopienas paraugiem, bet, protams, ne vienīgais. Piemēram, Senās Romas sabiedrībā, kā secina M.Haimans, viens no preskriptīvisma iemesliem bija tas, ka „*skolā apgūtie lingvistiskie paradumi palīdzēja uzturēt statusa pazīmes un saglabāt sabiedrības stratifikāciju. Ja cilvēks runāja vienā veidā, tas norādīja uz viņa izglītību un kultūras kapitālu, ja citā – tas rādīja, ka viņam šāda kapitāla trūkst*” (*M.D.Hyman* 2002)¹. Seno romiešu situācijai pievērsīsimies arī vēlāk, aplūkojot nākamo preskriptīvisma virzienu.

Taču ir arī tādas sabiedrības, kur valodas pareizības saistība ar sociālo noslāņošanu ir ļoti maza.

1.3 Latvijas situācijas īpatnības

Latviešu valodas vidē būtu grūti iedomāties kādu lingvistisku *shibboleth* jeb atšķirības zīmi, kas, līdzīgi kā senāk britu sabiedrībā, ļautu nemaldīgi spriest par cilvēka piederību konkrētai sociālai grupai un, vēl jo vairāk, ļautu „augstāk” stāvošas, prestižākas grupas pārstāvim ar pārākuma apziņu novērtēt „zemākas” grupas pārstāvi. I.Freimane uzsver, ka „*latviešu valoda faktiski nekad nav pastāvējusi kā privileģētu šķiru atsvešināšanās līdzeklis*” (*I.Freimane* 1993, 40). Teorētiski tāda situācija varēja veidoties pirmās Latvijas Republikas laikā, taču tas laiks bija pārāk īss, lai valodas pareizību sāktu saistīt ar privilēģijām un varu.

¹ Seno Romu gan nevar viennozīmīgi pielīdzināt Lielbritānijas sabiedrībai, kas balstīta uz senas vietējās aristokrātijas dominanci. Te vērts pieminēt arī vēsturnieka Harija Tumana pētījumu, kur senie romieši salīdzināti ar amerikāņiem un uzsvērts, ka „*abas nācijas izveidojušās (...) vairāku tautu sajaukšanās rezultātā (...). Turklāt pirmo kolonistu sastāvs gan Romā, gan Amerikā bija visai zems un margināls (...). Un dabiski, ka šajos apstākļos (...) abās kultūrās plaukst self-made man cilvēka ideoloģija*” (*H.Tumans* 2005, 21). Romas republikas laikos tika arī cildināts pieticīgs dzīves veids, kritizēta pārlieta greznība u.tml. (*ibidem*, 18) – tāpat augstāko slāņu atšķirība no pārējiem netika īpaši uzsvērtā. Vēsturnieks savā pētījumā vairākkārt pauž domu, ka gan romiešu, gan amerikāņu sabiedrības balstās uz ideju par īpašu misiju pasaulē, savu pilsoņu vienlīdzību, jaunas, ideālas valsts celšanu un tādu kā „amerikāņu sapni”, kur pat vajāts trimdnieks (kāds, saskaņā ar mītu, bija Romas dibinātāja Romula sencijs Enejs, bēglis no nopostītās Trojas) var sākt jaunu dzīvi, gūt panākumus un kļūt par ievērojamu jaunās dzimtenes pilsoni (*ibidem*).

Latvijā patiešām nav tādas paaudžu paaudzēs iedibinātas sociālas elites, kurā cilvēki no zemākiem sabiedrības slāņiem cerētu iekļūt, vispirms mēģinādami iemācīties lietot “pareizu” standartvalodu. It īpaši šodien, pēcpadomju Latvijā – vai gan tie, kuriem šobrīd valstī pieder reālā politiskā un ekonomiskā vara, runā vispareizākajā latviešu literārajā valodā? Un otrādi – cik lielā mērā tie, kurus varētu uzskatīt par valodas pareizākajiem lietotājiem (valodnieki, skolotāji, izdevniecību darbinieki u.c.), ir noteicēji par Latvijas sociālo, politisko un ekonomisko dzīvi?... Cilvēka lietotās valodas kvalitāti un atbilstību normām Latvijā visbiežāk nosaka katra individuālais izglītības un interešu līmenis, bet nevis piederība kādam privileģētam vai mazāk privileģētam un ietekmīgam sabiedrības slānim.

Savukārt tas, ko sabiedrība uzskata par valodas kļūdām, no vienas puses, ir ļoti individuāla parādība un, no otras puses, raksturīga gandrīz visiem – ko vairums valodas lietotāju arī apzinās. Piemēram, radio raidījuma „Mūsu valoda” (vēlāk arī: „Mūsu valodas birojs”) vadītāja Silvija Mieze kādā intervijā žurnālistei Teklai Šaiterei apgalvo: „*Grēkojam* [t.i., „nepareizi”] lietojam valodu – D.S.-O.] *visi – cits vairāk, cits mazāk*” (T.Šaitere 2003). Protams, kļūdu raksturs un daudzums reizēm var ļaut spriest par cilvēka izglītību un intelektu, bet ne noteiktu sociālo grupu. Arī dažādi sociolekti Latvijā neatspoguļo sabiedrības vertikālo stratifikāciju, bet tikai dažādas ar vecumu, dzimumu, interesēm u.c. saistītas grupas (te var minēt kaut vai t.s. „pokemonus”, jaunākā vecuma pusaudžus, kuriem raksturīgs savdabīgs rakstības stils internetā – piemēram, burta „v” aizstāšana ar „w” u.tml.). Turklāt sociolekti ne vienmēr iezīmē stingri novilkta atsevišķu grupu robežas – Laura Tidriķe, piemēram, norāda uz „*jauniešu valodas heterogenitāti*” (L.Tidriķe 2004, 9; V.Ernstsonē; L.Tidriķe 2006, 16) un uz to, ka arī pati jaunatne ir neviendabīgs sabiedrības slānis. Pēc britu sociolingvista R.Hadsona domām, „*izrūna atspoguļo permanente sociālo grupu, kurai runātājs pieder*” (R.Hudson [1980] 2001, 45). Latvijā cilvēka latviešu valodas izrūna gan visdrīzāk rāda runātāja etnisko vai reģionālo izcelsmi, nevis sociālo piederību.

Latvijā valoda nav „pareizā” vai „nepareizā” cilvēka atpazīšanas zīme tādā nozīmē, kā tas ir angļu vidē. Tādēļ preskriptīvisma jēdziens Latvijā analizējams saistībā ar attieksmi pret valodu plašākā skatījumā. Kas tādā gadījumā valoda ir latviešiem, un kas viņiem ir preskriptīvisms?

2. Uz valodu orientētais preskriptīvisms

Kamēr „cilvēkorientētais” preskriptīvisms rūpējas par to, lai cilvēks nezaudētu, iegūtu vai nostiprinātu pats savu „pareizību” – t.i., savu zināšanu un prasmju līmeni, komunikatīvo kompetenci, kā arī reputāciju un statusu sabiedrībā –, cits preskriptīvisma virziens pirmajā vietā liek valodu un rūpes par tās likteni un pareizību. Kāpēc cilvēki cenšas aizsargāt valodu? No vienas puses, tas varētu būt saistīts ar jau iepriekš minētās vācu sociolingvistis un pūrisma pētnieces J.Landrē piedāvāto teoriju, ka viens no pūrisma iemesliem ir izpratne par valodu kā līdzekli, kā darbarīku (*Werkzeug*), kuru lietotājs vēlas uzturēt pēc iespējas labākā kārtībā (J.Landrø 2008, 27–29). J.Landrē atsaucas uz Sokrāta pausto domu, ka vārds ir nosaukšanas darbarīks (*ibidem*, 14–15). Taču, no otras puses, jāatceras arī I.Druvietes teiktais: „*Valoda nav arī tikai ikdienā izmantojams darbarīks, kas praktiskas nepieciešamības labad dažkārt asināms vai nomaināms pret ērtāku un izdevīgāku. Valoda ir arī būtiska personības pašapzināšanās daļa (..)*” (I.Druvieta 2006a, 20).

Viens no būtiskākajiem preskriptīvisma iemesliem ir tas, ka daļā etnisko kopienu valoda tiek cieši saistīta ar etnisko un nacionālo identitāti, jeb, lietojot vācu nacionālā romantisma laikmetā Johana Gotfrīda Herdera (*Johann Gottfried Herder*) ieviesto jēdzienu – ar „tautas garu” (*Volksgeist*). Vācu vēsturnieks Tomass Niperdejs (*Thomas Nipperdey*) uzsver, ka nacionālais romantisms, kurš saistās ar tautas atbrīvošanos no svešas dominances un savas pašapziņas nostiprināšanu, balstās uz „*pārdomām par tautas unikalitāti [un] pirmām kārtām pievēršas valodai, kā mēs visi zinām. Valodas, tās leksikas un gramatikas vēsture kļūva par jaunās pētījumu disciplīnas galvenajiem tematiem. (..) Šī interese par valodu (..) tika apvienota ar praktisku postulātu – valoda ir jāattīra un jāsauglabā*” (T.Nipperdey 1983; izcēlums mans). Viņš piebilst, ka nacionālā romantisma idejas iedvesmoja arī daudzas citas Eiropas tautas, ne tikai vāciešus. (Tam, kā un kāpēc valoda kā nacionālās identitātes sastāvdaļa tiek uztverta dažādās etniskās kopienās, vēl pievērsīsimies vairākkārt.)

Tagad aplūkosim dažus apstākļus, kurus uzskata par valodai bīstamiem un no kuriem preskriptīvisma atbalstītāji tiecas valodu pasargāt.

2.1 Bažas par valodas izzušanu

Nevar noliegt, ka valodas eksistence (t.i. tās lietojums dažādās svarīgās sociolingvistiskās funkcijās) reizēm patiešām var tikt apdraudēta, un tādi valodniecības termini kā valodas

nāve (*language death*), valodas pašnāvība (*language suicide*), valodas nomaiņa (*language shift*) u.c. apzīmē gluži reālas parādības – situācijas, kad kāda etniska grupa pamazām atsakās no savas valodas lietošanas. Tās parasti ir dažādu sociopolitisku apstākļu sekas. Katrā ziņā ne bez iemesla daudzviet pasaulē, kur pieredzēta vienas etniskas grupas dominance pār citu un sabiedrības apziņā radušās bažas par lingvistiskās un nacionālās identitātes saglabāšanu, gan valodnieki, gan citu humanitāro zinātņu pārstāvji bieži ir uzsvēruši – ja mūsdienu pasaulē atzīst par nepieciešamu saglabāt bioloģisko daudzveidību, tad tikpat lielu uzmanību vajadzētu pievērst arī lingvistiskās daudzveidības saglabāšanai. Par to izteikusies, piemēram, Tūve Skutnaba-Kangasa (*Tove Skutnab-Kangas* 1995, citēta: I.Druviete 1998, 12); I.Druviete (2000, 73); D.Strelēvica (2000a, 7) u.c. Arī indiešu literārzinātnieks Harišs Trivedi (*Harish Trivedi*) izsaka nožēlu, ka apdraudētajām sugām tiek pievērstas vairāk uzmanības nekā apdraudētajām valodām un ka galvenais uzsvars šodien ir uz “*dzīvās dabas, nevis dzīvās kultūras¹ glābšanu*” (*H.Trivedi* 2007). Valodas izzušanas jeb nāves terminoloģija un pazīmes sīkāk aprakstītas 4.nodaļā, kur aplūkoti dažādi kontaktu izraisīti valodas pārmaiņu veidi.

2.2 Valodas pārmaiņas: attālināšanās no pagātnes „zelta laikmeta”

Vēstures gaitā bieži vien daudzi valodas lietotāji (un arī daļa valodnieku) draudus valodas eksistencei ir saskatījuši arī pašas valodas pārmaiņās (*language change*). Tāpēc preskriptīvisms bieži ir vērsts uz valodas pārmaiņu kritizēšanu un apturēšanu. Valoda nereti tiek uzskatīta par sabojātu, degradējušos u.tml., ja tajā, pēc vērtētāja domām, vērojamas nevēlamas pārmaiņas, salīdzinot ar agrāko ideālo stāvokli. Britu leksikogrāfs S.Džonsons savas slavenās „Angļu valodas vārdnīcas” priekšvārdā sacījis daudz citētos vārdus: „*Valodām, tāpat kā valdībām, piemīt dabiska tieksme deģenerēties*”² (*S.Johnson* 1755). Amerikāņu valodnieks Džefrijs Pulems (*Geoffrey K.Pullum*) kā vienu no galvenajiem preskriptīvās attieksmes pamatiem min nostaļģiju pēc “*zuduša zelta laikmeta, pēc lingvistiskas utopijas, kur cilvēki runāja pareizi*” (*G.K.Pullum* 2004). Zelta laikmeta metaforu izmanto arī Dž.Tomass, runādams par vienu no iepriekš aplūkotajiem pūrisma

¹ Oriģināltekstā ir vārdu spēle, kas vēl spilgtāk izceļ šos pretstatus – *wildlife* (‘dzīvā daba, savvaļa’; burtiski: ‘mežonīgā dzīve’) vs. *cultured life* (‘kultūras dzīve’; burtiski: ‘kulturālā, civilizētā dzīve’).

² Šis ir viens no tiem S.Džonsona izteikumiem, kuru dēļ viņš tradicionāli tiek uzskatīts par preskriptīvistu, kaut gan citviet tai pašā vārdnīcas priekšvārdā viņš ir atzinis, ka valodas izmaiņu apturēšanas mēģinājums būtu veltīgas pūles (*S.Johnson* 1755).

paveidiem – arhaizējošo pūrismu (G.Thomas 1991, 76). Arī Latvijā preskriptīvo viedokļu paudēji bieži mēdz atsaukties uz kādu pagātnes periodu, kad latviešu valoda runāta un rakstīta pareizāk – par tādu šodien visbiežāk tiek uzskatīts pirmās neatkarīgās Latvijas Republikas laiks. Arī valodniece Dzintra Paegle intervijā Andai Lasei saka: “*Latviešu valodai vislabākie attīstības apstākļi (..) bija pirmās Latvijas brīvvalsts laikā*” (A.Lase 2004). Daudzi no latviešiem, kas pēc Otrā pasaules kara beigām emigrēja uz Rietumvalstīm, ir centušies saglabāt tālaika latviešu valodas normas un nepieņēmu padomju laikā Latvijā notikušās valodas pārmaiņas. Piemēram, Kanādas latvietis Indulis Skrastiņš izsaka nožēlu, ka emigrācijas latviešu laikraksti reizēm piekrīt publicēt “*dzimtenes korespondentu darbus viņu “jauninātās”, bet gaužām kropļainās latviešu valodas “pareizrakstībā”*” (I.Skrastiņš 2000). Šādu situāciju trāpīgi raksturojusi I.Druvieta: “*Apzināta valodas iesaldēšana bija savdabīgs protests pret Latvijai nodarīto pārestību, vēlēšanās apturēt laiku*” (I.Druvieta 1991, 28). Reizēm emigrācijas latviešu vērtējumi par Latvijas latviešu valodā notikušajām izmaiņām pēc padomju okupācijas mēdz būt visai kategoriski. Piemēram, rakstnieks un tulkotājs Dzintars Sodums vēstulē literatūrzinātniecei Dacei Lūsei rakstījis: “*Latviešu valoda patlaban ir kā govs pļeka, kur govs saēdusies krievu ražotus mākslīgus mēslus*” (Dz.Sodums, citēts: D.Lūse 2005, 27). Cits latviešu emigrants, Rihards Saule¹ (Richards A. Saule), kādā diskusijā portālā www.vvk.lv saka: „*Vai jauni 'vaļinki' un tikko darināta vataina 'fufaiķa' ir labāka par mūsu senču postalām un goda svārku? (..) Padomājiet par MŪSU valodu. Vai tā nav pārvērtusies par tādu prastu 'vaņku' vamzi? Cik ilgi mēs to vēl nēsāsim??*” (R.A.Saule, 13.decembris 2002, www.vvk.lv).

Tomēr taisnības labad jāsaka, ka pirmās latviešu brīvvalsts laika daiļliteratūra un citi izdevumi rāda nebūt ne ideālu valodas pareizības un normu konsekventas ievērošanas ainu. Arī J.Endzelīns par tālaika valodu izteicies bez īpašām ilūzijām: “*Un stipri vien jau ir mums vājināta tīrā valodas izjūta! Ilgus gadus bijām (..) lasījuši ar ģermānismiem piesātinātu latviešu valodu. Tad latvieši paši iepazīšies ar vācu un vēlāk arī ar krievu valodu sāka domāt un runāt vācu resp. krievu valodas garā. Bērniem tāda sabojāta valoda jālasa grāmatās un laikrakstos un jāklausa no saviem skolotājiem*” (J.Endzelīns 1932, 9). Savukārt V.Rūķe-Draviņa, aprakstīdama dažus pārpratumus ar vārdnīcu lietojumu un citas

¹ Vārds transkribēts saskaņā ar pašreiz Latvijā spēkā esošajām latviešu standartvalodas normām attiecībā gan uz fonēmu atveidi, gan uz antroponīmiskās formulas lietojumu. (Likt otrā priekšvārda iniciāli starp pirmo priekšvārdu un uzvārdu ir anglofonās kultūras tradīcija – latviešu valodā parasti lieto vai nu abus priekšvārdus pilnā formā, vai tikai pirmo.)

epizodes emigrācijas latviešu sabiedrībā, pat secina, ka šie gadījumi “*neliecina nekā laba par valodas kultūru Latviešu sabiedrībā vispār. Šis līmenis nebija sevišķi augsts jau Latvijas laikā* (.), un emigrācijā tas slīd uz leju strauji un nepārtraukti” (V.Rūķe-Draviņa 1976; izcēlums mans). Savukārt kādā Dz.Paegles pētījumā par pareizrakstības jautājumiem pirmajā Latvijas Republikā citēta Liepājas „Strādnieku Avīzē” 1920.gadā publicēta lasītāja N.W. vēstule: „*Daži mūsu laikraksti raksta savādā sakopojumā no krievu, vācu un latviešu vārdiem un nosauc šo maisījumu par latviešu valodu .. pirms kara bija daži filologi, kas centās mūsu valodu tīrīt no dažādām svešām salašņām, bet tagad karš to (=tos? – D.S.-O.) izklīdinājis pa malu malām*” (NW 1920, citēts: Dz.Paegle 2008, 75). Paradoksāli, ka šai citātā par valodas pareizības „zelta laikmetu” zināmā mērā uzskatīts laiks pirms Pirmā pasaules kara, resp. pirms Latvijas Republikas nodibināšanas (tātad carisma laiks).

Reizēm valodas senatnīgums tiek uzskatīts par pašmērķi, par vērtību pašu par sevi. Portālā www.vvk.lv kādā diskusijā viens no komentētājiem saka: „*Vispār vajag ņemt piemēru no lietuviešu valodas, kura ir radniecīga mūsējai un ir saglabājusi savu skaisto senatnību, kāda reiz piemita arī mūsu valodai. Jācer, ka reiz piemītīs atkal!*” (Mārtiņš 4.decembris 2002, www.vvk.lv; izcēlums mans).

Taču gan latviešu, gan arī citu valodu gadījumā iedomātais pagātnes “zelta laikmets” parasti ir fikcija, jo ideāls stāvoklis diez vai jebkad ir pastāvējis. Pirmkārt, tas nav objektīvi vērtējams un noteicams, turklāt pārmaiņas valodā notiek vienmēr. Otrkārt, arī sabiedrības neapmierinātība ar dažādiem valodas procesiem jeb tā dēvētā “sūdzību tradīcija” (*complaint tradition*), kuru pētījuši Dž. un L.Milroji, ir pastāvējusi praktiski vienmēr. Pat “sūdzību tradīcijas” izpausmes dažādos laikmetos mēdz būt stipri līdzīgas. Piemēram, ja nupat aplūkotā 1920.gada avīzes lasītāja vēstules fragmenta pirmajā teikumā (“*Daži mūsu laikraksti raksta savādā sakopojumā no krievu, vācu un latviešu vārdiem un nosauc šo maisījumu par latviešu valodu*”) vārds “vācu” tiktu aizstāts ar “angļu”, mēs iegūtu teikumu, kādam visai līdzīgus un praktiski identiskus šodien var lielā skaitā atrast Latvijas interneta portālos un citos medijos, kur vien mēdz notikt diskusijas par latviešu valodas jautājumiem. Iemesli, kāpēc valodas pareizības ideālu bieži saista ar pagātņi, ir drīzāk sociālpsiholoģiski nekā valodnieciski.

Par negatīvām nereti tiek uzskatītas tās pārmaiņas, kas vērstas uz valodas struktūras vienkāršošanu resp. vienkāršošanos. Jēdzienu **vienkāršošanās** (*simplification*) P.Tradžils skaidro šādi: “*Process, kas pavada gan pidžinizāciju, gan koinē veidošanos, gan arī cita veida valodas izmaiņas. Par vienkāršošanos visbiežāk sauc regularitātes palielināšanos*

*kādā valodas variantā, piemēram, neregulāro darbības vārdu regularizāciju. Par vienkāršošanos var saukt arī tādas parādības kā gramatiskās dzimtes zudums, locījumu galotņu zudums (..) ” ” (P.Trudgill 2003, 120). Rietumeiropas kultūrā, kur gadsimtiem ilgi bijusi iespēja salīdzināt dzīvās, vietējās valodas ar divām senām valodām (resp. latīņu un grieķu valodu), filoloģiski izglītotajiem cilvēkiem nepalika nepamanīts fakts, ka latīņu un grieķu morfoloģiskā sistēma ir krietni „sarežģītāka” un formām bagātāka nekā, piemēram, angļu, franču vai itāļu valodai. Tā kā daudzās viduslaiku Eiropas zemēs valdošajā diglosijas situācijā latīņu valodai (kā zinātnes un baznīcas valodai) turklāt piemita prestižāka loma nekā ikdienā un sadzīvē lietotajām vietējām valodām, tad nav brīnums, ka to uzskatīja par visādā ziņā izcilāku un pārāku nekā šķietami primitīvākās, daudzus locījumus u.c. zaudējušās dzīvās valodas Rietumeiropā. Kā savulaik secinājis O.Jespersens, senāk latīņu un grieķu valodas pratējiem „*nevarēja likties cienījama neviena valoda, kam nav vismaz pieci dažādi locījumi un trīs dzimtes, vai vismaz pieci darbības vārda laiki un izteiksmes*” (O.Jespersen 1894). Kad 19.gadsimtā aizsākās arī valodu tipoloģija un tika ieviesta valodu klasifikācija pēc morfoloģiskajiem tipiem, nereti tika pausts uzskats (vai drīzāk aizspriedums), ka sintētiskās/fleksīvās valodas ir sarežģītākas, izsmalcinātākas un līdz ar to vērtīgākas nekā analītiskās/izolējošās valodas. Kā norāda Armīns Švēglers (*Armin Schwegler*), valodnieks Augusts Šlēgelis uzskatījis, ka „*pāreja no sintētisma uz analītismu ir saistāma ar pēcklasiskā (post-classical) laikmeta kultūras pagrimumu*” (A.Schwegler 1990, 5). Arī latviešu valodas vidē palaikam dzirdēti viedokļi par latviešu morfoloģiskās sistēmas bagātību, salīdzinot ar angļu valodu – ar jaušamu zemtekstu, ka latviešu valoda tādējādi ir vērtīgāka.*

Pārmaiņas gramatiskajā sistēmā, kas saistītas ar vienkāršošanu, redukciju, vispārinājumu, gramatisko formu homonīmiju jeb sinkrētismu u.c.; tādas leksiski semantiska rakstura pārmaiņas kā, piemēram, sinonīmu lietojuma samazināšanās, kad viens sinonīms pamazām no lietojuma izspiež citu; rakstības izmaiņas, kas veicina homonīmu un homoformu rašanos – šāda tipa parādības palaikam izraisa bažas, ka valoda tiek „noplicināta”, kļūst vienkāršāka, „nabadzīgāka” un primitīvāka. Tāpēc vairāki latviešu valodnieki un valodas lietotāji ir kritiski izteikušies par šādiem procesiem – gan par ģenitīva lietojuma samazināšanos un akuzatīva un nominatīva lietojuma paplašināšanos; gan par tendenci vispār nelocīt personvārdus un nosaukumus¹; gan par saliktās tagadnes aizstāšanu ar vienkāršo pagātni (krievu valodas iespaidā); gan par *ch* un palatālā *ʃ* atmešanu; gan,

¹ Aktuāla problēma gan 20.gadsimta sākumā, kā liecina J.Endzelīns (1932, 49–50 u.c.), gan arī mūsdienās

piemēram, par to, ka vārds *mīlēt* arvien biežāk tiek lietots ar nozīmi *patikt* (tāpat kā krievu un angļu valodā), bet vārds *dzīve* gandrīz pilnībā izstūmis no aprites savu sinonīmu *mūžs*; gan par citām līdzīgām parādībām. Dažos gadījumos bažas ir pamatotas un atbalstāmas, citos mazāk, bet attieksme, kas tās radījusi, bieži ir līdzīga. Jāpiemin, ka šīs pārmaiņas visbiežāk notiek valodu kontaktu un interferences rezultātā.

2.3 Valodas „degradācijas” pierādījums – aizguvumi

Šis punkts lielā mērā saskan ar iepriekšējo, jo aizguvumu ieplūšana valodā arī ir viens no valodas pārmaiņu veidiem. Tomēr, tā kā šī parādība parasti izpelnās visvairāk uzmanības un arī kritikas, to ir vērts aplūkot arī atsevišķi. Vislielāko pamatu spriedumiem par to, ka valoda ir degradējusies, parasti rada liels skaits acīmredzamu citvalodu aizguvumu – tādu, kurus arī nevalodnieki atpazīst kā aizguvumus. Kā jau iepriekš ticis uzsvērts, uz valodu orientētā preskriptīvisma spilgtākā izpause ir pūrisms un (saskaņā ar Dž.Tomasa (1991) klasifikāciju) tieši ksenofobiskais pūrisms. (Lielāko sabiedrības uzmanību, protams, piesaista leksiskie aizguvumi, taču citas valodas ietekme arī uz morfoloģiju, sintaksi un fonoloģiju bieži nepaliek nepamanīta.)

Etiskajā (“no ārpuses”) skatījumā ar aizguvumiem pārbagāta valoda reizēm izraisa nievīgus vērtējumus no citu, “tīrāku” valodu lietotāju puses – piemēram, viduslaiku vācu autors Justs Georgs Šoteliuss (*Justus Georgius Schottelius*) angļu valodu latīniski nosauc par *spuma linguarum* (‘valodu putām’) un turpina vāciski: „*Ja vienā katlā (..) vārītu visas valodas, tad putas kļūtu par angļu valodu*” (*J.G.Schottelius* 1663, citēts: *Werner Hüllen* 2007; tulkojums no vācu val. mans). Viedokļi par angļu valodu kā dažādu valodu sajaukuma rezultātu ir tikuši pausti gan ar pozitīvu, gan negatīvu vērtējumu – arī mūsdienās. Piemēram, laikraksta „Diena” internetversijā kādā diskusijā par aizguvumiem viens no diskutētājiem saka: „*Angļu valoda ir pasaules valoda tāpēc, ka (..) nekad neviens nav uztraucies par tās tīrību*” (*Anglis*, 28.maijs 2008, www.diena.lv). Cits diskusijas dalībnieks ar lakonisku segvārdu *I* savā komentārā iebilst: „*Kāpēc mums būtu jāseko sliktākajam piemēram – angļu valodai, par kuras degradēšanos nevienam vairs nav šaubu? Kāpēc nemācīties no īslandiešiem vai francūžiem, kas ļoti lepojas ar savu valodu un sargā to?*” (*I*, 28.maijs 2008, www.diena.lv; izcēlums mans). Tiesa gan, situācijas, kad kādam sevišķi rūpētu kādas svešvalodas stāvoklis attiecībā uz tās „degradētības” pakāpi, aizguvumu daudzumu vai tml., nav tik biežas. Te var gan pieminēt, ka viduslaikos daži

autori uzskatīja tolaik lietojamo latīņu valodu par piesārņotu un degradētu, salīdzinot ar klasiskā laikmeta latīņu valodu. Viduslaiku latīņu valodā, protams, bija ienākuši daudzi vārdi, kādu klasiskajā latīņu valodā nebija – tostarp aizguvumi no savulaik Romas iekaroto teritoriju vietējām valodām. Jau minētais vēsturnieks P.Bērks atsaucas uz Renesanses laika humānistiem Pjetro Bembo (*Pietro Bembo*) un Johannesu Reihlīnu (*Johannes Reuchlin*), kuri pretstatīja tālaika “aptraipīto latīņu valodu” (*inquinata¹ latinitas*) un klasisko “romiešu valodas skaidrību” (*Romanae linguae candor*), it īpaši Cicerona (*Marcus Tullius Cicero*) laika valodu (P.Burke 1998, <http://terrain.revues.org>).

Taču visbiežāk, protams, kritiskus vērtējumus par valodu un tās kvalitāti izsaka tie, kam attiecīgā valoda ir dzimtā. Ēmiskajā („no iekšpuses”) skatījumā situācija, kad valodā ir uzkrītoši daudz aizguvumu, nenoliedzami rada vēlmi censties valodu glābt, attīrīt un padarīt pareizāku, ko daudzās zemēs, kultūrās un laikmetos cilvēki arī ir mēģinājuši darīt. Pūristiskas attieksmes pastāvēja jau antīkajā pasaulē. Senajā Romā, kā to apraksta dažādi autori, diezgan aktīvi notika standartvalodas sargāšana no substandarta un citu valodu ietekmēm un valodas pareizībai tika pievērsta visai liela uzmanība, it īpaši klasiskajā periodā. Dž.Čamberss atsaucas uz Ciceronu, kurš darbā “Par oratoru” (*De oratore* 55.g. p.m.ē., tulkots/citēts: J.K.Chambers 2002) saviem lasītājiem ieteica “*izvairīties gan no raupjas laucinieciskas izrunas, gan no dīvainas ārzemnieciskas izrunas*” (*ibidem*). Savukārt Kvintiliāns (*Marcus Fabius Quintilianus*) savā grāmatā „Oratora izglītošana” (*Institutio Oratoria*) nosaucis gramatiku par “*recte loquendi scientia*” – ‘pareizas runāšanas zinātni’, un šis apzīmējums neapšaubāmi uzsver tās preskriptīvo, nevis deskriptīvo dabu. Kā uzsver daudzi antīkās vēstures pētnieki, t.sk. latviešu valodnieks un klasiskais filologs Juris Plāķis, „Latīņu valodas vēsturiskās gramatikas” autors, laikā, kad izveidojās stingri normētā klasiskā latīņu valoda (1.gs. p.m.ē.), “*izglītotākā sabiedrības daļa atšķirī literāri izkopto valodu urbānītās jeb sermō urbānus [‘pilsētnieciskā runa’] no vienkāršās, neizkoptās valodas rūsticitās jeb sermō plēbēius, rūsticus [‘laucinieciskā runa’]”* (J.Plāķis 1943, 13). Kaut arī savā ziņā romiešu preskriptīvisms bija uz „cilvēka pareizību” orientēts (tāds, kā aprakstīts šīs nodaļas 1.apakšnodaļā), tomēr liela loma latīņu valodas vidē bija arī ar „valodas glābšanu” saistītajām preskriptīvajām attieksmēm. It īpaši tas attiecas uz Romas impērijas beigu posmu. Kā atgādina M.Haimans, tolaik Romā valdīja „*arvien pieaugoša lingvistiskā dažādība*” (M.D.Hyman 2002). Par Romas pilsoņiem laika

¹ P.Bērka tekstā (vismaz interneta versijā) šis vārds ir rakstīts kļūdaini: *inquinata*.

gaitā bija kļuvuši ne vien dažādu dialektu, bet arī dažādu valodu un pat valodu saimju runātāji, un šī multilingvālā vide ietekmēja un mainīja arī latīņu valodu. Tādēļ nav brīnums, ka gramātiķiem u.c. intelektuāļiem radās vēlēsšanās to glābt (*M.D.Hyman* 2002). Taču tas bija arī laiks, kad daļai autoru, objektīvi vērtējot valodā notikušās izmaiņas un reālo lietojumu tautā, radās arī antipreskriptīvi viedokļi (skat., piemēram, 1.nodaļā citēto Augustīna izteikumu).

Savā ziņā latīņu valoda, protams, saglabājās un turpināja savu eksistenci arī pēc Romas impērijas sabrukuma – gan mainīdamās pati, gan savukārt ietekmējama citas valodas. Renesanses laikā viedokļi par šo situāciju bija dažādi – daļa intelektuāļu, kā jau sacīts, nožēloja latīņu valodas pašas „piesārņojumu” un izmaiņas; daļa ieviesa daudz latīņu aizguvumu vai no latīņu elementiem darinātu jaunvārdu savās dzimtajās valodās; savukārt citi uzskatīja, ka dzīvās valodas tiek pārāk pārpludinātas ar latīnismiem. (To var pat salīdzināt ar postmodernisma un globālisma laikmetu un pasaules pretrunīgo attieksmi pret angļu valodu šodien.) Latīņu valoda, no vienas puses, tika augstu vērtēta kā saikne ar idealizēto antīko senatni un arī kā materiāls, no kura elementiem veidot jaunus zinātniskus terminus. No otras puses, latīņu valodas kā katoļu baznīcas simbola loma mazinājās, pateicoties Reformācijai un protestantisma idejai, ka Bībelei jābūt pieejamai katram viņa dzimtajā valodā. Tā Renesanses laika eiropieši (gan protestantu, gan arī katoļu zemēs) sāka novērtēt, attīstīt un censties padarīt „pareizas” arī dzīvās valodas¹.

Cilvēki, kam rūpēja „valodas glābšana”, darbojās gan individuāli, gan apvienojās organizācijās. Kā viena no pazīstamākajām šāda tipa institūcijām jāmin 16.gadsimta Itālijā izveidotā *Accademia della Crusca* (burtiski: „kliju akadēmija”), kuras mērķis bija itāļu valodas kopšana un kas ar savu nosaukumu skaidri pauž izpratni par valodu kā miltiem, no kuras kā klijas jāatsijā nederīgie elementi. (Kā asprātīgi komentējis Dž.Tomass, tolaik cilvēki vēl neapzinājās kliju labvēlīgo iespaidu uz gremošanas sistēmas veselību (*G.Thomas* 1991, 20).) *Accademia della Crusca* tika nodibināta 1583.gadā kā Florences akadēmijas (*Accademia Fiorentina*) atzars un joprojām ir viena no nozīmīgākajām valodas institūcijām Itālijā. Kā informē P.Bērks, jau Florences akadēmija izveidojās iepriekš minētā P.Bembo aizsāktās pūrisma kustības rezultātā (*P.Burke* 1998). Vēlāk, 17.gadsimta

¹ Tiesa gan, Reformācija nav vienīgais izskaidrojums. Piemēram, Vivjena Lo (*Vivien Law*) aplūko teoriju, ka Renesanses laikā parādījās lielāka interese par laicīgo pasauli un tās daudzveidību; cilvēki sāka aizrauties ar ceļošanu, kolekcionēšanu u.tml., un tādēļ sāka pievērst uzmanību arī citām valodām, ne tikai latīņu valodai (*V.Law* 2003, 210-230).

sākumā, arī Francijā radās ideja, ka būtu vajadzīga līdzīga akadēmija. P.Bērks citē bīskapu Žanu Pjēru Kamī (*Jean-Pierre Camus*), kurš 1629.gadā runājis par iespējamo *academie des puristes* ('pūristu akadēmiju') (*ibidem*). 1635.gadā patiešām tika nodibināta slavenā Franču akadēmija (*L'Académie française*), kuras mērķis bija franču valodas kodificēšana un "attīrīšana". Francijā viens no tā laika ievērojamākajiem pūristiem un preskriptīvistiem bija dzejnieks Fransuā de Malerbs (*François de Malherbe*), kurš pats sevi dēvējis par „vārdu tirānu” (*tyran des mots*). P.Bērks uzsver, ka F.de Malerbs centās „cīnīties pret latīnismiem, pret arhaismiem, pret apvidvārdiem un pret tehniiskiem terminiem (...) [un] vēl uz nāves gultas teicis, ka gribējis „saglabāt franču valodas tīrību”” (*ibidem*, tulk. no franču val. mans).

Renesanses laikā arī Anglijā palaikam tika paustas ksenofobiskā pūrisma idejas – lai gan šodien to pagrūti iedomāties un patiešām varētu rasties priekšstats, ka „*nekad neviens nav uztraucies par [angļu valodas] tīrību*”, kā izteicies pirmīt citētais komentētājs interneta diskusijā. Angļu valodu, kas ir ģermāņu grupas valoda, vēstures gaitā ir ietekmējušas gan citas ģermāņu valodas (skandināvu iekarotāji agrajos viduslaikos), gan ķeltu valodas (ķelti bija britu salu pamatiedzīvotāji), gan romāņu valodas (te jāatceras latīņu valodas daudzkārtīgā un daudzveidīgā ietekme un arī 11.gadsimta franču iekarotāji no Normandijas, t.s. normaņi), tādēļ nav brīnums, ka milzīgu daļu no angļu valodas vārdu krājuma veido aizguvumi¹, visvairāk no franču un latīņu valodas. Kā gan šādas valodas vidē varētu runāt par pūrismu? Taču Renesanse, tāpat kā citur Rietumos, arī angļu valodas vidē izraisīja pretrunīgu attieksmi pret latīņu valodu. Tās prestižs joprojām bija liels – vēl pat 17.gadsimtā daži turējās pie uzskata, ko atspoguļo daudzviet citētās Edmunda Vollera (*Edmund Waller*) dzejoļa rindas: „*Poets who lasting marbles seek / Must carve in Latin or in Greek*”² (*E.Waller* 1668). Notika arī tāds interesants process kā senāko latīņu aizguvumu 'pārrakstīšana' (*respelling*) – t.i., daudzi caur franču valodu pārņemtie latīņu vārdi tika pārveidoti tā, lai to forma būtu tuvāka savam latīņu etimonam. Bieži vien šiem vārdiem saglabājās abi varianti, tāpēc angļu valodā ir liels daudzums latīņu izcelsmes etimoloģisko dubultnieku (*etymological doublets*). Tika aizgūti un darināti arī ļoti daudzi

¹ Ja pieskaita arī zināmu grieķu valodas ietekmi, ko sniedza kristietības izplatīšanās un arī antīkā mantojuma apguve; kontaktus ar indoirāņu grupas valodām (it īpaši sanskritu un hindi) 18.–20.gadsimta Indijas kolonizēšanas periodā, un visjaunākajos laikos hipotētiski arī baltu un slāvu valodu ietekmi no daudzajiem austrumeiropiešu viesstrādniekiem Lielbritānijā, tad nūdien drīz varētu teikt, ka angļu valodas veidošanā ir pielikušas roku gandrīz visas indoeiropiešu saimes valodu grupas. Turklāt kopš koloniālisma laikmeta līdz mūsdienām angļu valoda ir papildinājusi savu vārdu krājumu arī ar daudzu citu saimju valodu elementiem. Tādējādi iepriekš citētā J.G.Šoteliusa metafora par angļu valodu kā daudzvalodu zupas putām ir visai tīrīga.

² „Ja meklē marmorkaltu slavu, / Teic latīņmēlē dzeju savu”. (*Atdzejojums mans.*)

jauni latīņu vai latinizēti vārdi (tiesa, ne visi tiek lietoti arī šodien). Daļa intelektuāļu savukārt protestēja pret jaunvārdu un aizguvumu straujo plūsmu un īpaši pret pārlieko latinizāciju un t.s. „tintnīcas terminiem” (*inkhorn terms*) – samākslotiem formāla stila jaunvārdiem. 17.gadsimta dzejnieks Džons Draidens (*John Dryden*), kā raksta V.Voens Reinoldss (*W.Vaughan Reynolds*), „nožēloja, ka angļu valodā ir tik daudz aizguvumu no citām valodām, un uzskatīja, ka angļu valodai vajadzētu tikt „nostiprinātai” (fixed) ar kādas akadēmijas palīdzību” (*W.Vaughan Reynolds* 1933). Arī slavenais rakstnieks Džonatans Svifts (*Jonathan Swift*) 18.gadsimta sākumā uzrakstīja savu “Piedāvājumu angļu valodas izlabošanai, uzlabošanai un nostiprināšanai” (*A Proposal for Correcting, Improving and Ascertaining the English Tongue* 1712), kur arī izteica domas par akadēmiju. Tomēr Anglijā tāda akadēmija, kas līdzinātos franču *Academie Française* un itāļu *Accademia della Crusca* un nodarbotos ar valodas kultūras un normēšanas jautājumiem, tā arī netika nodibināta. Kā secina Dž.Milrojs (1984, 13) u.c. autori – to, ko sabiedrība gaidīja no cerētās akadēmijas, angļu valodas stabilizēšanas labā paveica privātpersonas (it īpaši jau iepriekšminētie S.Džonsons un R.Louts). Vēl 19.gadsimtā Anglijā darbojās daži aktīvi pūristi, piemēram, Viljams Bārns (*William Barnes*), kurš centās lietot tikai ģermāniskas izcelsmes vārdus un izskaust latīnismus un grecismus. Taču laika gaitā ir kļuvis skaidrs, ka angļu valodai pasaulē ir īpaša misija un ka tādu hobiju kā ksenofobiskais pūrists, ko piekopj citu, „parastu” kultūrtautu valodu lietotāji, anglofonā kopiena nevar atļauties.

Kas attiecas uz latviešu pūrisma izpausmēm, ir vispārzināms fakts, ka daudzi latviešu valodas runātāji uzskata citvalodu aizguvumu lietošanu par latviešu valodas degradēšanu un tuvināšanu iznīcībai. Visbiežāk tas ticis attiecināts uz vācu, krievu un angļu aizguvumiem un interferencēm. Dz.Paegle jau iepriekš citētajā intervijā A.Lasei saka: „*Latviešu tauta pastāvēs, kamēr būs latviešu valoda. Ja (..) pieļauj, ka valodā brīvi ienāk anglismi, krievismi, kas paliks pāri no latviešu valodas? (..) Latviešu valoda deformēsies, vispār kļūs nevajadzīga*” (A.Lase 2006; izcēlums mans). Savukārt Jānis Kušķis apgalvo: „*Daudziem latviešiem nav lepnuma par savu valodu, tautu un valsti. Mēs pārāk viegli pakļaujamies svešām ietekmēm. (..) Pie krievu valodas daudzi ir tā pieraduši, ka dažādi krievu valodas atdarinājumi jau šķiet pavisam parasti. (..) Ir ne mazums arī tādu latviešu, kas labprāt lieto angļu valodas vārdus (..). Atdzīvojušies daudzi vācu valodas vārdi, no kuŗiem mūsu valodu bija atbrīvojuši jaunlatvieši*” (J.Kušķis 2006, 17; izcēlums mans). Arī šī pētījuma vajadzībām veiktajā aptaujā gandrīz trešdaļa respondentu (44 no 150

cilvēkiem) par viskaitinošāko parādību citu cilvēku valodas lietojumā uzskatīja citvalodu ietekmi. Tika minēti gan konkrēti piemēri (piemēram, vairākkārt tika kritizēts vārds „čau”), gan anglicismi un/vai rusicismi kā parādība, ne vienmēr konkretizējot atsevišķus gadījumus (cita starpā jāpiemin, ka daļa respondentu lietoja vārdus „anglicisms” un „rusicisms” vienskaitlī, ar tiem apzīmējami, kā rādīja konteksts, angļu resp. krievu valodas ietekmi kā tādu). Citi kā kaitinošākās iezīmes minēja gan burtiskus tulkojumus no citām valodām, gan arī pārmērīgu svešvārdu lietojumu. (Latviešu pūrisma iemesliem vēl pievērsīsimies vēlāk.)

Šai kontekstā jāpiemin R.Barčas atziņa: „*Pūristiem parasti neveicas divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, izglītotā sabiedrības daļa labprāt ievieš aizguvumus ne tikai tāpēc, ka tie ir noderīgi saziņai, bet arī tāpēc, ka tie rāda cilvēka atvērtību un zināšanas par citām kultūrām un mūsdienu civilizāciju*” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987, 266; izcēlums mans). Šķiet nedaudz nepierasti lasīt šādu domu, izteiktu bez ironijas un nosodījuma (un, kā tas latviešu kultūrvīdē parasts, „Mērnieku laiku” Švauksta piesaukšanas)!... R.Barča turpina: „*Otrkārt, izglītotie cilvēki ir arī tie, kas vada zinātnes un tehnikas attīstību, tāpēc tieši viņi ievieš attiecīgos terminus, kuri parasti tiek aizgūti no citām valodām*” (ibidem).

2.4 Valodas „degradācijas” pierādījums – necenzētā leksika

Jāpiemin vēl viens „valodas pagrimuma” veids, par kuru palaikam tiek runāts, it īpaši latviešu sabiedrībā – tā ir vulgārismu un necenzētu vārdu jeb lamuvārdu lietošana. Arī angļu valodas vidē šāds viedoklis ir atrodamš – Dž.Džozefs cita starpā apraksta lamāšanās nosodījumu viduslaiku Anglijā un arī mūsdienās (J.E..Joseph 2006; Romāras Valdmanes tulkojums 2008, 116–122). Arī Jānis Rozenbergs ir izteicies, ka „*valodu pieduļķo arī žargonismu, vulgārismu un vienkāršrunas vārdu nemotivēts lietojums (..)*” (J.Rozenbergs 1982, 65). Tiesa gan, šeit kritizēts tikai *nemotivēts* lietojums – ļaujot secināt, ka motivētu lietojumu valodnieks pieļauj. Interesanti pievērst uzmanību šai citātā lietotajai metaforai, kur vulgārismi *pieduļķo valodu*, nevis rāda, piemēram, cilvēka neprasmi izvēlēties situācijai atbilstošu valodas stilu. Bieži vien šo parādību, kas drīzāk būtu jāsaista ar stilistikumu un vēl vairāk – ar cilvēka psiholoģiju un uzvedības normām, nespeciālisti kritizē kopā ar valodas kļūdām un citām parādībām, kas šķietami liecina par degradāciju un netīrību, no kuras “jāglābj” valoda. Neparastā kārtā to daudz biežāk tiešām apraksta kā valodas (nevis, kā būtu loģiskāk, paša cilvēka) “pagrimuma” pazīmi. Tā, piemēram, kādas interneta diskusijas dalībiece saka: “*Necenzējamo vārdu aizvien plašākais lietojums*

norāda uz to, ka degradējas ne tikai mūsu mātes valoda, bet arī tautas kultūra. Žēl, ka tik daudzi cilvēki to nespēj saprast. Un tas vien jau liecina, cik tālu esam nodzīvojušies” (Ance 16.maijs 2005, www.vvk.lv). Savukārt „Dienas” internetversijā kāds lasītājs komentē Janīnas Kursītes rakstu „Par lamāšanos un lamstīšanos”: „Par daudz skaista un unikāla ir mūsu valoda, lai mēs, maza tauta, atļautos to vienkāršot, piebārstīt ar lamuvārdiem” (Fifa 12.februāris 2008, www.diena.lv).

Iespējams, šādi viedokļi ir tāpēc, ka latviešu valodā lielākā daļa šādu vārdu ir nelatviskas (visbiežāk krieviskas) izcelsmes. To daļēji apliecina kādas lasītājas vēstule avīzei „Diena”: „Lielā nesaprašanā (..) biju par rakstu „Nenormētās leksikas šarms”¹ (..). Jāatzīstas, nejutu neko šarmantu, ejot pa mūsu puskrieviskās Jēkabpils ielām, arī tirgu, kur šos vārdus lieto pieturas zīmju vietā. (..) Kur tad paliek pedagogu cīņa par latviešu valodas tīrību (..)? Es rakstā neatradu nevienu teikumu par to, ka lamāties un lietot tādus vārdus ir neglīti (..).” (B.Blite 2001; izcēlums mans). Savukārt „Dienas” žurnāliste Inta Lehmuse-Briede raksta: „Piederu pie tiem, kam šermuļi skrien pār kauliem, dzirdot vulgāru, rupju valodu. Kur nu vēl, ja tie ir lamuvārdi, ar kuriem mana miermīlīgo latviešu valoda vēsturiski nav bijusi apveltīta (..). Bet tagad austrumu kaimiņu necenzētā leksika latviešu mutē skan arī no skatuves” (I.Lehmuse-Briede 2009; izcēlums mans). Arī aptaujā daudzi respondenti atzina, ka citu cilvēku valodas lietojumā viņus visvairāk kaitina „rupjības”, „lamuvārdi” utml., nereti piebilstot: “it īpaši krieviskie”.

2010.gada janvārī liela ažiotaža sabiedrībā un masu medijos izcēlās par Ineses Lāčaunieces un Ilutas Dalbiņas latviešu valodas mācību grāmatu vidusskolām (2009), kur, aplūkojot žargona un vulgārismu tēmu, cita starpā bija minēti daži krievu izcelsmes lamuvārdi. Vairums šīs tēmas komentētāju uzskatīja, ka tādā veidā skolēniem tiekot mācīts lietot lamuvārdus, ignorējami fakti, ka mācīt par kaut ko nebūt nenozīmē mācīt kaut ko. Turklāt jādodomā, ka diez vai daudzi no svētā sašutuma pārņemtajiem komentētājiem paši ne reizi mūžā nav lietojuši lamuvārdus, tai skaitā krieviskos. Tāpēc jābrīnās par viņu nosodījumu autorēm, kas nolēmušas mūsdienu jauniešiem šos „interesanti” skanošos, bet daudziem krievu valodas nezinātājiem vairs nesaprotamos vārdus izskaidrot – lai tādējādi, iespējams, arī mazinātu viņu vēlmi tos lietot nepiemērotās situācijās. Te vērts pieminēt arī politologa Ivara Ījaba reakciju uz šo notikumu: „Es esmu pārlicināts, ka inteligentam cilvēkam pie

¹ Runa ir par Andas Burves[-Rozītes] rakstu „Nenormētās leksikas šarms” (2001), kur aplūkota lamuvārdu lietošana.

nepieciešamības ir jāspēj arī rupji nolamāties. Mans nelaiķa tēvs daudzina teicienu, ka rupji lamāties drīkst tikai cilvēki ar augstāko izglītību” (I.Ījabs 2010, www.satori.lv).

Jāpiebilst, ka it īpaši tiem cilvēkiem, kuri ir pazīstami ar postmodernisma laika literatūru (t.i. kuri pēta un analizē to no literatūrzinātnes viedokļa, tulko vai rediģē, vai arī gluži vienkārši lasa), saskaršanās ar lamuvārdiem ir neizbēgama. Tāpēc būtu liekulīgi izlikties, ka šī leksikas daļa būtu tikai kādu sabiedrības padibeņu „īpašums” un tāpēc ignorējama. Arī I.Druviete jau pirms 15 gadiem ir uzsvērusi: „*Valodā nedrīkst trūkt vārdu, un vārdu krājumam jābūt stilistiski diferencētam – no terminiem līdz pat vulgārismiem, lai spētu izteikt vissīkākās stilistiskās nianses”* (I.Druviete 1996, 44).

2.5 *Protests pret pārspīlēto preskriptīvismu*

Esam aplūkojuši četras situācijas, no kurām, kā uzskata valodas lietotāji, tā ir jāglābj. Pirmā, t.i. valodas sociolingvistisko funkciju mazināšanās drauds, var būt patiešām bīstama situācija, kas pirmām kārtām jārisina ar valodas politikas un valodas plānošanas palīdzību. Pārējās trīs – valodas izmaiņas un „vienkāršošanās”, citu valodu vārdu ienākšana valodā, vulgāras leksikas lietošana – ne vienmēr ir tādas situācijas, no kurām valodu vajadzētu vai būtu iespējams pilnībā „glābt”, tomēr tās izraisa aktīvas preskriptīvas attieksmes un darbības, kas reizēm mēdz kļūt pārmērīgas. Nav brīnums, ka arī antipreskriptīvistu (vai vienkārši tie, kas nepieņem preskriptīvisma galējās izpausmes¹) nereti runā par valodas glābšanu – bet glābšanu no preskriptīvisma pārmērībām. Interesants piemērs ir Aijas Lāces raksts “Nekaujiet taču dzīvo valodu nost!” (2002), kur aplūkotī daži pārspīlēti pūrisma gadījumi radio raidījumā “Mūsu valoda”. Te jāatgādina, ka raidījuma kādreizējā formātā katrā sižetā, kur darbojās Reportieris (aktieris Mārcis Maņjakovs) un viņa Elektroniskā vārdnīca Silvija (jau iepriekš minētā S.Mieze), atskanēja nu jau folklorizējies refrēns: “*Kļūda, kļūda, kļūda!*”. Raidījuma centienus iznīdēt no latviešu valodas visus patiesi vai šķietami „neliterāros”, bet patiesībā vienkārši pārnestā nozīmē lietotos vārdus A.Lāce trāpīgi parodē šādi: „*Kļūda! Kļūda! Kļūda! – Valodu nevar nokaut, nokaut var lopu vai, sliktākajā gadījumā, arī cilvēku...*” un pēc tam secina: „*Valodu tiešām drīz vairs nevarēs nokaut, jo nokaut var vienīgi to, kas dzīvs. Pieminētais (..) nav no raidījuma ņemts piemērs, bet mans nekrietns izdomājums, taču, šķiet, modrās radio Silvijas pārcentība kopā ar nabaga dumjā Reportiera atbalstu itin viegli varētu izspļaut arī šādu savas*

¹ Iespējams, pēc analogijas ar Dž.Tomasa (1991) minēto jēdzienu „apūristi” (kas nav vienādojami ar „antipūristiem”), te būtu lietojams termins „apreskriptīvistu”

gudrības un acīguma apliecinājumu. (..)Valoda katastrofāli (..) tiek herbarizēta un plicināta stila kā tāda izskaušanas virzienā” (A.Lāce 2002).

Vēl jāpiemin, ka pārmērīga preskriptīva valodas “glābšana” reizēm panāk vēlamojam pretēju efektu. Piemēram, Nikolass Ostlers (*Nicholas Ostler* 2007) u.c. autori runā par to, kā Renesanses humānisti, vēlēdamies latīņu valodu attīrīt un glābt no viduslaiku piesārņojuma un atgriezties pie klasiskā ideāla, patiesībā veicināja to, ka latīņu valodas loma sāka mazināties. Tādējādi uz valodu orientētajam preskriptīvismam ir divas puses – viena visnotaļ pozitīva, kas saistās ar cilvēka atbildību valodas priekšā, bet otra, kas saistās ar valodas pārmērīgu kontroli un savā ziņā pārvērš tās „pareizību” par fetišu, var izraisīt arī negatīvas sekas.

3. Uz kļūdu orientētais preskriptīvisms

Valodas „glābšana”, ja ar to saprot valodas izmaiņu apturēšanu un valodas saglabāšanu kādā noteiktā, ideālā stāvoklī, laikam ir sava veida neiespējamā misija. Varbūt tāpēc daudzi preskriptīvisisti izvēlas gan vienkāršāku, gan arī racionālāku ceļu – uzbrukumus atsevišķiem valodas lietojuma gadījumiem, kurus attiecīgā kontekstā uzskata par kļūdām.

3.1 Kļūdas jēdziena relativitāte

Nav viennozīmīgi skaidrs, cik pamatoti vienmēr iespējams novērtēt, kas ir **kļūda**. To nevar uzskatīt par nepārprotami definējamu valodniecības terminu. Piemēram, Latvijā iznākušajā „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” šāds šķirklis nav iekļauts. Savukārt D.Kristala valodniecības terminu vārdnīcā (*D.Crystal* 1997, 139) angļu vārds *error* skaidrots vairāk kā psiholingvistikas jēdziens. Vārdnīcas autors runā, piemēram, par „runātāja kļūdām” (*Speaker’s errors*), tādām kā pārteikšanās, nevajadzīgas pauzes, skaņu vai morfēmu izlaišana vai sajaukšana, pretstatā „klausītāja kļūdām” (*Hearer’s errors*) – dzirdētā teksta vai valodas vienības nepareizai analīzei un izpratnei, kas raksturīga, piemēram, bērniem vai cittautiešiem, apgūstot valodu. D.Kristals uzsver, ka šie kļūdas jēdzieni atšķiras no pedagoga darbā lietotajiem (runājot, piemēram, par rakstu darbu labošanu). Ieva Zuicena savā rakstā „Valoda, valodnieki un valodas kļūdas” ierosina, ka „*mums būtu jāvienojas par to, ko uzskatīt par valodas kļūdu. Vai viss, kas tiek saukts par valodas kļūdu, tik tiešām arī ir kļūda?*” (I.Zuicena 2005, 19; izcēlums mans). Turpmāk tekstā drīzāk runāts par to, kas *nav* kļūda – piemēram, vārda neparasts lietojums pārnestā

nozīmē vai arī stilistiska neiederība kontekstā (*ibidem*, 19–20). Taču retoriskais jautājums par to, kas ir kļūda, tā arī paliek faktiski neatbildēts, jo visdrīzāk tas ir neatbildams. Šī jēdziena nozīmi nevar izteikt ar kādu neapstrīdamu definīciju; par to acīmredzot tiešām var tikai *vienoties*. Katrā ziņā ir skaidrs, ka par kļūdu nereti uzskata to, kas ir kaut kādā veidā „novirze no normas”, nestandarta un ne-neitrāls elements. Jebkurā gadījumā kļūdas jēdziens ir bijis ļoti svarīga valodas apzināšanās (*language awareness*) un lingvistisko attieksmju sastāvdaļa daudzos laikmetos un kultūrās. “Uz kļūdu orientētajam” preskriptīvisma virzienam ir tikpat senas saknes kā abiem iepriekš aplūkotajiem preskriptīvisma paveidiem – „uz cilvēku orientētajam” un „uz valodu orientētajam”.

Jau Senajā Romā gramatikas un retorikas speciālisti savās grāmatās pievērsa lielu uzmanību tā dēvētajiem *vitia elocutionis* (‘runas netikumiem’), t.i., valodas kļūdām, un iedalīja tās dažādos tipos. Vispazīstamākie antīkajā pasaulē analizētie kļūdu tipi bija ar grieķu izcelsmes terminiem apzīmētie barbarismi un solecismi. Latviešu tradīcijā ar vārdu “barbarisms” pieņemts apzīmēt nevēlamu aizguvumu, taču antīkajā kultūrā šī jēdziena nozīme bija plašāka. Kā norādījusi Ilze Rūmniece, Kvintiliāns par barbarisku uzskatīja gan tādu runu, kurā ir nevajadzīgi citvalodu aizguvumi, gan arī tādu, kurai piemīt barbariem (t.i., cittautiešiem, ne romiešiem!) raksturīga rupjība, nesavaldība u.c., tādējādi „*Kvintiliāna izpratnē (..) savienots leksiski semantiskais un ētiski psiholoģiskais aspekts*” (I.Rūmniece 2005, 217). (Kā redzējām jau agrāk, šāda attieksme nereti parādās arī mūsdienu Latvijā. Iepriekš aplūkojām citātus, kur necenzēto vārdu lietošana uzskatīta par latviešu valodas piesārņošanu un valodas kļūdām; par kaut ko svešu un savējiem neraksturīgu, pat par kaitīgu latviskumam.) Vārda „barbarisms” trešā un, kā liekas, biežāk izplatītā nozīme pēc Kvintiliāna un arī citu autoru uzskatiem bija – formas ziņā kļūdainais vārds (piemēram, ar pārstāfītām vai izlaistām skaņām/burtiem). M.Haimans atsaucas uz romiešu gramatiķa Donāta (*Donatus*) skaidrojumu, ka barbarisms ir nepareizs vārds, bet solecisms – vārdi, kas gramatiski nepareizi salikti kopā, un secina, ka „*barbarisms ir kļūda fonoloģiskajā līmenī, bet solecisms – morfosintaktiskajā*” (M.D.Hyman 2002). Viņš uzsver, ka “*Mācība par barbarismiem un solecismiem – citiem vārdiem sakot, par to, no kā valodā ir jāizvairās – antīkajos laikos sastādīja ievērojamu gramatikas mācību programmas daļu; daudzi zinātnieki veltīja lielu savu pētījumu daļu šiem jautājumiem*” (*ibidem*).

Mūsdienās, kā šķiet, tomēr nepastāv zinātniski pieņemta valodas kļūdas definīcija un kļūdu klasifikācija, un varbūt tāda pat nemaz nav iespējama. Tomēr gan pedagoga, gan

grāmatizdevēja, gan jebkura valodas lietotāja sadzīvē palaikam nākas runāt par dažādiem valodas kļūdu veidiem – tādiem kā drukas vai pārrakstīšanās kļūdas, gramatiskās kļūdas, stila kļūdas u.c. Pedagoģis atkarībā no tā vērtē audzēkņa spējas – drukas/pārrakstīšanās kļūdas, piemēram, liecina galvenokārt par steigu un neuzmanību (izņēmuma gadījumos arī par disleksijas/disgrāfijas problēmu), toties gramatiskās kļūdas rāda zināšanu trūkumu. Savukārt grāmatizdošanas sfērā no kļūdu rakstura palaikam var būt atkarīgs tas, kam pienāktos tās labot – korektoram, redaktoram vai pašam autoram (uzreiz jāpiemin, ka parasti vislielākā atbildība ir tieši redaktora rokās. Pie šīs tēmas vēl atgriezīsimies). Te jāpiemin arī J.Rozenberga teiktais par kļūdām leksikostilistikā kontekstā: „*Valodas galvenās funkcijas (..) izsaka valodas semantiskie faktori, no kuriem leksika ir pats nozīmīgākais, bagātākais faktors. Tāpēc arī leksikā teorētiski gaidāms visvairāk kļūdu, un prakse to apstiprina. Ir dažādu tipu kļūdas (..). Var būt leksiska rakstura kļūdas, piemēram, vārda nepareiza lietojuma gadījumos, un tikai stilistiska rakstura kļūdas, piemēram, stilam neatbilstošs vārdu lietojums. (..) vienā gadījumā būtu jārunā par leksiskām, bet otrā – par leksikostilistikām kļūdām*” (J.Rozenbergs 1995, 203). Valodnieks uzsver: „*(..) termins leksikostilistikās kļūdas ir nosacīts, bet praksē parocīgs. (..) Par atsevišķiem leksikostilistikā kļūdu tipiem ir jau runāts darbos, kas domāti skolu vai izdevniecību vajadzībām, bet vienota visu kļūdu aptveroša sistēma vēl nav dota*” (J.Rozenbergs 1995, 203)¹.

3.2 Kļūdu izmantošana mācīšanas procesā

Atgriezīsimies vēlreiz pie iepriekš citētā M.Haimana izteikuma: “*Mācība par barbarismiem un solecismiem (..) antīkajos laikos sastādīja ievērojamu gramatikas mācību programmas daļu (..)*” (M.D.Hyman 2002). Arī J.Rozenbergs min, ka par kļūdu tipiem ticis runāts „*darbos, kas domāti skolu (..) vajadzībām*” (J.Rozenbergs 1995, 203). Te parādās vēl kāda interesanta parādība, kas nepieder tikai antīkajai senatnei, bet saglabājusies līdz pat mūsdienām – valodas kļūdas izmantojums par valodas mācīšanās palīglīdzekli. Kļūdas mācību gaitā mēdz tikt izmantotas dažādos veidos – ne tikai kā

¹ Otrais citāts rāda arī kādu interesantu parādību, līdzīgu šī darba 2.nodaļā aprakstītā britu gramatiķa R.Louta lietotajam „avarējušajam prievārdam” grāmatā, kurā viņš to pašu parādību kritizējis. J.Rozenberga citātā par kļūdām arī ir saskatāmas kļūdas – piemēram, vārdkopa „leksikostilistikās kļūdas” nav nekādā veidā grafiski izcelta, lai gan tas būtu vajadzīgs, bet vārdu savienojumā „visu kļūdu aptveroša sistēma” daudzskaitļa ģenitīva vietā vēlams būtu akuzatīvs. (Tiesa gan, šīs nav leksikostilistikās kļūdas, turklāt jebkurš grāmatizdošanas darbinieks iebildīs, ka šīs autora nepamanītās kļūdas būtu bijis jāizlabo korektoram vai redaktoram...)

negatīvs piemērs, no kā jāmacās izvairīties, bet arī kā vingrinājumu materiāls, kad audzēkņa uzdevums, piemēram, ir atrast un izlabot kļūdas dotos nepareizos teikumos vai vārdos. Kļūdas var tikt izmantotas arī zināšanu pārbaudei – piemēram, tā dēvētajos dažādās izvēles (*multiple choice*) testos starp vairākām nepareizām, kļūdainām atbildēm jāprot atrast pareizo (šī testēšanas metode tiek izmantota gan valodas zināšanu pārbaudē, gan visdažādākajās citās nozarēs).

Kā norādījusi I.Tīkena-Bona van Ostade, gramatikas mācīšanas metode ar sintaktiski nepareizu teikumu labošanas vingrinājumiem bijusi īpaši populāra 18.gadsimta Anglijā un to iedibinājusi pirmā angļu sieviete gramatiķe Anna Fišere (*Ann Fisher*) savā “Jaunajā gramatikā” (*New Grammar* 1745). I.Tīkena-Bona van Ostade pat citē kādu vārdā nenosauktu ekspertu, kurš privātā sarunā izteicies, ka A.Fišeri, kaut arī viņa ir pirmā sieviešu dzimuma valodniece Lielbritānijā, nevajadzētu iekļaut valodnieku enciklopēdijā, jo “*Fišere esot bijusi pirmā, kas angļu valodas mācībgrāmatās ieviesusi to paņēmienu – mācīšanu ar kļūdu palīdzību. Sievietēm valodniecēm tas taču nebūtu glaimojoši, ja viņa tiktu pieminēta tieši kā šīs kaitīgās/kaitinošās (pernicious) metodes izgudrotāja!*” (I.Tieken-Boon van Ostade 2006, 542). Šajā metodē patiešām varētu saskatīt zināmu kaitīgumu – piemēram, varētu iebilst, ka kļūdas, ja tās īpaši izceļ un atkārto, varētu sniegt gaidītajam tieši pretēju efektu un labāk nostiprināties atmiņā un lietojumā. Tomēr treniņam kļūdu saskatīšanā, novērtēšanā un labošanā nenoliedzami ir arī savas labās puses; ne velti šī metode, kā arī “uz kļūdu orientētais” preskriptīvisms vispār, ir saglabājies cauri gadsimtiem līdz pat mūsdienām. Preskriptīvisma saistība ar pedagogiju un izglītību tiks aplūkota arī turpmāk.

Otrs (vai drīzāk pirmais) „pedagoģiskais” kļūdu izmantojuma veids, kā jau minējām, ir negatīvais piemērs. No antīkajiem laikiem līdz pat mūsdienām dažādās zemēs un kultūrās ir ticis sarakstīts daudz izglītojošu valodniecisku darbu, kur aplūktas reāli eksistējošas, tipiskas kļūdas, no kurām lasītājiem tiek ieteikts izvairīties, un sniegti vēlamiem pareizie varianti. Arī britu preskriptīvisma ziedu laikos, resp. 18.gadsimtā, šis paņēmiens bija visai izplatīts – piemēram, jau minētajā R.Louta gramatikas grāmatā tika minēti piemēri ar gramatiskām kļūdām, kādas savos darbos pieļāvuši tālaika ievērojamākie angļu rakstnieki. Vēlākos laikos, tiesa gan, kļūdu piemēri tika ņemti no anonīmiem avotiem – piemēram, „Tipisko kļūdu vārdnīcā” (*Longman Dictionary of Common Errors* 1987) izmantoti skolēnu eksāmenu darbi. Izglītojoša populārzinātniska literatūra, kur analizētas dažādas

valodas kļūdas un sniegti vēlamie pareizie varianti, anglofonajā pasaulē ir diezgan izplatīta pat mūsdienās, neskatoties uz vairāk nekā pusgadsimtu sludināto „antipreskriptīvismu”. Piemēram, Linnas Trusas (*Lynne Truss*) grāmata “*Eats, Shoots & Leaves*”¹ (2003), kur aplūkota interpunkcijas lietošana un dažādas izplatītas kļūdas, ir kļuvusi ļoti populāra, neskatoties uz vairāku deskriptīvi un antipreskriptīvi orientēto valodnieku (piemēram, D.Kristala) ironiju un kritiku.

Arī latviešu valodnieciskās literatūras tradīcijā „uz kļūdu orientētais” preskriptīvisms ir visai izplatīts. No pirmās Latvijas republikas laikos izdotajiem darbiem noteikti jāmin J.Endzelīna grāmata ar nosaukumu, kas runā pats par sevi – „Dažādas valodas kļūdas” (1932), kā arī Pētera Šmita „Valodas kļūdas un grūtumi” (1920) un citi. Padomju laikos dažādu valodas kļūdu apskatei un pareizo variantu ieteikšanai lielā mērā bija veltīts populārais ilggadējais rakstu krājums „Latviešu valodas kultūras jautājumi”. (Daudzos LVKJ sējumos vismaz vienā rakstā vārds „kļūda” vai „kļūdas” ietverts jau virsrakstā. Reizēm šis jēdziens pārfrāzēts kā, piemēram, „*nepareizs lietojums*” (R.Riekstiņa 1974) vai „*kļūmīgi lietojumi*” (L.Ceplītis 1982). Citkārt tas izteikts tēlaināk – piemēram, „*nomaldi*” (V.Strazdiņa 1987), vai arī neitrālāk, eifēmistiskāk – „*nevēlami lietojumi*” (D.Guļevska 1982), „*atkāpes no normām*” (V.Skujiņa 1980) u.c. Reizēm runāts vienkārši par attiecīgas valodas vienības „*lietojuma gadījumiem*”, ar kuriem lielākoties domāti kļūdaina lietojuma gadījumi.) Arī emigrācijas latviešu sabiedrībā tikušas izdotas grāmatas, kas aplūko dažādas attiecīgajai kopienai raksturīgas valodas kļūdas – te jāmin, piemēram, Lalitas Muižnieces, Rasmus Sinātes un Sandras Kronītes-Sīpolas sastādītā grāmata „Turi pa rokai, iemet aci” (1997). Katrā ziņā abās latviešu sabiedrības daļās – gan Latvijā, gan emigrācijā – valodas kļūdām tika pievērsta liela uzmanība. (Turklāt, kā zināms, ne viena vien valodas parādība, kas vienā no šīm kopienām tika uzskatīta par normu, otrā tika uzskatīta par kļūdu un otrādi. Pie šīs tēmas – Latvijas un emigrācijas latviešu lingvistisko attieksmju pretstata – vēl atgriezīsimies.)

Atjaunotās neatkarības laikmetā kā vieni no pazīstamākajiem “uz kļūdu orientētā” preskriptīvisma literatūras paraugiem laikam jāmin J.Kušķa un Dz.Paegles darbs “Kā latvietis runā” (1994), kā arī J.Kušķa grāmata “Mūsu valoda” (2006) un daudzas citas viņa

¹ Grāmatas virsraksts praktiski ir netulkojams. Tā ir alūzija uz populāru anekdoti par pandu, kas pēc maltītes restorānā apšauj pārējos klientus, jo kādā zooloģijas grāmatā sniegtais pandas ēšanas paradumu apraksts „*eats shoots and leaves*” (‘ēd asnus un lapas’) ar nepareizi ievietoto komatu pārtapis par „*eats, shoots and leaves*” (‘ēd, šauj un aiziet’). Iespējams, ka par šīs folklorizējušās frāzes latvisko ekvivalentu varētu derēt palaikam lietotais „nošaut nedrīkst apžēlot”, kuru izmanto, lai ilustrētu pareizas interpunkcijas nepieciešamību.

publikācijas. Arī pēc abu autoru iniciatīvas dibinātais un iepriekš jau minētais radoraidījums “Mūsu valoda” (kādu laiku arī ar nosaukumu „Mūsu valodas birojs”) vairākus gadus popularizēja šo preskriptīvisma virzienu. Gan daži šī pētījuma aptaujas respondenti, gan arī citi cilvēki palaikam ir atzinīgi izteikušies par raidījumu “Mūsu valoda”, kā arī par grāmatām, kur analizētas valodas kļūdas. Arī kāds “Dienas” lasītājs Ilmārs Bite vēstulē avīzei jautā: „*Vai nebūtu laiks izdot valodas kļūdu vārdnīcu, lai cilvēki sāktu mācīties, kā runāt pareizi?*” (I.Bite 2002). Vārdu sakot, diezgan liels skaits valodniecības nespeciālistu Latvijā joprojām labprāt atbalsta šo preskriptīvisma paveidu (tāpat kā iepriekšējā nodaļā aplūkoto – uz valodas glābšanu orientēto preskriptīvismu). Par vēlmi īpaši izcelt un pētīt kļūdas liecina arī gandrīz ik gadus publicētie raksti par vidusskolu beidzēju centralizēto eksāmenu rezultātiem un tajos sastopamajām tipiskākajām kļūdām.

3.2 Kļūdu meklēšanas akcijas

Pastāv arī tāda interesanta parādība kā dažādu valodas institūciju organizētās „kļūdu meklēšanas” akcijas, kurās tiek iesaistīta visa sabiedrība. Te jāmin, piemēram, akcija “Noķer gimalajiešu lāci¹!”, kuru 2004.gadā rīkojis toreizējais Valsts valodas centrs (VVC). Kā liecina informācija LR Tieslietu ministrijas mājaslapā, pēc tam VVC sadarbībā ar tūrisma firmu “IMPRO Ceļojumi” izsludinājis arī akciju “Noknipsē gimalajiešu lāci”, kur sabiedrība aicināta iesūtīt fotogrāfijas ar kļūdainiem uzrakstiem sabiedriskās vietās, preču nosaukumiem veikalos u.c. (*Valsts valodas centrs atklāj “Gimalajiešu lāču” medību sezonu*, 28.februāris 2005), bet vēlāk VVC kopā ar interneta portālu “Apollo” rīkojis jaunu akciju, “*kuras laikā tika noskaidrota “visgimalajiskākā” valodas kļūda*” (“*Gimalajiešu superlāča” medības beigušās*, 7.jūnijs 2005; www.apollo.lv). (Tiesa gan, šajā 2005.gada akcijā otro un trešo vietu ieguvušas divas visparastākās drukas kļūdas, kur viena burta vietā uzrakstīts cits, radot komisku efektu.) Cita populāra akcija, kas kopš 2003.gada notiek katru gadu, ir “Gada vārds, nevārds un spārnotais teiciens”, kuru rīko Rīgas Latviešu biedrības Latviešu valodas attīstības kopa sadarbībā ar Latvijas Rakstnieku savienību un Latvijas Zinātņu Akadēmijas Terminoloģijas komisiju. Lai gan šai akcijai ir mazliet citāds

¹ „Gimalajiešu lācis” ir folklorizējies termins, kuru jau kopš padomju laikiem lieto kā humoristisku apzīmējumu nepareiziem, burtiskiem pārcēlumiem no citām valodām un tamlīdzīgām valodas kļūdām. Šis termins savulaik radies, no krievu valodas nepareizi tulkojot dzīvnieka nosaukumu, kura pareizais latviskais ekvivalents ir „Himalaju lācis”.

raksturs, tomēr nominācija „Gada nevārds” ir saistīta arī ar kļūdas jēdzienu – ar nepareiza vai neiederīga vārda lietojumu.

Jāpiemin arī 2008. gadā no 9. līdz 30. jūnijam notikušais toreizējās Valsts valodas aģentūras (VVA) rīkotais valodas kuriozu konkurss “Domā, kā runā!”, kur cilvēki tika aicināti iesūtīt fotogrāfijas ar redzētajām valodas kļūdām publiskajā vidē. Avīzē “Neatkarīgā” konkurss rezumēts šādi: “*Konkursa komisijai bija ļoti grūti pieņemt lēmumu par oriģinālākajiem kurioziem, jo tik daudz nepareizu un kļūdainu latviešu valodas lietojuma „pērļu” līdz šim vienkopus nebija gadīties redzēt. (..) Valsts valodas aģentūra izsaka gandarījumu par Latvijas iedzīvotāju lielo atsaucību un iesaistīšanos šajā akcijā” (Noslēdzies valodas kuriozu konkurss „Domā, kā runā!”, 2008). Šīs „kļūdu ķeršanas” akcijas tiešām parasti gūst diezgan lielu atsaucību, jo latviešu sabiedrībai jau tāpat ir raksturīga parādība, ko britu sociolingvisti Dž.Milrojs un L.Milroja ir nosaukuši par „sūdzību tradīciju” – paradums rakstīt vēstules preseī u.tml., sūdoties par pamanītām valodas kļūdām publiskajā telpā vai arī par citām ar valodu saistītām neapmierinošām parādībām. Protams, nevar arī noliegt, ka mūsdienās šīs tradīcijas izpausmēm ir visai reāls pamats, jo daudzi autori un tulkotāji patiešām vairs nepievērš valodas pareizībai tādu uzmanību kā padomju laikos, savukārt korektoru un redaktoru pakalpojumi tiek izmantoti arvien retāk. Padomju laikos Ojārs Bušs reiz par „*kļūdu meklētāja zelta āderi*” (O.Bušs 1984, 165) nosaucis avīzes „Rīgas Balss” sporta pielikumu, tupretī šodien par tādām „zelta āderēm” varētu saukt gandrīz vai visus plašsaziņas līdzekļus un dažādus publiski pieejamus tekstus.*

Taču “kļūdu meklētāji” – valodniecības nespeciālisti – bieži vien paši kļūdās savā vērtējumā par to, ko citu cilvēku valodas lietojumā uzskatīt par pareizu un ko par nepareizu. Atgriezīsimies vēlreiz pie iepriekš teiktā, ka par valodas kļūdu nav vienmēr jāuzskata vārda “*neparasts lietojums pārnestā nozīmē*” (I.Zuicena 2005, 19), kā tas diemžēl nereti tiek darīts raidījumā „Mūsu valoda”. Par kļūdu vienmēr nav jāuzskata arī jebkurš jauns vārda lietojums kādā iepriekš nedzirdētā kontekstā. Taču akcijā „Domā, ko runā” savāktie materiāli (kuru vākšana turpinājās arī pēc akcijas beigām, kad VVA mājaslapas (www.valoda.lv) sadaļā „Valodas kuriozi” jebkurš varēja augšuplādēt savas fotogrāfijas ar novērotajām valodas kļūdām vai kurioziem) liecina, ka daudziem valodas lietotājiem izpratne par kļūdu vai kuriozu ir visai neskaidra un pārspīlēta. Piemēram, vienā no attēliem redzams preces nosaukums “Dārza mēslojuma izplatītājs”. Šai nosaukumā, kaut gan tas liekas nepierasts (varbūt arī mazliet komisks, jo tajā ietverta “tabu” tēma –

mēsli?), patiesībā nav nekā nepareiza; varbūt vienīgi vārda “izplatītājs” vietā varētu būt arī “izkļiedētājs” vai tml. Grūti iedomāties, ka šis ierīces angļiskais nosaukums *fertilizer disperser* anglofonajā vidē kādam liktos tik kuriozs vai nepieņemams, ka tas tiktu fotogrāfēts un sūtīts kādai ar valodu saistītai iestādei.

Te izpaužas vēl kāds fenomēns. Latviešu valodas runātāju sabiedrībā, atšķirībā no anglofonās vides, ir vērojama īpaši neiecietīga attieksme pret jebkādiem jaunievedumiem valodā – vienalga, vai tie būtu transkribēti un adaptēti aizguvumi, kalki vai no pašcilmes elementiem veidoti jaunvārdi. Īpašā nežēlastībā krīt vārdi, kuri (vai kuru atvasinājumi) lietoti jaunā vai pārnestā nozīmē. Atcerēsimies kaut vai interneta diskusijās bieži lasāmo uzjautrināšanos vai sašutumu par latviskoto datorterminoloģiju, piemēram, tādiem vārdiem kā “galvene” un “kājene”. Diez vai tādu pašu reakciju savulaik saņēmuši angļiskie ekvivalenti *header* un *footer*, kaut gan tie tāpat atvasināti no vārdiem *head* (‘galva’) un *foot* (‘pēda; kāja’)! Angļu valodā jaunu vārdu un jaunu nozīmju rašanās notiek un tiek uztverta daudz organiskāk un dabiskāk. Tajā ir ļoti daudz idiomu un frazeoloģismu un daudz vārdu, kas lietoti pārnestās, metaforiskās nozīmēs; turklāt angļu valodā jauni vārdi un jaunas nozīmes rodas nepārtraukti.

Tomēr arī angļu valodas vidē cilvēki mēdz pēc savas iniciatīvas nodarboties ar tādu “gimalajiešu lāču” kolekcionēšanu. Piemēram, D.Kamera savas grāmatas “Verbālā higiēna” ievadā apraksta amizantu atgadījumu no 20.gadsimta 80.gadiem, kad viņa nejauši nokļuvusi kādas entuziastu biedrības rīkotā izstādē ar avīžu izgriezumiem, kur bijušas pasvītrotas un komentētas valodas kļūdas. Uzzinot, ka D.Kamera ir valodniece, rīkotāji dedzīgi jautājuši, ko gan valodnieki darot, lai tādas lietas novērstu. Negribēdama atbildēt ar banālo dežūrfrāzi “Valodniecība ir deskriptīva, nevis preskriptīva”, D.Kamera izvairījusies no atbildes, bet vēlāk, kā noprotams, nolēmusi dziļāk pievērsties preskriptīvisma pētniecībai (*D.Cameron 1995*).

3.4 Attieksme pret kļūdu stigmatizēšanu

Lai cik populārs arī nebūtu “uz kļūdu orientētais” preskriptīvisms, pret to ir vērojama arī diezgan sīva pretestība, it īpaši pret tā galējām izpausmēm. Tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt – reizēm šķiet, ka antipreskriptīvo viedokļu cēlonis varētu būt vienkārši fakts, ka šo viedokļu paudēji paši ne vienmēr ir pārliecināti par savām valodas zināšanām un pareizu lietojumu, tāpēc citu aizrādījumi viņiem šķiet īpaši aizskaroši. Interneta diskusijās ne reizi vien tiek pausti kritiski un pat naidīgi viedokļi par tiem, kas norāda citiem uz valodas

kļūdām; šie cilvēki tiek uzskatīti par piekasīgiem, kašķīgiem; par tādiem, kas pievēršas sīkumiem, nevis būtībai u.c. (Sīkāk par šo tēmu skat. 6.nodaļā.) Otrkārt – droši vien daudziem nepieņemama liekas doma, ka negatīvais (šai gadījumā valodas īstās vai šķietamās kļūdas) īpaši jāizceļ, lai no tā spētu izvairīties. Par to runā arī valodniece Daina Nītiņa: *“Ir iegājies, ka (..) uzmanība galvenokārt tiek pievērsta valodas trūkumiem, tiek meklētas valodas kļūdas. Un vai dažkārt nav tā, ka mazāk tiek meklētas un izceltas valodas veiksmes (..). Latviešu valodniecībā ir tādi darbi kā: Dažādas valodas kļūdas (Endzelīns 1928-1932) (..), bet nenāk prātā apkopojumi par latviešu valodas labas izteiksmes praksi un piemēriem”* (D.Nītiņa 2006, 89). Savukārt V.Rūķe-Draviņa jau pirms vairāk nekā 30 gadiem teikusi šādus vārdus par emigrācijas latviešu sabiedrību: *“Tikpat smieklīgi man šķiet, ja, raksturojot kādu tikko iznākušu daiļdarbu, īsajā apcerē recenzents ne ar vārdu nepiemin rakstnieka stila iezīmes, bet katrā ziņā uzsver viņa "valodas kļūdas" (kas pie tam nereti izrādās par pilnīgi pārprastām pamācībām)”* (V.Rūķe-Draviņa 1976).

Lai nepārprotami redzētu cilvēku viedokļus un attieksmes pret „valodas kļūdām”, nevairījāties šo zinātniski nedefinējamo terminu iekļaut arī šai pētījumā izmantotajā aptaujas anketā. Nocitēsim šeit četrus no anketas jautājumiem:

„7. Vai Jūs satrauc vai kaitina valodas kļūdas citu cilvēku runā vai rakstos?

8. Nosauciet tās valodas kļūdas vai paradumus, kas Jums citu cilvēku runā vai rakstos nepatīk visvairāk.

9. Vai, Jūsaprāt, Latvijā daudzi cilvēki uztraucas par valodas kļūdām un valodas jautājumiem vispār?

10. Vai, Jūsaprāt, tas ir labi, ja cilvēki uztraucas, diskutē u.c. par valodas kļūdām un citiem ar valodu saistītiem jautājumiem?”

Par aptaujas rezultātiem sīkāk vēl runāsim turpmāk.

3.5 “Populārākā” valodas kļūda Latvijā: ka un kad fenomēns

Latviešu valodas vidē ir sastopama kāda parādība, kura, kā šķiet, jau vairāku paaudžu garumā ir izpelnījies vislielāko uzmanību. Tā ir saikļa *ka* un apstākļa vārda *kad* jaukšana – latviešu preskriptīvajā diskursā tik “populāra” kļūda, ka tai ir vērts veltīt atsevišķu šīs apakšnodaļas sadaļu. Arī, ja tā var teikt, visjaunākie dati – šī promocijas darba gaitā veiktā aptauja – rādīja, ka šī parādība ir viena no visbiežāk kritizētajām kļūdām. Gandrīz piektā

daļa no respondentiem (26 cilvēki no 150), atbildot uz anketas 8.jautājumu, nosauca “ka” un “kad” jaukšanu kā to kļūdu, kas citu cilvēku valodas lietojumā viņus kaitina visvairāk. Visai bieži “ka” un “kad” jaukšana tiek kritizēta plašsaziņas līdzekļos publicētajās vēstulēs, kā arī interneta komentāros un diskusijās. Piemēram, I.Rocēna raksta: *„Arvien vairāk dažāda vecuma līdzcilvēki „ka” vietā lieto „kad”. Nu gluži kā epidēmija”* (I.Rocēna 2001), bet Jānis Vasarietis novērojis, ka no līdzcilvēkiem visbiežāk *„daudzi Saeimas un domes deputāti, ministri un citi augsta ranga ierēdņi (..) joprojām „ka” vietā saka „kad” (..)”* (J.Vasarietis 2001; izcēlums mans). Arī Jura Cibuļa rakstā, kur aplūkoti dažādi valodas kļūdu gadījumi, minēta *„pakārtojuma saikļa „kad” lietošana „ka” vietā (tā ir gluži kā sērga) (..)”* (J.Cibuļš 2004; izcēlums mans). Arī laikraksta „Diena” internetversijas sadaļā „Tautas balss” publicētajā lasītājas Ināras Zvaigznes vēstulē par dažādām valodas kļūdām līdžās citām, protams, minēts „kad” lietojums „ka” vietā (I.Zvaigzne 6.marts 2009, www.diena.lv).

Pie dažādiem “Dienā” publicētiem ar valodas jautājumiem saistītiem rakstiem ne reizi vien lasāmi šādi emocionāli lasītāju viedokļi: *“Jau apnicis klausīties, kā lielie patrioti - latviešu valodas zinātāji: gan valstvēri/sievas, gan žurnālisti runājot jauc un "ka" vietā lieto "kad"! ”* (Beta 14.maijs 2008, www.diena.lv), *“Ārprāc (sic!), cik bieži pie mums "iet runas", "ir pamati" un kaut kas noris "savādāk" un "patreiz", par "kā" (sic!) un "kad" nemaz nerunājot...”* (rk 29.maijs 2009, www.diena.lv) un *„Tas KAD jau sen griežas ausīs! Ko var prasīt no parasta cilvēka, ja valdības vīri, žurnālisti - visi populāri kungi un dāmas runā nepareizi!?”* (pesimiste 29.maijs 2008, www.diena.lv; NB atstarpju trūkumu aiz pieturzīmēm!). Abi pēdējie rakstītāji (kuru teksti paši, kā redzams, neizceļas ar lielu pareizību) komentē „Dienas” žurnālistes Lienas Ušackas rakstu „Nu moins, kāda latviešu valoda”, kuras ievadā citēta kāda, cik noprotams, lasītāja vēstule: *„Vai jūs esat pamanījuši drausmīgu valodas sērgu, kas ieviesusies pēdējo pāris gadu laikā — visi, sākot ar bijušo un esošo Valsts prezidentu un beidzot... nezīnu pat, ar ko — visi «ka» vietā lieto «kad». (..) Kaut kāds analfabētisms, tie visi cilvēki taču ir kaut kādā skolā gājuši (..)”* (L.Ušacka 2008, www.diena.lv; izcēlums mans). Tālāk rakstā seko pašas žurnālistes L.Ušackas retorisks jautājums: *“Vai tiešām sākusies kāda valodas sērga, varbūt vienkārši — slikta izglītība? Skaidrs, ka nepareizo «ka» un «kad» lietošanu visātrāk pamanām, skatoties un klausoties TV un radio”* (L.Ušacka 2008, www.diena.lv). Kāda no komentētājiem (atsaucoties uz rakstā izteikto domu, ka šī parādība būtu nesena “sērga”) stāsta: *“Es jau pirms gadiem 18 skolā par šo tēmu ("ka" un "kad" lietošanu nevietā) taisīju mājas darbu. Arī tad man nenācās grūti atrast piemērus TV, radio un presē”* (Lāsma 30.maijs 2008,

www.diena.lv). Cita komentāra autore brīnās: "*Nesaprotu, kāpēc nevar atšķirt ka un kad lietošanu, jo pēdējais vienmēr saistās ar laika jēdzienu*" (lasītāja 30.maijs 2008, www.diena.lv). Taču, ja tik vienkārši (ar nozīmes izskaidrošanu) būtu novēršama abu vārdu jaukšana, tā acīmredzot nebūtu tik izplatīta, jo patiesībā grūti iedomāties, kurš latvietis gan varētu nezināt vārdu *ka* un *kad* nozīmi dzimtajā valodā. Cits „Dienas” lasītājs savā komentārā cenšas dot racionālāku skaidrojumu šai parādībai: „*Labi, "kad" "ka" vietā vēl var piedot, ja seko balsīgs līdzskanis, tad sliktam oratoram varētu prasīties tur kaut ko balsīgu pa vidu iespraust*” (Mārupes balss 28.maijs 2008, www.diena.lv). Savukārt 1984.gadā laikrakstā “Padomju Jaunatne” publicētā vēstulē dzejnieks Linards Strelēvics “ka” un “kad” jaukšanu ironiski skaidrojis šādi: “*Varbūt šādi runātāji rāda, ka viņi nav sīkumaini un viena burta viņiem nav žēl. Lai jau tiek klausītājiem mūsu dvēseles dāsnums (..)!*” (L.Strelēvics 1984).

Savdabīga epizode saistībā ar “ka” un “kad” tēmu aprakstīta I.Arklīņas intervijā ar Gintu Grūbi, dokumentālās filmas „Latvietis runā” režisoru. Viņš pēc savas izpratnes atstāta sarunu ar A.Veisbergu, kur pārrunāts „*mūžīgais jautājums par pareizu saikļu ka un kad lietošanu. Filologs Andrejs Veisbergs izvirzīja interesantu teoriju par fonētisko tukšumu – gribas to caurumu teikumā aizpildīt, un tur parādās klāt tas burts „d”*” (I.Arklīņa 2003). Pats A.Veisbergs kādā no savām publikācijām lakoniski izsakās par „*bieži piesaukto „kad” lietojumu „ka” vietā. Lai kādi būtu šāda lietojuma iemesli (iespējams, tie saistīti ar vēlmi noslēgt zilbi), šī parādība vismaz pagaidām nav vērojama rakstu valodā. Tāpēc (iz)runas līmenī šī „īpatnība” būtu uzskatāma par normas variantu, bet rakstības līmenī par kļūdu*” (A.Veisbergs 2006, 127).

Interesantu skaidrojumu par šo fenomenu sniegusi I.Druviete: “*Kāpēc gan rodas tieksme KA vietā teikt KAD? Parādība, ka runātāji mēdz jaukt līdzīgi skanošas vienības vai vispārina vienu formu divu vai vairāku vietā, novērojama visās valodās. Dzīvē saziņa jau īpaši netiek traucēta. Iespējams, ka liekais D aiz KA runā iesprūk izrunas ērtības dēļ, īpaši starp patskaņiem (ka..d atnāks). KAD varētu būt arī tā sauktais hipernormālisms – zinām, ka vienkāršrunas TA vietā jāsaka TAD, un analogiski varētu rasties vēlēšanās arī KA visur aizstāt ar KAD*” (I.Druviete 1994). Līdzīgi to aprakstījusi arī A.Blinkena jau pirms vairāk nekā 30 gadiem: „*Pats aktīvākais hipernormālisms, kas vērojams pēdējo gadu runas valodā, ir saikļa ka nepareiza aizstāšana ar saikli kad. Tā kā nerūpīgā izrunā laika saikli kad mēdz atmest d skaņu (k a nevar, t a nevar ‘kad nevar, tad nevar’), tad, cenšamies runāt „pareizāk”, runātāji pievieno d skaņu arī saiklim ka (..)*” (A.Blinkena 1979, 162–163).

Katrā ziņā citētais A.Blinkenas raksts, kā arī vēl desmit gadus pirms tam publicētais A.Miķelsones raksts „Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad*” (kur konstatēts, ka „*daļa runātāju nešķir saikli ka no apstākļa vārda kad*” un mēģināts problēmu risināt, izskaidrojot abu vārdu nozīmes (A.Miķelsone 1969, 70)) skaidri liecina, ka „*kad*” lietošana „*ka*” vietā nekādi nav „pēdējo pāris gadu laikā ieviesusies sērga”, kā apgalvoja daži iepriekš citētie interneta komentētāji, bet gan jau vairāk nekā 40 gadus sena parādība.

4. Trīs preskriptīvisma virzienu mijiedarbība

Kādas likumsakarības un mijiedarbību varētu saskatīt starp visiem trim aplūkotajiem preskriptīvisma izpausmju paveidiem? Lai atbildētu uz šo jautājumu, var noderēt ieskats Dž. un L.Milroju pētījumā par „sūdzību tradīciju” Anglijā (*J.Milroy, L.Milroy* 1985, 32–34). Abi pētnieki liecina, ka 14.gadsimta sākumā sūdzības galvenokārt bija par angļu valodas zemāko statusu, salīdzinājumā ar franču valodu; par franču valodas dominanci. (Jāpiezīmē, ka tikai 1362.gadā angļu valoda pirmo reizi kopš franču iebrukuma Britu salās atkal oficiāli kļuva par juridiskajā sfērā izmantojamo valodu.) Savukārt 15.gadsimta beigās viens no slavenākajiem un biežāk citētajiem „sūdzību tradīcijas” piemēriem ir pirmā britu grāmatiespiedēja Viljama Kekstona (*William Caxton*) sacītais par angļu valodas lielo dialektālo dažādību un mainīgumu, par grūtībām izvēlēties standartformu, kuru lietot drukātajās grāmatās (*W.Caxton* 1490; citēts: *W.F.Bolton* 1982, 173). (Viņš izvēlējās Anglijas dienvidaustrumos runāto variantu, kas dominēja Londonā, Kembridžā un Oksfordā.) 16.gadsimtā sūdzības bieži bija par angļu valodas nepilnībām, salīdzinot to ar latīņu, grieķu, franču un itāļu valodu; par vārdu krājuma nepietiekamību. Kā uzskata Dž. un L.Milroji, šie viedokļi atspoguļo faktu, ka angļu valodas statuss jau bija krietni pieaudzis un lietojuma funkcijas paplašinājušās, tādējādi prasot palielināt arī vārdu krājumu. Savukārt kopš 18.gadsimta (ko uzskata par britu preskriptīvisma ziedu laiku) sākuma dominēja sūdzības par novērotām konkrētām gramatiskām un leksiskām kļūdām un to daudzumu – kā uzsver abi Milroji, tas sākās tikai tad, kad „*angļu valodas kā oficiālās valodas stāvoklis (gandrīz visās funkcijās) bija praktiski nodrošināts*” (*J.Milroy, L.Milroy* 1985, 33).

Jau iepriekš tika pieminētas tādas britu sabiedrībā gadsimtiem ilgi kritizētas kļūdas kā skaņas [h] nepareizais lietojums, arī „avarējušā prievārda” (*stranded preposition*) konstrukcija. „Uz kļūdu orientēto” preskriptīvismu britu sabiedrībā pārstāv arī t.s. „dalītā infinitīva” (*split infinitive*) stigmatizēšana. Šī konstrukcija ir angļu valodā palaikam

sastopama tendence starp abām infinitīva sastāvdaļām – partikulu *to* un verba formu – novietot adverbu vai citu elementu, piemēram, *to fully agree* ('pilnīgi piekrist'). 19.gadsimtā tā tika uzskatīta par pilnīgi nevēlamu, un vēl šodien anglofonajā vidē cilvēki dažādās ar valodu saistītās diskusijās bieži min „dalītā infinitīva” aizliegumu kā simbolisku piemēru pagātnes represīvajam preskriptīvismam.

Koncentrēšanās uz atsevišķām kļūdām acīmredzot sāk prevalēt tad, kad pašas valodas statuss ir vairāk vai mazāk nostabilizējies. Tādējādi var teikt, ka „uz kļūdu orientētais” preskriptīvisms seko „uz valodu orientētā” preskriptīvisma uzplaukumam. Savukārt pirmais pētījumā aplūkotais paveids, „uz cilvēku orientētais” preskriptīvisms, var pastāvēt un var arī nepastāvēt vienlaikus ar kādu no abiem pārējiem virzieniem. Latvijā, visticamāk, „uz valodu orientētais” un „uz kļūdu orientētais” preskriptīvisma virziens pastāv vienlaikus, un, iespējams, ir atkarīgi no attiecīgās attieksmes konkrētā paudēja uzskatiem. Daži pētnieki un valodas lietotāji uzskata, ka valodas situācija jau ir stabila un uzmanība jāpievērš atsevišķiem kļūdu gadījumiem; citi savukārt apgalvo, ka pati valoda un tās kvalitāte joprojām ir „glābšanas” stadijā.

Latvijā situāciju krietni sarežģītāku un ne tik viennozīmīgu padara arī spēcīgas konkurējošās svešvalodas klātbūtne, kas rada bažas par latviešu valodas sociolingvistiskajām funkcijām un tā var pastiprināt satraukumu arī par valodas kvalitāti un strukturālajām izmaiņām. Saistība starp abiem minētajiem preskriptīvisma virzieniem ir visai cieša – par to liecina arī tajos izmantotās metaforas, ar kādām parasti tiek apzīmētas valodas kļūdas. Aplūkosim dažus citātus – piemēram, no jau iepriekš šai darbā citētās T.Šaiteres intervijas ar S.Miezi: „*Mūsu latviešu valoda ir pilna ar kļūdām kā suns ar blusām rudenī* (..). *Mēs visi nākam no savas ģimenes, un valoda pielīp ar visām gramatiskām kroplībām* (..). *Grēkojam visi – cits vairāk, cits mazāk, tāpēc Mūsu valoda allaž ir gaidīts un uzklausīts raidījums*” (T.Šaitere 2003; izcēlums mans). Savukārt J.Rozenbergs apgalvo, ka „*latviešu valodā ir gruži un duļķes*” (J.Rozenbergs 1995, 69–70; izcēlums mans). Skat. arī sadaļā par “ka” un “kad” fenomenu citētos komentārus. Kļūdas tiek salīdzinātas ar blusām, kroplībām, slimībām, sērgām, grēkiem, gružiem, duļķēm; citos avotos arī ar nezālēm, sēnalām, arī klijām (sal. *Accademia della Crusca* nosaukumu!) un citiem līdzīgiem tēliem. Mākslinieka Māra Bišofa zīmētais J.Kušķa grāmatas “Mūsu valoda” vāka attēls rāda tādu kā aparātu, no kura birst vārdi divās kastēs ar uzrakstiem “Gaudi” un “Sēnalas”. Arī “uz valodu orientētā” preskriptīvisma retorikā izmantotās metaforas tematiski ir tuvas – tiek runāts par valodas piegružošanu, apraipīšanu, sakropļošanu, deformāciju, deģenerāciju u.c.

3.NODALA

PAR VALODAS PAREIZĪBU ATBILDĪGIE: PROFESIONĀLĀS GRUPAS UN INDIVĪDI

Tagad pievērsīsimies jautājumam, kuri ir tie sabiedrības locekļi, kurus vai nu objektīvi, vai subjektīvi saista ar valodas tēmām un it īpaši ar valodas pareizības uzturēšanu un normu ievērošanu. No kuriem cilvēkiem sabiedrība gaida rīcību, kurus vaino par to, kas ar valodu noticis, vai arī gluži otrādi – kurus kritizē kā pārcēnīgus preskriptīvistus?

P.Tradžils runā par valodas misionāriem (*language missionaries*) – cilvēkiem, kuri dažādu iemeslu dēļ spēj ietekmēt savas kopienas lingvistisko uzvedību un valodas pārmaiņas – piemēram, pirmie ievieš kādus aizguvumus vai jauninājumus, kurus vēlāk pārņem arī citi (P.Trudgill 2003, 76). Mūsu gadījumā noderētu nedaudz pārfrāzēts un paplašināts šī termina variants – **valodas pareizības misionāri**. Vēl jāpiemin jēdziens „valodas meistari”, kuru atrodam daudz citētajā Artura Ozola skaidrojumā par literāro valodu kā tautas valodas formu, kuru izkropuši valodas meistari (A.Ozols 1965). Kaut arī šis jēdziens šķiet diezgan plašs un nedefinējams, valodas meistari acīmredzot ir tādi valodas lietotāji, kuru valodas izjūta¹, zināšanas un arī ietekme valodas procesos ir lielāka nekā vidusmēram. I.Freimane raksta: „*Valodas meistari labi pārzina valodas normas un spēj arī paši veidot jaunus valodas līdzekļus, radot priekšnoteikumus jaunām normām*” (I.Freimane 1993, 16). Savukārt VPSV šķirklis *literārā valoda* norāda, ka šo valodas variantu „*apzināti izkopj un veido valodas meistari un normē valodas speciālisti*” (VPSV 2007, 221). Kur velkama robeža starp valodas *meistaru* un *speciālistu*, un vai tas vispār iespējams? Kā norādījis vācu sociolingvists Ulrihs Ammons (*Ulrich Ammon*), par autoritāti valodas jomā var kļūt jebkurš, kas spēj koriģēt citu indivīdu lingvistisko uzvedību, bet parasti tie ir noteiktu profesiju pārstāvji (U.Ammon 2003, 3). Aplūkosim dažas no šīm profesijām.

1. Valodnieki

Vispirmām kārtām būtu jānosauc valodnieki – kaut arī deskriptīvās valodniecības pamatideja jau daudzus gadu desmitus Rietumpasaulē ir bijusi tāda, ka valodniekam valoda

---

¹ Šis jēdziens (kalks no vācu *Sprachgefühl*) latviešu kultūrā ir diezgan populārs, tomēr VPSV tas nav iekļauts. D.Kristala valodniecības terminu vārdnīcā atrodams šķirklis *Sprachgefühl* (D.Crystal 1997, 359) ar norādi uz šķirkli *intuition* (‘intuīcija’) (*ibidem*, 203), kas aptuveni skaidrots kā dzimtas valodas lietotāja nojausma par to, kādas konstrukcijas ir pieņemamas un kādas ne.

ir tikai bezkaislīgi un pasīvi jānovēro un jāappraksta, nekādi neiejaucoties tās procesos. (Skat. arī 1.nodaļu, kur aplūkots preskriptīvisma un deskriptīvisma pretstats.)

Tomēr, pirmkārt, lielā mērā tieši valodnieki ir tie, kas savulaik piedalījušies katras valodas normēšanas un kodifikācijas procesā (vai arī otrādi – tos, kas šo darbu veikuši, mēs šodien, atskatoties attiecīgās valodas vēsturē, visdrīzāk saucam par valodniekiem, pat ja tā nav bijusi viņu pamatspecialitāte), vai arī tie, kas piedalās apdraudētu vai izzūdošu valodu plānošanas (*language planning*) darbā. Otrkārt, arī pēcstandartizācijas periodā, kad valoda ir nostabilizējusies, tās lietotāju sabiedrība, kā uzsvērusi I.Druviete, „*no valodniekiem taču gaida ne tikai stāvokļa analīzi, bet arī rekomendācijas*” (I.Druviete 1992, 79). Tā tas ir gan Latvijā, gan arī citviet pasaulē, t.sk. Rietumvalstīs un pat anglofonajā pasaulē, neskatoties uz deskriptīvās pieejas popularizēšanu.

Kā liekas, tieši preskriptīvā funkcija ir galvenā, ko valodniecības nespeciālisti saredz vai vēlas saredzēt valodnieku darbā. Un tieši šī funkcija droši vien ir galvenais iemesls, kāpēc sabiedrībā valdošo attieksmi pret valodniekiem varētu raksturot ar frāzi no romiešu dzejnieka Katulla (*Gaius Valerius Catullus*) slavenās divrindes – *odi et amo* (‘nīstu un mīlu’). Valodnieku īstās vai šķietamās preskriptīvās darbības dēļ daļa sabiedrības viņus mīl (un aicina būt vēl aktīvākiem), bet cita (un mūsdienās visai liela) daļa – ienīst.

1.1 Valodnieks pozitīvā sabiedrības vērtējumā

Daudzu valodas lietotāju apziņā, it īpaši latviešu sabiedrībā, arhetipiskais valodnieks ir tāds, kura pienākums ir glābt valodu no piesārņošanas, degradācijas, bojāejas un citām šķietamām vai patiesām nelaimēm. Šādu viedokli visaktīvāk pauž „uz valodu orientētā” preskriptīvisma virziena pārstāvji.

Atcerēsimies jau 2.nodaļā citēto lasītāja vēstuli laikrakstam 1920.gadā, kur paustas nostalgiskas atmiņas par to, ka „*pirms [1.pasaules] kara bija daži filologi, kas centās mūsu valodu tīrīt no dažādām svešām salašņām, bet tagad kaŗš to [=tos? – D.S.-O.] izklīdinājis pa malu malām*” (NW 1920, citēts: Dz.Paegle 2008, 75; izcēlums mans). Protams, arī mūsdienās netrūkst šādu viedokļu. Piemēram, kādreiz iznākušās avīzes „Literatūra un māksla Latvijā” lasītājs Arnolds Lapiņš raksta: „*Par ikdienas valodas ienākšanu presē. (..) Jājautā, kurš būtu ieguvējs šādā gadījumā? Droši vien cilvēki, kuriem ir grūtības literāri pareizi izteikties (..). [Tas] būtu pārāk smags trieciens mūsu rakstu valodai. Kļūtu bezjēdzīgs arī valodnieku darbs*” (A.Lapiņš 2001, izcēlums mans). Citā laikrakstā savukārt publicēta šāda lasītāja vēstule: „*Mūsdienās paši latvieši pietiekami daudz grēko gan pret*

valodas labskaņu (..). *Tas ir valodnieku īstais darba laiks, kad visapkārt vērojams tā saukto eirovārdu bums un plosās grūti apkarojama eirožargona nieze*” (V.Hermanis 2006, izcēlums mans). Savukārt “Dienā” lasāms šāds lasītāja komentārs: „*Jau kādu laiku plašsaziņā turpinās trauksmes zvani par latviešu valodas likteni. Griezties pie valdības un pie zinātniekiem, kuru uzdevums ir latviešu valodas pētīšana un arī aizstāvēšana, ir pilnīgi bezjēdzīgi. Iznākums ir tāds, ka latviešu valoda Latvijā patiesībā vairs nav vajadzīga*” (Z.Mežavilks 9.jūnijs 2008; www.diena.lv; izcēlums mans). Līdzīgu domu pirms vairākiem gadiem izteicis “Dienas” lasītājs Jānis Vasarietis, uzskaitīdams dažādus valodniekus, kuri publicējuši “*spriedumus par latviešu valodas tīrību*”, un nožēlodams, ka tos acīmredzot nav lasījuši daudzi politiķi, kas joprojām runājot nepareizi (J.Vasarietis 2001).

Arī šī promocijas darba vajadzībām veiktās aptaujas respondentu atbildēs parādījās viedokļi, kas valodas kopšanu pirmām kārtām saista ar valodnieku darbību, piemēram: „*Tikai ar valodnieku pūlēm vien neizdosies uzturēt tīru latviešu valodu*” (vīrietis vecumgrupā 50–64; izcēlums mans).

To cilvēku acīs, kuri atbalsta preskriptīvu pieeju valodai, valodnieks neapšaubāmi ir autoritāte, reizēm pat pārspīlētā veidā. Tomass Pailss (*Thomas Pyles*) un Džons Aldžeo (*John Algeo*) savā grāmatā par angļu valodas vēsturi ironiski saka par 18.gadsimta gramatiķi R.Loutu (par kuru sīkāk runājam 2.nodaļā) un viņa ietekmi: “*Viņa laikabiedriem acīmredzot nenāca ne prātā apšaubīt, ka tik slavenam un veiksmīgam cilvēkam patiešām ir pieejama kāda īpaša informācija par to, kādai jābūt ideālai angļu valodai. Varbūt viņi domāja, ka Louts to saņēmis tiešā ceļā no tāda kā valodnieku Jahves*” (T.Pyles, J.Algeo [1964] 1982, 209). Savukārt latviešu dzejnieks Aleksandrs Pelēcis savā J.Endzelīnam veltītajā dzejolī „Bargā Dieva nemirstība” gluži nopietni velk paralēles starp valodnieku un Jahvi: „*Es būšu bargs un dusmīgs Dievs, / Ja tautas druvā usnes iesēs!*” (A.Pelēcis 1955; citēts: LVKJ 1991).

Jāpiebilst, ka J.Endzelīns ar savu autoritāti, kā liekas, paaudžu paaudzēm ir atstājis mantojumā viedokli, cik svarīgi ir stingri ievērot valodas normas un sargāt tās „tīrību”. Atcerēsimies J.Endzelīna bieži vien kritisko attieksmi pret aizguvumiem, kalkiem u.c. Šādi uzskati pausti gan viņa daudzajos darbos, gan arī, piemēram, komentāros Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēdēs, kas publicēti ASV izdotajā krājumā “Profesora J.Endzelīna atbildes” (2001) un daudzviet ir klasisks preskriptīva diskursa paraugs. Katrā ziņā, ja tā varētu teikt, mītiskais Endzelīna tēls, kas mājo daudzu latviešu (it īpaši

valodniecības nespeciālistu) apziņā, tradicionāli saistās ar diezgan preskriptīvu un pūristisku pieeju valodas jautājumiem – gan pozitīvi, gan negatīvi vērtētu. Interneta diskusijās par valodas jautājumiem vārds „endzelīns“ reizēm pat tiek lietots kā sugasvārds (protams, galvenokārt ar ironisku pieskaņu) – apzīmējot cilvēku, kurš pārmērīgi rūpējas par valodas „pareizību“.

1.2 Valodnieks negatīvā sabiedrības vērtējumā

Diezgan liela daļa sabiedrības – tā daļa, kas pārstāv antipreskriptīvo viedokli, – valodnieka tēlā saskata traucēkli vai pat ienaidnieku valodas pārmaiņām un attīstībai, kā arī valodas lietotāju vārda brīvībai. Piemēram, jau iepriekš minētais režisors G.Grūbe savas intervētājas I.Arkliņas atstāstā izsakās šādi: „*„Valoda ir dzīva, tā mainās un ir atvērta”, stāsta Gints Grūbe un uzsver, ka dažu valodnieku mērķis to normēt nevainagosies panākumiem. (..) Normas bremzē to, lai valodu uztvertu kā dzīvu parādību (..)*”. Pēc G.Grūbes domām, valodnieki ir panākuši stāvokli, ka *“sarunvaloda nedrīkst parādīties rakstītajā tekstā, žurnālos un avīzēs. Līdz ar to, mūsaprāt, ļoti būtiska daļa no teiktā tiek iznīcināta”, stāsta Gints Grūbe*” (I.Arkliņa 2003). Pirmkārt, te parādās visai naīva izpratne par to, kas ir valodas normas un normēšana. Otrkārt, šis viedoklis ir diametrāli pretējs tam, ko pauž daudzi citi “sūdzību vēstuļu” autori Latvijā (t.sk. daži iepriekš citētie) – tie, kuri uzskata, ka Latvijas plašsaziņas līdzekļi, gluži otrādi, ir pārāk pilni ar sarunvalodu, slengu un kļūdām, – un arī tikpat pārspīlēts. Reāls situācijas vērtējums laikiem gan būtu zelta vidusceļš starp abiem šiem pretējiem viedokļiem.

Bieži ir vērojama naidīga attieksme pret valodniecību, jo dažu valodnieku aktivitātes liek sabiedrībai domāt, ka līdzīgi domā un rīkojas visi valodnieki. Piemēram, pie portālā „Delfi” ievietotā R.Grīsles raksta „Vai galīgi nogalēsim labdaļīgo r un ch?” (2002, www.delfi.lv; publicēts arī: R.Grīsle [2002] 2005), kurš izraisījis dzīvu diskusiju, kāds komentētājs saka „*Reizēm liekas, ka valodnieki dzīvo mežā un vēl neaizraktajos mežabrāļu bunkuros lasa vecas avīzes.. Viņiem absolūti neinteresē, kādā latviešu valodā tagad runā cilvēki. Ja ļautu valodniekiem vaļu, viņi tā sarežģītu valodu, ka uz pasaules paliktu tikai viņi, kas šo valodu spētu lietot*” (Dusmīgais 15.aprīlis 2002, www.delfi.lv). Cits komentētājs secina: „*Nu ko, Grīsles kundze un kompānija rūpējas, lai muzejā (vainīgs, mūzejā) latviešu valoda skaisti izskatītos. Drīz [..] katrs būs lepns par [..] mūsu skaisto pareizo latviešu literāro valodu. Kuŗu tad nu lietos tāpat kā Baltkrievijā tikai TV*

panorāmā un varbūt vēl kaut kur. [...] Pārējie būs sapratuši, ka tā latviešu valoda, kurā viņi runā, nav latviešu valoda, bet gan padomju un krievu kaitīgās ietekmes sabojāts fui” (Nevalodnieks, 15.aprīlis 2002, www.delfi.lv). Cits lasītājs savā komentārā jautā: „Un galu galaa vai tad mes runaajam, lai patiktu philologiem, vai lai nodotu informaaciju viens otram?” (JK, 15.aprīlis 2002, www.delfi.lv). Savukārt kāds „Dienas” lasītājs raksta: „Katram jau aiziet ciet pa savam. bet nez kaapeec tieshi valodnieki ir tie, kas atsakaas pienjemt, ka valoda ir dziiva, nevis mirusi un liidz ar to arii paarveidojas un attiistas” (katram, 2.februāris 2009, www.diena.lv).

Par šo parādību Latvijas sabiedrībā tēlaini izteikusies I.Druvieta: “*Pa Latviju klīst mistiskā valodnieka rēgs. Viņš stingru roku apspiež ikvienu valodas dzīvā gara izpaušmi (..). Nebarosim bargā valodnieka rēgu! Sauksim “viņus” (..) vārdā – kas, kur, kad ko ieteicis vai aizliedzis.*” (I.Druvieta 2006b, 166). Kā liekas, daļa no problēmas ptiēšām ir arī tā, ka valodnieka tēls sabiedrības acīs bieži ir anonīms; viena valodnieka rīcību un uzskatus nereti piedēvē visiem un otrādi. Iespējams, sabiedrībai tāpēc būtu jāzina vairāk par valodnieku konkrētajām aktivitātēm un viedokļiem. Taču pagaidām Latvijā ir visai maz asprātīgu, populārzinātnisku grāmatu par dažādiem valodiskiem un sociolingvistiskiem jautājumiem (kādas raksta anglofonie valodnieki); šķiet, ka Latvijā trūkst veselīga dialoga starp valodniekiem un sabiedrību, starp valodniekiem un valodniecības interesentiem – nespeciālistiem (kāds vērojams, piemēram, amerikāņu interneta vietnēs “*LinguistList*”, “*LanguageLog*” u.c.) Patiesībā valodnieku un sabiedrības dialoga mēģinājumi ir, bet pagaidām ne īpaši veiksmīgi. Kā sacījusi I.Druvieta: „*Gan kolektīvas institūcijas (..), gan atsevišķi pētnieki nenogurstoši popularizē tolerantu un radošu pieeju valodai, norobežojas no dažos plašsaziņas līdzekļos sludinātā normatīvā primitīvisma, tomēr rēgs neatkāpjās ne solī”* (*ibidem*).

Datorterminoloģijas speciālists Valters Feists savā rakstā ar zīmīgu nosaukumu „Valodas kultūra – kopjot vai liberalizējot?” laikrakstā „Diena” savulaik izteicis ilgas pēc tādas situācijas Latvijas sabiedrībā, kur „*valodnieki un nevalodnieki mitētos ķīvēties un apjaustu simbiozes priekšrocības*” (V.Feists 2003). Šis pats autors, paironizēdams arī par kādu G.Dilāna rakstu, raksturo divus „karojošos” pretstatus Latvijas sabiedrībā: „*G.Dilāns visai ieintrīgēts noraugās uz to, kā valodas lietotāji (liberāli noskanotie valodas nespeciālisti) un korektie, pūristiskie valodnieki mīl izgriezt cits citam pogas*” (*ibidem*; izcēlums mans).

Anglofonajā sabiedrībā (par to skat. *J.Milroy, L.Milroy* 1985, 9–10 u.c. autoru darbos) sastopams gluži pretējs viedoklis – ka valodnieki kaitējot valodai, atstādami to pašplūsmā un ļaudami tai degradēties. Šis valodnieka tēls ir pavisam atšķirīgs no tā, kuru „pazīst” Latvijā (skat. iepriekš V.Feista citātu) – Rietumos tieši valodnieks sabiedrības acīs ir liberālis, kurš nerūpējas par tradicionālo vērtību (t.sk. valodas normu) saglabāšanu. Valodnieku veidotais paštēls savukārt ir zinātniski motivēts antipreskriptīvis, kas veltīgi cīnās pret nevalodnieku preskriptīvajām attieksmēm. D.Kameraona citstarp atsaucas uz radio raidījumu 1993.gadā, kur dzirdējusi kādu loģikas profesoru vainojam valodniekus par „angļu valodas lietojuma pasliktināšanos” (*D.Cameron* 1995, x). Savukārt D.Kristals vairākkārt informē, cik bieži viņš pats saņēmis naidīgas vēstules un ticis vainots par angļu valodas degradāciju mūsdienās (*D.Crystal* [2006] 2007).

Kaut arī reti, tomēr palaikam šāda attieksme vērojama arī latviešu valodas runātāju vidū. Piemēram, no atsevišķu emigrācijas latviešu puses ir dzirdēti ne vien izteikumi par padomju laikos it kā notikušo Latvijas latviešu valodas tīšo kropļošanu, lai pietuvinātu to krievu valodai, bet arī tāds viedoklis, ka latviešu valoda tolaik tikusi atstāta pašplūsmā no valodnieku puses. Piemēram, emigrācijas latvietis Rūdolfis Hofmanis vēstulē avīzei „Literatūra un Māksla Latvijā” raksta: „*Padomju okupācijas laika valodas politika bija latviešu valodas demokrātizēšana (..) un pietuvināšana lielās krievu tautas valodai. Valodas demokrātizēšana nozīmēja, ka valodas kļūdu nav. Valoda nav ne pareiza, ne nepareiza*” (R.Hofmanis 2001). Tiesa gan, vairums cilvēku, kuri patiešām piedzīvojuši un atceras padomju laikus, iebildīs, ka nekāda „demokrātizēšana” tolaik nebūt nenotika un jēdziens “valodas kļūda” netika likvidēts (skat. arī 6.nodaļu). Gluži otrādi, padomju laikos gan redaktori, gan skolotāji ļoti aktīvi laboja dažādas valodas kļūdas, nevēlamus aizguvumus, t.sk. no krievu valodas, un citus nestandarta/substandarta elementus. Pret tiem bieži vērsās arī valodnieki “LVKJ” sērijas grāmatās un citur. Taču pat Latvijas latvietis, valodnieks J.Kušķis, kuram taču varētu būt objektīvs skatījums uz latviešu valodas un valodniecības situāciju padomju laikos, apgalvo: “*Tagad dzirdam latviešu runā krievu valodas vārdus – bojeviks, bomži, bomžatņiks, komunaļņiks, krutka, kurtka (..) utt. Okupācijas laika zinātniskās konferencēs komunistu ideologi to visu atzina par labu un ieteica lietot vēl citus krievu valodas vai ar tās starpniecību pārņemamus vārdus*” (J.Kušķis 2006, 13; izcēlums mans). Šāds apgalvojums ir absurds, jo padomju laikos nekādas izcelsmes žargonismi netika “atzīti par labiem”.

Reizēm jākonstatē, ka tieši sociolingvisti, kaut gan Latvijā šī nozare vēl nav ļoti plaši pārstāvēta, iemanto „ienaidnieka” imidžu dažu sabiedrības pārstāvju acīs, turklāt atšķirīgi motivētu. Jau minētais R.Hofmanis citā vēstulē presei raksta: „*Tā kā Latvijā joprojām vēl daudzviet strādā padomju laika nomenklatūras darbinieki, padomju valodas politika Latvijā turpinās. Padvalodniekus tagad dēvē par „sociolingvistiem”*” (R.Hofmanis 2007; izcēlums mans). Sociolingvisti nepatīk arī Latvijas latvietim, Latvijas Kultūras fonda kādreizējam cienījamajam vadītājam Pēterim Bankovskim, kurš viņu izcelsmi skaidro pavisam citādi, „*pasmaidot par šolaiku politikorektuma dzemdināto pseidozinātni sociolingvistiku*” (P.Bankovskis 2006; izcēlums mans)¹. Tātad viena un tā pati parādība aiz antipātijām un nezināšanas tiek skaidrota gan kā padomju politikas rezultāts (un, iespējams, nosaukuma dēļ maldīgi tiek saistīta ar sociālismu?), gan arī kā mūsdienu Rietumu politikorektuma (lasi arī: globalizācijas, liberalizācijas, vērtību un tikumu pagrimuma utt.) auglis.

Kā atsevišķu parādību būtu vērts aplūkot faktu, ka mūsdienu latviešu sabiedrībā daudzi (iespējams, galvenokārt jaunā paaudze?) gandrīz viennozīmīgi asociē valodniekus tikai ar terminologiem. Arī šeit parādās tā pati problēma, ko minējām jau iepriekš – sabiedrības neinformētība par to, ka valodnieki ir dažādi gan specializācijas ziņā, gan uzskatu ziņā. Lai gan terminologi ir tikai samērā neliela daļa no visiem valodniekiem, sabiedrība savu nosodījumu vai izsmieklu par terminoloģijas jaunumiem un izmaiņām parasti velta valodniecībai kā tādai. Valodniekiem tiek pārmests, ka viņi izdomājot un uzspiežot tautai dažādus neērtus, nepierastus vai nepieņemamus vārdus. (Jau 2.nodaļā pieminējām latviešu neiecietību pret jauninājumiem valodā; minējām arī datorterminus *galvene* un *kājene*, kurus interneta diskusijās bieži min kā piemērus „valodnieku stulbumam” utml.)

Lūk, kāds ilustratīvs gadījums. Laikraksta „Diena” internetversijā 2009.gada 22.jūlijā publicēta ziņa ar virsrakstu² „Valodnieki rosina hakerus latviešu valodā turpmāk saukt par urķiem vai datorlaužiem” (www.diena.lv). Nav grūti iedomāties komentētāju reakciju. Citēsim tikai dažus piemērus: “*Ja nu kādu tiešām vajadzētu saukt par urķi, tad tie būtu paši valodnieki - pilnīgi nevajadzīga institūcija - liekēži*” (Gogi 22.jūlijs 2009, www.diena.lv); “*Tā jau kļuvuši par apsmieklu ar savām "galvenēm" ,"kājenēm"*,

¹ Atbildot uz P.Bankovska rakstu, šī darba autore toreiz „Kultūras Dienai” nosūtīja vēstuli (publicēta 2006.g.16.jūnija numurā), kur aprakstīja sociolingvistikas un politikorektuma galveno būtību un atšķirības.

² Tieši šāda virsraksta izvēles dēļ daļa vainas par „panikas celšanu” un uguns izsaukšanu uz valodniecību būtu jāuzņemas žurnālistam, jo pašā tekstā ir runa tikai par LZA Terminoloģijas komisiju.

"spraudnēm", "beidzēšanām" u.c murgiem." (Karamba 22.jūlijs 2009, www.diena.lv); "Valodmurgieviesēju institūcija - likvidēt tādu. Es tādus murgus varu izdomāt katru dienu. Viņi tur sēž un lemj par sakņu, galotņu, piedēkļu un priedēkļu atbilstību mūsu valodas specifiskajām. Nah tas viss vajadzīgs, ja skan debili!?!?!" (Normāls džeks 22.jūlijs 2009, www.diena.lv); "Valodniekus steidzami uz Tvaika ielu, kamēr vēl nav aizklapēta ciet!" (ww 22.jūlijs 2009, www.diena.lv).

Arī aptaujas rezultāti rādīja, ka ne viens vien respondents asociē valodniekus pirmām kārtām ar terminologiem. Piemēram: „Valodnieku darbs šad tad, šķiet, ievieš vēl lielāku jucekli, jo viņi mēdz strīdēties par šķietami muļķīgiem jautājumiem, piemēram, par „euro”” (sieviete vecumgrupā līdz 24) un „Ir ļoti saprotams akadēmisko aprindu uztraukums [par valodas situāciju], taču – brīžiem tas ir pat uzjautrinošs un smieklīgs (piemēram, cenšoties atrast latviskos terminus moderno tehnoloģiju izpausmēm)” (sieviete vecumgrupā 35–49).

Liela daļa sabiedrības patiešām ar nepatiku uzņēma dažu valodnieku mēģinājumus ieviest sieviešu dzimtes lietvārdu *eira* jau ilgāku laiku lietotā *eiro* vietā. Arī Islandes nosaukuma nesenā maiņa un pārdēvēšana par Īslandi izsauca veselu sašutuma vētru latviešu tautā, un interneta komentētāju vidū, gluži neizbēgami, arī valodniekiem un valodniecībai kā tādai veltītu kārtējo apvainojumu straumi. Daudzos gadījumos sabiedrības neapmierinātība ir pārspīlēta, taču reizēm tai pievienojas arī profesionāļi. Piemēram, tulkotājs, klasiskais filologs un arī islandiešu valodas speciālists Dens Dimiņš kādā publikācijā par Islandes nosaukumu raksta: „Man žēl, ka neesmu spējis pārliecināt valodas „ekspertus” atsaukt šo nevajadzīgo „Īslandes pagarināšanas” ieteikumu. Reiz kaut ko ieteikuši, viņi paniski baidās mainīt viedokli. Viens no viņiem man rakstīja, ka „mainīšana turpu šurpu nenāk par labu rakstības normu autoritātei”. Domāju, ka kļūdu atzīšana rakstības normu autoritātei tomēr daudz neko nekaitēs, galu galā, *errare humanum est*, *perseverare diabolicum*¹. Varbūt tā pat nedaudz vairo ticību mūsu reglamentēt kārajām valodas komisijām, kas nereti septiņreiz nogriež un pēc tam nomēra” (D.Dimiņš 2008).

1.3 Kādam būtu jābūt valodniekam?

Kā norādījusi A.Blinkena, „nereālās rekomendācijas mazina valodnieku prestižu un to rekomendāciju efektivitāti, kas patiesi ceļ valodas kultūru” (A.Blinkena 1984, 11; izcēlums

¹ „Kļūdities ir cilvēcīgi, bet pastāvēt [uz savām kļūdām] – velnišķīgi.” (Tulk. no latīņu val. mans.)

mans). Tātad valodniekam, lai saglabātu sabiedrības uzticību, jābūt reālistiskam, nezaudējot saikni ar dzīvo valodu – gan ar jaunumiem un pārmaiņām, gan ar to, kas valodā jau sen ir nostiprinājies un pieņemts. Protams, viens no grūtākajiem uzdevumiem varētu būt saskatīt robežšķirtni, aiz kuras šķietama „valodas kļūda” jau kļuvusi par valodas pārmaiņu, kas norisinās mūsu acu priekšā, bet kuru apturēt vairs nav mūsu varā. A.Veisbergs raksta: „Ievērojamam indivīdu skaitam regulāri pārkāpjot valodas normu, jāraugās, vai tā nav novecojusi un vairs neatpoguļo reālo valodas lietojumu” (D.Nītiņa, A.Veisbergs 2007, 379.) Vārdu sakot, valodniekam būtu jāievēro zelta vidusceļš starp preskriptīvismu un deskriptīvismu, starp vēlamo un esošo, starp pagātni un nākotni utml.

Toties Rietumu valodniekiem, kā pauž vairāku sociolingvistu (t.sk. D.Kameronas u.c.) darbi, jāsaprot arī tas, ka preskriptīvās attieksmes sabiedrībā nav iespējams un nav arī jācenšas pilnībā iznīdēt. Kāda preskriptīvismam veltīta raksta autori Roberts Jeitss (*Robert Yates*) un Džims Kenkels (*Jim Kenkel*) retoriski jautā, „kāpēc šķietami tik iracionāla pozīcija kā preskriptīvisms ir spējusi noturēties pret nevainojami racionāliem lingvistiskiem argumentiem”, un kā „sabiedrība spējusi pēdējo 75 gadu laikā tik „iracionāli” noturēties pretī valodnieku saprātīgajiem mēģinājumiem reformēt [attieksmi pret valodu]” (R.Yates, J.Kenkel 1999). Vadoties arī pēc D.Kameronas (1995) un M.Ņūmena (1996) pētījumiem, R.Jeitss un Dž.Kenkels secina, ka „reformētāji cieta neveiksmi, jo atteicās atzīt, ka vienkāršie valodas lietotāji saista valodu ar zināmām vērtībām un redz preskriptīvo normu apgūšanu nevis kā draudu, bet gan kā iespēju pārvarēt lingvistisko nedrošību (linguistic insecurity,” (*ibidem*). Jāpiebilst, ka lingvistiskā nedrošība pēc P.Tradžila definīcijas ir „lingvistisko attieksmju kopums, kuru rezultātā runātājiem ir negatīva attieksme pret savu dzimto valodas variantu vai dažiem tā aspektiem, vai arī pārliecības trūkums par to, vai viņu lietotais valodas variants ir vērtīgs vai „pareizs” ” (P.Trudgill 2003, 81). R.Jeitss un Dž.Kenkels uzsver, ka savu reizi „mūs visus pārņem lingvistiskā nedrošība. (...) Piemēram, mēs prātojam, vai citētajiem autoriem jāraksta tikai priekšvārda iniciālis vai pilns vārds. Un kā īsti jācitē interneta materiāli? Mēs pieņemam, autoritatīvā tekstā noteikta norma palīdzēs pārvarēt nedrošību. Protams, ka turēšanās pie preskriptīvisma nav pilnīgi iracionāla!” (R.Yates, J.Kenkel 1999).

Vēlreiz uzsvērsim, ka arvien vairāk pētnieku sāk saskatīt un atzīt arī preskriptīvās valodniecības pozitīvos aspektus sociālā un sociolingvistiskā skatījumā.

2. Pedagogi

Otra profesija, kam ir liela nozīme valodas preskripciju īstenošanā, ir pedagogi, it īpaši valodas skolotāji. „Pareizas” valodas apgūšana, jādomā, visos laikos un kultūrās ir gājusi rokrokā ar izglītības iegūšanu vispār.

2.1 Preskriptīvisms, disciplīna un izglītība

Valodas pareizības ideja un preskriptīvisms nereti tiek saistīti ar kārtības un disciplīnas jēdzieniem. To apliecina arī kāda „Dienas” lasītāja komentārs pie žurnālistes Ilzes Grīnumas raksta „Katastrofa, ne domraksts” (2008) par latviešu valodas un literatūras centralizēto eksāmenu sliktajiem rezultātiem: „*Vai var būt vēl sliktāk? Visatļautība un disciplīnas trūkums skolās ir novedis pie pilnīgas degradācijas*” (Antiņš, 9.janvāris 2008, www.diena.lv). Līdzīgu domu izteica arī vairāki citi komentāri pie tā paša raksta. Tātad nepareizs valodas lietojums asociējas ar disciplīnas un audzināšanas trūkumu. Jau iepriekš šai darbā tika pieminēts “zelta laikmeta” jēdziens un tas, ka valodas pārmaiņas bieži tiek vērtētas kā degradācija. Kā zināms, līdzīgi stereotipi sabiedrībā bieži valda arī attiecībā uz morāles normām un citām parādībām, kuras pagātnē bijušas šķietami labākā stāvoklī. Turklāt lingvistiskās attieksmes reizēm iet rokrokā ar attieksmi pret citiem kultūras un sabiedriskās dzīves aspektiem. Jāpiemin arī A.Veisberga atziņa, ka „*neapjausta nepatika pret pārmaiņām valodā [un] (..) pārmetumi galvenokārt nāk no vecākās paaudzes*” (A.Veisbergs 2006, 125), kura, kā zināms, bieži vien mēdz būt visai konservatīva.

To, ka valodas pareizība un preskriptīvo normu ievērošana ne vienā vien laikmetā un kultūrā tieši vai netieši tiek saistīta ar sociālo stabilitāti, morāles normu ievērošanu un tradicionālām vērtībām, ir uzsvēruši vairāki valodnieki. M.Haimans savā pētījumā par preskriptīvisma izpausmēm antīkajā pasaulē un viduslaikos saka: “*Konservatīvisms valodā saglabā arī sabiedrisko status quo*” (M.D.Hyman 2002). Džefrijs Pulems (Geoffrey K.Pullum) atsauca uz kāda 20.gadsimta 60.gados publicēta autora Čārlza Šervuda (Charles Sherwood) rakstu, kurš salīdzina strukturālo valodniecību ar demokrātiju un liberālismu, turpretī tradicionālā pieeja gramatikai, viņaprāt, sabiedrības acīs nozīmējot „*kārtību, loģiku, konsekvenci (consistency); (..) izglītotā slāņa pārākumu (..), kontinuitāti, tradīcijas, (..) disciplīnu un paškontroli*” (C.Sherwood 1960).

Cilvēka lietotās valodas īstā vai šķietamā pareizība nereti tiek saistīta arī ar cilvēka personības un prāta attīstību. Dž.Pulems, uzskaitot motīvus, ar kādiem mēdz tikt pamatotas preskriptīvās attieksmes un prasība pēc valodas pareizības, citu starpā min arī loģiku, veselo saprātu, sakarīgumu (*coherentism*) u.c. (G.K.Pullum 2004, 7). Šo parādību ilustrē arī kāds „Dienas” lasītājas komentārs: „*Kāda valoda, tāda domāšana, tāda pati rīcība ir sagaidāma no runātāja puses. Jebkurā gadījumā - tendence kropļot SAVU dzimto valodu ir nopietns personības degradācijas rādītājs*” (Berta, 6.marts 2009, www.diena.lv). Arī šī darba gaitā veiktās aptaujas respondenti dažreiz pauda līdzīgus uzskatus. Piemēram, kāds respondents (vīrietis vecumgrupā 50–64) izteicās lakoniski: „*Pavirša valoda norāda, ka cilvēks ir paviršs*”. Cits respondents (vecumgrupā virs 65) uzskatīja: „*Rūpes par ārējo sakārtotību (valodā, uzvedībā, apģērbā, apkārtējā vidē) palīdz sakārtot un disciplinēt arī iekšējo pasauli*”.

“Tīra” un pareiza valoda tiek saistīta arī ar pieklājību, ar cieņu pret auditoriju – atcerēsimies jau iepriekš citēto D.Laivenieces izteikumu, ka internetā vērojama „*valodas līdzekļu pakļaušana tempam, ātrumam, kas līdzī nes (..) pieklājības normu trūkumu, necieņu pret saziņas partneri un pašam pret sevi*” (D.Laiveniece 2006, 9). Arī D.Kristals runā par to, kā it īpaši 18.gadsimta Anglijā valodas pareizība tika saistīta ar labām manierēm (D.Crystal [2006] 2007, 78–79). Kāda no aptaujas respondentēm (vecumgrupā 25–34) norāda, ka plašsaziņas līdzekļu darbinieku kļūdainā valoda “*liecina, ka šos cilvēkus neviens neizglīto un nesagatavo darbam ar sabiedrību*” (izcēlums mans). Reizēm valodas „tīrība” tiek saistīta ne tikai ar garīgo, bet arī fizisko tīrību un kārtību: „*Vai nav dīvaini, ka cilvēki, kam nerūp valodas tīrība un skaistums, ikdienas dzīvē mēdz mazgāt kaklu un paduses, mēdz valkāt tīru veļu (..)?*” (V.Jākobsons 2000).

Tomēr asociatīvā ķēde “valodas pareizība – tradicionālas vērtības – disciplīna – pedagogija” nereti tiek vērtēta arī negatīvi. Tradicionālajā valodas mācīšanā reizēm tiek izcelts represīvais aspekts (ko liecina jau senais skaitāmpantiņš „*Gramatika, gramatika, / Tā mums, bērniem, nepatika*”). Tāpat kā iepriekš aprakstītais valodnieka tēls, kurā sabiedrība nereti saskata soģi un apspiedēju, arī latviešu valodas un literatūras skolotāja tēls bieži tiek balstīts uz līdzīgiem stereotipiem. Pedagoģs, kurš māca dzimto valodu, nereti tiek saistīts ar konservatīvismu un vecmodību; ar preskriptīvām normām, kuras sen vairs nav aktuālas. Tomēr šādi stereotipi nav veidojušies pilnīgi bez pamata. Arī sociolingvisti norāda uz gadījumiem, kur preskriptīvisms izglītības procesā ir pārspīlēts. Piemēram, Dž. un L.Milroji runā par parādību, kad „*valodas [prasmju] testēšana un vērtēšana (..) bieži ir*

balstīta uz pārāk vienkāršotu izpratni par valodu un tās lietojumu. Testēšanā bieži vien neņem vērā dialektu variācijas un konkrēto lietojuma situāciju. Turklāt bieži netiek pieļauta arī sarunvalodai tipiskā elipses izmantošana. Tādējādi bērns, kuram tiek parādīts attēls ar zirgu, kurš lec pāri žogam, un jautāts, ko dara zirgs, var tikt kritizēts, ja atbildēs: „Lec pāri žogam”, nevis „Zirgs lec pāri žogam” (..). Viņam par to var tikt ielikta zemāka atzīme (..)” (J.Milroy, L.Milroy 1985, 4). Jāpiebilst, ka šī parādība – skolotāju ne vienmēr loģiskā prasība, lai skolēns „atbild ar pilniem teikumiem” – ir pazīstama arī katram, kas izglītojies Latvijā padomju laikā.

I.Druviete savulaik ir aplūkojusi t.s. „pedagoģiskā pūrisma” fenomenu – padomju laikā izplatītus centienus pieaugušo (it īpaši bērnudārzu audzinātāju un skolotāju) sarunās ar bērniem lietot latviskas cilmes sinonīmus pat tādiem aizguvumiem, kas valodā jau ir dziļi iesakņojušies un tiek plaši lietoti (turklāt pat pēc tālaika standartiem nevar tikt uzskatīti par barbarismiem). I.Druviete šo situāciju ironiski attēlojusi šādi: „*Bērni ēd zupu, bet tiek mudināti neatstāt šķīvjos viru; (..) bērni saģērbjas svētku drēbēs, bet izrādās ietērpušies svētku drānās*” (I.Druviete 1986, 155). Tomēr „*bērnudārzos būtu ieteicams dzimtās valodas nodarbībās nevairīties no svešvārdiem*” (*ibidem*). Latvijā vēl mūsdienās tieši caur pedagoģiju nereti jaunajā paaudzē tiek indoktrinēts (jautājums tikai, cik veiksmīgi) pārspīlēts pūrisms, nievājoša attieksme pret t.s. barbarismiem un sarunvalodu. Piemēram, kādas 2005.gadā izdotas latviešu valodas mācību grāmatas autore Rīta Lāce raksta: „*Ja jaunlatvieši nebūtu mūsu vārdu krājumu reformējuši, varbūt vēl tagad mēs ķēķi ēstu šmorbrātenu no telēķiem ar gapelēm, kas paņemtas no šūplādes. Joprojām nav beidzies krievu vot, davai, ladno laiks, taču nozīmīgu vietu jau ieņēmuši angļu okey, jes, fani un šovi. (..) Daļa sabiedrības „aizrobežu mantu” uzskata par neaizstājamu, nenojaušot, ka tā piesārņo dzimto valodu*” (R.Lāce 2005, 77)¹.

2.2 Valodas mācīšana deskriptīvisma laikmetā

Deskriptīvisma (un arī antipreskriptīvisma) ideju attīstība Rietumpasaulē atstāja iespaidu arī uz valodas mācīšanu, reizēm iekrītot arī otrā galējībā. Saukli „valodnieks tikai apraksta

¹ Šis citāts, kā šķiet, būtu pelnījis vēl dažas piebildes. Pirmkārt, R.Lāces konstruētais teikums par „ķēķi un telēķiem” patiesībā nav nemaz tik neiespējams un arhaisks; jādodomā, ka ne vienā vien senā rīdzinieku dzimtā šādi un līdzīgi teikumi vai vismaz atsevišķi vārdi vēl šodien ir sastopami vismaz vecākās paaudzes runā, tāpēc ironija par šo Rīgai un citām lielākajām pilsētām tradicionāli raksturīgo leksiku šķiet lieka. Otrkārt, neizpratni raisa dažādi interpretētie angļu aizguvumi – daži atstāti oriģinālformā (*okey*), daži transkribēti (*jes*), liekot nojaust, ka mācību grāmatas autore šai tēmā nav īpaši iedziļinājusies.

valodu, bet nenosaka pareizības likumus” palaikam interpretēja tā, ka *neviens* nedrīkst noteikt likumus valodas lietojumam, arī pedagogs. Dž.Milrojs un L.Milroja atzīst, ka „kopš 20.gadsimta 50.gadiem ir samazinājusies gramatikas mācīšana skolās. Daži izglītības darbinieki, kā šķiet, ir izpratuši uzbrukumus preskriptīvajai gramatikai kā uzbrukumus gramatikas mācīšanai kā tādai, un mēs, universitātes pasniedzēji, konstatējam, ka tagad daudzi studenti iestājas universitātē, lai studētu angļu valodu vai svešvalodas, būdami ar diezgan miglainu priekšstatu par visvienkāršāko gramatikas terminoloģiju (piemēram, par tādiem jēdzieniem kā „teikuma priekšmets”, „transitīvs”, „prepozīcija”)” (J.Milroy, L.Milroy 1985, 9). Savukārt Maikls Flemings (*Michael Fleming*) raksta: „Preskriptīvisma nosodīšana ir iecienīta tēma gan valodniecības, gan pedagoģijas grāmatās, taču ‘deskriptīvās’ un ‘preskriptīvās’ pieejas polarizācija nebūt neatvieglo dzīvi skolotājam, kas skolā māca valodu. Atteikšanās no jēdzieniem ‘pareizs’ un ‘nepareizs’¹, tādēļ ka tie nesaskan ar deskriptīvo pieeju, liek skolotājam justies kā bez pamata un bez virziena palikušam savā praktiskajā darbā klases priekšā, kur, kā veselais saprāts saka, „precizitātei/pareizībai (accuracy) valodas lietojumā taču vēl ir kāda nozīme” (M.Fleming 2006).

Uz šo problēmu vairākkārt norāda arī D.Kristals – kā arī uz to, ka pēdējā laikā situācija, piemēram, Lielbritānijas izglītībā sākusi mainīties uz labo pusi. Tiek domāts par to, kā gramatikas mācīšanu atkal ieviest skolu programmās un vienlaikus arī, kā to pasniegt interesantākā un mazāk represīvā formā, salīdzinot ar pagātņi. Viņš izsakās tēlaini: „Cilvēki gribēja dabūt atpakaļ no vannas savulaik izlieto bērnu – bet ne preskriptīvo ūdeni” (D.Crystal [2006] 2007, 206).

Latvijā daudzus gadus „dzelzs priekšvara” dēļ šāda situācija gāja secen, un valodnieku un izglītības darbinieku darbība un lingvistiskās attieksmes, jādomā, ietvēra diezgan līdzīgu vairāk vai mazāk saprātīga preskriptīvisma devu. Taču kopš neatkarības atjaunošanas arī Latvijas izglītības sistēma ir pieredzējusi dažādas reformas, ar ko nācies saskarties gan skolotājiem, gan arī tiem izdevniecību darbiniekiem, kuri piedalās mācību grāmatu veidošanā (ir dzirdētas redaktoru atmiņas, piemēram, par 20.gadsimta 90.gadu sākuma aizliegumiem vispār lietot valodniecības terminus latviešu valodas mācību grāmatās, kas domātas mazākajām klasēm). Savā ziņā varētu sacīt, ka šīs pārmaiņas nozīmē arī preskriptīvās pieejas nomaiņu pret deskriptīvo/antipreskriptīvo. Ir mazinājusies prasība

¹ Tāpat kā iepriekš, 2.nodaļā ievietotajā citātā no R.Barčas grāmatas, arī šeit angļu tekstā bija abi antonīmu pāri: *right – wrong* un *correct – incorrect*, kuru latviskais tulkojums ir vienāds.

iegūt zināšanas par gramatiku; lielāka loma šodien tiek piešķirta komunikācijas prasmēm. (Savukārt komunikācijai un savstarpējai sapratnei taču – turklāt gluži objektīvu apstākļu dēļ, kurus aplūkosim vēlāk – ideāla gramatiska pareizība ne vienmēr ir nepieciešama.)

Zīmīgs ir Dz.Paegles teiktais par 1998.gadā apstiprināto „Valsts pamatizglītības standartu”, kurā paredzēti *„gan latviešu valodai kā dzimtajai valodai, gan kā svešvalodai un svešvalodām vispār vieni un tie paši uzdevumi, resp. uz dzimto valodu attiecināti svešvalodas mācīšanas uzdevumi un arī metodika. Tiek pārkāpts zinātniskuma un pēctecības princips, jo vienā līmenī tiek nostādīta dzimtā valoda un svešvaloda. (..) Var tikai minēt, kāpēc tika veidots un apstiprināts šāds „Valsts pamatizglītības standarts” laikā, kad latviešu valodas lietošana jau tā ir apdraudēta”*, Dz.Paegle retoriski jautā un ironiski piebilst: *„Tā kā latviešu bērni jau runā latviski, ko tur vairs mācīties, lai iztiek ar elementāru valodu, sazināties jau var, un ejam taču uz Eiropu”* (Dz.Paegle 2000). Pedagogu nozīmi valodas attīstībā uzsver arī Dace Markus rakstā ar zīmīgu nosaukumu “Valsts valodas likums un tā īstenotājs – skolotājs” (1999).

Arī daļa sabiedrības joprojām vēlētos redzēt skolotāju kā „pareizās valodas” misionāru. Presē publicēto valodas jautājumiem veltīto “sūdzību vēstuļu” autori palaikam runā par latviešu valodas skolotāja lomu, piemēram: *„Kur tad paliek pedagogu cīņa par latviešu valodas tīrību, stāsti par valodas skaistumu, par dainu valodas bagātību?”* (B.Blite 2001) un: *„Tā vien liekas, ka latviešu valodu sen jau pārstājuši skolās mācīt”* (I.Rocēna 2001). Kaut gan izglītības reformu eksperts Maikls Fulans (*Michael Fullan*) savulaik tēlaini sacījis, ka *„šodien skolotājs, kas strādā, lai saglabātu esošo stāvokli, ir nodevējs. (..) Ir laiks saprast, ka skolotāji pirmām kārtām ir pārmaiņu nesēji sabiedrībā”* (M.Fullan 1993; Normunda Kalnbērziņa tulkojums latviski, 1999, 25), Latvijas pieredze rāda, ka daudzi labprāt vēlētos, lai pedagogs joprojām ir tradīcijas un esošā stāvokļa sargātājs – arī valodas jomā.

3. Grāmatizdevēji

3.1 Grāmatu iespiešana – valodas standartizāciju veicinošs faktors

Valodas „pareizībai”, standartizācijai un preskriptīvu normu ievērošanai ir liela loma arī ar izdevējdarbību saistītajās profesijās – tā tas bijis jau kopš 15.gadsimta, kad Johanness Gūtenbergs (*Johannes Gutenberg*) izgudroja grāmatiespiešanu. Laikmetā, kad grāmatas vēl pārrakstīja ar roku, katrs pārrakstītājs bija atbildīgs tikai par vienu attiecīgā teksta

eksemplāru un zināja, ka arī tā lasītāju skaits būs visai ierobežots, un varbūt tāpēc īpaši nevairījās tajā apzināti vai neapzināti ieviest arī kādas izmaiņas vai atkāpes no oriģināla. Franču valodnieks Bernārs Serkvilini (*Bernard Cerquiglini*) grāmatā ar zīmīgu nosaukumu „Varianta slavinājums: kritiska filoloģijas vēsture” (*Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*, 1989) īpaši uzsver, ka „viduslaikos literārs darbs bija mainīgs lielums (une variable). Tam, kura roka tekstu uzrakstījusi pirmā, bija mazāka nozīme nekā tā nemitīgajai pārrakstīšanai” (*B.Cerquiglini* 1989, 57; tulk. no franču val. mans).

Taču, kā varam iedomāties, kopš 15.gadsimta katras grāmatas veidotājs apzinājās, ka viņa nodrukātais teksta variants sasniegs lielu skaitu cilvēku. Varbūt arī tas veicināja grāmatizdevēju atbildību lasītāju priekšā un vēlmi izstrādāt sava darba augļus pēc iespējas „pareizāk”. V.Lo, runājot par valodniecības un lingvistiskās domas attīstību Renesanses laikmetā, piezīmē, ka sākumā „izdevēji atradās vairāku dilemmu priekšā (..) – grāmatas latīņu valodā varēja piedāvāt starptautiskai auditorijai, kamēr izdevumiem vietējās valodās tirgus bija ierobežots, turklāt, kamēr vietējo valodu ortogrāfija nebija normēta, šo grāmatu nākotne bija neskaidra. Tāpēc grāmatizdevējiem radās dzīva interese par valodas jautājumiem” (*V.Law* 2003, 228; izcēlums mans). Tālāk viņa informē, ka vairāki Renesanses laikmeta Rietumeiropas valstu grāmatiespiedēji – īpaši izceļot francūžus Žofruā Torī (*Geoffroy Tory*) un Robēru un Anrī Etjēnus (*Robert Estienne, Henri Estienne*) – tiešā vai netiešā veidā veicinājuši savu valodu standartizāciju un pareizrakstības normu izveidošanu, kā arī sarakstījuši dažādus valodnieciska satura darbus (*ibidem*).

Anglofonajā literatūrā, aplūkojot angļu valodas standartizācijas vēsturi, bieži tiek citēts un jau par klasiku ir kļuvis kāds teksts, ko 1490.gadā rakstījis britu pirmais grāmatiespiedējs, jau iepriekš minētais V.Kekstons. Viņš runā par angļu valodas diahroniskajām pārmaiņām, kā arī leksiskajām atšķirībām dialektos, un to, kā tās apgrūtina komunikāciju un arī tekstu izpratni. „*What sholde a man in thyse dayes now wryte (..)?*”, viņš retoriski jautā. „*Certaynly is is harde to playse every man by cause of dyversite & chaunge of langage*”¹ (*W.Caxton* 1490; citēts: *W.F.Bolton* 1982, 173). Kā uzsver L. un Dž.Milroji, „*Kekstonam kā grāmatizdevējam bija stingri praktiski iemesli vēlēties, lai rakstu valodai būtu pieņemti kādi standarti*” (*J.Milroy, L.Milroy* 1985, 33). (Viņš par literāro standartu izvēlējās to

¹ “Kā gan šodien vajadzētu rakstīt (..)? (..) Nudien, valodas dažādības un mainības dēļ ir grūti izpatikt katram.” (*Tulk. no vidusangļu val. mans.*)

angļu valodas variantu, ko tai laikā lietoja Anglijas dienvidaustrumu daļas iedzīvotāji politiskajā un akadēmiskajā jomā.)

3.2 Redaktora unikālā loma

Ar standartvalodas normu ievērošanu savā darbā īpaši cieši ir saistīti tādi grāmatniecības sfēras darbinieki kā redaktors un korektors, kuru galvenais uzdevums ir kļūdu labošana. Arī sava daļa preskriptīvisma neapšaubāmi ir saskatāma redaktora darbā. Katrā ziņā tā tas nenoliedzami bija pirmsinterna laikmetā, kad jebkuram tekstam, lai tas kļūtu sasniedzams plašākai publikai, bija jāiziet caur redaktora un korektora rokām.

Dž.Džozefs vērš uzmanību uz to, ka redaktoram ir unikāla loma valodas attīstībā: „*Vēl viena profesija, kuras ietekme ir ārkārtīgi svarīga, ir tikusi maz aplūkota. Es runāju par redaktoriem (...). Kaut gan uz redaktora galda stāv vārdnīcas un gramatikas grāmatas, (...) tieši pie šī galda, nevis pie gramatiķa, akadēmiķa vai valodas lietu ministra galda jauninājumi valodā parādās vispirms un te arī tiek izlemti, kā tos vērtēt un vai tos ierobežot. Tuvojošos [darba nodošanas] termiņu skubināts, redaktors ir spiests uzņemties gan likumdevēja, gan izpildvaras funkciju. [Valodas] plānošanas padomes, akadēmiķi un gramatiķi var apspriest abstraktus jautājumus ad infinitum, bet redaktoram jāizlemj hic et nunc, vai attiecīgais vārds vai konstrukcija ir pieņemama vai nē” (J.E.Joseph 1987, 114–115). Savukārt R.Barča piedāvā šādu salīdzinājumu: „*Skolotāju lomu un grāmatu redaktoru lomu var pielīdzināt tiesnešu lomai likumdošanas sistēmā. Veikdami labošanas/korekcijas darbu, (...) viņi panāk valodas normu īstenošanu (...)*” (R.Bartsch 1985, angļu tulkojums 1987, 102). Arī V.Rūķe-Draviņa ir uzsvērusi, ka redaktoriem un korektoriem ir liela loma unificētas normas iedibināšanā un viņi bieži maina un pārlabo autoru lietotās formas – reizēm, ja vajadzīgs, tas notiek arī pret autora gribu (V.Rūķe-Draviņa 1977, 69).*

Leslija Šārpa (*Leslie T.Sharpe*) un Airīna Guntere (*Irene Gunther*) savā grāmatā „*No fizikas līdz lirikai: īss ceļvedis grāmatu rediģēšanā*” (*Editing Fact and Fiction: a Concise Guide to Book Editing, 1994*) cita starpā aplūko parādību (kas īpaši raksturīga izdevniecībām anglofonajā kultūrā) – t.s. „stila lapas” (*style sheets*), kas ir „*detalizēti, alfabētiskā secībā sakārtoti vārdu saraksti, kas palīdz ievērot konsekvenci un attiecīgās izdevniecības „iekšējo stilu” (house style). Sarakstā būtu jāiekļauj visi vārdi, kuriem ir paralēli rakstības varianti, vai arī tādi vārdi, kuros bieži gadās kļūdas*” (*L.T.Sharpe, I.Gunther 1994, 105*). Izvairīšanās no paralēliem variantiem (lai gan paši par sevi tie nav

nepareizi); tikai konkrētajai izdevniecībai raksturīga stila un rakstības principu ievērošana; sekošana priekšā uzrakstītam (preskribētam) paraugam – te nevar noliegt zināmu preskriptīvisma klātbūtni, taču nevar arī noliegt tā praktisko noderību šādā situācijā.

Tomēr redaktora darbs, lai arī var likties sausi preskriptīvs, kur galvenais ir tikai sekot normām (vai piespiest citus tām sekot), neiztiek arī bez radošas pieejas un emocionalitātes. Nereti autora vai tulkotāja teksts ir jāuzlabo tiktāl, ka redaktoru faktiski var uzskatīt par otru autoru/tulkotāju, tomēr viņš, lai arī ar prieku ieguldījis topošajā grāmatā arī savu talantu, radošo garu un erudīciju, savā ziņā paliek „neredzams”, vismaz lielākās daļas lasītāju acīs, kuri par labu grāmatu pirmām kārtām cildinās autoru un/vai tulkotāju. (Tiesa gan, pazīstamais tulkojumzinātnes eksperts Lorens Venuti (*Lawrence Venuti*) savulaik par neredzamu nosaucis tieši tulkotāju (*L. Venuti* 1986). Kas attiecas uz redaktora emocionālo piesaisti grāmatām, jau minētās autores L.Šārpa un A.Guntere izceļ kādu zīmīgu aspektu un, nosaukdamas redaktorus par „grāmatu ārstiem” (*book doctors*), atgādina, ka viņiem vienlīdz profesionāli un ar vienlīdz lielu gādību un uzmanību jāstrādā gan ar tām grāmatām, kuras tiem personiski patīk, gan arī ar tām, kuras viņiem ir vienaldzīgas (*L.T.Sharpe, I.Gunther* 1995, 98).

Zināmā sociopolitiskā situācijā redaktora darbs var iegūt vēl papildus simbolisku funkciju. Tā, piemēram, padomju okupācijas laikos Latvijā redaktors, līdzīgi kā valodnieks vai latviešu valodas skolotājs, varēja cīnīties pret citvalodu (un jo īpaši krievu valodas) aizguvumiem latviešu valodā un tādējādi netieši aizstāvēt latviskumu un pretoties rusifikācijas politikai. Tālaika redaktoru lielākā daļa savu darbu izpildīja ārkārtīgi precīzi un rūpīgi, un valodas kļūdas grāmatās un plašsaziņas līdzekļos bija ļoti reti sastopamas. Kā privātās sarunās stāstījuši tagad jau pensionēti redaktori, padomju laika izdevniecībās patiešām liela uzmanība tika veltīta valodas kļūdu novēršanai; regulāri tika rīkotas īpašas sapulces, kur jauniznākušās grāmatas (neatkarīgi no satura) tika apspriestas un analizētas tieši no latviešu valodas kvalitātes un pareizības viedokļa.

Mūsdienās redaktora/korektora loma un klātbūtne, kā šķiet, ir mazinājušās. Iespējams, ne tikai (kā reizēm tiek uzskatīts) jauno tehnoloģiju dēļ, vai arī, ja tā var tēlaini sacīt, visas dzīves tempa paātrināšanās dēļ, bet arī tādēļ, ka Latvijā ir mainījusies politiskā situācija un redaktora – latviešu valodas preskriptīvā kopēja un uzlabotāja – darbam vairs nav tās simboliskās slodzes, kas agrāk. Grāmatas šodien bieži tiek izdotas „autora redakcijā” – t.i., nerediģētas. Lielās izdevniecībās ar ilgu pastāvēšanas vēsturi gan vēl ir redaktori un korektori, kuri, sekojot tradīcijai, vēl ir saglabājuši savu atbildības apziņu. Taču reizēm, ja

to nepapildina pietiekamas valodnieciskas (un arī sociolingvistiskas!) zināšanas, tā diemžēl mēdz arī degradēties par aklu sekošanu preskriptīvām (ne labākajā nozīmē), pat novecojušām normām. Kādā apgādā vēl pirms nedaudziem gadiem daži korektori pret autoru gribu un reizēm pat pret redaktoru gribu pastāvēja uz arhaisko formu *dzēšamgumija* kā vienīgo pareizo pretstatā *dzēšgumijai*, lai gan realitātē otrs variants ir daudz vairāk izplatīts. (Līdzīgā veidā taču arī vārdi *pildāmspalva* un *šujammašīna* savulaik ir saīsinājušies, un tagad oficiāli tiek lietoti *pildspalva* un *šujmašīna*.)

Iepriekš, runājot par valodnieku un valodas skolotāju kā valodas „pareizības” īstenotājiem un sargātājiem, diezgan daudz uzmanības veltījām arī tam, kādi ir sabiedrības viedokļi par šo profesiju pārstāvjiem. Kā šķiet, par redaktora lomu mūsdienu latviešu sabiedrība visumā izsakās diezgan maz – tikai palaikam, vērtējot jauniznākušū grāmatu, pēc kļūdu un neprecizitāšu daudzuma secina, ka „tai laikam nemaz nav bijis redaktora”. (Saprotams, šādu viedokli izsaka cilvēki, kuri ir informēti par grāmatizdošanas specifiku un, kā jau iepriekš sacījām, „neredzamā” redaktora darba būtību.)

4. Autori un tulkotāji

Esam aplūkojuši to cilvēku lomu valodas „pareizības” kopšanā, kuri gādā par grāmatas nonākšanu līdz lasītājiem. Loģiski būtu pievērsties arī grāmatas autora un tulkotāja lomai.

4.1 „Valodas meistars” – preskriptīvis

Jau nodaļas sākumā pieminējām „valodas meistarū” jēdzienu, kas laiku pa laikam atkārtojas standartvalodas definīcijās latviešu kultūrvēsturē. Jādomā, ka tieši rakstnieks, dzejnieks un tulkotājs ar sava darba būtību ir vistuvāk „valodas meistara” tēlam. Šāds „valodas meistars”, teksta radītājs, arī mēdz atbalstīt un īstenot preskriptīvās normas un ideju par valodas „tīrību” un „pareizību”. I.Freimane apgalvo: „*Rakstnieki, zinātnes un kultūras darbinieki valodas mīlestību un pietāti pret savu dzimto valodu bieži saista ar personības pilsonisko vērtību. (...) Pēc katra cilvēka attieksmes pret savu dzimto valodu var spriest ne tikai par viņa kultūras līmeni, bet arī par viņa pilsonisko vērtību*” (I.Freimane 1993, 22). Un kas gan ir „pietāte pret savu dzimto valodu”? Bez šaubām, ar to šeit ir domāta valodas normu ievērošana. Daiļrunīgs ir kāds J.Kušķa raksta fragments biedrības „Latvietis” mājaslapā, kur viņš atsaucas uz dzejnieka Kārļa Skalbes piedzīvotu epizodi pirmās Latvijas republikas laikā. K.Skalbe raksta: “*Ejot pa ielu, es redzēju divus*

jaunekļus. Viņi man izlikās tik pievilcīgi un cēli, ka es labu gabalu soļoju viņiem līdz...” Taču, pieiedams tuvāk, dzejnieks bijis satriekts, izdzirdot, ka jaunekļi runā žargonā. J.Kušķis turpina citēt K.Skalbi: „*Kaŗa un pēckaŗa laikā mūsu sarunu valodu, seviŗķi pilsētās, ir skāŗusi sveŗa un duļķaina straume. Jaunatnei, kuŗa mīl latvju valodu, vajag to paglabāt tīru un pasargāt no sveŗiem un vulgāriem piemaisījumiem (...*” un secina: „*Tā raksta valodas meistars Kāŗlis Skalbe. Viņa domām varam visnotaļ pievienoties (...). Mūsdienās par sliktu modi kļuvusi žargona slavināŗana. Žargona vāŗdus ievieto jaunajās latvieŗu valodas vāŗdnīcās (...). Bet žargona lietoŗana taču nav uzskatāma par valodas attīstīŗanu*” (J.Kušķis 14.marts 2009, www.latvietis.lv; izcēlums mans). Œis piemēŗs rāda diezgan pāŗspīlētu viedokli – pieņēmumu, ka rakstniekam kā “valodas meistaram” vispāŗ būtu jānorobeŗojas no substandarta leksikas.

Taču, no otras puses, tas ir gluŗi dabiski, ka sabiedrība nereti gaida no rakstniekiem kvalitatīvas valodas lietojumu. Interesants notikums bija 2008.gadā laikrakstā „Kultūŗas Diena” publicētā Œurnālista Viestarta Gailīŗa intervija ar rakstnieci Ingu Œoludi. Intervētās jaunās rakstnieces lietoto daudzo vulgāŗismu un parazitvāŗdu dēļ, kā arī intervētāja gramatisko kļūdu dēļ Œī publikācija izraisīja ļoti daudz komentāŗu un asas diskusijas. Daudzi uzsvēŗa, ka no Œo abu profesiju pāŗstāvjiem gribētos gaidīt prasmīgāku un situācijai (kultūŗas laikrakstam) atbilstoŗāku valodu. Piemēŗam, portāla www.draugiem.lv lietotāja A.U.¹ savā profila dienasgrāmatā Œo notikumu tika raksturojusi Œādi: „*Visvairāķ traumētais jeb upuris Œai situācijā (...)* ir valoda. Un to grūti piedot tādiem, kas skaitās, ka krāmējas ar valodu” (27.augusts 2008, www.draugiem.lv).

Literāti un arī tulkotāji reizēm ne vien rūpējas par valodas lietojumu savos tekstos, bet arī izsaka un publicē savus viedokļus par valodas tēmām – gan tādus, kas atbalsta preskriptīvo nostāju, gan tādus, kas to vērtē analītiski un kritiski. Arī Dŗ. un L.Milroji, atsaukdamies uz Dvaita Bolindŗera (*Dwight Bolinger* 1980) pētījumu, secina, ka „*daŗi rakstnieki sevi uzskata par [valodas] lietojuma uzraugiem, komentēdami Œķietamās nepareizības un Œķietamo valodas pagrimumu*” (*J.Milroy, L.Milroy* 1985, 11). Latvijas gadījumā te var minēt, piemēŗam, rakstnieka un dabas pēŗnieka Gunta Eniŗa, kā arī rakstnieka un bijuŗā represētā Valentīna Jāķobsona rakstus par valodas jautājumiem, kas palaikam ir tikuŗi

¹ Atŗķīŗībā no ziņu u.c. portāliem, kur ir brīva pieeja visiem un rakstīt iespējams arī ar segvāŗdu (kā pāŗējos Œeit citētajos interneta komentāŗos), portālā www.draugiem.lv iespējams iekļūt tikai reģistrējoties un vairumā gadījumu lieto īstos vāŗdus. Tāpēc pagaidām nav skaidrs, vai Œī portāla diskusiju sadaļās publicētos tekstus var uzskatīt par materiālu, kuru autori pieķristu publiskot arī jebkurā citā mediķā vai izdevumā. Droŗības pēķ citēto autoru vāŗdus aizstāsim ar iniciāļiem.

publicēti laikrakstos un ir veidoti klasiskā „sūdzību vēstuļu” tradīcijā, kādu aprakstījuši Dž. un L.Milroji – ar bažām par latviešu valodas „piesārņošanu” un degradāciju. Arī rakstnieks Pauls Bankovskis, neskatoties uz filoloģiskas izglītības trūkumu, vairākās publikācijās ir izteicis vērojumus par dažādām valodas parādībām. Pirms vairākiem gadiem savās „Dienas” slejās šis rakstnieks vairākkārt pauda sašutumu par, viņaprāt, pārprotamām sintaktiskām konstrukcijām un nevēlamiem aizguvumiem. To cēlonis, pēc P.Bankovska domām, ir „*haoss rakstītāju un runātāju galvās*” (P.Bankovskis 2000). Tomēr jāatzīst, ka rakstnieks savās vēlāko laiku publikācijās un arī portāla www.satori.lv emuāros, kuros regulāri pievēršas arī valodas jautājumiem, centies valodas procesus ne tikai nosodīt, bet arī izprast – skat., piemēram, „Tādi vārdi” (2004), „Pikants tērziņš skaipā” (2009, www.satori.lv) u.c.

4.2 „Valodas meistars” – antipreskriptīvis

Radošais „valodas meistars” mēdz nostāties arī pret preskriptīvajām attieksmēm. Zīmīgs ir čehu valodnieka Jana Mukaržovska (*Jan Mukařovský*) savulaik teiktais – jo stabilāka ir valodas norma, jo lielāka dažādība ir šīs normas pārkāpšanai, un tātad jo lielāka iespēja poēzijai (*J.Mukařovský* 1932, tulkojums angļiski: *Paul Garvin* 1964). Tādēļ laikam nav nejaušība, ka pret pārspīlētu preskriptīvismu bieži vēršas tieši „poētisko” profesiju pārstāvji. Piemēram, dramaturģe un režisore Baņuta Rubesa izteikusies: „*Valodu nedrīkst paralizēt. Tai jāļauj iet tur, kur rakstnieki un runātāji to nes (..)*” (B.Rubesa 2000). Tulkotāja Silvija Brice intervijā Egilam Zirnim izsaka nožēlu, ka daži latviešu valodas speciālisti un redaktori vēl joprojām cenšas no tekstiem skaust jau sen valodā iesakņojušos (īstus vai šķietamus) rusicismus un ģermānismus (E.Zirnis 2001). Kā konstatējusi tulkojumzinātnes speciāliste Ieva Zauberga, „*subliterārās valodas arvien plašāka izmantošana tulkojumos (..) ir neapstrīdams fakts, un tulkojumi veicina tās pozīciju nostiprināšanos literārajā valodā*” (I.Zauberga 1998, 97), jo „*daudzi tulkotāji ar prieku lauž vecos paņēmienu un atsakās no nereti sterilās un stīvās literārās valodas lietojuma*” (*ibidem*, 95).

Daži radošo profesiju pārstāvju savā opozīcijā pret preskriptīvismu iet vēl tālāk un vēršas pat pret valodas normēšanu un standartizāciju vispār. Piemēram, literatūrzinātnieks Guntis Berelis apgalvo, ka „*latviešu literārā valoda [ir] tipisks socreālisma produkts*” (G.Berelis 1999, 131).

5. Žurnālisti un citi publiskie runātāji/rakstītāji

Ir vēl kāda diezgan liela un ievērojama grupa, kam (reizēm, kā šķiet, gluži negribēti no pašu puses) sabiedrība ir uzlikusi atbildību par valodas „pareizību”. Tie ir žurnālisti, radio un televīzijas diktori un arī citu profesiju pārstāvji, kas runā un raksta publiskajā telpā – it īpaši politiķi (kaut gan no šīs profesijas pārstāvjiem gaidīt teicamu valodas „pareizības” paraugu būtu mazāk pamatoti, jo politiķu vairums taču nav ar filoloģisku izglītību).

5.1 Žurnālistu un politiķu misija valodnieku un sabiedrības skatījumā

Par žurnālista (vai jebkura plašsaziņas līdzekļu darbinieka) spēcīgo ietekmi uz valodas kultūru latviešu sabiedrībai nebija šaubu ne padomju laikā, ne arī atmodas laikā un atjaunotajā neatkarīgajā valstī. Savulaik par to visai tēlaini izteicies J.Rozenbergs: „*Ja latviešu valoda kļūst kuplāka un dzidrāka, tad tas lielā mērā ir žurnālistu nopelns, un, ja latviešu valodā ir gruži un duļķes, tad arī pie tā īpaši vainīgi ir žurnālisti*” (J.Rozenbergs 1995, 69–70). Maija Brēde savukārt raksta: „*Apzinoties to, kā žurnālistu rakstītais vai runātais vārds iedarbojas uz lasītāju un klausītāju, gan nostiprinot un papildinot vārdu krājumu, gan piedāvājot jaunus, daudziem vēl nezināmus (vēlamus un nevēlamus) valodas izteiksmes līdzekļus, no profesionāļiem varētu gaidīt dziļāku ieinteresētību valodas kvalitātē. Citādi dīvainā kārtā tieši viņi ir tie, kas atkal un atkal jo plaši atver vārtus dažnedažādiem „trojas zirdziņiem”*” (M.Brēde 2005, 25). Arī Dite Liepa uzskata: „*Ja valodas lietojumu attiecinām uz diktoriem, tad, protams, šeit divu domu nav. Šie profesionāļi nedrīkst propagandēt nepareizu valodu ne runas tehnikas, ne runas kultūras ziņā, jo, apzināti vai neapzināti, televīzija un radio ir skatītāju (klausītāju) paraugs valodas lietojuma jautājumos*” (D.Liepa 2001, 38). T.Šaitere intervijā ar raidījuma „Mūsu valoda” dalībnieci S.Miezi, atstāstīdama viņas teikto, secina, ka „*kļūdaini runājam ne vien mēs, vienkārši mirstīgie, bet arī tie, kuru valodai būtu jābūt dzidrai kā avota ūdens*” (T.Šaitere 2003; izcēlums mans), ar kuriem domāti tieši publiskie runātāji.

Šādu viedokli par žurnālista arhetipisko lomu ir pauduši arī neskaitāmi sabiedrības pārstāvji savās „sūdzību vēstulēs” presei vai interneta diskusiju komentāros. Līdzās žurnālistiem kā „līdzvainīgie” un „līdzatbildīgie” valodas necienīšanā un kropļošanā diezgan bieži tiek minēti arī politiķi, it īpaši Saeimas deputāti. Valodas jautājumu entuziasts un vairāku grāmatu autors J.Cibuļs raksta: „*[Nepareizi runā] arī tās amatpersonas, kuru pienākums ir ravēt šīs nezāles [=valodas “nepareizības”]. Šajā*

sarakstā vispirms minama Saeima, Ministru kabinets, Latvijas valsts televīzijas vairāki diktori, raidījumu vadītāji un žurnālisti (..)” (J.Cibuļš 2003) un: „Visām amatpersonām, jo īpaši tām, kas bieži uzstājas televīzijā vai radio, diktoriem, žurnālistiem jārunā latviešu valodā, kas burbuļo kā ūdeņiem bagāts pavasara strauts, nevis valodā, kas līdzinās notekūdeņiem” (J.Cibuļš 2004).

Līdzīgās domās ir arī vairāki „Dienas” lasītāji. Piemēram: „Daudz nepareizību griež ausīs tur, kur jālieto pareiza valoda – radio, TV un presē” (I.Rocēna 2001); “Saeimas vīri, sākot ar Godmani un viņa laikiem, ieviesuši mūsu valodas bagātinājumus: ekskluzīvs, menedžments, (..) dotais brīdis, (..) un tā tālāk!” (G.Birkmanis 2000) un „Lai kropļotu latviešu valodu ar svešvārdiem un krievinājumiem, tādi ambiciozi un kosmopolitiski avīžņieki, kas vairumā ir DIENAs personālā, uzskata par savu pienākumu, kā paši apgalvo, modernizēt latviešu valodu. (..) DIENAi, turpinot savu destruktīvo darbību valodas lietās un bieži nemākot vai negribot aizstāvēt latvietību, jādomā vai tā nebūs Latvijas viena no kapračiem” (M. Zelme 18.novembris 2006, www.diena.lv).

Arī citos plašsaziņas līdzekļos lasāmi šādi komentāri: „Es piedāvāju (..) izdarīt labojumus Valsts valodas likumā, nosakot, ka plašsaziņas līdzekļiem obligāti jāievēro latviešu literārās valodas normas un par rupjām valodas kļūdām jāpiespriež administratīvais sods. [...] Plašsaziņas līdzekļiem mūsu dzīvē ir milzīga loma, un tie veido mūsu valodas kultūru” (J.Upe 4.decembris 2002, www.vvk.lv). Nereti uzsvērts, ka žurnālistam vai politiķim jābūt labam paraugam un viņa atbildībai jābūt lielākai nekā citiem valodas lietotājiem: „Ko var prasīt no parasta cilvēka, ja valdības vīri, žurnālisti - visi populāri kungi un dāmas runā nepareizi!?” (pesimiste 29.maijs 2008, www.diena.lv). Par žurnālista lomu izteicās arī šī darba gaitā veiktās aptaujas respondenti. Piemēram: „Sāpina novērojums, ka žurnālisti (profesionāli!!!) raksta arvien sliktāk un primitīvāk!!!” (sieviete vecumgrupā 25–34).

Jāatgādina, ka šī parādība nebūt nav unikāla Latvijai. Pārmetumi žurnālistiem par valodas kropļošanu ir sastopami pat angļu valodas vidē (lai gan, subjektīvi un arī objektīvi vērtējot, žurnālistikas kvalitāte anglofonajā pasaulē ir krietni augstāka nekā Latvijā šodien – kaut vai tādēļ, ka daudzskaitlīgas tautas vidū plašsaziņas līdzekļiem ir lielāka iespēja izvēlēties labākos rakstītājus no labākajiem). Jau pieminētajā L.Bauera un P.Tradžila sastādītajā krājumā „Valodas mīti” Dž.Aičisona ir veltījusi žurnālistu valodas tēmai rakstu „Plašsaziņas līdzekļi pazudina angļu valodu” (*The Media are Ruining English*), kurā secina, ka „plašsaziņas līdzekļi tiek pasludināti par valodas noziedzniekiem” (J.Aitchison 1998, 15), un ka sabiedrībā pastāv “pieņēmums, ka žurnālisti raksta nevērīgi” (*ibidem*, 17). Jāpiezīmē, ka šis fakts (un arī iepriekš attiecībā uz valodas kvalitāti un izglītību minētie

fakti) pierāda, ka arī anglofonajā sabiedrībā tomēr pastāv zināmas „uz valodu orientētā” preskriptīvisma iezīmes – bažas par valodas pagrimumu un vēlme to „glābt”.

5.2 Žurnālista pašcenzūra

No vienas puses, mūsdienu latviešu žurnālisti nereti šķiet diezgan brīvi un atraisīti savā domāšanā un savos centienos izaicināt normas un tradīcijas. Arī preses valodas pētniece D.Liepa secina, ka „*jauno laiku garam atbilst arvien lielāka brīvība un demokrātija valodas līdzekļu izmantošanā, tātad arī attieksmē pret valodas normām*” (D.Liepa 2001, 40). No otras puses, kā liekas, priekšstats par žurnālista sūtību valodas tīrības uzturēšanā tomēr daļēji saglabājies ne vien preses lasītāju, bet arī žurnālistu pašu [zem]apziņā.

Reizēm veidojas paradoksāla situācija, kad žurnālists pats vienlaikus ir piemēram, „nestandarta” un substandarta valodas vienību izaicinošais lietotājs un arī pūristiskais vērtētājs un kritizētājs, izmantodams šos elementus savā tekstā, bet ar kursīva palīdzību marķēdams tos kā neiederīgus. Par leksikas kursivēšanu Latvijas presē, it īpaši t.s. “sieviešu žurnālos” savulaik tika veikti daži pētījumi un publicēti raksti (skat. D.Strelēvica 2002 un 2006). Arī šī darba 1.nodaļā, runājot par hiperkorekciju, īsi pieminējām šo žurnālistu valodas fenomenu, kurš 2002.gadā tika nosaukts par hiperkorekto pašcenzūru (D.Strelēvica 2002). Žurnālists vispirms nodemonstrē savu (pašaprāt) izaicinošo attieksmi, lietodams vārdu, kuru uzskata par kaut kādā mērā novirzi no normas, bet pēc tam pūristiski cenzē pats sevi, izceldams šo vārdu ar kursīvu (retākos gadījumos ar pēdiņām) un tādējādi stigmatizēdams kā neiederīgu, „nepareizu”. Turklāt kursivēti tiek ne tikai žargonvārdi vai t.s. barbarismi (piemēram, *foršs, riktīgs, truba, lūzeris*), bet arī frazeoloģismi (piemēram, *sabiedrības krējums, nelaiimes čupiņa*) un pat vārdi, kas gluži vienkārši lietoti pārnestā nozīmē (piemēram, *uzdurties kaut kam, noķert īsto mirkli*). Tas patiesībā ir skumjš rādītājs, kas ļauj izdarīt secinājumus par žurnālistu zināšanu līmeni latviešu valodā un stilistikā.

6. Katrs indivīds un visa sabiedrība

Anglofonie autori reizēm uzsver, ka sabiedrība labprāt valodas kvalitātes kopšanu un aizsardzību atvēlētu autoritātēm. Dž. un L.Milroji raksta: „*[Sabiedrībā] ir jaušams viedoklis, ka, tā kā valodā vienmēr notiek lejupslīde [kvalitātes ziņā], tad tieši ekspertu (piemēram, vārdnīcu sastādītāju) pienākums ir šo lejupslīdi apturēt*” (J.Milroy, L.Milroy 1985, 6; izcēlums mans). Kā ir ar Latvijas situāciju? Protams, autoritāšu un speciālistu

nozīme (kā jau iepriekš arī redzējām) tiek uzsvērta arī šeit. Daži aptaujas respondenti pat izteicās šādi: „*Mani kaitina vienīgi (..), ja žurnālisti vai preču instrukciju tulkotāji, vai citi profesionāļi neprot skaidri izteikties un rakstīt bez kļūdām. Ja kļūdaini runā cilvēki, kam valoda nav profesija, – man nav ne iemesla, ne pamata viņiem ko pārmest*” (vīrietis vecumgrupā 35–49) un „*Par šo problēmu (= valodas situāciju) var uztraukties valodnieki un valodu skolotāji (..). Taču vidusmēra cilvēks par to uztraucas tad, ja viņam tiešām nav nekā cita, par ko uztraukties*” (sieviete vecumgrupā 35–49).

6.1 Uzskats par individuālo atbildību

Tomēr, neskatoties uz to, ka Latvijas sabiedrība bieži vien stingri pieprasa atbildību par valodas kvalitāti no dažādām autoritātēm, mūsu tautā vienlaikus ir arī ļoti izplatīts uzskats, ka par valodas „glābšanu” ir jā rūpējas katram; ka tā ir atkarīga no ikviena individuālā lietojuma. Piemēram, G.Eniņš raksta: „*Latviešu valodai kapu rok un var izrakt tikai paši latvieši. (..) Mums vajadzētu pacensties saprast un domāt par to katru dienu – ko es varu darīt latviešu valodas glābšanas labā: aizvien piedomāt un censties runāt latviskā, nesamākslotā, nesakropļotā valodā; palīdzēt citiem, t.i. aizrādīt viņu kļūdīšanos*” (G.Eniņš 2002). Kāda „Dienas” lasītāja, apelējot pie līdzpilsoņu sirdsapziņas, raksta: „*Jāsaprot, ka šoreiz vairs nedrīkst atstāt „slīcēju glābšanu pašu slīcēju ziņā”, jo slīcēja lomā ir latviešu valoda, kurai jāpalīdz izdzīvot. Neviens cits to mūsu vietā nedarīs.*” (L.Ērgle 2002; izcēlums mans). Arī šī darba gaitā veiktās aptaujas respondenti nereti izteica šādu viedokli. Piemēram: „*Par latviešu valodas tīrību un saglabāšanu tomēr jādomā visiem, kas to lieto*” (vīrietis vecumgrupā 50–64).

Gadās gan redzēt arī šāda uzskata nosodījumu. Piemēram, politologs I.Ījabs spriež: „*Manuprāt, tā vispār ir kaut kāda padomju laiku palieka, kad ikkatrs iedomājās, ka viņam ir tiesības koriģēt citu cilvēku lingvistisko uzvedību saskaņā ar kaut kādām šķietami „vispārpieņemtām” normām*” (I.Ījabs 19.maijs 2009, www.satori.lv; izcēlums mans). Tas ir pilnīgi iespējams, ka, tieši „pateicoties” padomju režīmam, šāda lingvistiskā attieksme latviešu sabiedrībā ir nostiprinājusies – taču šai tēmai vēl pievērsīsimies.

6.2 Paradokss aptaujas respondentu atbildēs

Šī pētījuma vajadzībām veiktās aptaujas rezultātos bija novērojums sava veida paradokss. Trīs no anketas jautājumiem bija šādi: „7. *Vai Jūs satrauc vai kaitina valodas kļūdas citu*

cilvēku runā vai rakstos?”, „9. *Vai, Jūsaprāt, Latvijā daudzi cilvēki uztraucas par valodas kļūdām un valodas jautājumiem vispār?”* un „10. *Vai, Jūsaprāt, tas ir labi, ja cilvēki uztraucas, diskutē u.c. par valodas kļūdām un citiem ar valodu saistītiem jautājumiem?”* No 150 respondentiem lielais vairākums – 111 cilvēki – atbildēja apstiprinoši, ka valodas kļūdas viņus tiešām satrauc, atzīmēdami atbilžu variantus „Jā” un „Drīzāk jā”, reizēm arī papildinot šīs atbildes ar izvērstākiem paskaidrojumiem. Arī uz 10.jautājumu atbildēja līdzīgi – 107 no tiem respondentiem, kuri atbildēja, ka valodas kļūdas viņus uztrauc, un pat 33 no tiem, kurus pašus valodas kļūdas neuztrauc, atzīmēja atbildi „Jā”. Taču uz 9.jautājumu vairums atbilžu (128 anketās) bija noliedzošas, pamatotas ar tādos vai citādos vārdos izteiktu domu: „*Nevienu jau valodas lietas neuztrauc, citādi visi tik nepareizi nerunātu un nerakstītu!*” Ne reizi vien radās iespaids, ka respondents sevi uzskata par gandrīz vienīgo, kurš vēl jūt kādu satraukumu un atbildību par latviešu valodas likteni. Iespējams, ka ieinteresētību un līdzatbildības sajūtu valodas jautājumos savā ziņā ilustrē arī aptaujas respondentu atbildes uz jautājumu „6. *Vai jūsu izglītība un/vai profesija ir saistīta ar valodu apguvi vai valodniecību?”* Arī uz to liela daļa atbildēja apstiprinoši, kaut gan, kā liekas, reālais skaitlis varētu būt zemāks. Katrā ziņā tas rāda valodas un valodniecības nozīmīgumu viņu acīs. (Objektīvs iemesls varētu būt arī tas, ka tik mazā valstī kā Latvija daudzi cilvēki prot vairākas valodas un arī savā darbā un mācībās viņiem nākas saskarties ar runāšanu vai rakstīšanu citās valodās; arī ar citvalodu tekstu lasīšanu un/vai tulkošanu.)

7. Valodas pareizības sargātāju metaforiskie apzīmējumi

Šai apakšnodaļā aplūkosim daļu no spilgtākajiem un biežāk lietotajiem nosaukumiem, ar kādiem laika gaitā apzīmēti tie cilvēki, kuru nodarbošanās, hobijs vai misija ir valodas „pareizības” kopšana.

7.1 Pozitīvie apzīmējumi

Dž.Tomass savā jau minētajā monogrāfijā par pūrismu aplūko dažādas metaforas, ar kādām laika gaitā raksturoti valodas kopēji, it īpaši pūristisko darbību veicēji (vai, pareizāk sakot, metaforas, ar kādām pūristi sevi apzīmējuši paši). Apakšnodaļā ar nosaukumu „Pūrista paštēls” (*The Purist's Self-Image*) valodnieks īsi raksturo tādus tēlus kā „dzirnavnieks” (ar atsauci uz jau agrāk pieminēto 16.gadsimtā dibināto *Accademia della Crusca*, kas itāļu valodas kopšanu salīdzināja ar miltu attīrīšanu no klijām), „dārznieks”

(atsauce uz vācu 17.gadsimta *Fruchtbringende Gesellschaft*; burtiski: “Augļus nesošā biedrība”); valodas kopšanas salīdzinājums ar augļu koka nevajadzīgo zaru apgriešanu), „metalurģis” (salīdzinājums ar dzelzs iegūšanu un attīrīšanu no rūdas), „slīpētājs, asinātājs” (*grinder*; salīdzinājums ar asmeņa asināšanu), „ārsts” (salīdzinājumi ar slimnieka ārstēšanu – sākot ar ķirurģisku iejaukšanos un beidzot ar zarnu trakta attīrīšanu), „ģeologs” un „ģenētiķis” (valodas etimoloģiskās „tīrības” salīdzinājums ar cilvēka dižciltību, ar likumīgu izcelšanos no „pareizajiem” senčiem), „priesteris” (valodas kopšana un „attīrīšana” kā rituāla, sakramentāla darbība; valodas tīrības salīdzinājums ar šķīstumu, svētumu) u.c. (*G.Thomas* 1991, 19–23). Kā uzsver Dž.Tomass, tie ir „*tēli, kurus izveidojuši paši pūristi kā savas mentalitātes un darbības satvaru (framework)*” (*ibidem*, 19).

Varam konstatēt, ka šīs metaforas ir veidotas ar visnotaļ pozitīvu attieksmi.

7.2 Ironiskie un negatīvie apzīmējumi

Taču pūrista vai preskriptīvista pozitīvais paštēls resp, tā apzīmējums citu lietojumā var iegūt arī citādu niansi, piemēram, ironisku. Kā šķiet, šāda pārmaiņa notikusi ar amerikāņu angļu valodas vārdkopu *language maven*¹. Angļu valodā vārds *maven* ir aizguvums no jidiša valodas vārda *meyvn* (‘eksperts, lietpratējs’). Terminu *language maven* pirmais uz sevi attiecinājis amerikāņu žurnālists Viljams Sefairs (*William Safire*) 20.gadsimta 80.gados, kurš bieži rakstījis par valodas pareizības jautājumiem. S.Pinkera populārajā grāmatā “Valodas instinkts”, uz kuru esam jau vairākkārt atsaukušies, ir vesela nodaļa “Valodas eksperti” (*The Language Mavens*), kas veltīta dzēlīgai preskriptīvisma kritikai (*S.Pinker* 1994, 370–403) un tur šis termins lietots ar visai ironisku nozīmi. D.Kristals ([2006] 2007) un arī citi autori mēdz ironiski lietot arī vārdkopu *language pundit*. Angļu valodas vārds *pundit* ir aizguvums no sanskrita vārda *paṇḍitá* (‘izglītotais’) un arī tiek izmantots, lai apzīmētu kādas nozares ekspertu vai labu pārzinātāju. Iespējams, ka latviešu tulkojumos gan *maven*, gan *pundit* zināmos kontekstos varētu atveidot arī ar mūsdienu sarunvalodā bieži sastopamo terminu *guru* (kas Rietumpasaulē, t.sk. latviešu valodā, ienācis no hindi valodas un nozīmē ‘skolotājs’), kuru bieži lieto dažādu speciālistu un ekspertu neformālai apzīmēšanai. Nereti anglofonajā literatūrā un medijos parādās arī

¹ R.Valdmanes veiktajā Dž.Džozefa grāmatas „Valoda un politika” tulkojumā (2008, 51) šis jēdziens atveidots kā „valodas speči”. Šāds latviskais ekvivalents jēdzienam *language mavens* varētu būt visumā veiksmīgs, tikai liekas gan, ka šī sarunvalodas vārda biežāk lietotā forma ir *specs*, nevis *specis* (tātad daudzskaitlī *speci*, nevis *speči*), vai arī *spečuks* (attiecīgi daudzskaitlī *spečuki*).

termins *gatekeeper* ('vārtu sargs, durvju sargs'), ar kuru gan neitrālā kontekstā (piemēram, *J.E. Joseph* 2006, 32), gan arī viegli ironiski tiek apzīmēti preskriptīvo attieksmju paudēji un/vai profesionāļi, kuru darbs ir saistīts ar valodas „pareizības” vērtēšanu vai nodrošināšanu.

Ir arī tēlaini apzīmējumi ar izteikti negatīvu nokrāsu – piemēram, interneta anglofonajā vidē populārs ir termins „gramatikas nacists” (*Grammar Nazi*), ar ko apzīmē cilvēku, kas interneta diskusijās u.c. apstākļos kritizē citus par viņu valodas lietojumu un labo viņu kļūdas. Šī termina latviskais tulkojums „gramatikas nacists” reizēm redzēts arī latviešu virtuālajā vidē. Dažreiz parādās arī interesanti okazionāli apzīmējumi, piemēram, P.Bankovskis raksta: „*Vairāki komentāru autori labprātīgi uzņēmušies valodas sanitāru lom un modri uzrāda ikvienu vārdu, kas, viņuprāt, nav latviešu valodai piederīgs. (..) Pēc valodas meža sanitāru ieskatiem, šādus vārdus lietot nav brīv (..)*” [*To veicina*] „*pārlicība, ka mūsu rīcībā ir nez no kurienes radies tīras (..) valodas ķermenis, kuru (sic!) jāpasargā, lai tur vai kas. Jebkādas pārmaiņas pieļaujamas tikai stingrā ārstu komisijas uzraudzībā*” (P.Bankovskis 2004; izcēlums mans). Termins „valodas meža sanitāri” ir parodija par kādreiz populārzinātniskā literatūrā lietoto metaforisko apzīmējumu „meža sanitāri”, runājot par plēsīgajiem dzīvniekiem, kas uzlabo citu dzīvnieku genofondu un mazina to vidū slimību izplatību, izķerdami vārgākos un slimākos īpatņus. Protams, okazionāli veidotu negatīvi ironisku apzīmējumu tiem, kas rūpējas par valodas pareizību, ir ļoti daudz – it īpaši interneta vidē. (Daži tika citēti arī šīs nodaļas 1.apakšnodaļā.)

Pat preskriptīvista pašnosaukums var būt ironisks vai ar negatīvu pieskaņu – piemēram, 2.nodaļā minētais viduslaiku franču pūrists F.Malerbs pats sevi nosaucis par „vārdu tirānu” (*tyran des mots*). Kā novērots, arī internetā dažreiz cilvēki, kas norāda uz citu kļūdām, paši izvēlas sev tādus segvārdus kā *piekasīgais filologs* utml.

Preskriptīvisma saistību ar negatīvismu vēl aplūkosim arī turpmāk – it sevišķi 6.nodaļā.

4.NODALA

VALODU KONTAKTI – PRESKRIPTĪVISMU VEICINOŠS OBJEKTĪVS APSTĀKLIS

Valodu kontakti un to sekas ir pētītas daudzu valodniecības nozaru ietvaros, taču 20.gadsimta 70.gadu beigās tika izveidota arī atsevišķa nozare – kontaktlingvistika (*contact linguistics*), lai vispusīgi pētītu šo parādību. VPSV šķirklī „valodu kontakti” dota norāde uz šķirkli „valodu saskare”, kas savukārt skaidrota kā „ģeogrāfisku, vēsturisku, ekonomisku un sociālu apstākļu dēļ noteikta valodiskā saskarsme starp dažādu valodu runātājiem. Valodu kontaktu sekas var būt valodu savstarpēja ietekmēšanās” (VSPV 2007, 426). Savukārt D.Kristals savā valodniecības terminu vārdnīcā, skaidrojot terminu **contact**, uzskaita arī konkrētas parādības, kādas var rasties valodu kontaktu dēļ: „*aizguvumu skaita pieaugums, fonoloģiskas un gramatiskas izmaiņas, jaukti valodu varianti (pidžini un kreoli), dažāda veida bilingvisma pastiprināšanās*” un uzsver vēl kādu zīmīgu detaļu: „*var teikt, ka starp valodām ir kontakts tad, ja attiecīgās valodas lieto vienas un tās pašas personas*” (D.Crystal 1997, 87). Patiešām, lai valodu kontaktu rezultātā varētu notikt minētās un citas pārmaiņas, nepieciešams, lai vismaz viena no kontaktējošām pusēm līdzās savai palaikam lietotu arī otras puses valodu.

Tā nav nejaušība, ka D.Kristals, aplūkojot dažādas valodu kontaktu sekas, kā pirmo nosauca aizguvumu skaita pieaugumu. Uriels Veinreihš (*Uriel Weinreich*) sacījis: „*Divu lingvistisku kodu (linguistic codes) kontakta acīmredzamākais rezultāts ir zināmu elementu pāreja no viena koda uz otru*” (U.Weinreich 1953). Arī preskriptīvisma kontekstā šī parādība parasti tiek spilgti izcelta. Kā redzējām iepriekšējā nodaļā, valodas pārmaiņas citvalodu ietekmes rezultātā, it īpaši leksiskie aizguvumi, bieži tiek uzskatītas par negatīvām un „nepareizām”. Tās bieži kļūst par uzbrukuma mērķiem divos no trim iepriekšējā nodaļā aplūkotajiem preskriptīvisma paveidiem – „uz valodu orientētā preskriptīvisma” un lielā mērā arī „uz kļūdu orientētā” preskriptīvisma gadījumā.

Šajā nodaļā aplūkosim vēl citas parādības, ko var uzskatīt par valodu kontaktu sekām un kas tā vai citādi saistāmas arī ar preskriptīvisma fenomenu.

Valodu kontaktus un to sekas dažādi pētnieki mēdz klasificēt dažādi, atkarībā no pētījuma konteksta izvirzot priekšplānā atšķirīgus valodu kontaktu aspektus. Piemēram, jau iepriekš pieminētā E.Makmahona savā monogrāfijā „Kā izprast valodas pārmaiņas” (*Understanding Language Change* 1999) kā valodu kontaktu raksturīgākos piemērus aplūko leksisko aizgūšanu, strukturālo aizgūšanu un valodu konverģenci (valodu

savstarpējo ietekmēšanos, kas notiek, piemēram, t.s. *Sprachbund*¹ areālā). Savukārt Dž.Tomass, runājot par valodu kontaktiem, izšķir divus galvenos valodu kontaktu rezultātus – pidžinizāciju un bilingvismu, pievēršdams uzmanību tam, kurā no abiem gadījumiem ir lielāka iespēja attīstīties pūristiskām attieksmēm un kāpēc (*G.Thomas* 1991, 122–129).

Var secināt, ka valodu kontaktu sekas ir iedalāmas divās lielās grupās: 1) pārmaiņas pašā valodā un 2) pārmaiņas lingvistiskajās attieksmēs, te varētu pieminēt arī pārmaiņas attiecīgā laikmeta un kultūras lingvistiskajā domā, pārmaiņas valodniecībā (iespējams, abus pēdējos gadījumus pat varētu atdalīt kā trešo valodu kontakta rezultātu grupu).

1.Valodu kontakti > pārmaiņas valodā

Valodas pārmaiņu cēlonis ļoti bieži ir tieši valodu kontakti, un valodu kontaktu sekas gandrīz vienmēr ir valodas pārmaiņas. Zīmīgi, ka E.Makmahona pievēršas jautājumam par valodu kontaktiem pēc tam, kad sistēmiski aplūkojusi fonoloģiskas, morfoloģiskas, sintaktiskas, semantiskas un leksiskas pārmaiņas, un pati atzīst, ka viņas grāmatas *„pirmajās septiņās nodaļās valodas tika aplūkotas kā izolētas un pašpietiekamas, un valodas pārmaiņas kā iekšēju apstākļu motivētas. Taču tas, protams, ir acīmredzami aplams situācijas atspoguļojums* (downright misrepresentation), *jo vairums pasaules iedzīvotāju ir bilingvāli (.), un bilingvisms neizbēgami nozīmē valodu kontaktus. Kontaktsituācijā dažādi elementi var tikt pārnesti no vienas valodas uz otru”* (*A.McMahon* 1999, 200; izcēlums mans). Tādējādi varam secināt, ka daudzos gadījumos pārmaiņām tomēr ir ārējs cēlonis – kontakts.

Runājot par kontaktu izraisītajām pārmaiņām valodā, arī te var saskatīt trīs galvenos virzienus: 1) pārmaiņas valodas struktūrā; 2) jaunas valodas, valodas varianta vai, precīzāk sakot, lingvistiska koda² rašanās no jau esošas valodas vai valodu „materiāla”; 3) valodas izzušana jeb nāve.

¹ Nikolaja Trubeckoja (*Nikolai Trubetskoy*) ieviestais termins *Sprachbund* (burtiski no vācu val.: ‘valodu [sa]vienība’; rietumu valodniecībā ar to tradicionāli apzīmē dažādu ģeogrāfiskā ziņā tuvu, bet ne obligāti ģenētiski radniecīgu valodu kopumu, kuras laika gaitā un savstarpējo kontaktu rezultātā cita citu ir ietekmējušas un ieguvušas līdzīgas īpašības) kā liekas, vēl nav pārliciecināši ienācis latviešu valodnieciskajā terminoloģijā. Tā lietojums ir okazonāls, un arī VPSV (2007) šis jēdziens nav iekļauts – pat ne angļu un vācu terminu alfabētiskajos sarakstos grāmatas beigās.

² Termins „kods” šai gadījumā būtu visparocīgākais, jo var apzīmēt gan atsevišķu valodu, gan valodas variantu. Arī D.Kristals uzsvēris, ka „termins „kods” tiek plaši lietots sociolingvistikā kā neitrāls apzīmējums jebkurai komunikācijas sistēmai, ļaujot izvairīties no terminiem „dialekts”, „valoda” vai „[valodas] variants”, jo tiem sociolingvistiskajās teorijās ir īpašs statuss” (*D.Crystal* 1997, 66).

1.1 Pārmaiņas valodas struktūrā

„Iekšējās pārmaiņas” valodā, kā zināms, var skart ne vien leksiku un semantiku, bet arī valodas gramatisko sistēmu – morfoloģiju un sintaksi, kā arī fonoloģiju. Izmaiņas gramatiskajās konstrukcijās ne vienmēr ir tik pamanāmas valodniecības nespeciālista acīm kā citvalodu vārdu ienākšana leksikā vai atsevišķu vārdu nozīmes maiņa, tomēr pēc būtības tās ir pat nozīmīgākas valodas turpmākajā liktenī (ja tā varētu tēlaini izteikties) nekā leksiskās un semantiskās izmaiņas.

Te pirmkārt jāpiemin fenomens, kuru uzsvēruši vairāki valodnieki, piemēram, Robina Lakofa (*Robin Lakoff* 1972, 178). Tā ir hipotēze, ka indoeiropiešu valodās notiek pakāpeniska pāreja – tās apzīmēšanai anglofonajā literatūrā bieži lieto Edvarda Sapīra (*Edward Sapir*) ieviesto terminu *drift* (‘plūsma, lēna virzīšanās’) – no sintētiskas jeb fleksīvas morfoloģiskās struktūras uz analītisku jeb izolējošu. Tiesa gan, pastāv arī citi viedokļi. Piemēram, 19.gadsimta vēsturiskās valodniecības pārstāvji uzskatīja, ka „izsmalcinātās” sintētiskās valodas attīstījušās no sākotnēji „primitīvākām” analītiskām valodām. Vairāki valodnieki savukārt atbalsta viedokli, ka valodas izmaiņas un pāreja no viena morfoloģiskā tipa uz citu un atpakaļ notiek cikliski – amerikāņu valodnieks Karltons Hodžs (*Carleton T. Hodge* 1970) to sauc par „lingvistisko ciklu” (*Linguistic Cycle*). Reizēm tiek runāts tieši par analītisma/sintētisma ciklu (*analytic/synthetic cycle*). Daudzi valodnieki ir centušies rast izskaidrojumu tam, kādēļ vairākās indoeiropiešu valodās notika šīs pārmaiņas – reducējās fleksīvās galotnes, pastiprinājās palīgvārdu lietojums u.c. – un viens no šādiem izskaidrojumiem ir valodu kontakts. Piemēram, Augusts Šlēgelis (*August Schlegel*) uzskatīja, ka sintētiskās latīņu valodas pāreja uz analītiskajām romāņu valodām notika tādēļ, ka Romu iekaroja barbari, kuri nepilnīgi apguva latīņu valodu un vēlāk „romieši (..), dzirdēdami savu valodu runātu tik nepareizi, paši sāka aizmirst tās likumus un atdarināt savu jauno saimnieku žargonu” (*A.Schlegel* 1818, tulk. no franču¹ val. mans). Romas impērijas beigu posmā un pēc tās sabrukšanas patiešām citu valodu iespaids uz latīņu valodu bija visai liels.

¹ Tas ir viens no A.Šlēgeļa franču valodā sarakstītajiem darbiem – „Pētījums par provansiešu valodu un literatūru” (*Observations sur la langue et la littérature provençale* 1818).

Arī angļu valodas vēsturē dažādas pārmaiņas bieži tiek skaidrotas ar kontaktiem ar citām valodām, sākot jau ar ģermāņu valodu grupas atdalīšanos no indoeiropiešu pirmvalodas, kuru pavadīja divi svarīgi procesi – uzsvara fiksēšana uz saknes zilbes un līdzskaņu mija/pārmaiņas (t.s. *Germanic Consonant Shift*). Kas attiecas uz pēdējo, britu valodniece Barbara Fennela (*Barbara A.Fennell*) raksta, ka „valodnieki izsaka minējumu, ka šo pārmaiņu izraisījuši kontakti ar neģermāņu valodās runājošām tautām” (*B.A.Fennel* 2001, 34–36). Nākamais lielais pagrieziena punkts – angļu valodas pāreja no sintētiskās senangļu valodas (*Old English*) uz krietni analītiskāko vidusangļu valodu (*Middle English*) ar tās reducētajām¹ locījumu galotnēm, kā daudzi valodnieki uzskata, pirmkārt ir skaidrojama ar kontaktiem ar skandināvu iekarotājiem 8.–11.gadsimtā un, otrkārt un galvenokārt, ar franciski runājošo normaņu (Francijas provinces Normandijas iedzīvotāju) iebrukumu Britu salās 11.gadsimtā.

Savukārt latviešu valodā liela daļa pārmaiņu, kas to padarīja visai atšķirīgu no lietuviešu valodas, tiek uzskatītas par somugru valodu ietekmes rezultātu. Par to skat., piemēram, Pjetro Dini (*Pietro U.Dini* 1997, D.Meieres tulkojums latviski 2000, 204–208). Šo pārmaiņu vidū var minēt, piemēram, uzsvara fiksēšanu uz pirmās zilbes, galotņu saīsināšanu (kā to formulējis J.Endzelīns, „[latviešu valodā] galotnēs senie gaŗumi (kas leišu valodā paglābuŗies) ir saīsināti un senie īsumi (..) zuduŗi” (J.Endzelīns 1951, 17)), arī piederības izteikšanu ar datīva konstrukciju (skat. M.Rudzīte 1994, 296) u.c.

Vērts pieminēt arī I.Druvietes teikto par valodas pārmaiņām: „[Tās] var iedalīt divās grupās: 1) pārmaiņas, ko rosinājuŗas citas valodas (dialekti), 2) pārmaiņas, kas „spontāni” raduŗas valodas sistēmas iekŗienē. (..) Tomēr ir pamats jebkuras pārmaiņas valodā atzīt par kontaktu radītām – pārmaiņas tikai tad ir pārmaiņas, ja tās sasnieguŗas pietiekamu kvantitatīvu izplatību. (..) Likumsakarīgi, ka pārmaiņas notiek, kontaktējoties cilvēkiem, kas runā daŗādās valodās, dialektos, izloksnēs, sociolektos vai idiolektos” (I.Druviete 1998, 9–10; izcēlums mans).

1.2 Jauna lingvistiska koda raŗanās

Reizēm ir grūti novilkt robeŗu starp pārmaiņām vienā valodā un jaunas valodas raŗanos. (Piemēram, senangļu valodu, vidusangļu valodu un mūsdienu angļu valodu mēdz

¹ Senangļu valodā vārdu fleksīvajās galotnēs bija sastopami daŗādi patskaņi, vidusangļu valodā tie bija reducēti un tika atveidoti ar grafēmu e, bet mūsdienu angļu valodā vārdu galotnes praktiski ir zuduŗas.

interpretēt gan kā vienas valodas dažādus attīstības periodus, gan kā atsevišķas valodas.) Arī te var aplūkot vairākus atšķirīgus, tomēr savstarpēji saistītus aspektus.

Iepriekš citētajā D.Kristala valodu kontaktu definīcijā kā viens no valodu kontaktu rezultātiem tika nosaukta jauktu valodas variantu – **pidžinu** un **kreolu** – veidošanās. P.Tradžils savukārt to min kā vienu no izplatītākajiem gadījumiem, kad notiek valodas vienkāršošanās (skat.2.nodaļas 3.2.sadaļu). Kas gan ir pidžinizācija un kreolizācija? Izdarot kopsavilkumu no dažādu valodnieku teorijām (te būtu jāmin arī Suzanna Romēna (*Suzanne Romaine*), Pēters Mīlhoislērs (*Peter Mühlhäusler*), Džons Makvorters (*John McWhorter*) un daudzi citi), var teikt, ka **pidžinizācija** un tai sekojošā **kreolizācija** ir process, kad divu savstarpēji nesaprotamu valodu (resp. to runātāju) kontaktā pamazām rodas jauns lingvistisks kods, jauna valoda. Sākumā pidžins ir pavisam vienkāršs saziņas līdzeklis, kas, saskaņā ar tradicionālo viedokli, pamatā balstās uz vienas valodas (t.s. substrāta) gramatiku un uz otras valodas (superstrāta) leksiku. Ja apstākļi ir tādi, ka pidžins iegūst arvien plašākas sociolingvistiskās funkcijas un arī runātāju kopienu, kam tā jau ir dzimtā valoda, pidžina gramatiskā sistēma attīstās, kļūst arvien „sarežģītāka”, un pidžins pārveidojas par kreolu. Daudzi pētnieki konstatējuši arī to, ka pidžiniem raksturīgā vienkāršotā gramatiskā struktūra ne vienmēr ir aizgūta tieši no konkrētās substrātvalodas – līdzīgas pazīmes ir saskatāmas daudzos pidžinos un kreolos, neatkarīgi no valodām, kas tos veidojušas. Pidžiniem ir raksturīgas analītiskas konstrukcijas, locījumu trūkums, gramatisko dzimšu nešķiršana utml. Kā uzsvērusi un ar dažādu valodu piemēriem demonstrējusi Ailīna Torsosa (*Eileen Thorsos*) savā pētījumā, kur apkopoti dažādu valodnieku viedokļi par šo jautājumu, tad valodu kontaktu izraisītā valodas vienkāršošanās parasti ir saistīta ar “*tendenci vispārināt visnemarkētāko formu*” (*E.Thorsos* 2002). Atcerēsimies arī 1.nodaļā (sadaļā par hiperkorekciju) teikto par Dž.Grīnberga teoriju par marķējuma (*markedness*) jēdzienu. Kā valodnieki uzskata, no personām vismazāk marķētā ir 3.persona, no skaitļiem – vienskaitlis, no dzimtēm – vīriešu dzimte u.c. (skat. arī zemsvītras piezīmi 1.nodaļas 2.3.apakšnodaļā). Arī verba infinitīvs tiek uzskatīts par nemarkētu formu; dažās pidžinizācijas/kreolizācijas situācijās vispārina tieši to, aizstājot ar to personu formas.

Ir dažādas teorijas par to, kā un kāpēc veidojas pidžini un kā skaidrojamas to kopīgās iezīmes. Valodnieki nereti saista pidžinu un kreolu rašanos ar t.s. „ārzemnieka runu” (*foreigner talk*) – vienkāršotu valodas variantu, kurā runā cilvēks, kas attiecīgo valodu prot vāji, vai arī cilvēks, kurš apzināti vienkāršo valodu, lai cittautietis to vieglāk saprastu. Šo

skaidrojumu reizēm apzīmē arī ar jēdzienu „svešvalodas nepilnīgās apguves hipotēze” (*Imperfect L2 Learning Hypothesis*). Daļa pētnieku saskata pidžinos un kreolos arī līdzības ar bērnu valodu (*baby talk*) – variantu, kādā runā bērns, kas savu valodu vēl nav pilnībā apguvis. Jāpiemin arī reizēm pretrunīgi vērtētā, bet tomēr pidžinu un kreolu pētniecībā nu jau par klasiku kļuvusi Dereka Bikertona (*Derek Bickerton*) „valodas bioprogrammas hipotēze” (*Language Bioprogram Hypothesis*) – teorija, ka pidžinu, kreolu un arī bērnu valodas īpatnības nosaka bioloģiski iedzimta spēja arī ar nepietiekamām zināšanām radīt noteiktas semantiskas un sintaktiskas pamatkonstrukcijas.

Daudzi tipiski pidžini un kreoli gan ir radušies t.s. Trešās pasaules valstīs koloniālisma laikmetā – vietējo valodu un kolonizatoru valodu (visbiežāk angļu un franču) mijiedarbībā. Tomēr maldīgi būtu uzskatīt, ka pidžinizācija un kreolizācija būtu raksturīga tikai vienam noteiktam laikmetam un pasaules daļai. Šie procesi lielākā vai mazākā mērā pastāvējuši vienmēr un visur, kur vien valodu kontakti un tiem sekojošā valodas vienkāršošanās ir likusi rasties jauniem lingvistiskiem kodiem. Vairāki valodnieki arī angļu valodu – resp. to angļu valodas variantu, kas izveidojās pēc 11.gadsimta – sliecas uzskatīt par kreolvalodu. Piemēram, B.Fennela norāda, ka jau pirms pārdesmit gadiem valodnieki sākuši „*mēģināt vilkt paralēles starp kreolizācijas procesu un to, kas notika ar vidusangļu valodu pēc ciešā kontakta ar skandināviem un frančiem*” (B.A.Fennel 2001, 126). Arī A.Kērzana savā pētījumā par gramatiskajām dzimtēm (resp. to izžušanu angļu valodā) piemin vidusangļu kreolvalodas teorijas (*Middle English creole theories*). Cita starpā viņa atzīmē, ka kreola jēdziena lietošana attiecībā uz visā pasaulē prestižo angļu valodu reizēm satrauc cilvēkus, „*jo „kreols” bieži tiek lietots kā stigmatizēts termins, kas it kā apzīmē „nepilnīgas” valodas statusu*” (A.Curzan 2003, 48). Šīs teorijas bieži tiek apstrīdētas, jo nav pierādījumu par pidžinvalodu, kas būtu pastāvējusi pirms vidusangļu kreolvalodas rašanās. Taču valodnieki, kas aizstāv vidusangļu kreola teorijas, piedāvā lietot kreola jēdzienu plašākā nozīmē, iekļaujot arī „*valodas kontaktus, kas iespaido valodas attīstību tā, ka (..) tā iziet radikālu vienkāršošanās procesu un sāk izskatīties pēc kreola*” (A.Curzan 2003, 49).

Reizēm arī kādas valodas reģionālajā variantā, t.i. dialektā un tā veidošanās vēsturē var saskatīt pidžinizācijas un kreolizācijas procesus, ja šis dialekts radies tādā reģionā, kur ir bijis izteikts kontakts ar citā valodā runājošu kopienu vai arī tur savulaik atradusies tāda kopiena, kas vēlāk pilnīgi vai daļēji asimilēta. Piemēram, latviešu valodas lībiskais jeb tāmnieku dialekts, kā zināms, ir radies latviešu un lībiešu valodu kontaktu rezultātā – to apliecina J.Endzelīns, M.Rudzīte u.c. Sabiedrībā palaikam uzskata, ka lībiskais dialekts ir

ārkārtīgi tuvs lībiešu valodai. Reizēm abi lingvonīmi un abi lingvistiskie kodi, kurus tie apzīmē, pat tiek jaukti – piemēram, kādā angļiski rakstītā latviešu valodas mācību grāmatā ārzemniekiem „Runāsim latviski”, īsi raksturojot latviešu valodu, minēts, ka tai ir trīs dialekti, tai skaitā lībiskais dialekts (*Liv dialect*), kurš piederot pie somugru valodu saimes un kuram esot ne vairāk kā divsimt runātāju („*Runāsim latviski*” 1997, 3) – minētie fakti, saprotams, attiecas uz lībiešu valodu, nevis lībisko dialektu.

Šī dialekta gramatiskā struktūra (reducētās vai atmestās locījumu galotnes; 3.personas vispārinājums; gramatiskās dzimtes nešķiršana resp. vīriešu dzimtes vispārinājums; analītiskas konstrukcijas vairākos gadījumos, kuriem latviešu un lībiešu valodā atbilst sintētiskas vai aglutinatīvas formas u.c.) nebūt ne vienmēr uzrāda konkrētas lībiešu valodas ietekmes, bet drīzāk atgādina daudzu ekspertu aprakstītās pidžinu un kreolu pazīmes. Tādēļ autore dažos pētījumos jau piedāvājusi latviešu valodas lībisko dialektu aplūkot arī no šāda aspekta, pielāgojot tam pidžinu un kreolu teorijas (D.Strelēvica-Ošiņa 2009). Iespējams, būtu gan pārāgri apgalvot, ka latviešu valodas lībiskajam dialektam patiešām pamatā bijusi pidžinvaloda un vēlāk kreolvaloda – ar lībiešu valodu kā substrātu un latviešu valodu kā superstrātu. Tomēr šim dialektam varētu pielāgot kreola jēdzienu paplašinātā nozīmē, kā A.Kērzanas minētajos gadījumos, kad to attiecina uz vidusangļu valodu. Varētu arī lietot terminu „kreoloīds” (*creoloid*, skat. *P.Trudgill* 2003, 31) – tas apzīmē valodas variantu, kurš, līdzīgi kreolam, piedzīvojis citas valodas ietekmi un tādēļ ir vienkāršots, bet nav reducēts tiktāl, lai kļūtu nesaprotams superstrāta valodas runātājiem.

Visbeidzot derētu vēlreiz pieminēt Dž.Tomasa teikto, kurš, aplūkodams valodu kontaktus, koncentrējas uz diviem aspektiem – pidžinizāciju un bilingvismu jeb divvalodību (*G.Thomas* 1991, 122–129). Kad divas kopienas nonāk kontaktā, var vai nu izveidoties kontaktvaloda jeb pidžins, vai arī vienas vai abu kopienu pārstāvji var kļūt bilingvāli un ieviest otras valodas elementus savējā. Pidžinizācija, pēc Dž.Tomasa domām, neizraisa pūristiskas attieksmes, bet divvalodība gan (*G.Thomas* 1991, 123–124).

Tomēr divvalodības situācijā, kad vienā valodā ir vērojams otras bieži lietotās valodas iespaids un šis fakts izraisa pūrisma izpausmes, tieši terminu „pidžins” reizēm lieto kā retorisku figūru, lai raksturotu radušos situāciju. Vismaz latviešu vidē pēdējā laikā šo vārdu palaiķam lieto kā nievājošu apzīmējumu valodai, kurā ir daudz citas valodas aizguvumu – ar zemtekstu, ka tā ir primitīva, nepilnvērtīga valoda, kuru runā primitīvi cilvēki. Piemēram: „*Ja pieaugušie atvadoties saka viens otram "Nu, tad davaj, čau!" - manuprāt tā vairs nav latviešu valoda, bet kaut kāds vietējais "pidžinglišs". Un neprasiet, lai tās*

cilvēks sāktu iepazīties ar savas tautas garīgajām vērtībām” (Ilmārs, www.diena.lv, 31.01.2009; izcēlums mans) un „*Diemzel, latvieši pasa sava zeme dzīvojot, par to, ka butu nepieciensams kopt savu valodu, nemaz neaizdomajas. Rezultata rodas pidžinlatviešu valoda (...). Latviešu valoda (pidžinlatviešu valoda) rodas smaga krievu spiediena un daleji angļu valodas ietekme” (Inženieris, 03.februāris 2009, www.diena.lv; izcēlums mans). Cita raksta komentētājs „pidžinlatviešu valodu” jau piemin kā zināmu, pašu par sevi saprotamu parādību: „*Plašsaziņā un ielas sarunās valda tā saucamā «pidžinlatviešu» valoda, kas drausmīgi pieķēzīta ar pilnīgi nevajadzīgiem svešvārdiem, kroplīgu valodas stilu. Izskatās, ka latvieši neciena savu valodu un savu tautību”* (Z.Mežavilks, 9.jūnijs 2008, www.diena.lv; izcēlums mans). Līdzīgi, kaut arī retāk, tiek lietoti arī termini „kreols” un „kreolizācija”. Piemēram, dzejnieks Knuts Skujenieks nosauc daiļliteratūras valodu par „*alternatīvu paviršiem un primitīviem žargoniem, kreolizācijai”* (K.Skujenieks 2009; izcēlums mans).*

Taču, pirmkārt, pidžina un kreola jēdzienu lietojums šais gadījumos ir nekorekts no valodnieciskā viedokļa. Latviešu valodas variantu, kurā ir daudz angļu vai krievu aizguvumu, ne tuvu vēl nevar saukt par pidžinu vai kreolu – īsts pidžins varētu veidoties situācijā, kur latvieši un rusofoni vai anglofoni, neviens neprazdami otra valodu, būtu izveidojuši saziņas valodu, balstoties uz abām attiecīgajām valodām. Turklāt, kā liekas, īsti pidžini parasti rodas apstākļos, kad vienai vai abām kontaktējošām valodām vēl nav savas rakstības un šis apstāklis apgrūtina gan otrās valodas pilnvērtīgu apguvi, gan pirmās valodas noturību. (Daudz ticamāk ir iztēloties šādu situāciju senatnē, kad kontaktā nonāca lībiešu un latviešu senči.) Otrkārt, viedoklis par pidžinu un tā runātājiem kā kaut ko mazvērtīgāku var tikt uzskatīts arī par novecojušu un politnekorektu.

1.3 Valodas standartizācija

Pastāv vēl kāds lingvistisks un sociolingvistisks process, kuru būtībā var uzskatīt par jauna lingvistiska koda veidošanos valodu kontaktu ietekmē. Kā liecina daudzu tautu un zemju vēsture, tad dažādu valodu vai valodas variantu saskarsme bieži ir par iemeslu tam, lai attiecīgajā teritorijā izveidotos **standartvaloda**. Šai sakarā der pievērst uzmanību kādam konkrētam sociopolitiskam un kultūrvēsturiskam apstāklim, kas to veicina – proti, **urbanizācijai**. Kā liecina daudzu tautu pieredze, valodas standartizācijas process bieži vien iet roku rokā ar pilsētas, it īpaši galvaspilsētas, attīstību.

Pilsētas un valodas procesu saistību ir uzsvēruši daudzi. Pastāv arī īpašs termins – urbānā jeb pilsētas sociolingvistika (angļu val.: *urban sociolinguistics*, franču val.: *sociolinguistique urbaine* u.c.), kas pēta tieši ar pilsētu saistītās sociolingvistiskās parādības. Franču sociolingvists L.J.Kalvē uzsver, ka pilsēta ir viena no galvenajām sociolingvistikas pētījumu jomām, ko pamato šādi: “*Sociolingvistikai ir vajadzīgs plurilingvisms, (..) vajadzīga dažādu kopienu līdzāspastāvēšana un konflikti*”, un “*pilsēta jau pēc definīcijas ir valodu variantu un kontaktu vieta, (..), vieta, kur rodas konflikti, un kur komunikācijas problēmas atrod risinājumus kopīgas saziņas valodas veidā*” (L.J.Calvet 2002; tulk. no franču val. mans; izcēlums mans).

Kas gan ir „kopīgā saziņas valoda”? Apzīmējot šo parādību, valodniecībā bieži lieto terminus **koinē** un **lingua franca**. Saskaņā ar P.Tradžila sniegto skaidrojumu, koinē ir „*valodas variants, kas izveidojies dialektu kontakta situācijā kā koinezācijas (koinésation) rezultāts. Koinezācijas process ietver dialektu sajaukšanos, kuru pavada vai kurai seko vienādošanas (levelling) un vienkāršošanas (simplification) procesi. (..) Urbānie dialekti bieži ir koinē, kuru pamatā ir sākotnējo lauku dialektu sajaukums. Arī standartvaloda var būt tāds valodas variants, kas zināmā mērā piedzīvojis koinezāciju*” (P.Trudgill 2003, 69; izcēlums mans). Savukārt *lingua franca* pēc P.Tradžila definīcijas ir „*valoda, kuru komunikācijai izmanto runātāji, kuriem nav kopīgas dzimtās valodas. (..) Īpašs lingua franca paveids ir pidžinvaloda*” (*ibidem*, 80).

Standartvalodas jēdzienā faktiski var saskatīt gan koinē, gan *lingua franca* iezīmes. Standartvalodu taču bieži definē kā visai tautai kopīgu valodas paveidu, kas nodrošina saziņu starp visiem tautas pārstāvjiem un atšķirīgu valodas variantu runātājiem (skat., piemēram, VPSV 2007, 221, D.Crystal 1997, 360 u.c.). Tā tas ir gan sinhroniskā aspektā, runājot par jau nostabilizējušās standartvalodas lomu mūsdienu sabiedrībā, gan arī diahroniskā, vēsturiskā aspektā, aplūkojot tipiskus standartvalodas rašanās apstākļus. Dž.Džozefs saka: “*Katra standartvaloda savā ziņā kalpo kā koinē, it īpaši ņemot vērā to, ka tās galvenās funkcijas (defining functions) ir saistītas ar pilsētas vidi. Pilsēta ir pulcēšanās vieta (congregation point) cilvēkiem no dažādu dialektu apgabaliem, kā arī cittautesiem*” (J.E.Joseph 1987, 65). Kad kādā teritorijā attīstās pilsēta, tajā, dažādu motīvu vadīti, saplūst cilvēki no dažādiem tuvākiem un tālākiem apvidiem, un visiem ir nepieciešams savā starpā saprasties. Vēl jo svarīgāk tas ir tad, ja šī vieta kļūst par attiecīgās teritorijas administratīvo centru, resp. galvaspilsētu. Kad standartvaloda sāk veidoties, tā ir lielā mērā balstīta uz vienu (visdrīzāk vietējo) valodas variantu, bet to iespaidojušas arī citas valodas un valodu varianti, kādi tikuši runāti attiecīgajā multilingvālajā kopienā.

Dažkārt topošo standartvalodu var uzskatīt par „zelta vidusceļu” starp dažādiem valodas variantiem vai pat to sajaukumu, koinezācijas rezultātu, bet citkārt šis valodas variants drīzāk ir *primus inter pares* (‘pirmais starp līdzīgiem’), kas tādu vai citādu iemeslu dēļ ieguvis lielāku prestižu un lietojuma sfēru nekā pārējie. R.Barča šos divējādos standartvalodas pirmsākumus kodolīgi raksturo šādi: „*Standartizācija ir vai nu viena [valodas] varianta izvēlēšanās no vairākiem, vai arī konstrukcija no dažādiem variantiem (..)*” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987, 249). Atšķirīgi ir arī vēsturiskie apstākļi un laikmeti, kad, izvēloties par pamatu kādu no dialektiem, sākusies dažādu Eiropas valodu standartizācija (par to skat.: Giedrius Subačius 2002).

Tomēr visbiežāk, lai standartvaloda veidotos, ir vajadzīga lingvistiska dažādība – un to vislabāk var nodrošināt pilsēta. Piemēram, Lielbritānijā par angļu standartvalodas pamatu kļuva t.s. Londonas-Kembridžas-Oksfordas trijstūrī runātais valodas variants. Vācu standartvalodas pamats – tas valodas variants, kuru savam Bībeles tulkojumam izvēlējās Mārtiņš Luters (*Martin Luther*) – bija, kā raksta R.Barča, Vācijas centrālās daļas pilsētu valoda, „*lingua franca, kas balstīta uz dažādu Vācijas novadu dialektiem, [veidojusies] migrācijas dēļ*” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987, 254). Līdzīgi arī Francijā liela loma standartvalodas dzimšanā bijusi Parīzei, kur vispirms notika dažādu dialektu saplūšana, koinezācija utt. (par to skat.: Anthony Lodge 1993). Iespējama arī situācija, kad vienai valodai kādu laiku ir divi (vai pat vairāki) standarti – divās vai vairākās nozīmīgās pilsētās runātie valodas varianti. Piemēram, Igaunijā kādu laiku grāmatizdošanā u.c. standartvalodas funkcijās lietota gan Tallinas, gan Tartu valoda (par to skat.: Ērika Krautmane 2009, 67–73).

Kad izveidojusies standartvaloda ir pieņemta kā norma, tā iegūst zināmu prestižu un tiek uzskatīta par valodas “pareizo” variantu. Tādēļ daudzās kultūrās un laikmetos par pareizu (valodā un arī citur) ir ticis uzskatīts tas, kas ir pilsētniecisks – it īpaši tas, kas ir no galvaspilsētas. Te vēlreiz jāpiemin romiešu autoru lietotie jēdzieni *sermo urbanus* un *sermo rusticus*, kurus nereti lietoja kā „pareizas valodas” un „nepareizas valodas” sinonīmus. Arī termins *hiperurbānisms*, hiperkorekcijas sinonīms (šo parādību aplūkojām 1.nodaļas 4.apakšnodaļā) uzskatāmi rāda pilsētnieciskuma un pareizības jēdzienu saistību. Apkopojot dažādu ekspertu viedokļus, varam secināt, ka tradicionālā secība ir šāda:

urbanizācija > valodu kontakti > kopīga saziņas valoda > valodas standartizācija > valodas „pareizības” apzināšanās > preskriptīvisms

Savā ziņā paradokss ir tas, ka lingvistiska dažādība, kas sākumā ir standartvalodas rašanās priekšnoteikums, vēlāk var tikt uztverta kā tās ienaidnieks. Kā zinām, citu valodu vai

valodas variantu ietekmi bieži vien uzskata par kaitīgu standartvalodas „tīrībai un pareizībai”, par ko arī pārliecinājāties, aplūkojot pūrisma izpausmes un uz valodas glābšanu orientēto preskriptīvisma paveidu. R.Barča, atsaucoties uz Džounu Rubinu (*Joan Rubin*) saka: „*Standartizācija (..) sākas tad, kad lingvistiskā/valodas dažādība kļūst apgrūtinoša*” (*J.Rubin* 1976, citēta: *R.Bartsch* 1985, angļu izdevums 1987, 249). Iespējams secināt, ka valodas standartizācijas sākums ir tāds kā pagrieziena punkts, kad lingvistiskā dažādība no neapjaustas, bet nepieciešamas kļūst par apzinātu, bet nevēlamu. Katrā ziņā standartizācija un kodifikācija bieži ir dažādu lingvistisku kodu saskarsmes, konkurences un konverģences sekas.

1.4 Standartizācija un urbanizācija: Latvijas situācija

Kāda ir valodu kontaktu un urbanizācijas loma latviešu standartvalodas attīstībā? Vai, runājot par Latviju vēsturiski sociolingvistiskā aspektā, arī jebkad varētu tikt lietots jēdziens *sermo urbanus* attiecībā uz Rīgas valodu? Tā kā šis jautājums ir diezgan plašs, tam veltīta atsevišķa apakšnodaļa.

Par latviešu valodas standartizācijas sākumu ir divi viedokļi – no vienas puses, par īstās latviešu literārās valodas jeb standartvalodas veidošanās sākumu uzskata 19.gadsimtu un jaunlatviešu darbības periodu. I.Druviete (1991, 44) norāda, ka šis tradicionālais viedoklis ir balstīts uz A.Ozola darbiem. No otras puses, standartizācijas un kodifikācijas iezīmes ir redzamas arī latviešu rakstu valodas pirmsākumos 16.gadsimtā. Un, kā atzinuši vairāki pētnieki, 16.gadsimta latviešu tekstu valoda bija tieši Rīgas latviešu valoda – lielā mērā valodu un etnosu kontakta produkts (tāpat kā pati Rīga). Šajā multikulturālajā, daudzveidīgajā pilsētā runāto latviešu valodu, bez šaubām, tolaik bija stipri ietekmējuši gan šī apvidus pamatiedzīvotāji lībieši, gan Rīgas politiskie saimnieki vācieši. Senāk palaikam ir ticis uzskatīts, ka t.s. veclatviešu rakstu valodā radītie teksti ir tikai cittautiešu kļūdains mēģinājums rakstiski atveidot latviešu valodu. Piemēram, J.Endzelīns secina, ka „*mūsu pirmie rakstnieki ļoti pavirši pratuši latviski*” (J.Endzelīns [1903] 1971, 276). Tomēr ir vērts apsvērt J.Kušķa minējumu: „*Ir jautājums, vai visos šajos gadījumos ir darīšana tikai ar kļūdām, kā to allaž uzveļ veco tekstu pētnieki; šķiet, ka XVI un XVII gadsimtā Rīgas latviešu valodā, kas ir veco rakstu pamatā, bija arī ļoti stipra vācu valodas ietekme, un iespējams, ka arī runāts ir ticis līdzīgi iepriekš minētajiem piemēriem*” (J.Kušķis 1998, 73). Atgādināsim, ka 16.–17.gadsimta Rīgas latviešu rakstu valodai bija raksturīgas arī reducētas gala zilbes (neuzsvērtie patskaņi gala zilbēs tika aizstāti ar e,

līdzīgi kā Kurzemes lībiskajās izloksnēs un kā vidusangļu valodā 11.–15.gadsimtā), reizēm vispārināta 3. personas forma, arī dažādas analītisma iezīmes (piemēram, konstrukcijas ar *iekš* sintētisko lokatīva formu vietā u.c.) morfoloģiskajā struktūrā (par to skat.: V.Rūķe-Draviņa 1977, 36–39, J.Kušķis 1998, 70–73 u.c.).

Valodnieki palaikam ir diskutējuši arī par to, vai tālaika latviešu tekstos ir saskatāmas konkrētas lībiskā dialekta iezīmes. Ziemeļkurzemnieka Kārļa Mīlenbaha mēģinājumus tās atrast savulaik nokritizējis no Vidzemes vidienes nākušais „tūrā” vidus dialekta runātājs J.Endzelīns, „*aizrādīdams, ka gluži visas K.Mīlenbaha par tāmiskām domātās īpatnības iespējams skaidrot arī kā senākas vidus izlokšņu formas*” (*ibidem*, 68). Tomēr lībiešu un vācu ietekme uz viduslaiku Rīgas latviešu valodu ir neapšaubāma. Tai pašā laikā daudzas īpatnības veclatviešu rakstu valodā varētu pat uzskatīt ne tikai par konkrētām vācu vai lībiešu valodas ietekmes sekām – tās, iespējams, uzrāda tipiskus valodu kontaktu izraisītus pārmaiņu procesus, kādi veidojuši gan latviešu valodas lībisko dialektu, gan daudzas citas valodas un valodu variantus citur pasaulē.

Jau iepriekš minējam secīgo procesu virkni, kas rāda urbanizācijas, standartvalodas un preskriptīvisma saistību, kā arī uzsvērām standartvalodas saistību ar prestižu. Tas, kas tiek uzskatīts par pareizu un par normu, tiek uzskatīts arī par prestižu un to cenšas atdarināt. Kā liecina vairāku valodnieku pētījumi, tāda attieksme bija 16.gadsimtā pret pirmo latviešu drukāto tekstu valodu, kas balstījās uz Rīgas latviešu valodu. To savos tekstos centās lietot arī tie autori, kas dzīvoja ārpus Rīgas. Ernests Blese raksta: “*lietodami Rīgas valodu, provinces mācītāji varēja arvienu atsaukties uz zināmu, kaut arī relatīvu lingvistisko normu*” (E.Blese 1925). No vienas puses, to vēl nevarētu uzskatīt par pilnvērtīgu standartvalodu. Kā norādījusi I.Druviete, apzināta valodas normalizācija Latvijā sākusies 17.gadsimtā, kad publicēti pirmie īstie normu avoti – vārdnīcas un gramatikas grāmatas (I.Druviete 1991, 43–48). Tomēr, no otras puses, 16.gadsimta lingvistiskā situācija Latvijā un Rīgā bija līdzīga tām, kas pastāvēja vairākās citās zemēs un kultūrās, kur urbanizācija, valodu kontakti un interference un valodas standartizācija ir bijuši cieši saistīti.

Taču 17.gadsimtā Jelgavā dzīvojošais Georgs Mancelis (*Georg Mancelius*) par latviešu rakstu valodas (tātad vēlāk arī standartvalodas) pamatu izraudzījās vidus dialektu, kuru runā Zemgales un Vidzemes centrālajā daļā. Pēc t.s. Manceļa reformas latviešu tekstos vārdu neuzsvērtajās gala zilbēs īsos patskaņus vairs neapzīmēja ar grafēmu *e*, bet pēc iespējas rakstīja attiecīgo patskani (piemēram, *gāje* > *gāju*, *gāja*). Kā raksta J.Kušķis, “*ar to Mancelis pavēris iespēju pareizi rakstos attēlot vārdu galotnes, kas ir ļoti svarīgi morfoloģijai*” (J.Kušķis 1998, 75; izcēlums mans) – t.i., pareizi no vidus dialekta un no

šodienas latviešu standartvalodas viedokļa. J.Kušķis šo pagrieziena punktu latviešu standartvalodas vēsturē raksturo arī šādi: „*Ar G.Manceļa izveidoto valodas un rakstības sistēmu, kas pamatojas uz zemgalisko vidus izlokšņu skanējumu, var sākt īsti runāt par morfoloģiju atbilstoši latviešu valodas īpatnībām mūsdienu izpratnē*” (*ibidem*). Kad 17.gadsimta latviešu tekstos pārsvaru gūst vidus dialekts, Rīgas valoda „*ar tās dažām lībiskā dialekta iezīmēm un vācisko valodas piesārņojumu pamazām atkāpjās*” (J.Kušķis 1998, 75; izcēlums mans). Šajos citātos var jaust arī samērā kritisku vērtējumu par pirmsmanceļa laika rakstu valodu – kaut gan, iespējams, tikai nejaušības dēļ tā nav kļuvusi par latviešu standartvalodas pamatu arī turpmāk un līdz pat mūsdienām. G.Manceļa ieviestās pārmaiņas varbūt iezīmēja vēl nozīmīgāku pagrieziena punktu latviešu standartvalodas attīstībā nekā pierasts domāt – ja šīs reformas nebūtu bijis un ja viņa preskripcijas nebūtu sākuši ievērot arī Rīgā dzīvojošie autori, varbūt mūsdienu latviešu standartvaloda tagad līdzinātos lībiskajam dialektam? Varbūt pat būtu notikusi līdzīga pāreja no sintētiskas valodas uz analītisku kā angļu valodā, kurā notika pāreja no senangļu valodas uz vidusangļu valodu. (Latviešu valodā analogiska pāreja no **senlatviešu valodas* uz **viduslatviešu valodu* tāpat nenotika.)

Varbūt Manceļa reforma netiešā veidā arī sagatavoja augsni tam, lai vēlāk Latvijā tik labi tiktu uzņemts (un vēl šodien labprāt atbalstīts) romantisma laika Rietumeiropā dzimušais viedoklis, ka lauku valoda un lauki vispār ir kaut kas autentiskāks, etniski „pareizāks” un „īstāks” nekā pilsēta ar savu dažādību un daudzveidību. Atcerēsimies arī etnogrāfisko pūrisma paveidu pēc Dž.Tomasa klasifikācijas. Viņš raksta: “*Pieņēmums, ka lauku dialekti ir kaut kādā ziņā tīrāki nekā pilsētas runa (..), ir bieži sastopams kā lingvistiska nacionālisma paveids. Tā rezultātā pūristi bieži ir izmantojuši folkloru kā leksikas bagātināšanas avotu*” (G.Thomas 1991, 77). Arī Latvijā tas ir bijis raksturīgi. Viedokļi par lauku valodas īpašo “latvisko tīrību” pastāv vēl šodien. Ilustrācijai citāts no kāda komentāra internetā: „*Vienmer ir bijushi, ir un bus mazizglītoti cilvēki; un te es domaju ne kadu lauku tanti, kura runaa loti labaa latvieshu valodaa, bet tadu, kas maisas apkart visur un kjersta leksiku un dzives stilu no visiem*” (Likans 16.novembris 2007, www.delfi.lv; izcēlums mans). Kopš brīža, kad bija notikusi latviešu rakstu valodas dialektālā pamata maiņa (savā ziņā varētu teikt, ka *sermo urbanus* tika nomainīts ar *sermo rusticus*), pilsētas loma latviešu valodas un identitātes veidošanās procesā bieži ir palikusi nomaļus. Vai, pareizāk sakot, Rīgas loma šai procesā, lai gan vienmēr klātesoša, bieži ir bijusi neredzama, jo, iespējams, reizēm nav likusies nepieciešama vai vēlama. Kā zināms, latvieši pieder pie tām Eiropas tautām, kas kopš 19.gadsimta savu identitāti īpaši tiecas

saistīt ar laukiem un zemniecību. Lai gan stereotips par latviešiem kā „zemnieku tautu” (un arī „dziedātāju tautu”) bieži ir ticis pasniegts kā kaut kas unikāli latvisks, šāds pašvērtējums piemītis daudzām tautām. Folkloras pētniece Dace Bula raksta: *„Romantiskā koncepcija, kas par nācijas īstenajiem pārstāvjiem uzskata izglītības un laikmeta kultūras vismazāk skartos slāņus (parasti zemniecību) un kas nācijas neatkārtojamo būtību meklē tautasdziesmās, (...) kļūva par modeli, ko gan tieši no Herdera, gan pastarpināti pārņēma un turpināja dažādu tautu un dažādu laika periodu nacionālās atmodas darbinieki. (...) Turpat vai katra Eiropas tauta pasludināja sevi par zemnieku tautu”* (D.Bula 2000, 54).

Kaut arī vairākas tautas savu nacionālā gara kvintesenci ir simboliski saistījušas ar laukiem un zemniecību, tomēr pieredze un zinātnieku pētījumi rāda, ka tieši pilsēta ir tā, kas tajās pašās tautās veicinājusi nacionālisma ideju attīstību. Britu sociologs Entonijs Smits (*Anthony D.Smith*) ir konstatējis, ka, *„lai gan nacionālisma kustības vienmēr ir aizsākušās pilsētā (...), tās lieto tēlu sistēmu (imagery), kas ir pilna ar nostaļģiju pēc idealizētās lauku dzīves un tās tikumiem”* (*A.D.Smith* 1977, 63). Kādā veidā gan pilsēta rosinājusi nacionālisma idejas? Vēsturniece Kristīne Volfarte rezumē amerikāņu sociologa Karla Deiča (*Karl Deutsch*) teikto par šo fenomenu: *„Nacionālās apziņas un nacionālo grupu veidošanos 19.gadsimtā noteica arī straujā modernizācijas procesa ietekme uz cilvēka psiholoģiju. Viena no galvenajām šī laika modernizācijas iezīmēm bija urbanizācija. Pārceļoties uz dzīvi pilsētā, cilvēki lielā mērā zaudēja sakarus ar savu dzimtu un pagastu. (...) Pēc Deuča (sic!) domām šī pieredze lika ieceļotājiem (...) meklēt jaunu identifikācijas iespēju. Rīgā, kur latviešu lielākā daļa bija ieceļojusi no laukiem, šī vēlme pēc jaunas kopības vienoja daudzus tūkstošus. Nepazīstamajā un daudzvalodīgajā Rīgas vidē citādi sveši, bet vienā valodā runājošie latvieši izjuta zināmu kopības sajūtu un valoda kļuva par daudzu Rīgas latviešu identitātes pamatu. (...) Īpaši 19.gadsimtā Rīga attīstījās par komunikācijas centru, kur visu apvidu latvieši nonāca saskarsmē viens ar otru”* (*K.Volfarte* 1999, 18–19). Kā rāda dažādu situāciju salīdzinājums, bieži vien tieši urbanizācija un pilsētas izveidošana vai atgūšana ir tautas saglabāšanās un pašnoteikšanās garants un neatņemama sastāvdaļa (šī promocijas darba autore šo tēmu jau skārusi dažos npublicētos materiālos). Piemēram, latviešiem un Kanādas frankofonās provinces Kvebekas iedzīvotājiem (kuri kopš 18.gadsimta bija anglofonu pakļautībā) ir izdevies „atgūt” savas lielpilsētas (Rīgu un Monreālu) un oficiālu statusu savām valodām (latviešu un franču), taču lībiešiem un Kanādas pamatiedzīvotājiem (indiāņiem un inuitiem) nav pilsētu, kur viņi būtu pietiekami daudzskaitlīga grupa un varētu pilnvērtīgi attīstīt savas valodas. Iespējams, arī tāpēc viņu lingvistiskā identitāte ir apdraudēta.

Ar 19.gadsimtu saistās arī dažu valodniecības nozaru – salīdzināmās un vēsturiskās valodniecības, kā arī dialektoloģijas – ziedu laiki. Kā uzsver vācu valodnieks Pēters Rozenbergs (*Peter Rosenberg*), dialektoloģija „*aiz indoeiropēstikas bija otra svarīgākā pētījumu joma 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā vācu valodniecībā*” (*P.Rosenberg* 2001; tulkojums no vācu val. mans). Dialektoloģijas uzplaukums tiek skaidrots ar interesi par dialektiem kā senāku formu avotiem. Dialektos saglabājušos arhaiskos elementus, kur varēja saskatīt indoeiropiešu pirmvalodas mantojumu, uztvēra kā pierādījumu arī attiecīgās tautas seniskumam un „dižciltīgumam”, un tāpēc, kā secina jau minētais B.Volds, vairākām Rietumeiropas tautām nacionālā romantisma laikmetā koncentrēšanās uz vēsturisko valodniecību un dialektoloģiju bija nacionālo pašapziņu veicinošs faktors (*B.Wald* 17.jūnijs 1994, www.linguistlist.org). Vēsturnieks T.Niperdejs atzīmē, ka tolaik vācu kultūrā pastiprinājās arī interese par „*vienkāršās tautas vēsturi, paražām, dzīvesveidu un dzīvesziņu*” (*T.Nipperdey* 1983).

Arī latviešu valodniecībā dialektoloģijai ir diezgan liela un svarīga vieta, un galvenā uzmanība vienmēr ir bijusi pievērsta laukos runātajām izloksnēm, pilsētas valodu atstājot novārtā. To spilgti liecina arī kādas J.Endzelīna bijušās studentes atmiņu stāstījums: „*Profesors Endzelīns lekcijās visus studentus izjautāja, kas ir no laukiem, un tos aicināja uz valodniecības sēdēm. Pilsētniekus neaicināja, viņš teica, ka rīdziniekiem ir samaisīta valoda*” (*E.Medne* 1999, 138; izcēlums mans). Tādējādi Rīgā runātā latviešu valoda (kas kopš Manceļa reformas vairs nebija identiska ar latviešu standartvalodu) diemžēl ir pētīta maz. Vienīgi tās leksikai ir pievērsta zināma uzmanība. Rīgas latviešu „mietpilsoņi”, kā zināms, jaunlatviešu laikos un arī vēlāk saņēmuši ne mazums pārmetumu par savu „kārkluvācietību”, jo viņu valodā bija daudz aizguvumu no vācu valodas. I.Freimane piemin “*“kārkluvāciešu” reakcionārās tendences gadsimtu mijā izvirzīt mietpilsonisku vāciskā manierē lauzītas latviešu valodas ideālu*” (*I.Freimane* 1993, 46), un līdzīgi kritiski izteikušies arī citi autori. Vai vispār nevajadzētu pārvērtēt attieksmi pret “kārkluvāciešiem”¹ mūsu kultūrā? Literatūrā palaikam uzsver, ka viņi īpaši centušies runāt ar vāciskajiem elementiem. Tomēr visdrīzāk tā bija nevis mākslota, snobiska cenšanās, bet viņu dabiskā ikdienas runa, savs urbānais dialekts, kādus mūsdienās Rietumu valodniecībā arī nopietni pēta. (Piemēram, Kvebekas franču valodai ir dialekts ar nosaukumu *joual*, kas

¹ Interesanti, ka baltvācu dominances laikā ar līdzīgu nosaukumu apzīmēta parādība bija arī Igaunijā – *kadaka saksad* (burtiski: ‘kadiķu vācieši’). Skat., piemēram: *Helmut Glück* 2002, 270).

savulaik bija visai izplatīts Monreālā. Šajā franču valodas variantā ir daudz anglicismu, lai gan vispār kvebekieši, tāpat kā latvieši, ir diezgan pūristiski noskaņoti pret savu bijušo apspiedēju valodas elementiem savā valodā.) Protams, ar savu rezervēto attieksmi pret pilsētu un pilsētas valodas variantiem latvieši nebūt nav unikāli. Slovāku sociolingvists Slavomirs Ondrejovičs (*Slavomír Ondrejovič*) tēlaini saka, ka senāk slovāku “*dialektologi vairījās no pilsētām kā no lepras midzeņiem*” (S.Ondrejovič 2007, 119).

Te jāatceras, ka 19.gadsimta dialektoloģijas popularitātei bija arī kāds aspekts, kurš latviešu tradīcijā īsti nav pārņemts – to pieminējām arī 1.nodaļā, runājot par preskriptīvo/deskriptīvo dihotomiju. Tā bija ideja, ka preskriptīvisms un pat valodas standartizācija esot mākslīga iejaukšanās valodā. Kā zinām no Latvijas pieredzes, interese par dialektoloģiju no vienas puses un preskriptīva nostāja un cīņa par standartvalodas statusu un pareizību no otras puses itin labi var arī pastāvēt līdzās vienas kultūras un laikmeta valodniecībā.

1.5 Valodas izzušana

Esam aplūkojuši divus, ja tā var teikt, „pozitīvus” valodas izmaiņu veidus. Par aizguvumiem un gramatiskās struktūras maiņu gan, kā zināms, sabiedrības domas dalās, savukārt jaunas valodas vai valodas varianta rašanos vismaz teorētiski var uzskatīt par pozitīvu. Taču jāpiemin arī kāds negatīvs aspekts valodas pārmaiņās, kuru var izraisīt valodas kontakti. Tā ir situācija, kad valodas sociolingvistiskās funkcijas samazinās un izbeidzas un valodas lietotāji pamazām no tās atsakās. Par to var puslīdz droši teikt, ka tas ir zaudējums kā no valodnieciskā, tā no cilvēciskā viedokļa.

D.Kristals savā monogrāfijā „Valodas nāve” (*Language Death* [2000] 2008) izceļ valodas izzušanas neviennozīmīgo dabu. Kur vilkt robežu starp valodas radikālām izmaiņām un valodas nāvi? Valodnieks raksta: „*Galu galā, pārmaiņas ir normāla un nepieciešama valodas daļa. Veselīgas valodas vienmēr aizgūst vārdus cita no citas (..). Mums būtu jāzina, kādas pārmaiņu iezīmes (ja vispār) var tikt saistītas ar valodas izzušanu. Kurā brīdī kādas formas parādīšanās vai pazušana, vai izteikta valodu sajaukšanās (language mixing) vēl uzskatāma par normālu valodu kontaktu izraisītu pārmaiņu, un kad tā jau rāda valodas ‘iznīkšanu’ (decline)? Valodnieki parasti nopūlas vaiga sviedros, lai apstrīdētu pūristu uzskatu, ka valodas pārmaiņas ir deģenerēšanās, un šī nostāja ir jāpatur arī, runājot par apdraudētajām valodām. Taču pārmaiņas, kas notiek apdraudētā valodā,*

atšķiras no pārmaiņām veselīgā valodā. (..) Iznīkstošā valodā vairākas iezīmes mainās vienlaicīgi, pārmaiņas skar vairākus valodas līmeņus un ātrākā tempā (..)” (D.Crystal [2000] 2008, 23). Vēlāk tai pašā darbā autors tomēr stingri pastāv uz viedokli, ka „nepiekāpīgs, nievājošs pūrisms ir vissliktākais scenārijs [apdraudētas] valodas saglabāšanā” (ibidem, 117). Valodas izzušanu sociolingvistikā mēdz apzīmēt ar dažādiem terminiem. Anglofonajā literatūrā palaikam tiek lietots termins *obsolescence* (ko varētu atveidot kā „valodas **izzušana**”). Tas ir „sociolingvistikā lietots termins, ar kuru apzīmē valodas pakāpenisko zaudēšanu (loss), kad valoda vairs netiek nodota nākamajām paaudzēm un tās lietotāju skaits samazinās” (D.Crystal 1997, 267). Pastāv arī jēdzieni **valodas nomaiņa** (*language shift*), kas apzīmē izzūdošās valodas aizstāšanu ar citu, un **valodas nāve** (*language death*), kā arī valodas pašnāvība (*language suicide*), valodas slepkavība (*language murder*) u.c. Saistība starp šiem jēdzieniem dažādos avotos tiek definēta dažādi.

E.Makmahona savā grāmatā par valodas pārmaiņām veltī šai tēmai veselu nodaļu (A.McMahon 1999, 284–313). Viņa norāda, ka terminoloģija šai jomā vēl nav pilnībā nostabilizējusies, bet var uzskatīt, ka valodas nomaiņa ved pie valodas nāves (ibidem, 285). Atšķirību starp valodas slepkavību un valodas pašnāvību, kā norāda E.Makmahona, var interpretēt dažādi. Viņa brīdina, ka šie termini nenozīmē, kā varētu domāt, vardarbīgu piespiešanu pārtraukt lietot valodu pretstatā situācijai, kad kāds etnoss no savas valodas atsakās labprātīgi. Abi termini bieži tiek lietoti atkarībā no iesaistīto valodu radniecības pakāpes: „Valodas pašnāvība parasti ir saistīta ar kreolu un tā superstrātu, bet valodas slepkavības gadījumā mirstošā valoda un jaunā valoda [,kuru sāk lietot attiecīgā kopiena,] var arī vispār nebūt radniecīgas” (ibidem, 286). E.Makmahona secina, ka „valodas pašnāvības gadījumā tā [=mirstošā valoda – D.S.-O.] aizgūst lielu daudzumu materiāla no prestižākās valodas, kamēr valodas slepkavības gadījumā jaunā valoda to vienkārši izstumj no aprites un aizguvumu var arī nebūt daudz” (ibidem, 287). Viņa norāda, ka pie valodas pašnāvības gadījumiem var pieskaitīt gan dekreolizāciju (kreola tuvināšanos superstrātam), gan dialekta iezīmju pakāpenisku izzušanu un tuvināšanos standartvalodai. Kā piemērus E.Makmahona min Ziemeļīrijā lietotas angļu valodas izloksnes, kur sākotnēji bijusi stipra īru ietekme, bet kuras pamazām kļūst arvien līdzīgākas angļu standartvalodai. Vai šeit nevarētu saskatīt līdzību arī ar latviešu valodas lībiskā dialekta pakāpenisko tuvināšanos latviešu standartvalodai (par ko liecināja arī vairāki respondenti 2007.gadā

veiktā sociolingvistiskā pētījumā¹)? Kā valodas slepkavības piemērus E.Makmahona apraksta vairākus gadījumus, kur angļu valoda pamazām no lietojuma izstumj citas valodas. Valodas slepkavības iezīmes, iespējams, var saskatīt arī lībiešu valodas pakāpeniskajā izzušanas procesā 20.gadsimta laikā, kad lībieši dažādu iemeslu dēļ izvēlējās lietot latviešu valodu. Šodien toties, kā rāda pieredze un arī pētījumi (jau minētais *LINEE* projekts, kā arī 2008.gadā LU Moderno valodu fakultātes un ĪUMSILS kopīgi veikts pētījums), notiek pakāpeniska lībiešu valodas atdzimšana.

Kāda mēdz būt reakcija pret valodu izešanu no aprites, pret to izzušanu un nāvi? No vienas puses – fakts, ka valodas tiešām mēdz izzust, liecina, ka daudzi šo valodu lietotāji ar šo parādību visnotaļ samierinās. Pasaulē ir ne viena vien tauta, kas turpina savu pastāvēšanu un nav zaudējusi arī patriotisma un etniskās pašapziņas jūtas pat tad, ja piedzīvojusi gandrīz pilnīgu valodas nomaiņu – piemēram, īri, un zināmā mērā arī lībieši. No otras puses – neapšaubāmi daudzās kultūrās un laikmetos (visvairāk gan laikam pēdējā gadsimta laikā) cilvēki ir centušies šo procesu novērst un apturēt. Iemeslos, kādēļ to dara, arī var saskatīt divus galvenos viedokļus. Maģistra darbā (D.Strelēvica 2000b) tie tika raksturoti kā „ārpuses” (*outsider's*) viedoklis pretstatā „iekšpuses” (*insider's*) viedoklim. Tiem var pielāgot arī terminus „etisks” un „ēmisks” (skat. arī šī darba ievadu). Tātad etiskajā jeb „ārpuses” skatījumā no lielas un neapdraudētas valodas un kultūras pārstāvju puses parasti vairāk tiek uzsvērts, ka kādas (t.i. citas) valodas nāve ļaunākajā gadījumā ir „*zaudējums pētniecībai un zinātnei*”, kā sacījis apdraudēto valodu pētnieks Kenets Heils (*K.Hale* 1998, 192). Savukārt ēmiskajā jeb „iekšpuses” skatījumā no mazas un (reāli vai šķietami) apdraudētas valodas runātāju puses, kā zināms, valodas izzušanu nereti pielīdzina pašas tautas bojāejai, jo valodu uzskata par tās runātāju kopienas identitātes un esības neatņemamu daļu. Katrā ziņā valodas izzušana vai nāve, pat ja reāli nav sagaidāma tuvākajā nākotnē, ir drauds, kuru apzinās daudzu mazo un arī ne tik mazo valodu lietotāji. Kā jau sacīts, tā ir situācija, kas galvenokārt būtu jārisina ar valodas politikas instrumentu

¹ Piedaloties starptautiska pētījumu projekta *Languages in a Network of European Excellence (LINEE)* darba grupā, kuras uzmanības lokā 2007. gadā bija reģionālās lingvistiskās identitātes, šī promocijas darba autore analizēja Ziemeļkurzemi, kas ir īpaša ar savdabīgu trīsvalodību: 1) tajā Ziemeļkurzemes daļā, kuru sauc par Lībiešu krastu jeb *Līvōd Rānda*, visilgāk saglabājusies lībiešu valoda (*līvō kēļ*); 2) Ziemeļkurzeme ir viens no apvidiem, kur sastopamas latviešu valodas lībiskā dialekta visdziļākās izloksnes, kuras sauc arī par tāmnieku izloksnēm; 3) tur klātesoša ir arī valsts valoda – latviešu standartvaloda. Viens no pētījuma pamatmērķiem bija noskaidrot, cik lielā mērā ziemeļkurzemnieki uztver dzimto dialektu kā reģionālās un etniskās identitātes rādītāju un vai tas kalpo arī kā sava veida saikne ar lībiskumu tiem cilvēkiem, kas neprot lībiešu valodu. Pētījuma rezultāti aprakstīti vai pieminēti vairākās publikācijās (D.Strelēvica-Ošiņa 2008b, 2009a, 2009b), kā arī npublicētos materiālos.

palīdzību. Taču – pamatoti vai ne, tas ir atkarīgs no situācijas – bieži vien sabiedrība tieši pūrismu un preskriptīvismu redz kā valodas glābiņu no bojāejas.

2. Valodu kontakti > pārmaiņas lingvistiskajā domā un attieksmē

Iepriekšējā apakšnodaļā aplūkojām pārmaiņas, kādas kontaktu rezultātā var notikt ar valodām pašām, taču tagad pievērsīsimies tam, kā valodu kontaktu dēļ var mainīties runātāju lingvistiskā attieksme un viņu domas par savu (vai jebkuru) valodu.

2.1 Jauni valodniecības virzieni

Valodu kontakti lielā mērā cilvēces vēsturē ir virzījuši kultūras dzīvi, jo tie veicina gan katra indivīda, gan arī visas sabiedrības redzesloka paplašināšanos. Valodu (resp. to runātāju) kontakti ir likuši attīstīties tādām svarīgām nozarēm kā mutiskā un rakstiskā tulkošana, kas savukārt tieši vai netieši veicina arī literatūras attīstību. Šajā apakšnodaļā pievērsīsimies tam, kā kontakti ar agrāk nezināmām valodām ir veicinājuši jaunu lingvistisku atziņu un valodniecības virzienu rašanos.

Kā apliecina valodniecības vēsturniece V.Lo, seno romiešu saskarsme ar grieķu valodu (kas apmēram līdz 1.gs. p.m.ē. bija arī romiešu inteliģences lietotā valoda) radīja Eiropā pirmās vairāk vai mazāk sistemātiskās, uz valodas formu orientētās gramatikas grāmatas – atšķirībā no grieķu pašu valodnieciskajiem pētījumiem, kas vairāk bija nodarbināti ar filozofiskām un retorikas tēmām. V.Lo secina: „*Ja jāsalīdzina grieķu un romiešu valodas apzināšanās (linguistic awareness), tad (..) grieķi galvenokārt izjuta savu valodu no iekšpusēs, kā jau dzimto valodu, (..) un šis piegājiens ietekmēja viņu rakstītās gramatikas. (..) Nozīmei – semantiskajai klasifikācijai – bija priekšroka pār [valodas] formu.(..) [Romiešu] valodiskā pieredze bija citāda, jo viņi grieķu valodu apguva kā svešvalodu” (V.Law 2003, 58).*

Valodu kontakti un salīdzināšana bieži ir veicinājuši dažādu gramatikas elementu apzināšanos un definēšanu. Piemēram, kā norāda V.Lo, adjektīvu kā atsevišķu vārdšķiru sāka aplūkot tad, kad Eiropas gramatiķi sāka pievērsties arī angļu, franču un vācu valodai, jo latīņu un grieķu valodā adjektīva locīšana daudz neatšķiras no substantīva locīšanas (*ibidem*, 59). Savukārt renesanses laikos rietumeiropiešu tuvāka iepazīšanās ar senebreju valodu veicināja fonētikas un morfoloģijas pētījumus un attiecīgās terminoloģijas attīstību

(*ibidem*, 241–250). 18.gadsimtā britu pētnieka Viljama Džounsa (*William Jones*) „atklātais” sanskrits un atskārsme par tā radniecību ar grieķu un latīņu valodu, kā zināms, rosināja indoeiropēistikas un vispār salīdzināmās un vēsturiskās valodniecības attīstību. 20.gadsimtā sākumā savukārt amerikāņu valodnieku iepazīšanās ar Ziemeļamerikas pamatiedzīvotāju valodām veicināja strukturālisma un antropoloģiskās lingvistikas dzimšanu. Kā jau minēts, pievērsšanās šīm valodām (strukturāli un arī sociolingvistiski tik atšķirīgām no indoeiropiešu valodām) un to izpēte veicināja tieši deskriptīvās pieejas attīstību Rietumu valodniecībā un arī pretstatīšanu preskriptīvajai valodniecībai.

Valodniecības vēsture rāda, ka šāds process acīmredzot ir likumsakarība. Var secināt, ka iepazīšanās ar jaunu, agrāk nezināmu sistēmu ļauj it kā „no ārpuses” un citādi paskatīties arī uz to „no iekšpusēs” sen iepazīto sistēmu, kuras ietvaros pierasts darboties līdz šim; tā paver jaunus apvēršņus un atziņas. Tai pašā laikā varam runāt arī par otrādu procesu – citas tautas pārstāvja un citas valodas runātāja ārējais, etiskais skatījums var papildināt kādas valodas lietotāju ēmisko pieredzi, palīdzēt saskatīt savā valodā un tās uzbūvē ko jaunu. Jau minējam V.Lo (2003) aprakstīto piemēru ar romiešu un grieķu dažādo piegājienu gramatikas aprakstīšanā. Citviet V.Lo konstatē, ka savukārt mūsu ēras pirmajos gadsimtos anglosakšu un īru mūki pirmo reizi Eiropā sastādīja latīņu valodas kā svešvalodas mācību grāmatas un gramatikas. Tās bija „*pirmās patiešām uz formu orientētās deskriptīvās gramatikas grāmatas Rietumos*” (V.Law 1997, 53) un tādējādi izcēlās uz to gramatiku fona, kuras veidoja paši vēlīnās latīņu valodas un agrīno romāņu valodu runātāji kontinentālajā Eiropā. Kā liekas, cittautietis nereti spēj aprakstīt valodu objektīvāk nekā tas, kuram šī valoda ir dzimtā. Te var pieminēt L.Blūmfilda teikto: „*Pieņem visu, ko runātājs saka savā dzimtajā valodā, bet nepieņem neko, ko viņš saka par savu dzimto valodu*” (L.Bloomfield 1935?, citēts: A.McMahon 1994, 322; izcēlums mans). Lai arī šis apgalvojums nenoliedzami ir pārspīlējums, tajā ir arī savs patiesības grauds.

2.2 Valodas standartizācija: latviešu un citu etnosu pieredze

Valodu resp. etnosu kontakti var veicināt arī to, lai no vienas kultūras otrā tiktu pārņemti jau pastāvoši valodniecības virzieni, lingvistiskās attieksmes, dažādi sociolingvistiski procesi u.c. Arī iepriekš aplūkotos valodas pārmaiņu veidus var skatīt šajā aspektā – kā kontaktu izraisīto lingvistisko attieksmju pārmaiņu sekas. It īpaši tas attiecas uz valodas standartizāciju.

Pasaules vēsturē nav reti gadījumi, kad kādas valodas standartizāciju, ja tās runātāju kopienā vēl nav cilvēku ar atbilstošu izglītību, aizsāk un iedvesmo cittautieši, kādas „augstāk attīstītas” (t.i. Eiropas tradīcijai piederošas) kultūras pārstāvji „no ārpuses”, un tikai vēlāk šo darbu pārņem tie, kam attiecīgā valoda ir dzimtā (un valodas standartizācija, ja tā var teikt, pāriet no etiskas fāzes uz ēmisku). Jāpiebilst, ka Dž.Džozefs vispār uzskata valodas standartizāciju par „*Rietumiem specifisku jēdzienu, kurš izplatījās līdz ar [Rietumu] kultūras tradīciju*” (J.E.Joseph 1987, 7). Tā, piemēram, lībiešu valodas pētniecību un standartizāciju, kā arī lībiešu nacionālās pašapziņas atmodu lielā mērā ir veicinājuši somu un igauņu pētnieki. Viņi apmeklēja lībiešu kopienu dažādos vēstures posmos, kad lībieši bija visai sarežģītā sociopolitiskā un lingvistiskā situācijā – gan tad, kad dominējošā un prestižā valoda šajā zemē vēl bija vācu valoda, gan arī tad, kad jau bija nodibināta Latvijas Republika un turpinājās intensīva lībiešu asimilēšanās latviešu lingvistiskajā kopienā. Par pirmajiem ievērojamajiem lībiešu valodas un kultūras pētniekiem 19.gadsimtā – Pēterburgas akadēmiķiem Andersu Jūhanu Šēgrēnu (*Anders Johan Sjögren*) no Somijas un Ferdinandu Johanu Vīdemani (*Ferdinand Johann Wiedemann*) no Igaunijas – vēsturnieks Saulvedis Cimermanis saka: „*Esmu pārliecināts, ka abu zinātnieku (..) darbība jūrmalas ciemos, saskare ar lībiešiem kaut nedaudz mudināja pēdējos apzināties savu etniskumu, kultūras un valodas vērtības, to saglabāšanas un pašu lībiešu vienotības nepieciešamību*” (S.Cimermanis 1998, 28). 20.gadsimta 20.gados līdzīga loma bija somu valodniekam Lauri Ketunenam (*Lauri Kettunen*) un jau iepriekš minētajam igauņim O.Loritsam. Kā norāda Tenu Karma (*Tõnu Karma*), viņi ir arī ielikuši mūsdienu lībiešu rakstības pamatus (T.Karma 1995, 56).

Nereti cittautietis, kurš rosina kādas kolonizētas, pirmsindustriālas etniskas grupas valodas pētniecību un standartizāciju (un līdz ar to nereti arī lingvistisku un nacionālu atmodu), ir piederīgs pašu kolonizatoru kopienai¹. Tam ir gluži loģisks izskaidrojums – tieši tā tauta, kura kolonizējusi kādas citas tautas teritoriju, arī ir vistuvākā kontaktā ar šīs teritorijas valodu. Tā tas ir bijis, piemēram, Ziemeļamerikā, kur daudzu vietējo valodu grafizācija (t.i.

¹ Savulaik autore ir pievērsusi uzmanību arī fenomenam, kad cilvēks, būdams dominējošās kopienas pārstāvis, bet aktīvi rūpēdamies par „zemākā” pozīcijā esošās kopienas tiesībām, labklājību vai valodas un kultūras attīstību, reizēm pats identificējas ar šo kopienā. Te var minēt gan 18.gadsimta baltvācu valodnieku un teologu Gothardu Frīdrihu Stenderu (*Gotthard Friedrich Stender*), kurš, kā zināms, daudz darba veltījis latviešu valodas pētniecībai un latviešu tautas izglītošanai un savā kapakmenī lika iekalt uzrakstu „Latvis”, gan arī 20.gadsimta sākuma kanādiešu rakstnieku Pelēko Pūci (*Grey Owl*), kurš, cīnīdamies par dabas aizsardzību un tā pievērsdams sabiedrības uzmanību arī indiāņu situācijai, daudzus gadus pats ticami tēloja indiāņu lomu, lai gan, kā atklājās pēc viņa nāves, patiesībā bija dzimis brits un īstajā vārdā Ārčibalds Belanijis (*Archibald Belaney*). Te, iespējams, var vilkt paralēles arī ar faktu, ka latvieši, kuri interesējas par lībiešu jautājumiem (un tai pašā laikā pieder pie tautas, kas netieši ir „atbildīga” par lībiešu asimilāciju), nereti paši uzskata sevi par lībiešu pēctečiem – arī tad, ja to nav iespējams dokumentāli pierādīt (D.Strelēvica 1999, 56).

alfabēta un rakstības izveide) un standartizācija dažādos vēstures posmos ir aizsākta pēc britu vai franču izcelsmes valodnieku un senāk arī garīdznieku iniciatīvas, kaut arī paši briti un franči galvenokārt bija atbildīgi par Ziemeļamerikas kolonizāciju un to, ka daudzas ASV un Kanādas pamatiedzīvotāju (indiāņu un inuitu) valodas šodien ir izzudušas vai apdraudētas (Skat. arī: D.Strelēvica 2001). Piemēram, mohauku (*Mohawk*) valodu sāka pierakstīt un kodificēt jezuītu priesteri 18.gadsimtā, balstīdamies uz franču valodas fonētiku, bet tikai 20.gadsimtā šai darbā pilntiesīgi iesaistījās arī pašu attiecīgo etnisko grupu pārstāvji (par to skat.: *The Mohawk Language Standardisation Project* 1993). Krī (*Cree*) valodas pirmo rakstības sistēmu izstrādāja britu izcelsmes metodistu misionārs 19.gadsimta 30.gados (par to skat., piemēram: *Lynn Drapeau* 1996, 134) utt. Varam šeit saskatīt līdzības arī ar latviešu valodas situāciju 17.–19.gadsimtā, kad baltvācu teologi un valodnieki – jau minētais G.Mancelis un G.F.Stenders, kā arī Johans Georgs Rēhehūzens (*Johann Georg Rehehusen*), Heinrihs Adolfs (*Heinrich Adolphi*), Johans Langijs (*Johan Langius*), Augusts Bīlenšteins (*August Bielenstein*), Oto Rozenbergers (*Otto Rosenberger*) u.c. – pētīja latviešu valodu, sastādīja gramatikas grāmatas un vārdnīcas u.c. Kā norādījusi I.Druviete, „17.–18.gadsimtā meklējams sākums latviešu literārās valodas normalizācijas tradīcijai” (I.Druviete 1991, 44). Arī šie pētnieki piederēja valdošajai šķirai; tai etniskajai kopienai, kas bija kolonizējusi latviešu teritoriju.

Te ir svarīgi pieminēt arī I.Druvietes teikto, ka „*jebkuras valodas normalizācijā iespējams izdalīt trīs pamatpieejas valodas faktu atlasei: stihisku, apzinātu un teorētiski pamatotu valodas normalizāciju. To ārējās izpausmes var arī īpaši neatšķirties, bet zinātnes vēsturē stihiskās un apzinātās normalizācijas šķīrumam ir milzu nozīme*” (I.Druviete 1991, 44). Senāk 17.–18.gadsimta darbi uzskatīti tikai par stihiski fiksētiem normu avotiem, bet patiesībā tie jāuzskata par apzinātas normalizācijas pierādījumiem (*ibidem*).

Varbūt var sacīt, ka trīs minētās pamatpieejas – stihiskā, apzinātā un teorētiski pamatotā – sekojušas cita citai latviešu valodas standartizācijas vēsturē?... Pieņemsim, ka 16.gadsimtā uz Rīgas latviešu valodas pamata veidotie teksti, par kuriem runājām jau iepriekš, radīja stihiski veidojušās normalizācijas un standartizācijas pazīmes; 17.gadsimtā radās apzināti mēģinājumi kodificēt latviešu valodu, bet 19.gadsimtā jaunlatvieši uzsāka jau teorētiski (un sociopolitiski) pamatotu latviešu valodas standartizācijas un kopšanas darbu.

Katrā ziņā jaunlatviešu darbam savā ziņā pamatu bija sagatavojuši jau baltvācu un arī citu tautu valodnieku pētījumi. Cittautiešu interese par latviešu valodu (it sevišķi 19.gadsimta autoru darbos, kas tika radīti jau indoeiropēistikas pētniecības laikmetā!) īpaši iedvesmoja

latviešus un pārliecināja viņus par savas valodas vērtību. A.Kronvalds raksta: “*Un kādu cienību latviešu valoda pie zinātnības kopējiem izpelnījusi, to apliecina tie, kas, latvieši nebūdami, šo valodu no zinātnības stāvokļa smalki jo smalki aplūkojuši*” (A.Kronvalds 1925, 189?). Viņš arī atzinīgi izsakās par A.Bīlenšteina darbību: „*Viņš [=A.Bīlenšteins] atradis, ka mūsu valoda dziļa, spēcīga un svēta, jo viņš (..) saka: „(..) Tā dziļā gara pilnība, kuŗa latviešu valodā atronas (..) tās tautas (..) garīgās dāvanas un apgaismošanas pamats savā valodā tik skaistā gaismā parādās”*” (ibidem, 26). Te ir vēl viens apliecinājums tam, kā vācu romantisma laikā radies *Volksgeist* (‘tautas gara’) jēdziens (kuru ieviesa J.G.Herders) un doma, ka tas vispilnīgāk izpaužas valodā (kā uzskatīja Vilhelms Humboldts (*Wilhelm von Humboldt* 1836, citēts: *V.Law* 2003, 267), iedvesmoja arī jaunlatviešus. Savukārt E.Blese priekšvārdā J.Alunāna kopotajiem rakstiem (1933, 7) saka par O.Rozenbergera grāmatu „*Latviešu valodas formu mācība jaunā atspoguļojumā*” (*Formenlehre der lettischen Sprache in neuer Darstellung* 1848): „*Šis darbs paver jau plašus apvāršņus, jo te redzam latviešu valodu salīdzinātu pirmo reizi ar sanskrita valodu, kas latviešu valodas mīlētāju centienus tiešām varēja sacelt spārnos, dzirdot mūsu dzimtajai valodai tik tuvus un tik slavenus, bet arī tik senus radus pasaulē esam*” (E.Blese 1933, 7). Patiešām, līdzās citiem 19.gadsimtā no vācu kultūras aizgūtiem latviskās identitātes stūrakmeņiem, tādiem kā folkloras vākšana un pētniecība, kordziedāšanas tradīcija u. c. (par to skat. D.Bula 2000), noteikti jāmin arī interese par vēsturisko un salīdzināmo valodniecību, jo kurš latvietis gan nebūs dzirdējis par „īpašo tuvību” starp latviešu valodu un sanskritu! Aplūkotajos gadījumos redzam, kā kontakts ar citu kultūru un citas valodas runātājiem ietekmējis zināmas lingvistiskās attieksmes attīstību – veicinājis apziņu par to, cik svarīgi ir pētīt un attīstīt valodu.

Valodu un kultūru kontaktu izraisītajai valodas standartizācijai ir dažādi aspekti. Pirmkārt, to var rosināt cittautiešu valodnieku interese un pozitīvā rīcība. Taču reizēm tieši cittautiešu negatīvā, nievājošā attieksme izraisa vēlmi pierādīt pretējo un apliecināt savas valodas vērtību. Otrkārt, iepriekš minētajos gadījumos redzams, kā valodas standartizāciju iesāk cittautieši ar apzinātu darbību. Taču tagad pievērsīsimies tam, kā valodas kopšanu un attīstīšanu tās runātāji veic paši pēc savas ierosmes, un citas valodas un kultūras ietekme ir netieša. Vadmotīvs ir iedvesmošanās no citas valodas parauga un mēģinājums tam sekot. (Jau iepriekš, atsaucoties uz I.Druvietes pētījumu (1991), minējām trīs pamatpieejas standartizācijai – stihisko, apzināto un teorētiski pamatoto – un to, kā varam tās saskatīt

hronoloģiskā secībā latviešu valodas standartizācijas gaitā. Tādā gadījumā tagad pievērsāties trešajam posmam.)

Te vietā atcerēties Dž.Džozefa teikto par valodas standartizāciju kā akulturācijas (*acculturation*) procesu. (Akulturācija ir antropoloģijā u.c. pazīstams jēdziens, ar kuru apzīmē kādas kopienas pielāgošanos citas kopienas kultūrai, ar kuru tā ir kontaktā; it īpaši pirmsindustriālas kultūras asimilēšanos industriālā, eiropeiskā kultūrā.) Dž.Džozefs apraksta, kas notiek superpozīcijas situācijā, kad vienā teritorijā tiek lietoti divi lingvistiski kodi – viens ar augstāku prestižu, t.s. „augstā” (*High*) valoda, un otrs ar zemāku prestižu, t.s. „zemā” (*Low*) valoda¹. Kad „zemās” valodas runātāju grupā parādās arvien vairāk izglītotu pārstāvju, kas apguvuši „augsto” grupas valodu, viņi sāk apzināties atšķirību starp abu valodu statusu un funkcijām. Daļa no šiem cilvēkiem, ko Dž.Džozefs nosauc par akulturācijas avangardu (*the ‘avant-garde’ of acculturation*; *J.E.Joseph* 1987, 53) tiecas ne vairs integrēties „augstākajā” grupā, bet panākt, lai arī viņu dzimtā valoda sasniegtu tikpat prestižu stāvokli kā „augstākās” grupas valoda. Tā sākas „zemās” valodas standartizācija un attīstīšana, un citi to pavadoši procesi. Piemēram, avangarda pārstāvji sāk kritizēt tos savas grupas pārstāvjus, kas pilnībā asimilējušies „augstās” valodas runātāju grupā, atteikdamies no savas valodas un nacionālās piederības. Pamazām tiek izklaidēti maldīgi par savas grupas valodas zemāko vērtību un spējām, pierādot, ka gan pati valoda, gan tās runātāji spēj darboties tais pašās funkcijās kā „augstā” valoda. Un, kas ir būtiski – rūgtums pret dominējošo grupu var izraisīt pūrisma izpausmes un vēlmi apzināti atbrīvoties no „augstās” valodas ietekmes uz savējo, pēc iespējas atmetot aizguvumus no šīs valodas. Šādi Dž.Džozefs attēlo tipisku valodas standartizācijas procesu apspiestā etniskā grupā, kas pamazām iegūst nacionālo un lingvistisko pašapziņu (*J.E.Joseph* 1987, 49–55).

Šis apraksts visai precīzi atbilst tam periodam Latvijas vēsturē 19.gadsimtā, ko sauc par Pirmo atmodu jeb jaunlatviešu kustību. „Augstās” un „zemās” valodas lomā Latvijas teritorijā tolaik jau vairākus gadsimtus bija vācu un latviešu valoda, un jaunlatviešu mērķis bija „rādīt, cik latviešu valoda spēcīga un jauka” (*J.Alunāns* [1856] 1960, 17); attīstīt un izkopt to, lai pierādītu, ka tā var būt līdzvērtīga vācu valodai. Atcerēsimies bieži pieminētu citātu – *J.Alunāna* teikto, ka jācenšas latviešu valodu „no svešiem grabažiem iztīrīt” (*ibidem*), t.i., atbrīvot latviešu valodu no vācu aizguvumiem un pēc iespējas aizstāt tos ar

¹ Tiek uzskatīts, ka jēdzienus „augsts” (*High*) un „zems” (*Low*) attiecībā uz diviem diglosijas situācijā runātiem un prestiža ziņā atšķirīgiem valodas variantiem (piemēram, standartvalodu un dialektu) vispirms ieviesis Čārlzs Fērgusons (*Charles Ferguson* 1959), bet Džoša Fišmens (*Joshua Fishman* 1967) paplašināja to lietojumu uz jebkuriem lingvistiskiem kodiem, t.sk. divām atšķirīgām valodām, ko lieto šādā situācijā.

pašcilmes vārdiem¹. Kā uzsvērusi arī A.Blinkena, ģermānismus no latviešu valodas patiešām centās izskaust politisku iemeslu dēļ (A.Blinkena 1997, 84). Visai bieži ir ticis citēts arī A.Kronvalda viedoklis: “*Mums vajaga gan dažu jaunu vārdu iztaisīt un pieņemt... Bet vispirms mums vajaga savu tagadējo valodu dziļi jo dziļi pazīt un izprast. Lai nemeklējam tai reizē jaunus vārdus, kur mums jau sirmu pazīstamu diezgan*” (A.Kronvalds 1937, 512). Visbeidzot, jāatceras arī jaunlatviešu kritika tā sauktajiem „kārkluvāciešiem” un Krišjāņa Valdemāra definētajiem „kaunīgajiem latviešiem”, kas bija integrējušies vācu kopienā – arī šī parādība saskan ar Dž.Džozefa aprakstīto (*J.E.Joseph* 1987, 52).

Kā jau sacīts, sava loma ir bijusi arī vēlmei apstrīdēt cittautiešu negatīvo vērtējumu un pierādīt pretējo. Neskatoties uz tiem jau iepriekš minētajiem (un skaitā salīdzinoši nedaudzajiem) baltvācu kultūras pārstāvjiem, kas bija pozitīvi noskaņoti un arī paši darbojās latviešu valodas un tautas labā, vēl 19.gadsimtā lielai daļai baltvāciešu, kā zinām, bija visai negatīva attieksme pret latviešu valodu un arī pašu latviešu intelektuālo potenciālu. Kā norādījusi A.Blinkena, viņi „uzskatīja, ka latviešu valoda nespēj kļūt par kultūrtautas valodu” (A.Blinkena 2007, 11). Jāpiemin arī bieži citētais baltvācu autora Gustava Brašes (*Gustav Brasche*) izteikums: „*Ein gebildeter Lette, das ist ein Unding!*” (‘Izglītots latvietis ir neiespējama lieta!’) (citēts: A.Blinkena 2007, 11; tulk. no vācu val. mans). Kā liecina dažādi tālaika vēstures avoti, arī nievājošā attieksme no baltvāciešu puses jaunlatviešiem bieži kalpoja kā iedvesmojošs, uz rīcību mudinošs faktors.

2.3 Preskriptīvisma ideju aizgūšana

Pirmkārt vēlreiz jāuzsver, ka preskriptīvisms un pūrisms rodas valodu kontaktu izraisīto valodas pārmaiņu rezultātā, kā arī sociāli politisko notikumu rezultātā – kas arī ir gluži loģiski un likumsakarīgi. Vai gan pūrisma ideja vispār varētu kļūt aktuāla, ja nebūtu citas valodas klātbūtnes un aizguvumu? Un vai gan latviešu kultūrā būtu radusies vēl šodien dzīvā ideja par valodas „pareizību un tīrību” kā nacionālās identitātes stūrakmeni un tautas pastāvēšanas garantu, ja nebūtu bijis latviešu valodas kontaktu ar citām, dominējošām valodām; ja nebūtu bijis apziņas, ka latviešu valodas pozīcija ir jānosargā un jānostiprina?

¹ Tiesa gan, ne viens vien no tolaik ieviestajiem un vēl šodien lietotajiem „tīrajiem” latviešu vārdiem patiešām ir kalki no vācu valodas vārdiem, no kuriem daļu savukārt, kā liecina Dž.Tomass (*G.Thomas* 1991, 117-118), vācu valodā savulaik darināja līdzīga pūristiska iemesla dēļ – lai izvairītos no citu valodu (viņu gadījumā franču un arī klasisko valodu) aizguvumiem. (Piemēram, latviešu vārds *laikraksts* no vācu *Zeitschrift*, kas savukārt bija 17.gadsimtā veidots kalks no grieķu izcelsmes vārda *Chronographicon*).

Jādomā, ka ne. Arī Dž.Tomass uzsver, ka ksenofobisks pūrisms visvairāk raksturīgs tām etniskajām grupām, kas bijušas citu tautu pakļautībā – un, uzskaitot piemērus, citu Centrāleiropas un Austrumeiropas tautu vidū viņš piemin arī latviešus (*G.Thomas* 1991, 204–205).

Otrkārt, preskriptīvisma idejas (tāpat kā ideju par valodas standartizāciju) iespējams pārņemt no citas kultūras tiešā veidā. Vai arī, ja tā varētu teikt, viena kultūra var tās „iemācīt” citai. Te interesanti pieminēt jau agrāk citēto amerikāņu valodnieka M.Libermana rakstu „Preskriptīvisma annāles: romietis māca ģermāņiem viņu pašu valodu” (*Annals of Prescriptivism: a Roman Instructs the Germans in their Own Language* 2006). Viņš aplūko epizodi, kas aprakstīta kāda m.ē. 5.gadsimta romieša vēstulē citam romietim, Siagrijam (*Syagrius*), kurš kādu laiku kā amatpersona uzturējies ģermāņu cilts burgundiešu apdzīvotajā zemē. Siagrija vēstuļdraugs viņu slavē par to, ka Siagrijs tik labi esot apguvis burgundiešu valodu, ka „*viņa klātbūtnē barbari baidās pieļaut kādu barbarismu* [t.i. kļūdu; par šo terminu skat. komentāru 2.nodaļā – D.S.-O.] *paši savā valodā*” (angļu tulkojums citēts: *M.Liberman* 2006).

M.Libermans atsaucas arī uz vēsturnieku pētījumiem par Romas impērijas krišanu un visu rezumē šādi: „*Tieši kontakts ar Romu padarīja tās kaimiņus barbarus par tik spējīgu ienaidnieku, kas vēlāk varēja gāzt impēriju, kas tik ilgi bija pār viņiem valdījusi. Acīmredzot arī valodas preskriptīvisms ir viena no tām lietām, ko barbari iemācījās [no romiešiem] savā ceļā uz veiksmi*” (*M.Liberman* 2006; izcēlums mans).

Vai līdzīgi var teikt arī par latviešu preskriptīvismu? Pūristiskās un preskriptīvās attieksmes latviešu valodas kontekstā patiešām pirmoreiz izteikuši nelatviešu tautības autori. Piemēram, J.Langijs savas latviešu valodas vārdnīcas un gramatikas priekšvārdā 1685.g. vērsies pret pārmērīgu aizgūšanu no vācu valodas un, E.Bleses vārdiem izsakoties, “*uzsver, ka latviskais latviešu valodā jāglabā un jāsarga*” (E.Blese 1936, 468). (Jāšaubās gan, vai tas ietekmēja jau tālaika latviešu lingvistiskās attieksmes, jo kā zināms, šī grāmata palika nepublicēta un tika atklāta tikai 20.gadsimtā.) Taču J.Langijs noteikti nebija vienīgais šādu uzskatu paudējs. Arī G.F.Stenders, kā raksta Alvils Augstkalns, bijis “*orientēts uz rakstu valodas pareizības prasību*” (A.Augstkalns 1934, 17).

Rodas arī jautājums, kāda bija motivācija tiem autoriem, kas no sava „ārējā”, etiskā skatpunkta puda pūristiskas attieksmes pret latviešu valodas situāciju. 2.nodaļā minējām, ka šādas situācijas ir samērā retas – kā piemērus tam, kā no pūristiska un preskriptīva viedokļa tiek vērtēta cita, ne dzimtā valoda, minējām attieksmi pret latīņu valodu

viduslaikos un angļu valodu kā globālo valodu mūsdienās. (Abos gadījumos kopīga iezīme ir tā, ka tās ir/bija valodas, kuras daudziem ir/bija pazīstamas un tiek/tika lietotas kā starptautiskas saziņas valodas.)

Kas attiecas uz baltvāciešu rūpēm par latviešu valodas tīrību, pastāv arī šāds viedoklis, ko apraksta A.Blinkena: „*Vēl 19.gadsimtā vācu mācītāji centās latviešu valodu atturēt no svešvārdiem resp. aizguvumiem, jo uzskatīja, ka nemācītais latvietis citvalodu skaņas vārdos nevar ne saklausīt, ne izrunāt: „..lai dzenamies savu valodu skaidru turēt no svešādiem vārdiem. (..) Latviešu valoda caur tiem svešādiem skaņiem paliek it raiba un nekoša, un tiem, kas tās skaņas nemāk, tie arī grūti paturami.*” ” (A.Blinkena 1997, 87). (Citētais autors, kā rāda atsauce raksta bibliogrāfijā, ir kāds H.Katerfelds 1840.gada „Latviešu Drauga Pielikuma” 4.numurā.)

Lai kāda arī būtu cittautiešu pūristisko attieksmju motivācija, iespējams, ka patiešām paralēli tiem valodu kontaktu radītājiem apstākļiem, kas dabiski veicināja preskriptīvo un pūristisko attieksmju veidošanos latviešu valodas lietotāju vidū, varam runāt arī par zināmu preskriptīvisma aizgūšanu kā daļu no akulturācijas un eiropēizācijas procesa.

5.NODALA.

DAŽI SUBJEKTĪVI PRESKRIPTĪVISMU PAVADOŠI PROCESI UN MĪTI

Iepriekš aplūkoti etnosu, valodu un kultūru kontakti, kas tieši vai netieši veicina preskriptīvo attieksmju rašanos un attīstību, ir visnotaļ objektīvi lingvistiski un arī ekstralingvistiski apstākļi. Šajā nodaļā savukārt ieskatīsimies dažos savā ziņā subjektīvos apstākļos, kas arī veicina preskriptīvisma izpausmes. Šie apstākļi ietver gan dažas lingvistiskās attieksmes, gan arī ekstralingvistiskus sabiedrībā valdošus uzskatus; tos var saukt arī par mītiem. Arī nepamatoti un no zināšanu trūkuma dzimušie mīti par valodu var saistīt sociolingvistu uzmanību. It īpaši, pētot šķietami tik iracionālu parādību kā preskriptīvisms, var būt noderīgi aplūkot arī tā mītisko pusi.

1. Valodas mitoloģija: īss ieskats

Izdarot kopsavilkumu no dažādu vārdnīcu sniegtajām definīcijām, var secināt, ka terminam **mīts** ir divas pamatnozīmes – 1) mutvārdu daiļrades forma, kas teiksmainā veidā vēsta par kādas svarīgas parādības vai objekta izcelšanos; 2) nepierādīts vai nepatiess kolektīvs uzskats, kurā ir sava daļa patiesības, bet kurš lielākoties ir izdomāts, fiktīvs. Savukārt Maija Baltiņa raksta: „*Vēsturiski un tradicionāli mīts ir bijis pateicīgs pasaules izziņas veids [un] tēlainis pasaules skaidrojuma līdzeklis (..). Mūsdienās (..) ar to var radīt un uzturēt iluzorus un izdomātus priekšstatus, mītu var izmantot kā manipulācijas līdzekli. Iespējams, ka tieši šīs pazīmes raksturīgas mūsdienu mītiem par valodu*“ (M.Baltiņa 2007, 11). Patiešām, daudzi no viedokļiem par valodu, pie kuriem turas daļa sabiedrības (it īpaši tā daļa, kurai nav valodnieciskas izglītības), reizēm ir visai iluzori un izdomāti. Arī I.Druvieta ir uzsvērusi, ka „*valodas joma ir zināmā mītu un stereotipu varā*“ (I.Druvieta 2009, 20).

Mīta jēdziens daļēji pārklājas arī ar stereotipa jēdzienu, kuru I.Druvieta apraksta šādi: „*Stereotipi parasti tiek raksturoti kā neinformētības un nepietiekamas izpratnes dēļ izveidojies vienkāršs un salīdzinoši noturīgs priekšstats par kādu parādību*” (I.Druvieta 2009, 20). Ar tiem saistīts arī lingvistiskās attieksmes jēdziens, jo arī lingvistiskā attieksme var ietvert ne tikai pārbaudītas faktu zināšanas, bet arī maldīgus pieņēmumus un mītus. P.Tradžils savā sociolingvistikas terminu vārdnīcā iekļauj jēdzienu **valodas mīts** un definē to šādi: „*Uzskati par valodu, kādi piemīt daudziem valodniecības nespeciālistiem, bet*

neatbilst patiesībai – piemēram, izplatītais pieņēmums, ka dažas valodas ir ‘primitīvākas’ par citām, vai arī ka valodas pārmaiņas jācenšas apturēt” (P.Trudgill 2003, 76).

1.1 Tautas lingvistika un tautas etimoloģija

Vērts pieminēt arī tādu terminu kā **tautas lingvistika** (*folk linguistics*). P.Tradžils raksta: „Šo terminu var attiecināt gan uz to, ko kādas lingvistiskas kopienas locekļi zina vai iedomājas zinām par savu valodu vai valodu vispār, gan uz šīs parādības pētniecību” (P.Trudgill 2003, 50; izcēlums mans).

Viens no pazīstamākajiem tautas lingvistikas aspektiem ir **tautas etimoloģija** (*folk etymology*). VPSV definīcijā tas ir “vārda cilmes nezinātnisks skaidrojums, kas pamatojas uz skaidrojamā vārda skanisku līdzību kādam etimoloģiski neradniecīgam vārdam” (VPSV 2007, 387). Senāk tautas etimoloģija bija visai izplatīta citvalodu vārdu adaptēšanā, pārveidojot attiecīgo vārdu vai vārda daļu tā, lai tas atgādinātu kādu dzimtās valodas vārdu vai morfēmu – piemēram, latviešu toponīms *Vējaķu [sala]* no vācu uzvārda *Fegesach*; angļu vārds *cockroach* (‘prusaks’) no tādas pašas nozīmes spāņu vārda *cucaracha* u.c. K.Mīlenbahs par tautas etimoloģiju izteicies tēlaini: „Valoda (..) pārgroza drusku svešinieku ārējo izskatu, tos ietērpjuma tautiskā uzvalkā un tā tos ar citiem pazīstamiem vārdiem sabiedrodama ar tā dēvēto tautas etimoloģiju piepalīdzību” (K.Mīlenbahs [1909] 1990, 245).

Tiesa gan, te jāpiemetina valodnieka teiktais, ka „īsta tautas etimoloģija rīkojas neapzinādamās” (*ibidem*). Tātad pie tās laikam nevar pieskaitīt apzinātas vārdu spēles vai vārdu izcelsmju humoristiskās „etimoloģijas”, piemēram, amerikāņu feministu ieviesto *history/herstory* pretstatu, kur *history* (‘vēsture’) tiek interpretēts kā *his story* (‘viņa stāsts’), vai arī latviešu kultūrā jau folklorizējušos vietvārdu „skaidrojumus” (piemēram, *Maskava* no *maz kāva*, par kuru autoru tiek uzskatīts dzejnieks Jānis Steiks). Savā ziņā tautas etimoloģija ir tuva preskriptīvismam – abi ietver vēlmi izvairīties no svešādā, šķietami nepareizā valodas elementa un „izlabot” to. Taču preskriptīvisms mēdz arī vērsties pret tautas etimoloģijas garā adaptētiem citvalodu aizguvumiem kā pret nepareiziem un pieprasīt to pārveidošanu oriģinālam tuvākā formā – šo faktu minējis arī, piemēram, Dž.Hanijs (*J.Honey* 2000). Arī K.Mīlenbahs konstatē, ka tautas etimoloģijas gadījumi „dažu valodnieku acīs sevišķi riebīgi, tādas pārgrozījumus tie uzlūko par izglītota cilvēka necienīgiem” (*ibidem*, 246).

1.2 Daži mīti par preskriptīvismu

Pirms aplūkojam dažus galvenos sabiedrībā valdošos mītus un stereotipus par valodu, uz kuriem lielā mērā balstās preskriptīvisms, īsi pievērsīsimies vēl dažiem mītiem par pašu preskriptīvisma fenomenu. Jau iepriekš tika pieminēti daži Rietumu valodniecībā (it īpaši angļu valodas vidē) populāri, bet ne pilnībā realitātei atbilstoši viedokļi – piemēram, ka preskriptīvās attieksmes pastāv gandrīz tikai sociālās stratifikācijas noteiktu apstākļu dēļ. Savulaik pastāvēja arī uzskats, ka preskriptīvisms vispār nav jāpēta un ka to vislabāk ir ignorēt. Dž.Milrojs un L.Milroja norāda, ka L.Blūmfīlds savulaik „*nepārprotami pauda viedokli, ka preskriptīvisma pētniecība valodniekus var interesēt minimāli vai vispār nemaz; tādējādi sašaurinādams valodniecības darbalauku līdz deskriptīvai formu un sistēmu pētniecībai, kas tikpat kā ignorē valodu kā sociālu parādību*” (J.Milroy, L.Milroy 1985, 7).

Mīts savā ziņā vēl nesen Rietumu kultūrā bija arī uzskats, ka preskriptīvisms jau pieder pagātnei un mūsdienās vairs neeksistē. Kādas interneta diskusijas dalībnieks jautā: “*Es gribētu zināt, ar kādu elektronikas, ķīmijas vai ģenētikas brīnumu palīdzību ir saglabājusies ideja par “valodas tīrību” (un preskriptīvā valodniecība kā tāda) (..), ja valodnieki taču jau sen tās satrūdējušo līķi ir izbarojuši maitu lijām*” (David Jonathan Justman 1998, <http://shakti.trincoll.edu/~mendelev/>). Taču, kā jau tika pieminēts agrāk šai darbā, preskriptīvisms savā ziņā vēl dzīvo politikorektuma izpaušmēs, ko atzīst arī valodnieki. Un galu galā valodas “pareizības” jautājums šodien Rietumos joprojām ir būtisks arī tādā ziņā, ka izdevēji no autoriem, universitātes no studentiem u.c. tomēr sagaida darbus, kas rakstīti standartvalodā, ievērojot vispārpieņemtās gramatiskās un ortogrāfiskās normas. Arī, piemēram, Kembridžas Universitātes 2000.gada “Memorands maģistratūras studentiem” (*Memorandum to Graduate Students*) atgādina, lai maģistranti pirms darbu iesniegšanas tos rūpīgi pārbaudītu un novērstu “*drukāšanas kļūdas, pārrakstīšanās kļūdas un vāju angļu valodu (poor English)*” (2000, 16). Vēl vairāk, pat antipreskriptīvo viedokļu pārstāvji savus tekstus tomēr raksta un publicē pareizā standartvalodā – uz šo faktu mazliet ironiski norāda R.Jeitss un Dž.Kenkels savā referātā ar zīmīgu nosaukumu “*Mēs esam preskriptīvistu. Kurš gan tāds nav?*” (*We’re Prescriptivists. Isn’t Everyone?*; R.Yates, J.Kenkel 1999).

1.3 Mīti par valodas kvalitāti un pārmaiņām

Iespējams, ka viens no izplatītākajiem preskriptīvismu veicinošajiem valodas mītiem ir doma, ka valodas kvalitāte laika gaitā pasliktinās un ka valodas pārmaiņas ir nevēlamas; pieņēmums, ka valodai kādreiz ir bijis „zelta laikmets”, resp. ideālas pareizības stāvoklis, no kura tā ir attālinājusies un tādējādi „degradējusies”. Jau 2.nodaļas 2.apakšnodaļā, runājot par to preskriptīvisma paveidu, kas orientēts uz valodu un tās „glābšanu”, aplūkojam vairākus valodas pārmaiņu veidus (tādus kā valodas sistēmas „vienkāršošanās” un aizguvumu skaita pieaugums), kuri mēdz izraisīt valodas lietotājos preskriptīvas attieksmes. Pensilvānijas universitātes (*Penn State University*) speciālisti ir izveidojuši mājaslapu “*Language Myths*” – sava veida anketu, kur lietotājs var pārbaudīt savas zināšanas, atbildot uz jautājumiem, kas satur 40 dažādus gan patiesus, gan kļūdainus apgalvojumus par valodu. Arī tur ir iekļauts klasiskais apgalvojums “Valoda laika gaitā deģenerējas”. Jāpiemin arī valodnieku Lorija Bauera (*Laurie Bauer*) un P.Tradžila sastādītais rakstu krājums “Valodas mīti” (*Language Myths* 1998), kur dažādi autori aplūko un analizē populārus viedokļus – gan konkrēti ar angļu valodu saistītus, gan, ja tā var teikt, vispārcilvēciskus vai “vispārilingvistiskus”. Arī te sastopam mītus par valodas un tās lietojuma mainīšanos uz sliktu pusi.

Šim mītam pieder arī apgalvojumi par kādas konkrētas (visbiežāk dzimtās) valodas īpašo degradāciju, salīdzinot ar citām. Ilustrācijai noderēs citāts ar šādu etnocentrisku apgalvojumu: „*Latviešu valodu varētu iekļaut Ginesa pasaules rekordu grāmatā kā vienu no visvairāk piesārņotajām valodām, kuru šādā variantā lieto visaugstākajā līmenī*” (J.Cibuļš 2003). Ko gan sabiedrībai var sniegt šādu uzskatu popularizēšana? Kā raksta I.Druviete, tādā veidā “*sabiedrība mazohistiski pieņem patiesībai neatbilstošo mītu par it kā nabadzīgo, piesārņoto (..) valodu*” (I.Druviete 2006b, 166).

Te var pieminēt arī parādību, kas pazīstama ar nosaukumu **etimoloģiskie maldi** (*etymological fallacy*) – pieņēmums, ka vārda sākotnējā nozīme arī ir šī vārda „pareizā” nozīme, bet tās, kas radušās vēlāk semantisko pārmaiņu ceļā (nozīmes sašaurināšanās, paplašināšanās vai pārnēsums), ir nepareizas. Šo parādību varētu saukt arī par “etimoloģisko loģiku”, jo vairumā gadījumu spriedumi par vārdu sākotnējo nozīmi ir pareizi un loģiski – maldīgs ir vienīgi uzskats, ka arī šeit un tagad vārds būtu jālieto un jāizprot tajā pašā nozīmē. Arī to varētu uzskatīt par sava veida mītu. Visbiežāk šis viedoklis skar citvalodu aizguvumus. Piemēram, ir dzirdēts sakām, ka vārdu *triumvirāts*

nevarot attiecināt uz trim vadošā postenī esošām sievietēm, jo šī termina pamatā ir latīņu vārdi *tres viri* (,trīs vīri'), savukārt vārdu *histērisks* nevarot attiecināt uz vīrieti, jo šis medicīniskais termins cēlies no grieķu vārda *hystera* (,dzemde'), kuras vīrietim nav. Biežāk šādi spriedumi tiek izteikti par klasisko valodu aizguvumiem, bet ne tikai. Piemēram, interneta diskusijās un arī citos avotos kādreiz ir lasīts iebildums pret izsaukmes vārda „urrā!“ lietošanu latviešu valodā, jo tas patiesībā esot kādas eksotiskas valodas vārds, kas nozīmējot „sitiet viņus nost!“ vai tml. Arī iebildumi pret necenzētās leksikas un frazeoloģijas (it īpaši aizgūtās) lietošanu palaikam tiek izteikti no etimoloģiskās loģikas viedokļa – uzsverot, ko attiecīgie vārdi vai frāzes „patiesībā“ nozīmē, un ka runātājs izteicis attiecīgajā situācijā vai arī vispār neiespējamu informāciju. Šādi iebildumi ignorē faktu, ka valodā eksistē arī tādas parādības kā metafora, metonīmija u.c. (Tai pašā laikā, kā jau minējām 2.nodaļā, runājot par necenzēto leksiku – šo vārdu īstās nozīmes izskaidrošana pusaudžiem un jauniešiem varētu palīdzēt viņiem atturēties no šo vārdu lietošanas tādās situācijās, kur tie nav pieļaujami. Izglītoti pieaugušie, zinādami necenzēto vārdu nozīmes, atbilstību situācijai parasti apzinās.)

Reizēm lasīti un dzirdēti arī dažādu ezotēriķu vai pašpasludinātu psihologu iebildumi pret vārdiem, kurus nedrīkstot lietot, ja to pamatnozīme ir ar negatīvu pieskaņu. Šie cilvēki mēdz iebilst, piemēram, pret vārdu *baigi*, *šausmīgi* u.tml. sarunvalodisko lietojumu ar nozīmi ‚ļoti’.

Šim pašam fenomenam pieskaitāmi arī tie gadījumi, kad preskriptīvistu noraida vārdu polisēmiju un cenšas par pareizu uzskatīt tikai vienu nozīmi (arī tad, ja viņi nepiemin vai nezina, vai tieši šī arī ir bijusi pati pirmā nozīme). Te vēlreiz atcerēsimies Latvijas Radio raidījuma „Mūsu valoda“ (kādu laiku saukts arī „Mūsu valodas birojs“) kritiku par pārnestā nozīmē lietotiem vārdiem. Piemēram, spilgts piemērs ir 2008.gada 8.janvāra plkst. 14:58 izskanējušā raidījuma sižets (skat. raidījumu arhīvā Latvijas Radio 1 mājaslapā www.latvijasradio.lv). Kāda radioklausītāja it kā zvana uz fiktīvo „Mūsu valodas biroju“ un jautā: „*Vai jums neuzkrīt, ka avīzēs ir daudz gramatisku kļūdu?*“ M.Maņjakova atveidotais tēls izliekas nesaprotam un atbild: „*Kā jūs to domājat?.. Nē, man nekā neuzkrīt!*“ Zvanītāja izrāda pārsteigumu, kamēr atskan Elektroniskās Vārduņicas Silvijas metāliskā balss: „*Uzkrist var pirmais sniegs vai ķieģelis uz galvas, bet kļūdas var pamanīt vai ievērot!*“ M.Maņjakovs augstprātīgi turpina: „*Jums jādodas pie ārsta – jūs taču teicāt, ka jums kaut kas uzkrīta uz galvas!*“.

Šo problēmu Latvijas sabiedrībā konstatējis arī A.Veisbergs: „*Vēl kāda latviešu pūrisma iezīme (..) ir cīņa pret metaforu gan vārda, gan frazeoloģisma līmenī, bailes no pārnestajām nozīmēm. Tas ir ļoti dīvaini, jo jebkuras valodas attīstībā nozīmes pārnesumam ir ārkārtīgi liela ietekme – tas ir mehānisms, ar kuru valoda no ierobežota vārdu krājuma var veidot neierobežoti daudz jēdzienu*” (A.Veisbergs 2006, 30).

Ir arī novērots, ka daži latviešu valodas lietotāji pārprastas pareizības vārdā vairās no tādām gluži dabiskām pielikuma ģenitīva konstrukcijām kā *Kalniņa kungs, Rīgas pilsēta* u.c., uzskatīdami, ka ģenitīvs ir interpretējams tikai savā visbiežāk lietotajā nozīmē – kā piederības ģenitīvs. (Par to skat.: D.Strelēvica 2003a un 2003b).

Pārsteidzošā kārtā arī angļu valodas vidē ir pazīstama preskriptīvistu noraidošā attieksme pret polisēmiju. Piemēram, Amerikā ilggadīgi populārās gramatikas rokasgrāmatas „*Stila elementi*” (*The Elements of Style* [1959] 2000) autori Viljams Stranks (*William Strunk*) un E.B.Vaits (*E.B.White*) apgalvo, ka vārdu *hopefully* drīkstot lietot tikai ar nozīmi „cerīgi”, nevis „cerams”, kā tas bieži tiek darīts: „*Teikt: „Hopefully I’ll leave on the noon plane” ir muļķīgi. Vai jūs apgalvojat, ka izlidosiet ar pusdienlaika lidmašīnu, būdams cerīgā noskaņojumā? Vai arī jūs gribat teikt, ka jūs cerat, ka izlidosiet ar pusdienlaika lidmašīnu?*” (W.Strunk, E.B.White [1959] 2000, 48). Dž.Pulems, aplūkodams „*Stila elementus*” kā spilgtu pārspīlēta preskriptīvisma piemēru, saka: „*[Grāmatā sniegtie] piemēri [ar vārda hopefully lietojumu] rāda nevis pretrunīgas nozīmes, bet vienkārši to, ka šim vārdam var būt divas nozīmes*” (G.K.Pullum 2004, 8).

1.4 Mīti par jauno tehnoloģiju ietekmi uz valodu

Jau 1.nodaļā pieminējām D.Laivenieces veikto studentu aptauju par valodas kultūru, kur vairāki respondenti izteikušies, ka viņu valodas kvalitāti bojā internets, t.i. elektroniskajos saziņas līdzekļos lietotais rakstības stils. Kā rezumē pētījuma autore, „*būtiskākā šā stila iezīme ir visu valodas līdzekļu pakļaušana tempam, ātrumam, kas līdzīgs sasteigtību, (..) pieklājības normu trūkumu, necieņu pret saziņas partneri (..)*” (D.Laiveniece 2006, 9). Mazliet tālāk tai pašā rakstā D.Laiveniece, lai pamatotu savu domu, atsaucas uz kādu M.Baltiņas raksta fragmentu (2004), kur runāts par mūsdienu pasaules tekstu „*acumirkīgumu*” un gaistošo dabu (*ibidem*).

Šī mīta kontekstā ir interesanti kā ilustrāciju pieminēt arī divus diametrāli pretējus viedokļus, kas 2009.gada sākumā bija lasāmi laikrakstā “*Diena*”. Latviešu rakstniece Laima Mukstupāvela raksta: „*Esat dzirdējuši, kā daudzi nelasošie runā jau tagad?*”

Paņemiet kādu stopētāju savā mašīnā, parunājiet. Baisi paliek. Jaunie cilvēki runā tik nabadzīgā valodā, it kā latviešu valodā dominētu tikai teikuma priekšmets un izteicējs. Drīz apmierināsies ar sms saīsināto valodu. Uga-kača-uga-kača... Uhu-uhu! Tā viņi viens otru uzmundrina ar zooloģiskiem izsaučieniem... Tādu iedomājamies latviešu tautu nākotnē?” (L.Muktupāvela 2009). Savukārt austrāliešu izcelsmes valodnieks Dilans Glinns (Dylan Glynn) intervijā Artim Svecem saka: “Atceraties laikus pirms datoriem, kad visi izmantoja rakstāmmašīnas? Rakstu valoda bija diezgan noslēpumains fenomens (..). Lielākā daļa cilvēku to izmantoja maz. Mūsdienās mēs sakām, ka jaunieši nezina, kā rakstīt, bet patiesībā viņi, visticamāk, zina latviešu rakstu valodu labāk nekā vairākums latviešu pirms piecdesmit gadiem, kad lielākajai daļai nevajadzēja izmantot rakstu valodu, ja nu vienīgi, lai uzrakstītu vēstuli. Toreiz rakstu valodu pārzināja elite (..). Cik no jūsu mātes paaudzes prata rakstīt ar rakstāmmašīnu? Tagad atrodiet man kādu astoņpadsmitgadīgo, kas neprastu rakstīt uz datora klaviatūras? Tā ka rakstu valoda ir izplatījusies grandiozi” (A.Svece 2009; izcēlums mans).

Abus šos viedokļus var uzskatīt par mītiem. Viens no tiem jauno tehnoloģiju ietekmi uz valodas kvalitāti un zināšanām uzskata par kaitīgu, bet otrs – gloricē. Ja reālistiski paskatāmies uz Latvijas situāciju, tad jāsecina, ka laikam patiesība ir pa vidu starp abiem viedokļiem. Jaunieši dažādās interneta vietnēs, diskusiju forumos u.c. patiešām labprāt rakstveidā izsaka savas domas un arī radošo potenciālu (kaut arī bieži trūkst prasmes un arī veselīgas paškritikas). Taču interese par rakstīšanu un rakstu valodas lietošanas biežums ikdienā arī pirms 50 gadiem Latvijā diez vai bija daudz mazāks nekā tagad – daudzi tā laika un arī vēlāko laiku liecinieki atcerēsies dienasgrāmatas, dzejoļu un atmiņu klades, piezīmju bločiņus, vēstules, apsveikumus, pierakstus un konspektus mācību stundās un lekcijās un vēl daudzus citus tekstus, kurus vairums cilvēku rakstīja, arī nebūt nepiederēdami „elite”. (To apliecināja arī vairāki minētā A.Sveces raksta komentētāji internetā.)

Runājot par saziņas ātrumu, steigu un pavisību – attiecībā uz mobilo telefonu īsziņām un čatiem jeb tērzētavām šis apgalvojums varētu būt patiess. Taču kas liedz e-pasta lietotājam rakstīt garu, saturiski un valodiski bagātu un tēlainu, kā arī gramatiski pareizu vēstuli? Vēl jo ērtāk to ir izdarīt *Word* dokumentā un sūtīt kā e-pasta pielikumu – tas ļauj pie vēstules piestrādāt vēl rūpīgāk, dod vairāk laika to pārlasīt un izlabot kļūdas (kas ar roku rakstītā vēstulē ir grūtāk izdarāms, jo labojumi tad ir redzami un neizskatās glīti). Daudzi e-pasta lietotāji tā arī dara. Tāpat arī komentāri pie rakstiem un diskusijās mēdz būt gan pavisī un

steidzīgi, gan arī izvērsti, pamatoti, labā valodā rakstīti. (Tas ir atkarīgs no katra interneta lietotāja paša spējām un intelekta līmeņa, ne jau no tehnoloģijām.)

Maldīgs patiesībā ir arī „acumirkliņuma” jēdziena saistījums ar internetu. Mūsdienās nereti tiek uzsvērts interneta diskursu un to valodas gaistošais raksturs un efemeritāte – taču, kā apliecinās jebkurš *IT* speciālists, drošības policijas darbinieks utt., patiesībā ir gluži otrādi. Praktiski jebkurš šķietami „gaistošais” internetā rakstītais teikums vai vārds patiesībā ir iemūžināts pamatīgāk nekā jebkas, kas rakstīts vai drukāts uz papīra (un attiecīgam speciālistam tas ātrāk vai vēlāk ir atrodamas). Arī jebkuram „parastam” interneta lietotājam ir iespējams atrast daudzus šķietami efemērus, bet sen rakstītus tekstus (kā šeit aktuālu piemēru minēsim kaut vai pirms desmit, piecpadsmit vai vairāk gadiem tapušus komentārus dažādos ārzemju valodniecisko diskusiju portālos – piemēram, „*LinguistList*”).

1.5 Mīts par nesaprotamību

Ar iepriekš aplūkotojumiem ir saistīts kāds visai izplatīts, bet ne vienmēr pamatots viedoklis, ka kļūdainu tekstu nav iespējams saprast. (Šī darba autore piedāvā to saukt par „mītu par nesaprotamību“.) Kaut gan nenoliedzami var būt arī tādi gadījumi, kad valodas kļūdas un neprecizitātes izraisa pārpratumus, parasti tomēr lasītājs vai klausītājs spēj saprast izteikuma vai teksta jēgu arī tad, ja tajā ir drukas kļūdas, gramatiskās kļūdas vai cita veida kļūdas. Tomēr nereti tieši nesaprotamība tiek izmantota kā arguments (vai vismaz kā stilistisks līdzeklis), nosodot valodas kļūdas. Ilustrācijai var minēt šādu gadījumu. 2001.gadā, tuvojoties Rīgas astoņsimtgades svētkiem, pilsētā parādījās svētku afišas ar vairākām drukas kļūdām (piemēram, vārda „Rīga” vietā „Rūga”). Kāda televīzijas raidījuma žurnālisti uz ielas aptaujāja cilvēkus, jautājot, ko viņi domā par šīm afišām. Prātā palikusi šāda epizode: bērni izlasīja, pasmējās un teica: „Pareizi taču jābūt „Rīga”, vai ne?” Taču vairāki pieaugušie ar svinīgi nopietnām sejām apgalvoja, ka viņi *nesaprotot*, kas afišās rakstīts; tās esot rakstītas nezin kādā valodā, bet ne jau latviski.

Pazīstamais dabas pētnieks G.Eniņš vēstulē avīzei „Diena” apcer dažādus vairāk vai mazāk kļūdainus valodas lietojuma gadījumus, izlikdamies pārprotam attiecīgās frāzes, piemēram: „*Guntis Ulmanis reiz teica apmēram tā: „Jaunās valdības premjerministru es nosaukšu kaut kur nākamās nedēļas sākumā.” „Kaut kur?” Pilī, Saeimā, tirgus laukumā?...*” (G.Eniņš 2002). Līdzīgi raksta arī kāda komentāra autore internetā: “*No sirds izsmējos, kad Latvijas televīzijas ziņu lasītāja vienvakar aprīļa beigās ar nopietnu sejas izteiksmi paziņoja, ka maija pensijas izmaksāšot ātrāk... Nu, nodomāju, būs jāpavēro, cik ātri*

maksās. (..) Nekā, maksāja parastajā tempā (..). Maija pensijas gan izmaksāja dažas dienas agrāk nekā parasti... :)” (Dafne 28.maijs 2008, www.diena.lv; izcēlums mans). Pat rakstnieks P.Bankovskis kādā rakstā ironiski aplūko dažādas, viņaprāt, nepieņemamas konstrukcijas, izlikdamies tās pārprotam, tomēr reālistiski piebilstams: „*Labi, labi, tā jau tikai piesiešanās pie vārdiem. Mazdrusciņ sapurinoties, tīri labi var saprast, ko cilvēks vēlēties domāt un teikt*” (P.Bankovskis 2000).

Kā liecina pētījumi kognitīvajā lingvistikā un arī citās nozarēs, tie gadījumi, kad kļūdaini vai nepilnīgs teksts patiešām ir nesaprotams, ir diezgan reti. Piemēram, psiholingvists S.Pinkers demonstrē, ka ir iespējams saprast teikumu, kur katrā vārdā visi patskaņi aizstāti ar burtu „x”, un šo pašu teikumu, lai gan ar nedaudz lielākām grūtībām, iespējams saprast arī tad, ja patskaņus izmet vispār (S.Pinker 1994, 181). Citā pētījumā šis autors, atsaucoties uz vairāku ekspertu pētījumiem, norāda, ka vecāki savu mazo bērnu izteiktos gramatiski pareizos un arī nepareizos teikumus saprot vienlīdz labi (S.Pinker 1995, 153–154). Cits kognitīvās lingvistikas un psiholingvistikas speciālists, Moše Anisfelds (*Moshe Anisfeld*), izteicis līdzīgu domu, uzsverot, ka vecākiem ir labi pazīstamas savu bērnu runas īpatnības, kā arī sarunas vide un konteksts, tāpēc viņi spēj saprast arī bērnu sintaktiski nepilnīgos izteikumus (M.Anisfeld 1984, 176). Arī L.Lauze pētījumā par sarunvalodas sintaksi uzsver, ka „*sadzīves situācijās bieži tiek lietoti izteicieni, kuru nozīme klausītājam ir saprotama, tikai apvienojot gan verbālo, gan ekstralingvistisko informāciju*” (L.Lauze 1999, 197). Varam secināt, ka konteksts un ekstralingvistiska informācija vairumā gadījumu mums palīdz arī kļūdainu valodas vienību vai diskursu saprast tā, kā tas iecerēts.

Nesaprotamību kā argumentu nereti izmanto arī t.s. „Endzelīna ortogrāfijas” (konkrēti – grafēmu *ŗ* un *ch*) aizstāvji. Piemēram, valodniece Rasma Grīse raksta: „*(..) ŗ un ch atmetums mazina izteiksmes precīzumu (jūk vārdi un locījumi) (..) un rada pārpratumus saziņā un zinātņu terminoloģijā. Jo, rakstot vajadzīgā ŗ vietā r un ch vietā h, simtiem vārdu un terminu vai to locījumu vienādojas, tāpēc ka zūd atšķirība, ko dod fonoloģiskie pretstati r : ŗ, h : ch. Rodas neskaidrības un pārpratumi (..)*” (R.Grīse [2002] 2005, 74). Tomēr katrā valodā, gluži dabiski, ir homonīmi un homoformas (kuras nekad nebūs iespējams novērst pilnībā, pat ar rakstības reformas palīdzību). Vairumā gadījumu valodas lietotājam tomēr ir saprotams, kurš no attiecīgajiem vārdiem vai formām kurā kontekstā ir domāts.

Arī gramatiski pareizas, bet pārprotamas sintaktiskas konstrukcijas mēs vairumā gadījumu atšifrējam pareizi. Bieži tas iespējams, pateicoties mūsu iepriekšējām zināšanām. Tādi

teikumi kā, piemēram, S.Pinkera citētais avīzraksta virsraksts *Squad Helps Dog Bite Victim*¹ (S.Pinker 1994, 119), vai arī kādā avīzē redzēts sludinājums „Pārdod dzīvokli Rīgā, labā Staļina laika mājā” gan izraisa jautrību, tomēr nav pārprotami, jo to neļauj konteksts un mūsu zināšanas par reālo pasauli un to, kādi vārdu savienojumi ir iespējami. (Ātrās palīdzības brigāde nemēdz palīdzēt suņiem sakost cilvēkus, savukārt vārdkopa *labais Staļins* mūsdienu latviešu tekstā diez vai būtu iespējama, bet *Staļina laika māja* gan.) Arī D.Kristals ir uzsvēris konteksta nozīmi „nesaprotamo” vai „pārprotamo” konstrukciju izpratnē: „Konteksts ir viena lieta, ko preskriptīvie autori nekad neņem vērā. Taču tas ir ļoti svarīgs. (..) Te ir piemērs no nesen izdotas [gramatikas] rokasgrāmatas. [Tās autors] Džons Hamfrijs dzirdējis pa radio sakām: „Driving from the airport, the flags were fluttering proudly”². Viņš piebilst: „Tie gan bijuši attīstīti karogi!” Taču nekad, nekad mūžā taču neviens šo teikumu neizprastu nepareizi. Šis teikums nav pārprotams tā vienkāršā iemesla dēļ, ka karogi paši nevar braukt” (D.Crystal 2006, 152; izcēlums mans). Mazliet tālāk autors atzīst, ka ir, protams, arī tādas situācijas, kur līdzīgs divdabja teiciens būtu pārprotams – taču tas nenozīmē, ka šādu konstrukciju vispār nedrīkstētu lietot nekad (*ibidem*, 153).

Arī latviešu valodā sastopama līdzīga „divdomīga” divdabja konstrukcija, kas bieži tiek kritizēta. Šai gadījumā nākas piekrist R.Grīsles domām, kura novērojusi, ka valodnieki reizēm „nepelnīti izsmej (..), nopel un korrigē tāda tipa īsu, ērtu un latviski pareizu izteiksmi kā sienu vedot, uznāca lietus; rokas paceļot, krūškurvis izplešas (..). (..) L.Ceplītim nav skaidrs t.s. absolūtā datīva jēgums (..). Viņš absolūto datīvu (..) mav mācējis saskatīt tādā veidā, kur subjekta datīvs ir piedomājams no kopsakara, bet minēts ir tikai divdabis ar -ot (..)” (R.Grīsle [1991] 2007, 234).

Šo tēmu – nesaprotamību kā preskriptīvistu galveno argumentu – skārusi arī D.Kamera. Viņasprāt, uzskatīt, ka valodā tik daudz kas ir pārprotams, „nozīmē uzskatīt cilvēkus par ne gudrākiem kā datora pareizrakstības pārbaudīšanas programma (spellcheck program). Mēs taču visu laiku liekam lietā savas radošās spējas, lai saprastu jaunus vārdus vai vecu vārdu jaunas nozīmes. Ja tas nebūtu iespējams, tad reklāmas vai daiļliteratūra (..) vispār būtu nesaprotamas” (D.Cameron 1995, 24). Savukārt kognitīvās lingvistikas eksperts Viljams Krofts (*William Croft*) cilvēka spēju saprast valodu raksturo šādi: „*Sastopoties ar*

¹ Pareizais tulkojums ir „[Glābēju] brigāde palīdz suņa koduma upurim”, bet teikumu gramatiski var interpretēt arī kā „Brigāde palīdz sunim sakost upurī”.

² „Braucot no lidostas, lepni plīvoja karogi”. Angļu vārds *drive* (braukt; vadīt [transportlīdzekli]) vēl spilgtāk nekā latviešu „braukt” izsaka paša braucēja aktivitāti, tāpēc saistīt to ar karogiem būtu pavisam neiespējami.

kādu valodas vienību normālā saziņā, saprašana (comprehension) notiek acumirkļī, mēs it kā izkristalizējam uztverto nozīmi un uzreiz zinām, ko kāds ir pateicis (vai uzrakstījis). Līdzīgi mēs atpazīstam zināma cilvēka seju” (W.Croft 2004, 99).

Vai gan tas, ka gandrīz jebkurš dzimtās valodas teksts vai izteikums – arī kļūdaini vai neveikli – ir saprotams, nozīmētu, ka tāpēc no kļūdām nav jācenšas izvairīties? Protams, nē. It īpaši publiski pieejamos tekstos kļūdas nebūtu attaisnojamas, jo tās var liecināt gan par teksta autora zināšanu trūkumu, gan arī par neuzmanību un nevīžību, par nekārtīgi padarītu darbu. Taču, kā redzējām, ne jau diskursa *nesaprotamība* ir loģiskākais arguments, ko izmantot „uz kļūdu orientētā” preskriptīvisma virziena aizstāvjiem.

1.6 Sazvērestības teorijas par valodas apzinātu „degradēšanu“

Preskriptīvajā literatūrā pastāv arī mīti, kas pārspīlē cilvēka vai politiskā režīma apzinātu negatīvu ietekmi uz valodu un tās procesiem. Nav noslēpums, ka, piemēram, daļa latviešu valodas lietotāju gan emigrācijā, gan Latvijā, kuri aicina atkal ieviest t.s. „Endzelīna ortogrāfiju”, uzskata padomju laikā notikušās pārmaiņas latviešu valodā un rakstībā par komunistiskā režīma inspirētu apzinātu ļaunprātību. Viņi par nelegālām uzskata gan ortogrāfijas reformas, gan arī leksiskās, gramatiskās u.c. pārmaiņas, kas notikušas latviešu valodā kopš padomju okupācijas. Visai bieži lasīti ir izteikumi par „padvalodniekiem”, kas apzināti sakropļojuši latviešu valodu, padarīdami to līdzīgu krievu valodai, utml. (Šo jautājumu jau aizskārām 3.nodaļā.) Piemēram, Austris Grasis apgalvo: *„Padomju valodas politikas mērķis nebija valodas attīstība, bet gan „valodu tuvināšanās” un nāciju saplūšana. Lai tuvinātu arī lielākās valodas krievu valodai, tika radīta un veicināta kopējas leksikas bāzes izveidošana ar svešvārdu un terminoloģijas palīdzību. (..) Vārdu nozīme, morfoloģiskā struktūra un rakstība bija jāsaskaņo ar Maskavas norādēm”* (A.Grasis 2006). Līdzīgi izteicies arī Māris Ruks (1998) u.c. autori. Līdzīgus uzskatus palaikam var lasīt arī interneta komentāros. Piemēram, kāds „Dienas” lasītājs raksta: *„Mūsu okupantu, PSRS, mērķis bija iznīcināt latviešu tautu un latviešu valodu. Simtiem tūkstošu latviešu mira Sibīrijas nāves nometnēs. Pārējiem uzspieda padvalodu no vārdnīcas, kas bija sagatavota Maskavā visām krievu okupētām valstīm. Pašreizējie profesoriņi, kuŗi mācījušies tikai krievu un padvalodā, tāpat kā pašreizējie žurnālistiņi, pareizo latviešu valodu neprot” (Jāmācās 21.novembris 2003, www.diena.lv/forumi/)*

Padomju režīmam piedēvē ne tikai latviešu gramatikas apzinātu „sakropļošanu”, bet, kā izrādās, pat amerikāņu valodnieka N.Čomska attīstīto slaveno ideju par „universālo gramatiku” un iedzimto valodas spēju (ko pieminējam jau 1.nodaļā). Šāds kuriozs lasāms Mārtaņa Zelmeņa intervijā ar J.Kuški: „MZ: *Kur radusies iedomā, ka „valoda iedzimstot”?* – JK: *Padomju laikā, lai attaisnotu un pastiprinātu krievu valodas mācīšanu, apgalvoja, ka latviešu valoda neesot jāmācās, to visi protot no dzimšanas*” (M.Zelmenis 2008). Vēl vairāk – sastopams pat viedoklis, ka padomju politika turpinās vēl šodien. Tai pašā intervijā citstarp teikts: „*Ja skolu programmās joprojām trūkst elementu, ar ko valodas mācības padarīt interesantas, rusifikācija turpinās. Žēl, mācību programmu sastādītāji nesaprot, ka tas pieder pie padomju plāna iznīdēt mazās valodas*” (ibidem; izcēlums mans). Grūti gan iedomāties, kā 2008.gadā notiekošais varētu “piederēt pie padomju plāna”.

Turpmāk aplūkosim vēl dažas lingvistiskas (un patiesībā arī ekstralingvistiskas) attieksmes, uz kurām lielā mērā balstās preskriptīvisms.

2. Valodas pareizības simboliskais un reliģiskais aspekts

2.1. Valodas pareizība un savas grupas vienotības apziņa

Pastāv attieksme, kas saista pareizu valodu un preskripciju ievērošanu ar savas vai savas grupas identitātes saglabāšanu; arī ar pazīstamas vides komfortu jeb „māju sajūtu” utml. Uz šo fenomenu droši vien var attiecināt arī R.Barčas teikto par dažādām lingvistiskām kopienām, pat tādām, kurām nav savas rakstības (*non-literalized linguistic communities*), bet kurās tomēr „*no grupas identitātes viedokļa raugoties, [valodas] normu ievērošana ir vēl svarīgāka, nekā tas būtu nepieciešams, ja valoda kalpotu tikai kā saziņas līdzeklis*” (R.Bartsch 1985, angļu izdevums 1987, 87). Tāpēc, dzirdot „pareizu”, pazīstamu, paša zināmajām normām atbilstošu valodu, cilvēks jūtas kā savā ierastajā vidē. Jāpiemin kāds zīmīgs citāts no krājuma „Mana valoda ir mans gods” (2009), kur apkopoti valodas tēmai veltīta skolēnu sacerējumu konkursa uzvarētāju darbi. 10.klases skolniece Vineta Trimalniece savā sacerējumā raksta: „*Uzlikt garumzīmes uz īstajiem burtiem un noticēt, ka viss ir pareizajās vietās, ka pasaulē ir tēvs un māte (..)*” (V.Trimalniece 2009, 7). Te valodas pareizība pacelta simboliskā, gandrīz reliģiskā līmenī – ja jau tikai apziņa, ka uz īstajiem burtiem uzliktas īstās garumzīmes, palīdz noticēt, ka pasaulē viss ir kārtībā un ka eksistē tēvs un māte.

Savukārt valodas kļūdas un/vai psiholoģiski nepieņemamas pārmaiņas var radīt atsvešinātības un diskomforta sajūtu. Te kā ilustrāciju varētu minēt, piemēram, šādu „Dienā” publicētu lasītāja vēstuli: *„Krievu valodas iespaidā mūsu valodā ienākuši tādi izteiksmes veidi, kas man ir sveši. Tie, manuprāt, mūsu vienkāršo un loģisko valodu padara svešādu un neprecīzu”* (I.Graudums 2007; izcēlums mans). Arī valodniece Dz.Paegle jau pirmīt citētajā intervijā A.Lasei saka: *„Šobrīd valodas lietotāji labprāt papildina latviešu valodu ar citām valodām, kas līdzī nes arī svešu domāšanu, svešu izteiksmi. Jācer, ka tas neturpināsies”* (A.Lase 2004; izcēlums mans).

Tāpēc „pareiza” valoda un normu ievērošana nereti tiek saistīta ar patriotismu. Kāda no aptaujas respondentēm (vecumgrupā 35–49) rakstīja: *„Dažu labu latvieti dzird sakām – es esmu LATVIETIS, taču cilvēks neieklausās vārdu plūsmā, kas nāk no viņa mutes”*. (Zemteksts acīmredzot ir tāds, ka šī „vārdu plūsma” ir pilna ar kļūdām vai nevēlamiem aizguvumiem, tāpēc, kā uzskata respondente, tā nesaskan ar cilvēka nacionālo identitāti vai pat padara viņu tās necienīgu.) Līdzīgi un vēl eksplicītāk izsakās D.Laiveniece: *„Nav loģiski (..), ja cilvēks, sīzdams roku pie krūtīm, sauc sevi par īstenu latvieti, par patriotu un nacionālistu (..), bet bez „davam”, „okei” un „točno” teikumu kopā salikt nevar”* (D.Laiveniece 2006, 6). (Šīs attieksmes iemesliem turpmāk pievērsīsimies vēl.)

2.2 Valodas pareizība reliģiskā lietojumā: vēsturiskais aspekts

Valodas pareizībai ne vienā vien kultūrā bijusi īpaša loma arī reliģiskā kontekstā. Dž.Džozefs raksta: *„Rietumu kultūrās un daudzās citās kultūrās ir vispārpieņemts, ka dievības jāuzrunā standartvalodā – un, ja iespējams, arhaiskā standartvalodā”* (J.E.Joseph 1987, 73). Preskriptīvisma un reliģijas saistībai ir pievērsies arī M.Haimans savā jau iepriekš citētajā pētījumā. Viņš piemin sanskrita gramatikas, kuras tika sastādītas ar mērķi saglabāt svētos Vēdu tekstus neskartus un dažādu valodas variantu neietekmētus, jo gramatiskai un fonētiskai pareizībai senās Indijas kultūrā bija liela reliģiska nozīme. Arī islāma pasaulē, kā norāda M.Haimans, gramatiskās tradīcijas attīstību veicinājusi vēlme saglabāt nemainīgu Korāna tekstu, jo daudzi islāmam pievērstie, kuriem arābu valoda nebija dzimtā, mēdza to lasīt nepareizi. Līdzīga situācija valdīja arī Senajā Romā. M.Haimans min vairākus romiešu autorus – jau iepriekš citēto Kvintiliānu, kā arī Marku Terenciju Varonu (*Marcus Terentius Varro*), Nigidiju Figulu (*Nigidius Figulus*) u.c. –, kas uzskatīti par ekspertiem gan gramatikā un retorikā, gan reliģijā, un izteikušies par valodas

pareizības nozīmi reliģiskās ceremonijās. Kā secina M.Haimans, lielu uzsvāru uz valodas pareizību reliģijas jomā liek tradicionālās un konservatīvās kultūrās (M.D.Hyman 2002).

Savukārt, kas attiecas uz “*revolucionārām kustībām (tādām kā (..) agrīnā kristietība)*”, “*nav nekas pārsteidzošs, ka tās preskriptīvo pozīciju nevērtē tik augstu*” (M.D.Hyman 2002, 13), saka valodnieks. Viņš atsaucas arī uz Augustīnu, kurš savā darbā „Kristīgā doktrīna” (*De doctrina Christiana II*, 397.g.) sacījis, ka nav tik būtiski, vai cilvēks, kas meklē Dievu un grēku piedošanu, vārda *ignoscere* (‘piedot’) trešo zilbi izrunā ar īsu vai garu patskani. Te varam vēlreiz atcerēties arī jau 1.nodaļā citēto Augustīna frāzi: „*Melius est reprehendant nos grammatici quam non intellegant populi*” (*Enarrationes in psalmos*, 138, 20; 392.–418.g.), kā arī minējumu, ka Augustīns varbūt ir viens no pirmajiem ievērojamākajiem antipreskriptīvistiem Rietumu kultūrā.

Latviešu klasiskais filologs J.Plāķis savulaik raksturojis šo laikmetu latīņu valodas vēsturē šādi: „*Vainīgi pa daļai rakstu valodas kropļošanā bija kristīgie rakstnieki*” (J.Plāķis 1943, 14), jo viņi rakstīja vienkāršajai tautai saprotamā valodā. Tādējādi „*izkoptā literātūras valoda panīka, un jauktā, vulgārismiem pildītā valoda stājās tās vietā*” (*ibidem*). Jāņem vērā arī šāds aspekts – ne viens vien no šiem autoriem dzīvoja ārpus Romas pilsētas (piemēram, Augustīns bija dzimis Romas impērijas provincē Ziemeļāfrikā), tāpēc varam izteikt minējumu, ka viņu zināšanas „pareizajā” Romas latīņu valodā varbūt arī nebija tik pilnīgas.

Taču vēlāk viduslaikos, kad kristietība bija kļuvusi par stabilu un visai konservatīvu sistēmu, arī tā ieguvusi diezgan preskriptīvu nostāju valodas jomā – piemēram, kā norāda M.Haimans, notikušas diskusijas par to, vai kristības var uzskatīt par spēkā esošām, ja kristību formula izrunāta kļūdainā latīņu valodā. M.Haimans atsaucas arī uz kāda 13.gadsimta rakstnieka Žaka de Vitrī (*Jacques de Vitry*) stāstu par velnu, kas savāc maisā garīdznieku nepareizi izrunātos vai izlaistos burtus, zilbes, vārdus un tekstu daļas (citēts: M.D.Hyman 2002). Filozofs Andris Rubenis savukārt piemin šādu faktu Karolingu renesanses laikā (8.–9.gadsimtā): „*Mūki, kas uzcītīgi pārrakstīja (..) grāmatas, (..) to uztvēra kā grēku izpirkšanu, kas nodrošina svētlaimi debesīs [un] sūkstījās, ka kāda kļūda vai izlaidums mazinās izpirkto grēku daudzumu*” (A.Rubenis 2007, 7).

Britu vēsturnieks Duglass Bušs (*Douglas Bush*), runājot par latīņu valodas lomu viduslaikos, ir teicis: „*Laba [=pareiza] latīņu valoda, kā jau Dieva dotā saprāta*

¹ „Labāk lai mums pārmet gramatiķi, nekā mūs nesaprot tauta.” (*Tulk. no latīņu val. mans.*)

instruments, bija reliģiskās, ētiskās un sociālās vienotības simbols” (D.Bush 1939 [1956], 77). Latīņu valoda šādu lomu spēlēja, kā zināms, līdz Renesanses un Reformācijas laikmetam. Taču, kā jau redzējam 2.nodaļā, kur cita starpā pievēršamies arī pūrisma idejām Renesanses laikā (valodas kopšanai veltīto akadēmiju rašanās utml.), preskriptīvisms turpināja dzīvot arī tad, kad to sāka attiecināt arī uz Eiropas dzīvajām (un līdz tam ne pārāk augstu vērtētajām) valodām, ne tikai uz prestižo latīņu valodu. Savukārt Reformācijai preskriptīvisma vēsturē arī ir sava īpaša vieta – tā kā viena no Reformācijas pamatidejām bija, ka Bībelei jābūt pieejamai visu tautu pārstāvjiem viņu dzimtajā valodā, tad Bībeles tulkošana veicināja valodu attīstību un standartizāciju. Turklāt Reformācija veicināja arī grāmatiespiešanas izplatību (un otrādi – pateicoties grāmatiespiešanai, bija iespēja labāk izplatīt Reformācijas idejas), un grāmatu izdošana (kā jau tika uzsvērts iepriekš) ir nesaraucjami saistīta ar nepieciešamību ievērot valodas pareizību un sekot zināmām preskripcijām.

2.3 Labskanība kā preskriptīvisma mērķis

Visbeidzot jāpiemin kāds it kā mazāk “svarīgs” valodas pareizības aspekts, kuru sabiedrība nereti tai piedēvē – tā ir labskanība. Arī to preskriptīvajā diskursā nereti min kā valodas līdzekļu izvēles (vai kritikas) iemeslu.

Par valodas labskaņu pirmām kārtām mēdz runāt fonētiskā aspektā. Piemēram, kā norāda I.Freimane, “*ļoti nepatīkamu iespaidu rada pārmērīgs divcentru līdzskaņu š, ž, č, dž lietojums – ja pārmērīgi tiek lietoti vārdi ar šīm skaņām, veidojas šņācošs efekts. It īpaši tas sakāms par atvasinājumiem ar -šana un formām ar -ošs, -oša. Pret tiem pa laikam ir vērsušies valodnieki. Piemēram, R.Grabis uzsver valodas estētiskā principa ievērošanas nepieciešamību un aicina nelietot divdabi vadošs (un citus līdzīgus) (..)*” (I.Freimane 1993, 148–149). Arī I.Niselovičs rakstījis, ka deverbālie atvasinājumi ar *-e*, salīdzinot ar atvasinājumiem ar izskaņu *-šana* (piemēram, *apguve* vs. *apgūšana*) “*ir īsāki un šņāceņa trūkuma dēļ arī daiļskanīgāki*” (I.Niselovičs 1967, 148). Tāpēc savulaik pētījumā par deverbālajiem atvasinājumiem ar *-šana* citstarp tika uzdots arī jautājums – vai mūsdienās šādu vērtējumu kategorijā labskanīgs – nelabskanīgs varētu uzskatīt par objektīvu un izmantot to kā ieganstu, lai izvairītos no kāda plaši lietota un valodas gramatiskajai uzbūvei gluži dabiska valodas elementa? (L.Apse, D.Strelēvica 2006, 244).

To, cik subjektīvs patiesībā ir labskaņas jēdziens, parāda arī šāds apgalvojums kāda „Dienas” lasītāja vēstulē, kas publicēta avīzē: „*Ir skaņas, kas mūsu rakstu valodai (..) ir*

svešas: h, f un šaurais o. Ja tās tiek kombinētas ar mūsu pašu „neskaidriem” līdzskaņiem (šņāceņiem) š, ž, č, tad rodas neglīti un svešādi vārdi, no kuriem būtu jāizvairās. Te var minēt vārdus: bomži, točkas, šantažēt, blogi” (I.Graudums 2007). Iespējams, ar labskanību motivēta ir arī vārda „puķes” plaši izplatītā aizstāšana ar vārdu „ziedi”, ko novērojis tulkotājs Māris Kūla kādā no saviem “Briseles kāposta piezīmju” sērijas rakstiem: „[Daudziem] liekas, ka teikt „ziedi” izklausās smalkāk nekā „puķes”, bet jautājiet biologiem, un viņi atbildēs, ka īstenībā visām puķēm ir kāti, lapas un ziedi (..), bet, ja paskatās, Rīgā „puķu veikalu” gandrīz nav, ir tikai „ziedu veikali”, (..) kaut gan parasti tur pārdod ziedus ar visiem kātiem” (M.Kūla 2008).

Valodas labskanība un ar to saistītās preskripcijas reizēm saistās arī ar vārdu semantiku. Jau minētais autors M.Kūla, raksturodams šādu situāciju, konstatē: „Automāšnām gandrīz vairs nav „pakaļejo sēdekļu”, ir tikai „aizmugurējie”; kaut arī nav nekā nepieklājīga vai divdomīga vārdā „pakaļējs” (vai supersmalkie cilvēki iedomājas, ka runājot par ko pakaļēju, viņi runā par „d-ām”?)” (M.Kūla *ibidem*). Iespējams, līdzīgas „labskaņas” trūkuma dēļ latviešu valodā tiek stigmatizēts vārds „taisīt”; no tā izvairās svinīgā un lietišķā stilā, kā arī mācību literatūrā. (Neoficiāli dzirdēts viedoklis, ka iemesls tam ir frazeoloģisms „pietaisīt bikses” – tādējādi šī polisēmiskā un nenoliedzami nepieciešamā vārda vienas nozīmes dēļ nežēlastībā ir kritis pats vārds. Diemžēl neviens no tā sinonīmiem – *darīt, darināt, gatavot, veikt, veidot* u.c. – pilnībā neizsaka tikpat plašu nozīmi.)

3. Nepareizība: komiskums un protests

Standartvalodas pareizībai palaikam tiek piedēvēts gandrīz vai maģisks spēks. Turpretī valodas substandarta variantus, kā arī īstas vai šķietamas „nepareizības” nereti uztver kā komiskas. Tas ir vēl viens subjektīvs apstāklis, kas veicina preskriptīvās attieksmes.

3.1 „Komiskais” dialekts pretstatā standartvalodai

Daudzās kultūrās un laikmetos par „nepareizu” ir ticis uzskatīts reģionāls valodas variants resp. dialekts pretstatā standartvalodai; *sermo rusticus* pretstatā *sermo urbanus* (ja lietojam jau iepriekš citētos romiešu terminus). Tas ir īpaši raksturīgi tām sabiedrībām, kur valodas dialekti un sociolekti ir saistīti ar sociālo stratifikāciju, par ko jau runājām šī darba 2.nodaļā. Zināmā mērā tā tas bija Senajā Romā, un vēl jo vairāk agrāko laiku Lielbritānijā (t.i., pirms politkorektuma un demokratizācijas laikmeta), kad reģionālās īpatnības cilvēka

runā norādīja uz viņa piederību attiecīgam sabiedrības slānim un noteica arī attieksmi pret viņu. 16.gadsimta autors Džons Hārts (*John Hart*) rakstīja savu darbu „Ortogrāfija” (*Orthographie* 1569) ar nolūku palīdzēt „*raupjajam Anglijas lauciniekam*” iemācīties „*labāku angļu valodu*” (*J.Hart* 1569, citēts: *L.Mugglestone* [1995] 2007, 51). D.Kristals citē 19.gadsimta autoru Ričardu Loidu (*Richard Lloyd*), kurš par perfektu angļu valodu uzskatījis tādu, kas „*vismazāk ļauj nojaust par [runātāja] lokālo izcelsmi*” (*R.Lloyd* 1894, citēts: *D.Crystal* 2006, 181).

Tā kā šajās kultūrās dialekts tika uzskatīts par kaut ko mazvērtīgāku un „nepareizu”, tas bieži tika uzskatīts arī par komisku. Amerikāņu klasiskais filologs Edvins Ramidžs (*Edwin S. Ramage*) uzsver, ka romiešu literatūrā – piemēram, Plauta (*Titus Maccius Plautus*) un Gaja Lucīlija (*Gaius Lucilius*) darbos – lauku apvidu dialekti un to runātāji palaikam attēloti kā komiski (*E.S.Ramage* 1961). Arī angļu literatūrā laucinieki vai arī pilsētā dzīvojoši zemākam sabiedrības slānim piederošie, kas neprot angļu standartvalodu, palaikam tikuši rādīti kā komiski tēli. Kā norāda D.Kristals, šāda attieksme sākusi veidoties 16.gadsimtā, kad „*rakstnieki ironizēja par vienkāršajiem cilvēkiem, un reģionālie valodas varianti ieguva attiecīgu konotāciju. Alegoriskās lugas (morality plays) (...) īpaši uzsvēra kontrastu starp dialektu un standartvalodu, kas bieži simbolizēja labā un ļaunā pretstatu*” (*D.Crystal* [2006] 2007, 53). Vēlāko laiku anglofonajā literatūrā palaikam tika izmantots īpašs stilistisks līdzeklis, ko sauc *eye dialect* (iespējams, latviski šo terminu varētu tulkot kā ‘optiskais/acīmredzamais dialekts’) – paņēmieni, kad angļu vārda izrunu atveido citādi nekā pieņemtajā (angļu vēsturiskā rakstības principa) standartā. Piemēram, *says* (‘saka’) aizstājot ar *sez* vai *what* (‘kas’) ar *wot*, izruna ir identiska, taču komiski nepareizā rakstība rada iespaidu, ka personāžs runā dialektā. Kā norādījusi valodniece Keitija Veilsa (*Katie Wales*), “*optiskais dialekts (...) apstiprināja populāro dialekta saistīšanu ar neizglītību*” (*K.Wales* 2006, 121). Bieži vien komisks efekts literatūrā tika radīts, attēlojot arī to, kā personāžs cenšas runāt „pareizajā” valodā, bet tas neizdodas. Šai nolūkā literatūrā nereti izmantotas hiperkorekcijas dēļ radušās kļūdas – visklasiskākā laikam ir jau pieminētais ir fonēmas [h] nepareizais lietojums vai atmešana vārdu sākumā.

Savukārt Latvijā (kā rādīja arī iepriekš, 3.nodaļā minētā *LINEE* projekta pētījumā veiktā aptauja, kā arī citi avoti) pret dialektiem un izloksnēm ir pretrunīga attieksme – tie tiek uzskatīti par kaut ko ļoti dārgu un vērtīgu, bet palaikam arī par kaut ko komiski „nepareizu”, salīdzinot ar literāro jeb standartvalodu. Kā zināms, latviešu valodā ir trīs dialekti: 1) vidus dialekts, kurš ir mūsdienu latviešu standartvalodas pamatā (tautas apziņā

šie abi jēdzieni ir tik cieši savijušies, ka arī *LINEE* pētījuma respondenti uz jautājumu par dzimto dialektu reizēm atbildēja, ka viņiem nav dialekta un viņi runā literārajā valodā, jo dzimuši vai dzīvo Vidzemē); 2) augšzemnieku dialekts jeb latgaļu/latgaliešu dialekts/valoda, kurš ir izraisījis daudzas politiskas un lingvistiskas debates par to, vai šis lingvistiskais kods ir dialekts vai atsevišķa valoda, un līdz ar to lielu sabiedrības uzmanību; 3) lībiskais jeb tāmnieku dialekts, kurš sabiedrībā, kā šķiet, netiek uztverts īpaši nopietni. Rakstveidā lībiskais dialekts galvenokārt tiek lietots komiskos kontekstos, kamēr latgaļu dialektā/valodā ir sarakstīti visdažādākā žanra un stila teksti – no reliģiskas literatūras līdz pat postmodernai dzejai. A.Blinkena savulaik, runājot par dialektu un sociolektu lietojumu, ir teikusi: „*Atsevišķi publicējumi dažādos laikposmos kopš 19. gs. ir arī lībiskajā resp. tāmnieku dialektā, galvenokārt humoristiskos sacerējumos vai folkloras materiālos; arī 21. gadsimta sākumā tie ir visai populāri, taču šī t. s. ventiņu valoda nekad nav pretendējusi uz atsevišķas valodas statusu un lietojumu oficiālajā saskarsmē*” (A.Blinkena 2006, 100). Kā veidojusies divējādā attieksme pret dialektiem? Un kāpēc tieši lībiskais dialekts tiek uzskatīts par viskomiskāko? Atbildes, šķiet, meklējamas dažos faktos un fenomenos, kuros daļējs ieskats sniegts jau iepriekš.

Pirmkārt, latviešu valodas standartizācijas gaita ir bijusi savdabīga – pirmajos rakstos 16.gadsimtā, kā zinām, tika lietota Rīgas latviešu valoda, kuru bija ietekmējusi lībiešu un vācu valoda, taču 17.gadsimtā par rakstu valodas pamatu kļuva Zemgalē un Vidzemē lietotais vidus dialekts, kas bija arhaiskāks un „tīrāks” no citvalodu ietekmēm. (Tādējādi *sermo urbanus* tika nomainīts pret *sermo rusticus*.) Otrkārt, 19.gadsimtā, latviešu pirmās atmodas laikā, no tālaika vācu kultūras tika aizgūta interese par vēsturisko valodniecību un dialektoloģiju, kā arī romantiskais uzskats par laukiem kā nacionālās identitātes šūpulī. Tas bija vēl viens iemesls marginalizēt Rīgu un arī Rīgas un tās apkārtnes valodu – t.i. izloksnes ar lībiskā dialekta vai tam līdzīgām iezīmēm – un nostiprināt viedokli, ka Zemgales un Vidzemes lauki un tur runātais valodas variants ir „pareizā” latviskuma kvintesence. Treškārt, gan latviešu valodas lībiskais dialekts (Ziemeļkurzemē un Vidzemes piekrastē), gan arī tam līdzīgā 16.gadsimta un arī vēlāko laiku Rīgas latviešu valoda radās valodu kontaktu situācijā un, kā tika jau uzsvērts, vairākas iezīmes tajā ir līdzīgas pidžinu un kreolu valodu tipiskajām iezīmēm. (Ne velti latviešu daiļliteratūrā jebkuru komiski nepareizu cittautieša runu parasti attēlo ar lībiskajam dialektam raksturīgām iezīmēm – 3.personas un vīriešu dzimtes vispārinājumu, vārdu galotņu reducēšanu vai atmešanu u.tml.) Savukārt citvalodu ietekme un valodas struktūras vienkāršošana parasti tiek

uztverta negatīvi (skat. 2.nodaļā par preskriptīvisma virzienu, kura mērķis ir „glābt valodas no degradācijas”). Tātad latviešu valodas lībiskais dialekts vai arī jebkurš valodas variants, kas atgādina lībisko dialektu, latviešu zemapziņā droši vien tiek uztverts kā „nepareiza, neīsta” valoda, un arī kā komiska un smieklīga valoda. Pat daži *LINEE* pētījuma respondenti, paši būdami lībiskā dialekta runātāji, sacīja, ka šis dialekts esot tāda kā „*sapurgāta latviešu valoda*”. Tas, ka lībiskajā dialektā var rakstīt gandrīz tikai humoristiskus tekstus, ir jau kļuvis par stereotipu. Piemēram, folklorists Guntis Pakalns, raksturojot kādu folkloras teicēju, saka: „*Par spīti tam, ka tagad pierasts, ka kurzemieku dialektos (atšķirībā no latgaliešu) iespējams vairs tikai „dzīt jokus”, te stāstījums lielākoties ir nopietns*” (G.Pakalns 2004, 77; izcēlums mans). Taču vairāki respondenti atzina, ka viņiem reizēm šķiet aizvainojoši, ka viņu dialekts ir kļuvis gandrīz tikai par humora objektu. (Par šī dialekta saistību ar komismu skat. arī: D.Strelēvica-Ošiņa 2009a, 2009b).

Dialekta, sociolekta vai cita valodas varianta „komiskums” savā ziņā ir radniecīgs tam preskriptīvisma virzienam, kas orientēts uz cilvēku un cilvēka „pareizību”. Ja smieklīgs ir dialekts, tad smieklīgam jābūt arī tā runātājam – latviešu literatūrā grāmatas varonis, kurš runā lībiskajā dialektā, gandrīz noteikti būs komisks tēls¹.

3.2. Uzjautrinošās kļūdas

Savukārt abi pārējie preskriptīvisma virzieni – uz valodu orientētais un uz kļūdu orientētais – ietver kritiku un arī uzjautrināšanos par atsevišķām valodas kļūdām u.c. nevēlamiem elementiem valodā. Viens no iemesliem, kāpēc tik populāras ir t.s. „gimalajiešu lāču”, „gada nevārdu” u.c. meklēšanas akcijas (skat. 2.nodaļu), ir tas, ka daudzi no šiem valodas elementiem sabiedrībai šķiet komiski. Cenšanās saskatīt nepareizajā smieklīgo vai arī ar smieklu palīdzību cīnīties pret nepareizo ir raksturīga daudzām kultūrām un laikmetiem. Jau iepriekš, runājot par „mītu par nesaprotamību”, aplūkojām gadījumus, kur preskriptīvo attieksmju paudēji ironizē un uzjautrinās par šķietamajiem vai īstajiem kļūdu gadījumiem, izliekoties nesaprotam vai pārprotam attiecīgos vārdus vai konstrukcijas. Savukārt

¹ Savukārt, ja grāmatas sižets ir ar nopietnu vai pat traģisku ievirzi, tad tēlu runā lībiskais dialekts netiek izmantots, pat ja darbība nepārprotami notiek Ziemeļkurzemē, kur realitātē taču tiek lietotas visdziļākās šī dialekta izloksnes – skat., piemēram, Dagnijas Zigmontes grāmatas „Laintu lāsts” (1984) un „Gausīgais nazis” (1988). Starp tiem retajiem Latvijas literātiem, kas apzināti centušies lauzt lībiskā dialekta „komiskā lietojuma” tradīciju literatūrā, jāmin lībiešu māksliniece un rakstniece Baiba Damberga.

19.gadsimta angļu autors Henrijs Alford (Henry Alford) atstāta smieklīgus pārpratumu gadījumus, kas radušies [h] nepareiza lietojuma dēļ (H.Alford 1864, 37).

S.Pinkers (1994, 387–388) apraksta interesantu parādību – sarakstus ar komiski kļūdainiem teikumiem, kas tiek uzdoti par citātiem no paskaidrojumiem ceļu policijai, dažādiem iesniegumiem vai skolēnu darbiem. Senāk, pirms pārdesmit gadiem, tie tika izplatīti kopiju veidā (tāpēc, kā norāda S.Pinkers, tos sauc arī par kseroksloru (*xeroxlore*)), bet mūsdienās visbiežāk internetā. Arī Latvijā šis „īsās folkloras žanrs” ir pazīstams jau diezgan sen; visbiežāk to pārstāv it kā autentiski izraksti no skolēnu domrakstiem un mūsdienās (kopš neatkarības atjaunošanas) arī no Latvijas pilsoņu naturalizācijas eksāmenos rakstītajiem testiem un sacerējumiem latviešu valodā. Humora iemesls vairumā gadījumu ir komisks pārpratums, ko rada neveiksmīgi izvēlēta vai daudznozīmīga (bet ne vienmēr tiešām nepareiza) frāze vai konstrukcija. Uzjautrināšanos par kļūdainiem vai neveikliem izteicieniem pazīst arī to profesiju pārstāvji, kuru darbs saistīts ar dažādu tekstu lasīšanu, uzklausīšanu vai labošanu – piemēram, pedagogi, redaktori, korektori u.c. Smieklīgākās „pērles” no skolēnu vai studentu darbiem un autoru vai tulkotāju iesniegtajiem tekstiem tiek gan lasītas priekšā kolēģiem, gan pierakstītas, gan tāpat paturētas atmiņā. Nevar noliegt, ka populārajiem sarakstiem ar „citātiem no sacerējumiem” tomēr ir savs pamats un iespējams, ka šis folkloras žanrs sākumā ir attīstījies, izmantojot vai atdarinot reālus piemērus.

Izplatīta prakse Latvijā ir arī kļūdaino vai arī pārprotamo frāžu ilustrēšana ar karikatūrām, zīmējumā attēlojot attiecīgās frāzes tiešo nozīmi, kuru „labticīgais” lasītājs varētu uztvert pirmo. (Te redzam arī saistību ar iepriekš aplūkoto mītu par nesaprotamību.) Gan dažās „Latviešu valodas kultūras jautājumu” sērijas grāmatās padomju laikos, gan krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” mūsdienās, gan J.Kušķa un Dz.Paegles grāmatā „Kā latvietis runā” (1994) šādā veidā ilustrēti dažādi citāti no plašsaziņas līdzekļiem.

3.3 Parodijas – kļūdas parodija un pareizības parodija

Gan valodas kļūdas, gan valodas labojumi un preskripcijas tiek arī atdarinātas un parodētas, izmantojot apzinātu hiperkorekciju, tīšu normas pārkāpumu vai arī citus paņēmienus. Kā raksta Vineta Ernstsonē: „Komiskā (..) radīšanai sarunvalodā tiek izmantoti dažādi valodas spēles paņēmieni, kas nereti kontrastē ar literāro normu” (V.Ernstsonē 1997, 77). Šī parādība ir sastopama dažādās kultūrās un dažādos laikmetos.

Ir gadījumi, kad cilvēki, protestējot pret preskriptīvām attieksmēm (it īpaši, ja tās tikušas vērstas pret viņiem), parodē pareizību, pārspilējot to. Piemēram, L.Ž.Kalvē, pieminēdams faktu, ka mūsu ēras sākumā (un arī pirms tam) dažās latīņu valodas izloksnēs izrunāts [o] tajās pozīcijās, kur standartvalodā bija jāizrunā [au], citē kādu Svetonija (*Gaius Suetonius Tranquillus*) aprakstītu gadījumu. Imperatoram Vespasiānam (*Titus Flavius Vespasianus*) kāds cilvēks, vārdā Flors (*Florus*), aizrādījis, ka pareizi jāsaka *plaustra* ('rati'), nevis *plostra*. Nākamreiz satikdams šo cilvēku, Vespasiāns uzrunājis viņu par Flauru (*Flaurus*), nevis Floru (*Suetonius*, citēts: *L.J.Calvet* 2002). Britu kultūrā, kā atceramies no 2.nodaļā teiktā, savulaik viena no preskriptīvistu „ieciēnītākajām” kļūdām bija t.s. „avarējušais prievārds” (*stranded preposition*), kuru daudzi uzskatīja par nepieņemamu. Politikim Vinstonam Čērčilam (*Winston Churchill*) tiek piedēvēts šāds teikums: „*This is something up with which I shall not put*”¹, kur ironizēts par šo preskripciju un „kļūda” labota pārspilētā veidā. Latvijā savukārt kā interesantu lingvistiskas parodijas piemēru var minēt kaut vai folklorizējošos teikumu „*Jūras krupim grāvī grūti*”, kas ironizē par palatālā „r” lietojumu, ievietojot to arī tādās pozīcijās, kur tam nebūtu jābūt.

Tepat var pieminēt arī Dž.Tomasa aprakstīto rotaļīgo pūrismu (*playful purism*), kur arī tiek parodēta „pareizība” – pūristiskā attieksme pret valodu. Tas ir vienīgais pūrisma veids, kura mērķis, kā norādījis Dž.Tomass, nav reāla valodas uzlabošana, bet gan „literāra vai estētiska spēle” (*G.Thomas* 1991, 80). Arī Latvijā šodien ir novērojams kāds „rotaļīgā pūrisma” veids, kas ir mazliet radniecīgs arī S.Pinkera aprakstītajai „kserokslorai”. Tie ir internetā ceļojošie un ne vienā vien portālā publicētie saraksti ar dažādu aizgūtu vārdu latviskojumiem, dažreiz gluži absurdiem (piemēram, *hotdogs* – *suņmaizdesainis*), kas acīmredzami tiek veidoti kā parodijas par reālajiem terminu latviskojumiem. Vairumā gadījumu komentētāji apzinās, ka šie teksti ir humora nolūkā veidotas parodijas. Bet ne reizi vien labticīgāks lasītājs tos notur par īstiem Terminoloģijas komisijas jaunievedumiem un nevilcinās komentāros paust savu sašutumu par „prātā jukušajiem valodniekiem”, kuri „tērē mūsu nodokļu naudu šādiem murgiem” utml. Te var pieminēt V.Ernstsones teikto: „*Tāpat kā ir cilvēki, kas nekad nejoko un arī paši nesaprot jokus, tā ir cilvēki, kuru valodai nav raksturīga valodas spēle*” (*V.Ernstsones* 1997, 79).

Daudzos gadījumos, gluži otrādi, tiek apzināti atdarināts un parodēts tieši kļūdainais, nepareizais valodas elements. Reizēm tas tiek darīts valodas pareizības vārdā – lai vērstu

¹ ‘Ar to es nesamierināšos.’ (Formālā angļu valodā, izvairoties no „avarējušā prievārda”, pareizi būtu jāsaka „*This is something with which I shall not put up*”, jo postpozīcija *up* no verba *put up* nav atdalāma, savukārt populārākais variants, izmantojot „avarējušo prievārdu”, būtu „*This is something that I shall not put up with*”.)

uz kļūdām īpašu uzmanību un, iespējams, palīdzētu no tām izvairīties. Piemēram, jau minētais 18.gadsimta gramatiķis R.Louts „avarējušā prievārda” konstrukciju lieto pats savā tekstā, kurā to kritizējis, un zinātnieki, kā mēdz teikt, vēl strīdas, vai tā ir nejaušības kļūda vai apzināta parodija (R.Louta darbības pētniece I.Tīkena-Bona van Ostade ir pārliecināta par pēdējo variantu). Līdzīgi kļūdu parodijas gadījumi atrodami arī jau iepriekš citētajā amerikāņu autoru V.Stranka un E.Vaita sastādītajā valodas lietojuma rokasgrāmatā, kas tiek uzskatīta par klasisku preskriptīvu tekstu amerikāņu kultūrā. Savukārt „Dienas” internetversijā kārtējā diskusijā par valodu kāds komentētājs saka: „Šī te diskusija par šīm te valodas kļūdām šajā te momentā tikai parāda, ka daudzi šie te cilvēki ir vienaldzīgi pret šo te dzimtās valodas kopšanu” (E.E. 29.maijs 2008, www.diena.lv). Te parodēts un nosodīts paņēmiens gandrīz pirms katra vārda iespraust frāzi “šis te”, kas raksturīgs daudziem neveikliem runātājiem publiskas uzstāšanās laikā.

Citreiz šāda valodas spēle un „nepareizības” atdarināšana notiek tāpat vien, uzjautrināšanās nolūkā. Ar kļūdainu valodu bieži rotaļājas tie cilvēki, kuri ikdienā „atbild par valodas pareizību” – piemēram, grāmatizdevēji. Arī tulkotāja Silvija Brice intervijā žurnālistam Egīlam Zirnim atzīst: „Man patīk nepareizi runāt, tā es izvēdinos” (E.Zirnis 2001). Tādā gadījumā “nepareizības” parodija ir vienkārši rotaļīgs kontrasts ikdienas darbam. Nereti ir dzirdēts visai pamatots viedoklis, ka šādā veidā „rotaļāties ar valodu” vislabāk spēj tikai tie, kuriem ir ļoti laba valodas izjūta un zināšanas par tās normām. Arī I.Druvieta uzsver: “Atkāpi no normas gan var var izgaršot tikai tad, ja norma ir zināma” (I.Druvieta 2006b, 163). Labāk vai sliktāk, bet darīt to cenšas daudzi. Piemēram, internetā un citur palaikam tiek izplatīti dažādi klasiski teksti, kas „pārtulkoti” žargonā u.tml. – nesen populārs bija šāds žargonā un ar krievu un angļu valodas elementiem rakstīts variants pasakai par Sarkangalvīti. Te var pieminēt arī to, ka interneta diskusijās u.c. daudzi humora nolūkos izmanto arī paņēmienu, kas līdzīgs jau iepriekš šai nodaļā minētajam *eye dialect* anglofonajā literatūrā – vārdu izrunas atveidi „nepareizā” transkripcijā (piemēram, *incanti* (‘interesanti’), *apsties* (‘apskaties’), *pac* (‘pats’), *raxtīt* (‘rakstīt’) u.c.

3.4 Valodas “nepareizība” kā eksotika un kā protests

Iepriekš esam vairākkārt runājuši par to, ka dabiska un visās kultūrās sastopama ir tieksme pēc valodas pareizības un “tīrības”; pēc ierastām, pazīstamām formām. Objektivitātes labad jāatzīst, ka tai pašā laikā pastāv arī tieksme pēc svešā, nepazīstamā, eksotiskā. Jādomā, ka aizguvumu eksistence jebkurā valodā jau pati par sevi rāda, ka vēlme apgūt un

pielietot jauno, svešādo un interesanto ir pastāvējusi vienmēr. Savulaik kādā no pētījumiem par latīņu valodas elementiem Latvijas uzņēmumu nosaukumos šī darba autore secināja, ka attieksmē pret valodas vienību vai tekstu ir iespējami divi pretēji procesi (kurus aprakstot, tika izmantoti arī termini no tulkojumzinātnes):

- 1) pielāgošana, adaptēšana, domestikācija (*domestication*), nativizācija (*nativization*);
- 2) „āriskošana”¹ „citvalodiskošana” jeb „[at]svešināšana” (*foreignization*), eksotizēšana (*exotizing*). (Šāda eksotizēšana notiek, piemēram, veidojot „ārzemnieciska” izskata nosaukumus, kur pašcilmes vārda saknei pievienots īsts vai neīsts citvalodas piedēklis – piemēram, „*Naglex*”, „*Dzintrex*” u.tml. (D.Strelēvica-Ošiņa 2008c).

Apzinātajai tieksmei pēc „nepareizā” var būt dažādi iemesli. Piemēram, pirms pārdesmit gadiem populāra kļuva dzeja bez interpunkcijas. No izdevniecību darbiniekiem ir dzirdēts neoficiāls viedoklis, ka šim stilam labprāt pievērsušies tie dzejnieki, kam bijušas grūtības ar sintaksi un interpunkciju, tāpēc arī radusies ideja „defektu pārvērst par efektu”. Taču iespējams, ka šāda veida dzeja bija iecerēta arī kā sava veida protests pret konservatīvismu sabiedrībā un arī valodas preskriptīvajā kopšanā. Protests pret „uzspiestu” valodas pareizību reizēm patiešām var pieņemt sociāli un mākslinieciski spilgtu formu – te kā piemēru var nosaukt kādu parādību, kas tiks pieminēta arī tālāk šai darbā, atsaucoties uz dažu Kanādas sociolingvistu pētījumiem. Tie ir Kanādas provinces Kvebekas hiphopa mūziķu teksti, kas demonstrē izteiktu „antipūrismu”. (Par to, kāpēc Kvebekas kultūrai savukārt ir raksturīgs valodas pūrisms, arī runāsim vēlāk.)

Sava protesta piedeva noteikti piemīt arī jauniešu raksturīgajai valodai (kurai, kā zināms, raksturīgs slengs, gramatiskas īpatnības u.c.) . Kā rāda L.Tidriķes pētījumi par šo parādību, bieži vien par svarīgu jauniešu valodas aspektu paši jaunieši uzskata tās atšķirību no „pieaugušo valodas”. Viņa raksta: „*Apgalvojums „Lai runātu citādi nekā pieaugušie” izsaka jauniešu vēlmi norobežoties no pieaugušajiem, vienlaikus tas izsaka arī vēlmi neievērot literārās valodas normas (..)*” (V.Ernstsone, L.Tidriķe 2006, 50).

Tādējādi esam aplūkojuši vairākus (bet ne visus) subjektīvos viedokļus un mītus par valodu, kādi mēdz rosināt preskriptīvas un dažreiz arī antipreskriptīvas attieksmes. Nākamajā nodaļā tiks aplūkots vēl kāds ļoti būtisks un izplatīts, bet lielā mērā iluzors un mītisks priekšstats par preskriptīvismu (t.sk. pūrismu), kas vērojams mūsdienu pasaulē.

¹ Šādu termina *foreignization* latvisko ekvivalentu lietojis A.Veisbergs (2008, 126).

6.NODALA.

PRESKRIPTĪVISMA SAIKNE AR NEIECIETĪBU: MĪTI UN REALITĀTE

1. *Intolerantia praescriptivismi*¹ – preskriptīvisma neiecietība vai neiecietība pret preskriptīvismu?

Centīsimies noskaidrot, vai un kādā veidā preskriptīvisms, kā nereti uzskata tā pretinieki, ir saistāms ar negatīvu attieksmi pret tādām vai citādām cilvēku grupām vai atsevišķiem cilvēkiem. Taču vispirms īsi pievērsīsimies tam, kāda neiecietība tiek vērsta pret preskriptīvismu pašu. Atcerēsimies antipreskriptīvisma jēdzienu – tā ir noraidoša attieksme pret preskriptīvām valodas normām, pret preskriptīvo nostāju kā tādu un arī pret šīs nostājas pautējiem. Īpaši izteikts antipreskriptīvisms ir pastāvējis Rietumu pasaulē 20.gadsimta otrajā pusē un lielā mērā arī vēl šodien. Var teikt, ka antipreskriptīvisms daudzos gadījumos jau vērtējams kā visīstākā neiecietība. (Kā vienu no šādas neiecietības piemēriem var minēt jau citētās S.Pinkera grāmatas „Valodas instinkts” nodaļu „Valodas spečuki/eksperti” (*Language Mavens*; komentāru par šo nosaukumu skat. arī 3.nodaļā). Taču līdzīgi vērtējumi par preskriptīvismu un preskriptīvistiem atrodami arī daudzu citu valodnieku un arī valodniecības nespeciālistu tekstos.)

1.1 Kritika par preskriptīvisma šķietamo bezjēdzību

Bieži vien antipreskriptīvisti uzsver preskriptīvo attieksmju un darbību bezjēdzību, nenozīmību, iracionalitāti. Šo parādību raksturojuši arī jau minētie R.Jeitss un Dž.Kenkels, sakot, ka antipreskriptīvajiem valodniekiem „*ir viegli no augšas noskatīties uz preskriptīvajiem likumiem un uz to ārkārtīgo nozīmību, ko nespeciālisti tiem piešķir. Nav jau grūti pierādīt, cik iracionāli ir preskriptīvo likumu skaidrojumi, un cik iracionāli tādā gadījumā ir arī paši cilvēki, kuri turas pie šiem likumiem*” (R.Yates, J.Kenkel 1999; izcēlums mans). D.Kristals apgalvo, ka „*preskriptīvisms aizstāv iedomātas normas*” (D.Crystal 1997, 305; izcēlums mans), bet S.Pinkers – ka „*preskriptīvie likumi ir psiholoģiski nedabiski*” (S.Pinker 1994, 374). Dž.Pulems izsakās vēl nesaudzīgāk:

¹ Latīņu valodai šāda konstrukcija, kas interpretējama gan kā subjekta, gan objekta ģenitīvs, ir visai tipiska. Klasiski piemēri ir *amor matris* (‘mātes mīlestība [pret bērniem]’ un ‘[bērnu] mīlestība pret māti’), *timor hostium* (‘[nobijušos] ienaidnieku bailes’ un ‘bailes no ienaidniekiem’) u.c. Tāpēc, lai spilgtāk izceltu šīs parādības abpusējo dabu, tika nolemts šeit to nosaukt latīniski.

“Preskriptīvie likumi šķiet bezcerīgi muļķīgi. (..) Tie liekas vēl mazāk uzmanības vērti nekā absurdie brīdinājumi uz [preču] iepakojumiem (..). Preskriptīvie likumi (..) brīdina nedarīt tādas lietas, kuras (a) visi tik un tā dara, (b) nemaz nav kaitīgas” (G.Pullum 2004).

Preskriptīvismu visbiežāk par bezjēdzīgu uzskata tad, ja to redz tikai kā mēģinājumu apturēt valodas pārmaiņas. Arī D.Kristala grāmatā „Cīņa par angļu valodu. Vai valodas pareizības ekspertus nošaut nedrīkst apžēlot?” (*The Fight for English. How Language Pundits Ate, Shot, and Left*)¹, kur ar diezgan nopietnu iedziļināšanos un jau bez kategoriska nolieguma aprakstīta preskriptīvo attieksmju vēsture anglofonajā pasaulē, atrodams viedoklis, ka „valodas pārmaiņas nevar apturēt. Valodas pārmaiņas jums var nepatikt; jūs varat nožēlot jaunu elementu parādīšanos valodā vai veco aizmiršanu, taču ietekmēt jūs to nevarat ne par matu.” (D.Crystal [2006] 2007, 89; izcēlums mans).

Taču vai šāds apgalvojums nav nedaudz pārspīlēts? Valodu taču lielā mērā veido tās runātāji, un, ja reiz tajā, piemēram, parādās jauni elementi, tātad kāds (vai daudzi) ir nolēmuši tos lietot un tādējādi ar savu rīcību ir ietekmējuši valodas attīstības gaitu. Līdzīgu domu, tikai nedaudz citā aspektā, savulaik izteikusi arī I.Druvieta, runājot par kontaktu izraisītām pārmaiņām: „Valodas jaunā iezīme izplatās tikai tad, kad dažādu iemeslu dēļ persona vairāk vai mazāk apzināti sāk atdarināt citu personu runu” (I.Druvieta 1998, 9–10; izcēlums mans). Tātad valodu ir iespējams apzināti ietekmēt – to ir pierādījusi kaut vai politikorekto, dzimumneitrālo (*gender-neutral*) formu veiksmīgā izplatīšanās angļu valodā, par ko jau runāts iepriekš. Uz to norādījusi arī jau iepriekš citētā sociolingviste A.Kērzana pētījumā par gramatiskās dzimtes izmaiņām angļu valodā, sakot, ka šai ziņā „*feministu kustība ir bijusi pārsteidzoši veiksmīga*” (A.Curzan 2004, 181). Varbūt te jāsecina, ka pārmaiņas vieglāk ir ieviest nekā apturēt?

Citviet A.Kērzana ir izteikusi arī šādu domu: „Angļu valodas vēstures pētnieki bieži vien pārsteidzīgi ir novērtējuši preskriptīvos centienus kā bezcerīgu, neveiksmei nolemtu cīņu pret dabas stihiju – valodas pārmaiņām. Patiešām, ja veiksmīgs preskriptīvisms būtu tāds, kas aptur valodas pārmaiņas, tad preskriptīvisms cieš neveiksmi. Taču daudz sarežģītāks jautājums ir – cik lielā mērā preskriptīvie centieni ir ietekmējuši angļu valodas attīstību, gan mutiski, gan rakstveidā, it īpaši, ja preskriptīvismu uztveram kā angļu valodas standartizācijas un kodifikācijas procesa daļu” (A.Curzan 2009, 27).

¹ Komentāru par D.Kristala grāmatas nosaukumā izmantoto atsauci uz frāzi „*eats, shoots, and leaves*” (ar kuru L.Trasa savā grāmatā ilustrēja precīzas interpunkcijas svarīgumu) un tās iespējamo funkcionālo analogu latviešu valodā skat. šī darba 2.nodaļā.

1.2 Kritika par preskriptīvisma un pūrisma šķietamo agresiju

Daži rietumu valodnieki apriori pieņem, ka preskriptīvisms un it īpaši pūrisms, kā jau sava veida „neiecietības” izpausme, veicina arī reālu neiecietību sabiedrībā. Piemēram, franču sociolingvists Filips Blanšē (*Philippe Blanchet*) uzskata, ka “*tīrība un vienotība (l'unicité) ir ideoloģiski neveikls un bīstams jēdziens. Mēs sākam ar valodas pūrismu, bet pēc tam pārejam uz kultūras vienveidību, tad uz etnisko tīrīšanu un nonākam pie etnocīda un genocīda*” (*P.Blanchet* 1998a, tulk. no franču val. mans). Citā darbā šis autors runā par “*kolektīvajām pataloģijām, tādām kā rasisms, (..) lingvistiskais pūrisms, pseidomistiskās sektas, agresija / tieksme karot (belligérance)*” (*P.Blanchet* 1998b, 72; tulk. no franču val. mans). Pat D.Kristals savulaik kādā intervijā ir apgalvojis: „*Pūrisms patiešām ir lielākais ļaunums. Pūristi nomaskējas par cilvēkiem, kas grib valodai darīt tikai to labāko. Bet viņi ir ļoti netoleranti un liek citiem justies mazvērtīgākiem, jo paši ir izglītotāki (..). Tas ir mēģinājums ieviest šķiru sistēmu, kas mūsdienās vairumam saprātīgo cilvēku liekas nepieņemami*” (*D.Crystal* 2003, http://www.eltnews.com/features/interviews/028_david_crystal1.shtml; izcēlums mans). Šādi viedokļi (it īpaši F.Blanšē sacītais) par pūrismu un pūristiem nudien šķiet visai pārspīlēti un neiecietīgi.

Jādomā, ka vispār preskriptīvās pieejas „krišana nežēlastībā” bija visai plašs process, kas ietvēra ne tikai tā laika jaunās tendences valodniecībā, bet arī dažādus sociālpolitiskus procesus, piemēram, demokrātijas, tolerances un politikorektuma ideju attīstību. (Kā liecina daudzi fakti un avoti, mūsdienās rietumu vai vismaz anglofonajā pasaulē pastāv uzskats, ka nevienu nedrīkst diskriminēt vai kritizēt par „nepareizu” valodas lietojumu vai par nestandarta valodas lietojumu.) Varbūt nostāšanās pret preskriptīvismu (šķietamo 18.gadsimta “produktu”) ir saistāma ar nostāšanos pret to politiku, kāda piemita tā laika Lielbritānijai un arī citām rietumvalstīm – pret imperiālisma un koloniālisma tendencēm, pret rasisma un citu veidu diskriminācijas paveidiem? S.Pinkers, lai gan ir pārliecināts preskriptīvisma pretinieks, par politiski orientēto „karojošo antipreskriptīvismu” 20.gadsimta vidū izsakās ironiski: „*Atšķirībā no dažiem 20.gs. 60.gadu akadēmiskās pasaules pārstāvjiem, es neapgalvoju, ka angļu standartvalodas gramatikas mācīšana ir līdzeklis, ar kuru uzturēt patriarhālu kapitālistisku baltās rases virskundzību, un ka tauta ir jāatbrīvo, lai katrs varētu rakstīt, kā vien vēlas*” (*S.Pinker* 1994, 399; izcēlums mans).

Pārmetumi par preskriptīvisma šķietamo agresiju un ļaunumu neizbēgami saistās arī ar pārmetumiem konkrētiem preskriptīvisma „nesējiem” – reizēm pat varētu runāt gandrīz par

valodnieku dēmonizēšanu. (Šo parādību aizskārām arī 5.nodaļā.) Jau iepriekš vairākkārt minējām, ka anglofonajā kultūrā 18.gadsimta gramatiķis R.Louts tiek uzskatīts par pagātnes represīvā preskriptīvisma iemiesojumu. Latviešu kultūrā šādu „launā preskriptivista” tēlu daudzu acīs ir ieguvis J.Endzelīns (kaut gan vienlaikus, kā zinām, daudzu latviešu acīs J.Endzelīna tēls tiek arī izteikti glorificēts). Jāuzsver, ka bieži vien sabiedrības antipreskriptīvi motivētie viedokļi, kas vērsti pret valodniekiem – gan pagātnes, gan mūdienu valodniekiem – mēdz būt visai neiecietīgi un arī netaisni.

2. Preskriptīvisms un sociālā neiecietība

Turpmāk aplūkosim, kā un cik pamatoti preskriptīvisms tiek saistīts ar diviem neiecietības veidiem. Sociālā neiecietība, kā rāda pats nosaukums, ir neiecietība pret kādu sociālo grupu vai pret atsevišķu indivīdu viņa sabiedriskā stāvokļa vai citu īpašību dēļ

2.1 Preskriptīvisms – sabiedrības zemāko un/vai neizglītotāko slāņu diskriminācija?

Iepriekš šai darbā tika aprakstīts “uz cilvēku orientētais” preskriptīvisma virziens – sastopams kultūrās, un kur valodas ”pareizība” tiek saistīta ar cilvēka „pareizību”. Lai lieki neatkārtotos, pieminēsim tikai, ka lingvistisko paradumu saistīšana ar cilvēka sabiedrisko stāvokli bija saskatāma jau seno romiešu rūpēs par latīņu valodas pareizību, taču visspilgtākais (un labāk zināmais) šāda preskriptīvisma paraugs laikam ir britu sabiedrība, kur it īpaši laikā no 18.gadsimta līdz samērā nesenām mūsdienām. Angļu standartvalodas pareizs lietojums tradicionāli raksturoja britu sabiedrības aristokrātiju un augstāko vidusšķiru, kas vienlaikus arī ir sabiedrības izglītotākie slāņi. Tāpēc nav grūti iztēloties, ka cilvēka lingvistisko paradumu vērtēšana un kritizēšana, pārmetumi un/vai ironija par viņa lietotās valodas „kļūdām” vai nestandarta elementiem šādās kultūrās vienlaikus ir arī cilvēka sabiedriskā stāvokļa noniecināšana vai norāde uz viņa zemāko pozīciju, salīdzinot ar vērtētāju. Varbūt tāpēc nav nejaušība, ka tieši anglofonajā pasaulē pirmo reizi radās apzināts, zinātniski noformulēts preskriptīvisma un deskriptīvisma pretnostatījums un kritiska vērtēšana pret preskriptīvismu? Varbūt tāpēc tur radās mīts par preskriptīvisma (un arī pūrisma) neiecietību pret citādajiem, pret mazāk privileģētajiem un mazāk veiksmīgajiem. Fakts ir tāds, ka angļiski runājošā pasaule galvenokārt pazīst “uz cilvēku orientēto” preskriptīvismu. Taču mēģinājumi šāda preskriptīvisma (un arī „cilvēkorientētā antipreskriptīvisma”) modeli pielāgot arī citām kultūrām ne vienmēr ir veiksmīgi.

Spilgts piemērs ir jau iepriekš pieminētā 2009.gada 16.janvāra laikrakstā „Kultūras Diena” publicētā A.Sveces intervija ar austrāliešu izcelsmes valodnieku D.Glinnu. Viņš, pārstāvot tipisku anglofonā antipreskriptīvista skatpunktu, saka: *„Jebkurš Rietumu lingvists piekristu, ka, ja jūs runājat dzimtajā valodā un neesat noguris vai, teiksim, piedzēries, tad viss, ko jūs sakāt, ir valodiski pareizs. (..) Jebkuras lingvistikas pamatprincips ir deskripcija, nevis preskripcija. Preskripcija ir socioloģisks fenomēns. Tā ir nozīmīga, jo tā ir daļa no varas struktūru izpausmēm valodā. Latviešu jauniešiem, ejot uz darba interviju, ir jāzina, kad lietot "ka" vai "kad", bet, sarunājoties ar draugiem krodziņā, tam nav nozīmes”* (A.Svece 2009; izcēlums mans). Citviet intervijā D.Glinns min jēdzienu *“preskriptīvā valoda, (..) kurā jārunā ar priekšnieku”* (ibidem).

Vai patiešām Latvijas situācijā “preskriptīvā valoda” būtu tā valoda, kas galvenokārt vajadzīga darba intervijā vai sarunā ar priekšnieku? Apcerot mūsdienu Latvijas darba tirgu un biznesa vidi, rodas jautājums, cik vispār ir tādu darba devēju (atskaitot varbūt izglītības iestāžu vadītājus, grāmatu apgādu vai preses izdevumu īpašniekus utml.), kuri būtu ieinteresēti (vai pat spēti) adekvāti novērtēt darba meklētāja latviešu valodas pareizības līmeni un gramatikas un stila nianšes. Jāšaubās arī, vai D.Glinna minētajiem latviešu jauniešu *“draugiem krodziņā”* patiešām “ka” un “kad” lietojums būtu pilnīgi viendzīgs. Kā jau tika sacīts iepriekš, šī pētījuma ietvaros veiktajā aptaujā gandrīz piektā daļa no respondentiem, t.i. 26 cilvēki no 150 (un lielākā daļa no šiem divdesmit sešiem – 14 cilvēki – bija jaunāki par 35 gadiem) nosauca “ka” un “kad” jaukšanu kā to kļūdu, kas citu cilvēku valodas lietojumā viņus kaitina un satrauc visvairāk.

Līdzīgi kā D.Glinns un pat vēl kategoriskāk, arī latvietis G.Dilāns, uz kuru atsaucāmies jau agrāk, savulaik dažos rakstos avīzē „Diena” ir centies komentēt preskriptīvisma klātbūtni Latvijā, aprobežodamies ar vienpusīgu preskriptīvisma kritiku un vērtējumu no anglofonās kultūras un pieredzes skatpunkta, ignorējot Latvijas sociāli vēsturisko situāciju. Piemēram, viņš apgalvo, ka *„valodas pārvēršana par varas un kultūras simbolu dod atsevišķām preskriptīvo valodnieku un to piekritēju grupām privilēģētu ietekmi un arī varu (..)”* un *“pārāk liela valodas gramatizācija vai kultivēta stilizēšana no augšas dod iespēju tiem, kas to veicina, vienmēr justies pārākiem (..), aplūkojot citus kā otrās šķiras vai nekompetentus valodas lietotājus”* (G.Dilāns 2005; izcēlums mans). Citviet viņš nosauc preskriptīvisma izpausmes par *“kvēlu sociālās kontroles paveidu”* (G.Dilāns 2003). Lielbritānijā šāds apgalvojums būtu patiess. Taču Latvijas situācija, kā jau secinājām, ir gluži citāda – šeit nebūtu iespējams runāt par kādu privilēģētu sociālo eliti, kas līdz ar preskriptīvām valodas

normām censtos nosargāt savu īpašo stāvokli un vēl jo vairāk politisko varu. Mūsdienu Latvijas sabiedrībā pūrisma un preskriptīvisma idejas ir nevis „kvēla sociāla kontrole”, kā apgalvo G.Dilāns, bet drīzāk kvēls sociāls protests. Visbiežāk tās izskan kā „vienkāršās” (t.i. materiālās labklājības un politiskās ietekmes ziņā neprivileģētās), bet izglītotās tautas sirdsapziņas balss, kas nosoda pragmatismā iegrimušo, „nekulturālo” un “nepareizi runājošo” politisko un ekonomisko eliti.

2.2 Preskriptīvisms – diskursa jēgas un būtības neievērošana?

Preskriptīvajās attieksmēs un darbībās ir vēl kāds aspekts, kur (objektīvi vai subjektīvi – tas atkarīgs no situācijas) var saskatīt neiecietību. Tas, kurš pauž pārmērīgi preskriptīvu un pūristisku nostāju, reizēm citu acīs iegūst piekasīga, iedomīga, kā arī ciniska un vienaldzīga cilvēka tēlu. Interneta diskusijās palaikam lasāms nosodījums komentētājiem, kuriem „nav ko teikt par tēmu, tāpēc piekasās pie vārdiem”. Arī kāds aptaujas respondents (vecumgrupā 35–49) sacīja, ka citu cilvēku valodas lietojumā viņu visvairāk kaitina „pārlicība, ka pats cilvēks runā pareizi, tie citi nepareizi”. Savukārt citu respondentu (arī vīrietis vecumgrupā 35–49) visvairāk uztrauc „sarkasms, ja tas ir nevietā”, t.i., valodas izmantošana, lai darītu viņam pāri. (Šie izteikumi ir savdabīgā pretstatā tiem daudzajiem viedokļiem, kas (kā iepriekš pieminēts) runā par cilvēka rūpēm un atbildību par valodu – šie respondenti drīzāk valodu uztver kā ieroci, ko citi vērs pret viņiem.)

It īpaši, ja diskursa saturs ir kāda nopietna problēma, tad pievēršanās valodas lietojuma īpatnībām, īstām vai šķietamām kļūdām un nevēlamiem citvalodu vārdiem var likties neiederīga un netaktiska. Piemēram, laikraksta „Diena” interneta versijas sadaļā „Tautas balss” reiz tika publicēta lasītājas Ingvildas vēstule „Vai Rīgā bērni uz skolu ies ar kājām?” (Ingvilda 28.augusts 2009, www.diena.lv), kur tika aplūkotas krīzes laika problēmas ar transportu un braukšanas taloniem. Vairāki komentētāji gluži preskriptīvā garā pārmeta „Dienai” un vēstules autorei par formas „iet ar kājām” lietošanu vēlamās „iet kājām” vietā; citi iebilda, ka arī pirmā forma ir pareiza, un izraisījās diskusija par šo tēmu. Taču daži komentētāji bija sašutuši, piemēram: „Ko jūs te "valodas mīļi" ņematies??!!! Lielākā problēma šajā valstī būs tāda, ka "ar kājām" vai "bez kājām" daudzi bērni, jaunieši vairs skolu neapmeklēs regulāri, iespējams, ka vairs vispār neapmeklēs. Tādēļ, ka nebūs naudas, lai aizbrauktu līdz skolai, vai arī tuvākā skola atrodas ar kājām ejot neaizsniedzamā attālumā” (daarta, 30.augusts 2009, www.diena.lv). Cits piemērs: 2009.gada septembra

sākumā gan „Dienā”, gan vairākos ziņu portālos (www.tvnet.lv, www.apollo.lv u.c.) tika publicēta ziņa par to, ka Bērnu Klīniskās universitātes slimnīcā izveidota vieta ar nosaukumu *Baby Box*, kur iespējams anonīmi atstāt zīdaiņus, no kuriem mātes vēlas atteikties. Protams, visās interneta vietnēs, kur šī informācija parādījās, bija daudz emocionālu komentāru. Daudzi nosodīja mātes, kuras atsakās no bērniem; daudzi nosodīja valsts varu, kas, viņuprāt, cilvēkus novedusi līdz šādai situācijai, un gandrīz tikpat daudzi nosodīja faktu, ka zīdaiņu atstāšanas vietai dots nosaukums angļu, nevis latviešu valodā. (Ironiskā kārtā komentāros, kur pausts satraukums par valodu, ne tuvu nebija vērojama ideāla pareizrakstība.) Piemēram: „*Baby Box, o yes. Latvieši uz kuriem jūs brienat? Bērnus atdosit arī valodu zaudējat. Kāpēc angļiski?*” (VE, 8.septembris 2009, www.apollo.lv), un “*Vai latviešu valoda to nevarēja uzrakstīt un apzīmēt? Pasi noplicinām musu valodu, gribdami but gudri un "stilīgi" un varbut visiem izpatikt?*” (Janis J.Dimants, Jr, 8.septembris 2009, www.apollo.lv). Daļa komentētāju pārmeta pēdējiem, ka tie nevajadzīgi daudz uzmanības pievērš valodas lietām, nevis nopietnajam raksta saturam. Piemēram: „*Nez vai jums te būtu jāraksta komentāri par pareizu valodas kultūru! Šī nebūs tā īstā vieta. Ir jāpriecājas, ka iespējams šī iestāde kādam mazulim izglābs dzīvību...*” (Mmm, 10.septembris 2009, www.tvnet.lv).

Portāla www.draugiem.lv sadaļā „Parunāsim!”, kur lietotāji var ievietot savus rakstus, daudzi teksti (it sevišķi tie, kas vēsta par kādām attiecību problēmām un acīmredzot rakstīti satraukumā) bieži ir visai katastrofālā stāvoklī no pareizrakstības viedokļa. Daudzi komentētāji tad kritizē vai izsmej autoru kļūdas, savukārt citi pārmet kritiķiem neiejūtību. Lūk, ilustrācijai divu komentētāju viedokļi pie kādas sievietes I. ievietota raksta www.draugiem.lv sadaļas „Parunāsim!” apakšsadaļā „Viņš & viņa”. K.B. uzrunā autori: “*Kamēr rakstam nebūs struktūras (rindkopas, lielie burti teikuma sākumā, ievads/iztirzājums/nobeigums), tikmēr pozitīvu atbildi neceri. Ja tu dzīvē esi tāda pati, kā rakstos – haotiska, bez loģiska pamatojuma (..) un ej cauri visai dzīvei ar verbālu caureju – tad nav brīnums, ka no vīriešiem arī redzi tikai ne to gaišāko izlasi*” (1.aprīlis 2009, www.draugiem.lv). Cits komentētājs, E.B., iebilst, ka galvenais ir “*izpaust savu sapi un tad paskatīties ko saka cilvēki no malas ... pameginiet kadreiz nebut pareizi un izprast teksta jēgu, teksta jautajumus nevis piekassities pie pareizrakstības ...*” (2.aprīlis 2009, www.draugiem.lv; izcēlums mans).

Daļai sabiedrības preskriptīvisms, iespējams, šķiet kaitīgs tādēļ, ka novērš uzmanību no galvenā. Arī aptaujā, kas tika veikta šī darba tapšanas gaitā, viena no respondentēm (sieviete vecumgrupā 35–49) aizskāra šo tēmu, sakot, ka Latvijā cilvēki bieži pievēršas

valodas kļūdām, „*jo (..) bieži nevēlas cits cita teikto saprast pēc būtības, vieglāk ir izvairīties no atbildes, pazemojot otru par nepareizu valodas formu lietošanu. (..) Man svarīgāks ir tas, ko cilvēks vēlas pateikt pēc būtības, un mani kaitina, ja nevajadzīgi „piesienas pie vārdiem”.*” Arī kāda cita respondente konstatē: „*Ir cilvēki, kas ļoti uztraucas par valodu, pat i-netā piekasās par kļūdām, bet nekomentē saturu*” (sieviete vecumgrupā 35–49). Atcerēsimies arī Augustīna domu (citēts: *M.D.Hyman* 2002), ka cilvēkam, kas meklē grēku piedošanu, nav svarīgi, vai *ignoscere* (‘piedot’) izrunā ar uzsvaru uz otrās vai trešās zilbes.

Ja valodas preskriptīvā kopšana kļūst par fetišu, tā, iespējams, patiešām var kļūt neiecietīga pret cilvēku un viņa sociālajām un psiholoģiskajām vajadzībām.

3. Preskriptīvisms un etniskā neiecietība

Nepatiku pret kādu citu etnisku grupu vai arī pret cilvēku viņa etniskās izcelsmes dēļ sauc par etnisko neiecietību, kā arī par ksenofobiju. Vai valodas preskriptīvisms un pūrisms ir saistāms ar etnisko neiecietību, ar nepatiku pret kādu citu tautību? Vispirms tādā gadījumā jājautā, vai un kā preskriptīvisms ir saistīts ar mīlestību pret savu tautību, resp. ar nacionālisma un patriotisma jūtām. Pieredze un dažādu ekspertu pētījumi rāda (un arī iepriekš šai darbā tika uzsvērts), ka vairākās kultūrās, ieskaitot latviešu kultūru, valoda tiek uzskatīta par nācijas identitātes un eksistences pašu pamatu. Arī šī darba gaitā veiktās aptaujas respondenti vairākkārt uzsvēra šo domu kā pašu par sevi saprotamu, piemēram: „*Mēs ļoti labi zinām, ka valoda ir pamatu pamats kultūras un nācijas saglabāšanai. (..) par to ir jādomā tieši tāpat kā par tradīciju ievērošanu*” (sieviete vecumgrupā 25–34; izcēlums mans).

Tādējādi varam iztēloties, ka daudzu valodas lietotāju zemapziņā (un attiecīgi arī lingvistiskajās attieksmēs) notiek šāds deduktīvs slēdziens:

Citvalodu aizguvumi degradē un apdraud valodu.

Valoda ir tautas identitātes un pastāvēšanas pamats.

Tātad citvalodu aizguvumi degradē un apdraud tautas identitāti un pastāvēšanu.

Abas pirmās slēdziena premisas tomēr satur nevis skaidri pierādītu patiesību, bet gan pieņēmumus, faktiski mītus. Tomēr pieredze rāda, cik dziļi šie mīti ir iesakņojušies ne vienas vien tautas kolektīvajā zemapziņā.

3.1. Atšķirīgais valodcentrētības līmenis dažādās etniskās grupās: cēloņi un sekas

Tai pašā laikā ir zināms, ka šāds viedoklis tomēr nevalda visās kultūrās. Atsauksim vēlreiz atmiņā I.Druvietes teikto, ka „latvieši vismaz pārskatāmā pagātnē vienmēr bijuši izteikti valodcentrēti” (I.Druvieta 2005, 53). Nav noslēpums, ka ne visām etniskām kopienām un/vai valstīm šī īpašība piemīt vienādā mērā. Valodcentrētai kopienai var likties pat neticami, ka ir arī tādi etnosi, kas valodu nemaz neuzskata par vissvarīgāko savas identitātes sastāvdaļu. Zīmīgs ir citāts no filozofa Elmāra Vēbera pēcvārda E.Smita grāmatas „Nacionālā identitāte” (*National Identity* 1991) latviešu tulkojumam 1997.gadā: „Iespējams, ka latvieti mulsinās arī tas, ka [E.Smita darbā] nav atsevišķi izdalīta valoda kā nāciju raksturojoša pazīme. Vērīgs lasītājs jau būs pamanījis, ka E.D.Smits šajā darbā vispār ir veltījis nepelnīti maz uzmanības valodas nozīmes atsegšanai nacionālās identitātes struktūrā” (E.Vēbers 1997, 222).

Kas gan ir par iemeslu atšķirībām? Te būtu vietā pieminēt arī britu valodnieka Roberta Lepeidža (*Robert LePage*) teoriju par „fokusētajām” un „izkliedētajām” kopienām (*focused and diffuse communities*), uz kuru atsaucas P.Tradžils: „Saskaņā ar valodas variantu tipoloģiju, ko izstrādājis britu sociolingvists Roberts Lepeidžs, dažas lingvistiskās kopienas un līdz ar to valodas varianti ir relatīvi „izkliedēti” (*diffuse*), savukārt citas ir vairāk „fokusētas” (*focused*). (..) „Fokusētās” lingvistiskās kopienas ir tās, kur ir notikusi ievērojama valodas standartizācija un kodifikācija, kur daudzi ir vienisprātis par normu lietošanu, kur runātāji uztraucas par valodas „tīrību” un par sava valodas varianta atšķirību no citiem (..). Eiropā valodas kopienas ir izteikti fokusētas” (P.Trudgill 2003, 49–50). Bet kas gan ir iemesls tam, kādēļ lingvistiska kopiena savās attieksmēs kļūst „fokusēta” vai „izkliedēta”?

Kā jau iepriekš šai darbā pieminēts, Dž.Tomass uzsver, ka ksenofobisks pūrisms visvairāk raksturīgs tām etniskajām grupām, kas bijušas citu tautu pakļautībā (*G.Thomas* 1991, 204–205). Arī Dž.Džozefs atzīst, ka „valoda ir pirmā lieta, ko [apspiestā etniskā grupa] ideoloģizē par nacionālisma un pretestības simbolu” (*J.E.Joseph* 1987, 46). Daži pētnieki šo parādību skata no cita aspekta. Piemēram, kanādiešu sociolingvists Dž.Čamberss piedāvā „klasificēt valstis/kopienas pēc to apdzīvošanas modeļa (*settlement pattern*) un atrast tā saistību ar dažādām lingvistiskām un sociālām pazīmēm, ieskaitot preskriptīvismu, attieksmi pret aizguvumiem, (..) reliģisko iecietību” (*J.K.Chambers* 2003).

Viņš piedāvā trīs galvenās grupas – insulāras jeb salas tipa (*insular*), tranzicionālas jeb pārejas tipa (*transitional*) un uz imigrāciju balstītas (*immigrant-based*) kopienas. Insulārās kopienas, kā rāda jau nosaukums, tiecas norobežoties no ārējām ietekmēm, tai skaitā lingvistiskām ietekmēm, un saglabāt savu identitāti. Dž.Čamberss kā insulāru zemju piemērus min Japānu, Horvātiju, Ungāriju u.c., kā arī Kanādas provinci Kvebeku. Pēc Dž.Čambersa domām, Kvebekas insularitāte – izteikts patriotisms, rezervēta attieksme pret cittautu imigrantiem, vēlme saglabāt franču valodu kā vienīgo oficiālā sfērā lietojamo valodu Kvebekā – skaidrojama ar to, ka Kvebekai un pārējām Kanādas provincēm ir „diametrāli atšķirīgi apdzīvošanas modeļi. Lielākā daļa Kanādas, kā gandrīz visas Jaunās Pasaules zemes, savu iedzīvotāju daudzumu ir veidojušas ar imigrācijas palīdzību. Taču Kvebeka to darījusi ar dzimstības līmeņa palīdzību. Gandrīz 200 gadus, aptuveni līdz 20.gadsimta 50.gadiem, Kvebekas dzimstības līmenis bija (..) viens no augstākajiem pasaulē. Tādējādi [Kvebekas] iedzīvotāju skaita pieaugums neatpalika no pārējās Kanādas un pat pārspēja to, iztiekot bez imigrantu uzņemšanas. Šo fenomenu sauca par la revanche des berceaux (‘šūpuļu atriebību’)¹” (*ibidem*). Vārdu sakot, Dž.Čamberss uzskata, ka Kvebekai raksturīgās lingvistiskās attieksmes izceļas ar savu noslēgtību pret ārējām ietekmēm tāpēc, ka Kvebekā ilgu laiku bijis maz imigrantu. Kaut gan drīzāk jautājums jāuzdod no otras puses – kāpēc Kvebeka neveicināja imigrantu ieplūšanu? (Kā konstatē Dž.Čamberss, pat pēc dzimstības līmeņa samazināšanās 20.gadsimta otrajā pusē Kvebekas valdība nav centusies veicināt imigrāciju, lai kompensētu cilvēku skaita zudumu, bet gan piedāvājusi lielāku finansiālu atbalstu kvebekiešu ģimenēm ar bērniem.) Atbilde šķiet diezgan acīmredzama – tā tas ir tāpēc, ka šī etniskā un lingvistiskā kopiena ir savulaik tikusi okupēta un gadsimtu gaitā centusies nosargāt savu nacionālo identitāti zem citas, dominējošas valodas un kultūras spiediena. Turklāt līdz 20.gadsimta 60.gadiem, kad sākās cīņa par Kvebekas franču valodas tiesībām un tika pieņemti attiecīgi likumi, imigrantu vairums centās integrēties nevis frankofonajā, bet tieši anglofonajā Kvebekas sabiedrības daļā un atbalstīt tās pozīciju, bieži vien gluži merkantilu apsvērumu dēļ. Piemēram, ievērojamais anglofono Kanādas ebreju rakstnieks Mordekajs Ričlers (*Mordecai Richler*) atklāti atzīst: „Mēs jebkurā gadījumā būtu identificējušies ar angliki runājošo sabiedrības

¹ *La revanche des berceaux* parādība bija saistīta ar kvebekiešu vēlēšanos simboliski „atriebties” anglofonajiem iekarotājiem, cenšoties pārspēt tos skaitliski. Tai pašā Dž.Čambersa rakstā, kā arī citos avotos par šo tēmu kā ilustrācija ir citēts nekrologs kādam 96 gadus vecam kvebekietim, kuram nāves brīdī 20. gadsimta sākumā bijuši gandrīz 600 pēcnācēji: „Filipona kunga vectēvs krita varoņa nāvē kaujā Eibrehema līdzienumā [kur briti sakāva frančus un pārņēma savā kontrolē tagadējo Kvebeku]. Taču mazdēls ir pilnībā atriebis vectēva nāvi, pievienodams franču Kanādai tik daudz cilvēku, kas varētu izveidot veselu draudzi” (citēts pēc angļu tulk.: *J.K.Chambers* 2003).

daļu. Mūsu vecāki bija (..) imigranti, kas lika savas cerības uz to, ka mēs, pirmā Kanādā dzimušī paaudze, ievēsim viņus labākā pasaulē, un ceļš uz labklājību taču neapšaubāmi bija bruģēts ar angļu valodu, kamēr franču valoda vestu acīmredzamā strupceļā” (M.Richler 1992, 98).

Valodās, kas ilgi un netraucēti attīstījušās kā neatkarīgu valstu valodas un kuras nav apdraudējusi konkurence ar citām valodām, kā norādījis Dž.Tomass, vairumā gadījumu „jebkāds ksenofobisks pūrisms ir bijis perifērs un īslaicīgs” (G.Thomas 1991, 204). Šādu valodu runātāji reizēm pauž arī neizpratni vai kritiku par to nozīmi, kāda valodai tiek piešķirta citur – arī nupat citētais anglofonais kanādiešu rakstnieks M.Ričlers savā grāmatā „Ak, Kanāda! Ak, Kvebeka!” (*Oh Canada!*¹ *Oh Quebec!* 1992) vairākkārt ironiski izsakās par frankofono kvebekiešu lingvistiskajām attieksmēm. Tomēr „perifēras un īslaicīgas” (Dž.Tomasa vārdiem izsakoties) pūrisma izpausmes ir pastāvējušas arī angļu valodā, šodienas globālajā un aizguvumiem visbagātākajā valodā. Kā uzsver daži sociolingvisti, tas bijis galvenokārt tad, kad Anglijas sabiedrība kaut kādā mērā izjutusi politisku nedrošību citas valsts, piemēram, Francijas, priekšā. Piemēram, Dž.Bīla runā par britu frankofobiju un nepatiku pret franču valodas aizguvumiem 18.gadsimtā, kad attiecības ar Franciju bija saspīlētas un abas valstis karoja (J.C.Beal 2009a, 22). Taču fakts ir tāds, ka nevienai anglofonai kopienai pēdējās tūkstošgades laikā (kopš frankofonu ierašanās britu salās 11.gadsimtā) nav bijis pieredzes ar citā valodā runājošiem iekarotājiem savā zemē, ar privileģētā stāvoklī esošas svešvalodas klātbūtni un uzspiešanu. Kopš tā laika, kad angļu un franču valodas kontakta rezultātā izveidojās vidusangļu valoda (mūsdienu angļu valodas priekštece), citu valodu ietekme uz angļu valodas sintaksi un morfoloģiju nekad vairs nav bijusi tik liela, lai izraisītu būtiskas pārmaiņas. Tādējādi, iespējams, patiešām jebkura angļu kā dzimtās valodas runātāja lietota konstrukcija var tikt uzskatīta par gramatiski pareizu (kā apgalvojuši daži iepriekš šai darbā citētie autori).

Dž.Tomass kā vienu no valodām, kur pūrisma izpausmes nav bijušas pārāk izteiktas, nosauc arī krievu valodu (G.Thomas 1991, 204). Te savukārt jāpiemin franču valodnieces Silvijas Aršembo (*Sylvie Archaimbault*) pētījums par 2005.gadā pieņemto valodas likumu Krievijā un viņas secinājumi, ka 20.gadsimta 90.gadu politisko notikumu rezultātā arī Krievijā pastiprināti sākti pievērst uzmanību lingvistiskajai identitātei, valodas kultūrai u.c., un aktīvāk paust preskriptīvas attieksmes (S.Archaimbault 2009, 71). Un, lai gan nav

¹ “O Canada” ir Kanādas himnas nosaukums.

daudz pētījumu konkrēti par preskriptīvisma un pūrisma izpausmēm Latvijas krievu sabiedrībā, nav šaubu, ka arī šī kopiena ir visai valodcentrēta, un šādas attieksmes īpaši saasinājušās pēc Latvijas neatkarības atgūšanas un zināmas sociopolitiskas nedrošības sajūtas iestāšanās rusofonajā kopienā. To rāda gan objektīvā realitāte, gan arī dažādu ekspertu secinājumi. Piemēram, Ilga Apine un Vladislavs Volkovs savā grāmatā „Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums”, atsaukdamies uz dažādiem pētījumiem un aptaujām, secina, ka Latvijas krievu identitātē valodai ir ļoti svarīga loma. Piemēram: „*Praktiski visi aptaujātie krievu nacionālo kultūras biedrību vadītāji uzskata, ka tieši krievu valoda ir Latvijas krievu kolektīvās identitātes galvenais elements*” (I.Apine, V.Volkovs 2007, 177). Arī rakstniece Ludmila Azarova citē kāda rusofona izteikumu: “*Valoda ir vienīgais, kas krieviem [Latvijā] šodien vēl ir*” (L.Azarova 2007, 569).

Pastāv arī tādas etniskas grupas, kuras, lai gan nav skaitliski lielas un ir arī piedzīvojušas citu tautu un/vai valstu uzbrukumus vai okupāciju, tomēr nav attīstījušas mums pazīstamo tradīciju, kas valodu un tās sargāšanu saista ar pašas nācijas izdzīvošanu. Kā vienu no šādiem piemēriem var minēt īru valodas runātāju kopienu, kur lielā mērā ir notikusi valodas nomaiņa un pārsvarā tiek lietota angļu valoda, kaut arī pēdējā gadsimta laikā ir notikuši dažādi mēģinājumi atjaunot īru valodas prestižu un sociolingvistiskās funkcijas. Vairāki autori ir salīdzinājuši Īrijas un Ziemeļīrijas situāciju ar, piemēram, Kanādas frankofono provinci Kvebeku, jo abas kopienas ir cietušas no anglofono iekarotāju un angļu valodas dominances. Ketlīna O’Braiena (*Kathleen O’Brien*) raksta: “*Kādreiz gan valoda, gan reliģija bija kultūras identitātes sastāvdaļas kā Kvebekā, tā arī Īrijā. (...) Taču pēdējo pārdesmit gadu laikā kvebekiešu identitātes jautājumi arvien vairāk saistās ar valodu, kamēr Īrijā šo lomu spēlē galvenokārt reliģija*” (*K.O’Brien* 1999). Kā zināms, īru protesti pret angļu klātbūtni Ziemeļīrijā galvenokārt izpaužas kā īru katoļu konflikti ar angļu protestantiem. (Vai varētu sacīt, ka valodas zaudēšana šīs kopienas pārstāvjiem neliekas tik sāpīga kā citas, “naidīgas” reliģiskās konfesijas klātbūtne?)

Tiesa gan, īru valodas lietojuma samazināšanās ir bijis garš un sarežģīts process. Kā norāda vairāki autori, piemēram, īru sociolingvists un lingvistisko minoritāšu eksperts Dermots Makgola Hrosts (*Diarmait Mac Giolla Christ*), jau 17.gadsimta beigās Īrijā “*tieši angļu valoda, nevis īru valoda bija galvenā tautas lasītprasmes valoda*” (*D.Mac Giolla Christ* 2005, 90), bet “*18.gadsimta beigās runātajai īru valodai vairs nepiešķīra nekādu vērtību*” (*ibidem*, 98). Kā liecina vairāki avoti, līdz pat 20.gadsimta pirmajam ceturksnim daudzas īru ģimenes izvēlējušās saviem bērniem mācīt tikai angļu valodu, cerot, ka tas atvieglos

viņu mācības skolā un vēlāk karjeras veidošanu. Arī minētais īru autors uzsver, ka daudzi īri tolaik samierinājušies ar to, ka viņu šķietami bezperspektīvajai “*valodai ir lemts aiziet nebūtībā*” (*ibidem*, 116). (Jāatzīst, ka līdzīgu motīvu vadīti, arī Latvijas lībieši pirmās Latvijas Republikas laikā un arī vēlāk padomju gados saviem bērniem vairs nav mācījuši lībiešu valodu, bet centušies ar viņiem runāt tikai latviski.)

Dažādas lingvistiskās attieksmes valda bijušajā Dienvidslāvijā. Piemēram, Horvātiju nereti min kā piemēru kopienām, kur valodai kā identitātes sastāvdaļai un arī valodas “tīrībai” piešķirta samērā liela nozīme (skat., piemēram, *J.K.Chambers* 2003). Horvātu valodnieces Marija Turka (*Marija Turk*) un Maja Opašiča (*Maja Opašić*) norāda, ka “*pūrismam horvātu valodā ir sena tradīcija*” (*M.Turk, M. Opašić* 2008, 82). Bet, piemēram, Bosnijā, kā dzirdēts privātās sarunās, lielāka nozīme ir reliģijai kā identitātes pamatam. Arī vēsturnieks Nenads Misčevićs (*Nenad Miscevic*) raksta (arī šis autors izmanto salīdzinājumu ar Kvebeku): “*Bosnijas horvāti atšķiras no Bosnijas musulmaņiem ar savu katoļticību, kaut gan viņi runā tai pašā valodā*¹. *Savukārt kvebekieši no saviem kaimiņiem (t.i. anglofoniem – D.S.-O.) atšķiras galvenokārt ar valodu*” (*N.Miscevic* 2001).

Reliģiskās tradīcijas ir svarīgs identitātes rādītājs un nereti ir bijis arī etnisku konfliktu avots ne tikai, piemēram, Ziemeļīrijā un vairākās bijušās Dienvidslāvijas teritorijās, bet arī ne vienā vien Āzijas valstī. (Tam, ar ko atšķiras uz reliģisko un lingvistisko identitāti balstītie etniskie konflikti, sīkāk pievērsīsimies vēlāk.)

Kā atsevišķu un savdabīgu gadījumu var aplūkot jau minēto lībiešu situāciju. Lībiešu valoda savulaik tika uzskatīta par gandrīz zudušu (vismaz funkcionāli zudušu), tomēr lībieši un to pēcteči ir saglabājuši ne tikai savu etniskās identitātes apziņu, patriotismu u.c., bet paradoksālā kārtā arī apziņu, ka valoda ir viena no svarīgākajām etniskās identitātes sastāvdaļām. (Jo realitātē lībiešu situācija, līdzīgi kā īru situācija, taču rāda, ka ir iespējams apzināties un saglabāt savu tautību arī tad, ja valoda vairs netiek plaši lietota.) Lībiešu valodu šodien runā salīdzinoši neliels skaits cilvēku un ierobežotās situācijās. Tomēr, kā rāda dažādi fakti un avoti (tai skaitā divi nesen veikti sociolingvistiski pētījumi – *LINEE* projekta ietvaros 2007.gadā un *ĪUMSILS* un *LU MVF* kopīgajā projektā 2008.gadā), lībiešu valodas pratēju skaitam (it īpaši jaunās paaudzes vidū) un lībiešu valodas funkciju skaitam pēdējos gados ir tendence pieaugt, pateicoties dažādām lībiešu organizāciju un

¹ Mūsdienās oficiālais viedoklis, kuru akceptējuši arī Rietumu valodnieki, gan ir tāds, ka serbu, horvātu un bosniešu valodas ir atsevišķas valodas, kaut arī ļoti tuvas.

entuziastu aktivitātēm (skat. D.Strelēvica-Ošiņa 2008b, 2009a u.c.). Nepieciešamība apgūt un saglabāt lībiešu valodu ir viens no aktuālākajiem jautājumiem¹, par kuriem tiek runāts mūsdienu aktīvo lībiešu sabiedrībā. 2009.gadā dibinātā “Līvu fonda” valdes priekšsēdētājs Dāvis Stalts intervijā žurnālistei Daigai Čirkstei stāsta: „*Patlaban piecās dažādās vietās noorganizēti valodas mācību kursi. Mēs turpināsim valodas apmācību ar mērķi, lai pēc pieciem gadiem 100 vai 150 līvu runātu savā valodā. Man tas šķiet vissvarīgākais – valodas izdzīvošana*” (D.Čirkste 2009; izcēlums mans).

Rodas jautājums, vai varētu runāt arī par preskriptīvismu un pūrismu lībiešu sabiedrībā? Kā privātās sarunās minējuši lībiešu valodas eksperti, zināms pūrisms pastāvējis pirmās Latvijas Republikas laikā, kad, piemēram, lībiešu kultūras darbinieks Pēteris Dambergs mudinājis izvairīties no latviešu piedēkļu pievienošanas lībiešu darbības vārdiem utml. latviešu valodas ietekmēm, kas kļuvušas arvien izplatītākas. Problemātisks jautājums bijis arī vienotas ortogrāfijas ieviešana. (Par šo tēmu skat. arī, piemēram, V.Ernštreits 2007.) Pie lībiešu valodas standartizēšanas un kodificēšanas darbs turpinās arī mūsdienās. Tiesa gan, tādu speciālistu, kas pilnvērtīgi pārzina un var apspriest lībiešu valodas pareizības jautājumus, ir samērā nedaudz, tāpēc, no vienas puses, par īstu preskriptīvisma klātbūtni lībiešu kopienas lingvistiskajās attieksmēs it kā nevarētu runāt.

Tomēr šādi viedokļi palaikam tiek pausti. Piemēram, „Lībiešu kultūras centra” locekle Gundega Blumberga, raksturojot aktivitātes lībiešu portālā www.livones.lv, uzsver: „*Valodas kvalitāte mūsdienu apstākļos, kad vairs nav dzimtās valodas runātāju, ir vairāk nekā svarīga. Ja mūs tik ļoti uztrauc latviešu valodas pareizrakstība, kā to var lasīt komentāros un e-pasta vēstulēs, vai tikpat nozīmīgi (un pat vēl vairāk - tā ir goda lieta!) nav gādāt par to, lai katrs lībiešu valodā izplatītais teikums būtu nevainojams?*” (G.Blumberga 2010, www.livones.lv, izcēlums mans). Te gan ir vērts pieminēt D.Kristalu, kurš savukārt brīdina no pārmērīga pūrisma un preskriptīvisma apdraudēto valodu saglabāšanā (D.Crystal [2000] 2008, 117).

Katrā ziņā etniskās identitātes apziņa daudzos arī lībiski nerunājošos vai daļēji runājošos² lībiešos vai to pēctečos ir pietiekami liela. Vai var secināt, ka saglabāt savu identitāti un etniskās piederības apziņu dažreiz palīdz ne tikai runāšana attiecīgajā valodā, bet arī runāšana (kā arī klausīšanās un lasīšana) par valodu? Ideju par valodas nozīmi tautas

¹ Cits aktuāls jautājums ir arī peripetijas ar dažādām lībiešu organizācijām, to pārvaldi un darbību.

² Tā aptuveni varētu latviski atveidot valodnieces Nensijas Dorianas (*Nancy Dorian*) ieviesto terminu *semi-speakers* (burtiski: ‘pusrunātāji’). Vineta Poriņa lieto arī latvisku ekvivalentu „pusvalodīgie” (V.Poriņa 2010, 61).

eksistences nodrošināšanā lībieši varētu būt arī aizguvuši no latviešu kultūras, ar kuru lībiešu kultūra vēstures gaitā ir cieši savijusies.

3.2 Valoda kā identitātes pamats: Latvijas situācija

Ir pamats domāt, ka izpratne par latviešu valodu kā galveno latviešu identitātes noteicēju vispirms pausta 19.gadsimta vidū, jaunlatviešu laikmetā, ko uzskata par latviešu pirmo nacionālo atmodu. Jau iepriekš, runājot par valodas standartizācijas diviem rosinātājiem (valodu kontakti kā valodas pārmaiņu izraisītājs un valodu un kultūru kontakti kā lingvistiskās domas aizgūšanas iemesls), tika uzsvērts, ka jaunlatviešu laikmetam latviešu valodas standartizācijas vēsturē ir īpaša vieta. Lai gan par zināmu latviešu kopvalodas jeb koinē veidošanos saistībā ar Rīgas attīstību var runāt jau no viduslaikiem, un par sava veida kodifikāciju jau tad, kad latviešu tekstus vēl rakstīja tikai baltvācu autori, par latviešu standartvalodas īsto sākumu nereti ticis uzskatīts tieši 19.gadsimts, un ne bez pamata. Veiksmīgas sagādīšanās vai drīzāk likumsakarības dēļ latviešu valodas kopšana nonāca pašu etnisko latviešu rokās tieši tad, kad Rietumeiropā populāri bija kļuvuši nacionālā romantisma uzskati par valodu kā tautas garu un identitātes pamatu (ko esam minējuši jau iepriekš). Šādus uzskatus pārņēma arī jaunlatvieši. J.Alunāns pauž stingru pārliecību: „*Bet to mēs zinām, ka tauta, kamēr tā savu valodu tur godā, vēl nav pazudusi*” (J.Alunāns [1858] 1960, 48) un, pārfrāzēdams 4.bausli par vecāku godāšanu, saka: „*(..) turiet savu tēvu valodu godā un cienā, un jums labi klāsies virs zemes*” (*ibidem*, 49). Cīņa par latviešu valodu, tās tiesībām un attīstīšanos simboliski kļuva arī par cīņu par tolaik vēl neiespējamo latviešu tautas valstisko neatkarību.

A.Blinkena apraksta 19.gadsimta beigu un 20.gadsimta sākuma situāciju: „*Jaunlatviešu cīņa pret pārvācošanas centieniem (..) guva labus panākumus. Radās daudz jaunu latvisku vārdu (..). Taču 19.gadsimta beigās latviešu valoda no jauna tika apdraudēta. Krievijas impērijā sākās strauja rusifikācija (..). Un tieši šajā, latviešu valodai visdrūmākajā laikā pieauga tautas pretestība, dzima doma par Latvijas valsti, kas būtu neatkarīga no svešām varām. (..) 1905.gada 23.novembrī 400 latviešu skolotāju sapulcējās uz kongresu Rīgā un nolemj, ka skolās jā māca latviešu valodā. (..) Otrais latviešu valodas skolotāju kongress Tērbatā 1917.gada jūnijā pieņem vairākas rezolūcijas par latviešu valodas lietošanu visos izglītības līmeņos, nācījas attīstības vārdā skaidri nosakot nacionālas valodas nepieciešamību” (A.Blinkena 2007, 11–12; izcēlums mans). Pusotru gadu pēc šī kongresa jau tika nodibināta neatkarīga Latvijas valsts. Nav nejaušība, ka abi stāsti – stāsts par cīņu*

par latviešu valodas tiesībām un par latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām – ir tik cieši savstarpēji saistīti.

Kā norādījusi I.Druvieta, pirmie profesionāli izglītotie latviešu valodnieki parādījās 19. un 20.gadsimta mijā – J.Velme, G.Freibergs-Brīvkalnieks un K.Mīlenbahs (I.Druvieta, D.Strelēvica-Ošiņa 2008, 93). I.Druvieta informē, ka 19.gadsimta 90.gadu sākumā K.Mīlenbahs „*ir vai vienīgais latviešu valodnieks, kas nodarbojas ar valodas zinātnisku izpēti. Valodniecībā vairs tikpat kā nestrādā J.Velme un J.Kauliņš, P.Šmits un J.Endzelīns vēl studē (..). Valodas jautājumi gan neizzūd no latviešu periodikas lappusēm, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumos regulāri parādās valodai veltīti raksti (..)*” (I.Druvieta 1990, 38; izcēlums mans). Arī profesionālu valodnieku trūkums nebija šķērslis tam, lai valodas jautājumi liktos būtiski lielai latviešu sabiedrības daļai.

Vai pēc pirmās Latvijas Republikas nodibināšanas, kad galvenais mērķis bija sasniegts, valodas jautājumi būtu palikuši otrā plānā? Neapšaubāmi nē, kaut arī oficiāli Likums par valsts valodu tika pieņemts tikai 1935.gadā. Saskaņā ar I.Druvietes formulējumu, „*pirmskara Latvijā pastāv lingvistiski konflikti un pretrunas*” (I.Druvieta 2007, 15), tomēr jau 1921.gadā pieņemtie „*Noteikumi par valsts ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā*” liecina, ka „*latviešu valoda tiek uzverta kā valstiskuma un suverenitātes nozīmīga daļa*” (*ibidem*, 14). Jāpiebilst, ka Latvijas pirmās brīvvalsts laiks bija pārāk īss, lai nodrošinātu faktoros, kas mazina apdraudētības sajūtu tautai un valodai. Šo jautājumu ir aplūkojusi arī V.Zoldnere (Poriņa). Uzsverot, ka Latvijā nacionālās literatūras tradīcija vēl bija relatīvi jauna; ka latviešu valodai līdz pat 1935.gadam vēl nebija oficiāla valsts valodas statusa u.c. faktoros, viņa konstatē, ka „*pūrisms Latvijā 20.–30.gados bija nenovēršams*” (V.Zoldnere 1996, 50). Citiem vārdiem sakot, valodas jautājumu vēl nevarēja uzskatīt par atrisinātu un tādējādi nebūtisku, un latviešu apziņā nostiprinājās viedoklis, ka valoda un tās sargāšana no nevēlamām ietekmēm ir neatņemama nacionālās identitātes sastāvdaļa. Samērā preskriptīva un pūristiska pieeja valodai bija raksturīga daudziem tā laika valodniekiem, arī J.Endzelīnam (atcerēsimies viņa kritiku daudzām parādībām latviešu valodā, kas radušās vācu un krievu valodas iespaidā). R.Grīse citē šādu J.Endzelīna izteikumu: „*Kas savu tēvu valodu necienī un nerūpējas par viņas tīrību, tas nevar arī krietns patriots būt (Di I 668)*” (J.Endzelīns, citēts: R.Grīse 2005, 120; izcēlums mans). Noteikti jāpiemin arī E.Bleses raksts „*Valoda un tautas gars*” (jau virsraksts runā pats par sevi), kur autors nešaubīgi saka: „*Valoda ir tautas sargātāja, un valodas uzglabāšana un tālākā izveidošana ir garantija tautas pastāvēšanai un tālākai attīstībai*”

(E.Blese 1940). Ne tikai valodnieki, bet arī nespeciālisti raizējās par valodas kvalitāti un situāciju Latvijā – atcerēsimies jau iepriekš citēto lasītāja vēstuli 1920.gada avīzē.

Savā ziņā tālākie vēsturiskie notikumi – padomju okupācijas gadi – apstiprināja šo ideju vai vismaz veicināja tās iesakņošanu latviešu apziņā. Vēsturnieks Jānis Riekstiņš laiku pēc Latvijas pievienošanas Padomju Savienībai raksturo šādi: „1940.gadā uzsāktā Latvijas sovetizācija bija cieši saistīta ar rusifikāciju, jo obligāta krievu valodas un kultūras pārņemšana tika uzskatīta par galveno līdzekli Padomju Savienības daudzo etnisko grupu integrācijai. Krievu valoda pakāpeniski sāka izspiest latviešu valodu no visām dzīves sfērām, to veicināja arī krievu un krievvalodīgo masveida ieplūdināšana (..)” (J.Riekstiņš 2007, 20). Līdzīga situācija bija arī 20.gadsimta 60.–80.gados. Kā norāda A.Blinkena, Dz.Hirša un A.Veisbergs, „turpinājās latviešu valodas pakāpeniska izspiešana no visdažādākajām lietojuma sfērām” (A.Blinkena, Dz.Hirša, A.Veisbergs 2007, 37). Kāda gan varēja būt latviešu tautas, tai skaitā latviešu valodnieku, pretreakcija? Šis bija klasisks gadījums, kur, kā jau agrāk minētajā citātā sacījis Dž.Džozefs, okupētā un apspiestā tauta „ideoloģizē [valodu] par nacionālisma un pretestības simbolu” (J.E.Joseph 1987, 46). Vēl jo vairāk tādēļ, ka šeit valoda bija arī tikusi apzināti izvēlēta par vienu no galvenajiem uzbrukuma mērķiem (ja neskaita, protams, arī tās runātāju reālo iznīcināšanu represijās) no okupācijas varas puses. Uz padomju varas lietoto valodas politiku noteikti varētu attiecināt D.Kristala teikto: “Bieži vien ir ticis novērots, ka vienas valodas runātāji apzināti cenšas apspiest citas valodas runātājus. Aprakstot šādus gadījumus, piemēram, dažādus koloniālās vēstures laikposmus, daži autori ir uzskatījuši par vajadzīgu lietot atbilstoši dramatiskus valodas līdzekļus, runādami, piemēram, par “valodas slepkavību” jeb “lingvicīdu”” (D.Crystal [2000] 2008, 86).

Tāpēc šī situācija izraisīja pretestību un vēlmi cīnīties par latviešu valodas tiesībām un saglabāšanu. Tālaika politiskajā situācijā nebija iespējams atklāti runāt par latviešu valodas vēlamajām sociolingvistiskajām funkcijām un lietojuma sfērām – kā galvenais cīņas lauks atlika rūpes par valodas kvalitāti, gramatisko un leksisko pārmaiņu analīze. Par laimi, šāda iespēja bija pieejama gluži likumīgi. Padomju Savienībā normām un to stingrai ievērošanai bija liela nozīme dažādās dzīves jomās – nenoliedzami arī valodā (kaut gan dažos tālaika avotos it kā tika negatīvi vērtēts pārspīlēts pūrisms¹ savās galējās formās it kā tika vērtēts

¹ Piemēram, I.Freimanes monogrāfijā par valodas kultūru ieteikts vairīties „no pārmērīga un kaitīga pūrisma” (I.Freimane 1993, 73). (Te jāpiebilst, ka šis darbs izdots pēc neatkarības atjaunošanas, bet lielā mērā tapis padomju laikos, tāpēc to var uzskatīt par tālaika uzskatu atspoguļojumu.) Taču vai citviet tai pašā grāmatā teiktais, ka, „lai stiprinātu mūsdienu latviešu valodas literāro normu sistēmu, vajadzētu censties likvidēt neliterārus variantus” (ibidem, 79; izcēlums mans) nebūtu uzskatāms par pūrismu?

negatīvi). Starp citu, Dž.Tomass (atsaukdamies uz vairāku ekspertu pētījumiem) izsaka šādu secinājumu: „*Padomju krievu valodā (..) bija diezgan rezervēta attieksme pret valodas sarunvalodiskajiem elementiem. Bez šaubām, tā tas bija tāpēc, ka standartvalodu vajadzēja īpaši rūpīgi uzturēt – jo pēc revolūcijas bija zaudēti tik daudzi „normu nesēji” un jaunā elite, kas viņus nomainīja, bija cilvēki, kuriem bija domātas plašās analfabētisma likvidēšanas kampaņas pirmajos pēcrevolūcijas gados (Comrie and Stone 1978: 3-21; Perelmutter 1974; Keipert 1977b)*” (G.Thomas 1991, 79; izcēlums mans). Tā nu Latvijā bija iespējams šo PSRS valdošo preskriptīvo ideoloģiju veiksmīgi izmantot savas tautas lingvistiskās un nacionālās pašapziņas uzturēšanai okupācijas režīma laikā. (Tāpēc A.Lauas savulaik rakstītais: „*Ar padomju varas atjaunošanu Latvijā tika likvidēta pūrisma sabiedriski politiskā bāze*” (A.Laua [1970] 1981, 119), patiesībā, iespējams, kā šifrēts ziņojums jāsaprot tieši otrādi!)

Jau vairākos agrākajos darbos (D.Strelēvica 2006b, 2007; D.Strelēvica-Ošiņa 2007, 2008a, 2008d, 2010) tika piedāvāts viedoklis, ka padomju okupācijas gados pūrisms un preskriptīvisms ieguva jaunu ideoloģisku funkciju – tas kļuva par tādu kā slepenu pretestības ieroci pret rusifikāciju. Valodnieki, izglītības darbinieki, grāmatizdevēji un citi, kam rūpēja latviešu valodas stāvoklis, netiešā veidā centās protestēt pret padomju okupācijas varu, kritizējot vai cenšoties likvidēt krievu valodas aizguvumus latviešu valodā. Arī A.Blinkena, Dz.Hirša un A.Veisbergs jau iepriekš citētajā pētījumā apliecina, ka „*par spīti krievu valodas spiedienam un ideoloģiskajiem žņaugiem, latviešu valodnieki daudz darīja, lai latviešu valoda saglabātu un izkoptu savu kvalitāti (..). Aktīva bija valodas kopēju darbība, (..) precizējot normatīvos ieteikumus gan pareizrūnā un pareizrakstībā, gan gramatisko formu un konstrukciju veidošanā (..). Šo ieteikumu ievērošanu rūpīgi kontrolēja dažādu plašsaziņas līdzekļu redaktori, korektori, tāpat izdevniecību darbinieki (..). Tika izstrādātas instrukcijas un rokasgrāmatas, publicēti turpinājumi izdevumi valodas kultūras kopšanai (..)*” (A.Blinkena, Dz.Hirša, A.Veisbergs 2007, 40). Jau iepriekš šai darbā, atsaucoties uz pensionētu redaktoru stāstīto, tika pieminēts, ka padomju laika izdevniecībās latviešu valodas kvalitātei pievērsa lielu uzmanību, to apsprieda un analizēja īpašās sapulcēs. Kā norāda A.Blinkena, līdzīgi tika kontrolēts valodas lietojums arī žurnālistu darbā – tika nodibināta Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcija, analizēta preses izdevumu valoda, žurnālistiem tika lasītas lekcijas un sniegtas konsultācijas (A.Blinkena 1982, 6). Kritika par dažādām valodas kļūdām bija plaši izplatīta un to varēja lasīt, piemēram, rakstu krājumos „Latviešu valodas

kultūras jautājumi” (LVKJ), „Valodas aktualitātes” u.c. avotos. Aplūkojot ilggadīgo LVKJ krājumu, gandrīz katrā numurā redzam vairākus rakstus, kur pieminēta un kritizēta krievu valodas interference un ietekme uz latviešu valodu. Piemēram, kādā I.Zuicenas rakstā kā nevēlami krievu valodas aizguvumi minētas vairākas kalkētas vārdkopas (I.Zuicena 1982, 96), bet B.Ceplītes rakstā – atgriezeniskās galotnes nepareiza pievienošana darbības vārdiem vairākos gadījumos, kuri, „*domājams, radušies krievu valodas ietekmē*” (B.Ceplīte 1970, 21). Arī A.Blinkena kādā no LVKJ numuriem uzsver, ka nedrīkstētu runāt vai rakstīt, “*nekritiski jaucot savā runā krievu un latviešu valodas vārdus*” (A.Blinkena 1973, 94). Tādēļ nekādā ziņā nevarētu piekrist gan agrāk, gan šodien dzirdētajam vairāku emigrācijas un arī vietējo) latviešu uzskatam, ka padomju laikos latviešu valoda ar valodnieku atbalstu tikusi apzināti sakropļota un tuvināta krievu valodai. (Šo jautājumu jau aplūkojām iepriekš.)

Zīmīgi, ka reizēm autori nemaz nepieminēja, ka kritizēto elementu avots ir tieši krievu valoda, taču sniegtie piemēri ilustrēja zinātājam uzreiz pazīstamus krievu valodas vārdu vai konstrukciju tiešus pārcēlumus latviešu valodā. Piemēram, J.Treimanis kritizē frāzes *biļetes uz tekošo dienu* un *Slēgts uz remontu* (pareizā “Slēgts remonta dēļ” vietā) un atzīst, ka viņu “*Rīgas ielās it īpaši kaitina nelatviskie vārdu savienojumi sakņu-augļu bāze (..), u.c.*” (J.Treimanis 1975, 37–39). Taču viņš nemin acīmredzamo faktu, ka šīs nepareizības radušās krievu valodas iespaidā. Arī S.Mieze, aplūkojot nepareizi lietoto vārdu *pazvanīt* (*piezvanīt* vietā) un frāzi *man pie tevis* (*nevis tev*) ir lūgums, nesaka, ka tie radušies, burtiski tulkojot no krievu valodas (S.Mieze 1985, 120–130). Kā zinām, padomju laikos nereti nācās izmantot diplomātiju un piesardzību, lai pateiktu vēlamo un izvairītos no negatīvām sekām. Acīmredzot tieši tādēļ LVKJ rakstu un arī citu valodniecisko izdevumu autori reizēm izvairījās atklāti pieminēt lingvonīmu *krievu valoda* negatīvā kontekstā. (Sal. arī O.Buša atmiņas par to, kā 1980.gadā viņam ieteikts rakstā par barbarismiem pārāk uzkrītoši nelietot negatīvi skanošo frāzi *krievu cilmes barbarismi*, kuru viņš tad nolēmis aizstāt ar abreviatūru KCB (O.Bušs 2005, 39).) Dažreiz, maksājot nodevas savam laikmetam, autori vispirms izteicās par krievu valodas lielo vērtību un tad uzsvēra, ka tāpēc nevajag jaukt latviešu un krievu valodas elementus; citkārt vispirms diplomātiski nocitēja pāris “derīgus” autorus par valodas pareizības jautājumiem un tad pārgāja pie nevēlamo elementu (galvenokārt krievu aizguvumu) kritikas. Piemēram, J.Rozenbergs (1982) atsaucas uz M.Gorkiju, kurš “*kategoriski iebildis pret šo valodas duļķu [=žargonismu un vienkāršrunas vārdu] izmantošanu*” (J.Rozenbergs 1982, 61–78). Savukārt J.Baldunčiks

uzsver, ka “*pārmērīgu svešvārdu lietošanu, kā zināms, ir nosodījuši gan marksisma-ļeņinisma klasiķi, gan arī ievērojamākie latviešu valodnieki*” (J.Baldunčiks 1982, 96), utt. Šāda diplomātija bija jālieto līdz pat atmodas priekšvakaram, un, protams, ne jau tikai diskusijās par atsevišķiem gramatikas vai stila jautājumiem. D.Liepa (2008), atsaukdamās uz A.Blinkenas teikto (1998), šādi attēlo 20.gadsimta 80.gadu situāciju: „*Neatkarīgā Latvija bija tikai tāls sapnis, jo visiem bija pazīstama padomju varas dzelzs roka, kas smagi izrēķinājās ar citādi domājošiem. Tāpēc nacionālajā presē kā aizsegs tika izmantoti Ļeņina vārdi un viņa citāti, tika runāts par ļeņiniskiem ideāliem, lai pamatotu un attaisnotu nacionālos centienus (..) (Blinkena 1998, 10). Tauta izmantoja pret apspiedējiem viņu pašu ieročus, jo pret Ļeņina darbiem taču pat PSKP CK neuzdrošinājās iebilst*” (D.Liepa 2008, 94).

Tāda bija padomju okupācijas laiku situācija, kas ir tikusi dažādi vērtēta un reizēm arī pārprasta – gan no hronoloģiskā, gan ģeogrāfiskā attāluma raugoties. Piemēram, daži Rietumu latvieši, kā šķiet, padomju latviešu valodnieku atsauces uz krievu autoriem vai V.Ļeņina tekstiem savulaik ir uzvēruši pārlieku burtiski un nopietni, un varbūt tieši šī iemesla dēļ emigrācijas latviešu vidū ir radies mīts par Latvijas latviešu valodniekiem kā “komunistu līdzskrējējiem” utml. (Skat. arī iepriekš, 3.nodaļā.) Savukārt šodienas Latvijā, atskatoties pagātnē un vērtējot ar mūsdienu pieredzi, daudzas no tolaik veiktajām valodas kopšanas un sargāšanas darbībām var likties kā nevajadzīgs preskriptīvisms un veltīgs mēģinājums apturēt valodas pārmaiņas.

Vairākas no padomju laikā un vēl šodien latviešu valodas runātāju vidē izplatītām preskripcijām tīri no valodnieciskā viedokļa var uzskatīt par pārspīlētām un iracionālām – piemēram, frāzes *runa iet* nīdēšanu, kas kā krievu valodas aizguvums nedrīkstot tikt lietota pareizās *runa ir* vietā. *Runa iet*, kā liekas, ir viena no „populārākajām” vai, pareizāk sakot, viena no visvairāk kritizētajām valodas „kļūdām” mūsdienu latviešu sabiedrībā; līdzīgi klasiskajam „*ka un kad*” gadījumam, par ko esam runājuši jau 2.nodaļā. Aptaujas 150 respondentu vidū frāzi *runa iet* kā kaitinošāko gan minēja tikai 6 cilvēki, taču tā bieži tiek kritizēta presē publicētajās „sūdzību vēstulēs”, kā arī interneta komentāros. Veselais saprāts saka, ka frāzei *runa iet* nedz no gramatiskā, gan semantiskā viedokļa nevarētu atrast nekādus trūkumus – gan gramatiski šī konstrukcija pilnībā atbilst latviešu valodas normām, gan arī nozīmes pārnēsums nav nekas nepareizs un nedabisks. Sakām taču arī: „*laiks/gadi/stundas iet/rit/skrien ātri*”, „*pasākums/sarunas pagāja/norisinājās veiksmīgi*”,

„sarunas/stāstījuma pavediens *tek raiti*” u.tml. frāzes, kurām visām pamatā ir kāds pārnestā nozīmē lietots kustību apzīmējošs darbības vārds.

Jāsecina, ka frāzes *runa iet* vienīgais „grēks” ir tās precīzā atbilde tādas pašas nozīmes frāzei krievu valodā. Šādu piemēru ir ne viens vien. Un te jāatceras arī A.Blinkenas teiktais: „Nav pamata vairīties no kādas konstrukcijas tikai tāpēc, ka tāda ir arī citās valodās. Šāda hipernormalizācija ir kaitīga (..)” (A.Blinkena 1984, 19).

Šķietamais „padomju mantojums” preskriptīvisms nekādā ziņā nav vērtējams pārāk vienkārši. Kategoriski nosodošus viedokļus par to šodien Latvijā visbiežāk pauž cilvēki, kuri mācījušies Rietumos, tur ieguvuši savas pirmās teorētiskās zināšanas par valodniecību un iepazinušies arī ar preskriptīvisma nosodījumu, taču nav iedziļinājušies Latvijas lingvistiskajā situācijā un vēsturiskajos notikumos. Spilgts piemērs ir jau agrāk pieminētais G.Dilāns. Ir vērts citēt arī kādu no komentētājiem pie G.Dilāna publikācijas “Dienā” 2003.gadā: “*Esmu otraa gada (burtiski tulkots angļu year; šeit domāts: ‘kurss’) lingvistikas studente vienaa no Amerikas universitaateem, tachu man faktiski vairaak interesee kaa shie (..) valodas jautajumi tiek apskatiiti latvijaa. Lasiju sho rakstu ar ljoti lielu interesi, jo vienaa no klaseem (angļu class; šeit: ‘lekciju kurss, nodarbība’) universitaatee apspriezham sho pashu probleemu tikai saistiitu ar angļu valodu (..). Es pilnibaa piekriitu Dilaana kunga argumentiem. Uzskatu, ka nevienaa valodaa neeksistee “pareizi/nepareizi” divdaliijums. (..). Valodas lietojumu cilveeki meedz pielidzinaat cilveeku sociaalajaam grupaam, un ja kada grupa tiek uzskatiita par kaut ko preteeju prestizham, tad attieciigi arii sho grupu lietotaa valoda tiek nopelta (..). Ir tieshaam mulkjiigi spiiitiigi pietureeties pie muuzhiigiem gramatikas likumiem, ja tie vairs neatbilst tagadnes realitaatei”* (Linda, 4.oktobris 2003, www.diena.lv). Ir skaidrs, ka šādi un līdzīgi vērtētāji spriež par latviešu valodas situāciju pēc anglofonās pieredzes mērauklas. Taču atcerēsimies, ka “uz cilvēku orientētais” preskriptīvisms (kas raksturīgs anglofonajām kopienām, un kur patiešām valodas lietojums tiek saistīts ar sociālajām grupām) ievērojami atšķiras no “uz valodu orientētā” preskriptīvisma (kurš lielā mērā piemīt latviešu valodas lietotājiem un citām līdzīgā sociopolitiskā situācijā esošām etniskām grupām).

Nozīmīgi ir arī tas, ka padomju laikos, it īpaši beigu posmā, latviešu sabiedrībā valodas jautājumi interesēja daudzus, ne tikai valodniekus. A.Blinkena raksta: “*Vairākums runātāju nav vienaldzīgi pret valodas pareizumu un kultūru, (..) palielinās viņu interese par valodas jautājumiem. Par to liecina daudzās vēstules laikrakstu un žurnālu redakcijām un Valodas un literatūras institūtam, daudzie telefona zvani Valodas un literatūras*

institūta konsultantiem” (A.Blinkena 1982, 9). Nav šaubu, ka šīs intereses pamatā bija arī etnopolitiski motīvi un patriotisks noskaņojums, nevis vienkārši vēlme novērst vai nosodīt “nepareizību”.

20.gadsimta 80.gadu beigās, sākoties Latvijas tā dēvētajai trešajai Atmodai, kuras rezultāts bija neatkarības atgūšana, valodas jautājums latviešu sabiedrībā ieguva īpašu aktualitāti un tika pacelts gluži vai reliģiska svētuma līmenī. Cīņa par latviešu tautas tiesībām un pašnoteikšanos (tāpat kā jaunlatviešu laikmetā un 20.gadsimta sākumā) jau atkal vienlaikus bija arī cīņa par latviešu valodu, un patiesībā arī sākās kā cīņa par latviešu valodu, par oficiālas valodas statusa atgūšanu latviešu valodai¹. Vēlreiz atcerēsimies 1988.gadā publicēto A.Blinkenas rakstu “Par latviešu valodas statusu: esošo un vēlamu” (1988), kurā lasītāji tika aicināti izteikt savas domas par šo jautājumu. Kā liecina A.Blinkena, Dz.Hirša un A.Veisbergs, šis aicinājums “*guva nepieredzētu tautas atsaucību. LPSR AP Prezidija Juridiskā daļa un laikraksta “Padomju Jaunatne” redakcija saņēma 9385 vēstules ar 354 280 parakstiem. (..) Viss lielais vairums vēstuļu autoru prasīja piešķirt latviešu valodai valsts valodas statusu*” (A.Blinkena, Dz.Hirša, A.Veisbergs 2007, 45). Daļa no šīm vēstulēm ir publicētas faksimilizdevumā „Vēstules. Ceļš uz valsts valodu” (1994). Bieži vien tajās ir pausti divi tradicionālie viedokļi – par valodu kā svarīgāko identitātes elementu un par valodas pareizību kā tās saglabāšanās garantu. Piemēram: “*Šī zeme mirs bez savas tautas, bet tauta – bez valodas. (..) Bet (..) es jūtu, ka svešā (krievu) valoda ietekmē tās tālāko attīstību. Latviešu valoda pieplūst ar svešvārdiem, kļūst netīra un zaudē savu kādreizējo skaidro plūdumu*” (K.Cielava 1994, 153). Cits piemērs: “*Tāpat savu patriotismu mēs varētu izteikt ar pareizu savas valodas lietošanu bez rusicismiem, jo vai tad mums pašiem nav savu vārdu latviešu valodā? (..) Ja cilvēks neprot pareizi runāt, rakstīt un par savu tautu neko nezina, tad diezkāds patriotisms (..) nebūs*” (D.Āze 1994, 166-167; izcēlums mans). Citas vēstules autors saka: “*Mūsu valoda ir diezgan cietusi, kropļota un kājām mīdīta (..). Kauns mums, visai latviešu tautai, ka gadiem ilgi esam pacietuši šo nejēdzību*” (K.Jerics 1994, 164). Un vēl cits: “*(..) Viens no efektīvākajiem pasākumiem, kā paglābt latviešu valodu un līdz ar to tautu no lēnas, bet drošas iznīcības, ir latviešu valodas atzīšana par valsts valodu Latvijā. (..) Pa telefonu “piezvanīt” prot tikai*

¹ Protams, bija arī citi faktori, kas ievadīja Atmodu – piemēram, cīņa pret metro un Daugavpils HES celtniecību. Taču, lai gan tur oficiālais mērķis bija nosargāt Latvijas dabu no izpostīšanas un Vecrīgas arhitektūru no iespējamā apdraudējuma, svarīgi bija arī izvairīties no situācijas, kad abu lielo būvniecības projektu dēļ Latvijā kā darbaspēks atkal tiktu iepludināts liels skaits latviski nerunājošu krievvalodīgo imigrantu.

retais, ļoti daudzi tikai "pazvana" (...). Šādus krieviskotas latviešu valodas piemērus varētu minēt vēl un vēl. Šie cilvēki tikai pēc pases ir latvieši, bet faktiski viņi jau ir kaut kādi starptautieši. Latviešu sarunu valoda ir vulgarizējusies, kļuvusi neītra (...) (K.Vārans 1994, 92).

Vai būtu vietā pārnest šiem cilvēkiem neizpratni par valodas pārmaiņu un leksikas aizgūšanas būtību, atklāt viņiem pūrisma un preskriptīvisma sliktās puses; uzsvērt, ka vairumā gadījumu nedz valoda mirst aizguvumu dēļ, nedz, patiesību sakot, arī tauta mirst bez valodas?... Pirmkārt, izteikt pārmetumus ar atpakaļejošu datumu šai gadījumā laikam nemaz vairs nav iespējams. Otrkārt, attiecīgajā vēsturiskajā situācijā šādi no valodnieciskās puses pareizi iebildumi būtu bijuši nevietā. Tas bija brīdis, kad preskriptīvisms un pūrisms pildīja savu labāko un cēlāko funkciju – tautas iedvesmošanu uz nacionālu atmodu. Vēl jo vairāk tāpēc, ka padomju laikos latviešu sabiedrība apzinājās to, kas izteikts kādā no tai pašā krājumā publicētajām vēstulēm: *"Valoda nu ir palikusi vienīgā, kas mums vēl pieder. Par savu zemi mēs vairs saimnieki neesam"* (M.Kalniņa 1994, 140; izcēlums mans). Arī dzejnieks Guntars Godiņš kādā bieži citētā tālaika dzejolī ir kodolīgi teicis: *„Bez savas valodas tu esi sūds”* (G.Godiņš 1996, 97). Šādi noformulēts uzskats lika censties pierādīt, ka tāds neesi, jo valoda tev vēl ir, un tā ir dzīvotspējīga.

Atmoda un Latvijas neatkarības atgūšana bija veiksmīga un vēsturnieki joprojām strīdas par to, kādu faktoru dēļ mums patiesībā izdevās sasniegt šo gandrīz neiespējamo mērķi. Taču nav šaubu, ka tautas kolektīvajā zemapziņā valsts neatkarības atgūšana bija cieši savijusies ar valodas nosargāšanu. Latviešu valodu bija izdevies saglabāt, kopt un attīstīt visus padomju gadus; nepieciešamība izvairīties no krievu (dominējošās tautas valodas) ietekmēm vienmēr bija tikusi uzsvērtā un zināma; vēsturiskajā atmiņā bija arī jaunlatviešu laiks un pieredze latviešu valodas "attīrīšanā no svešiem grabažiem", J.Alunāna vārdiem izsakoties. Nav brīnums, ka valodas tīrības un pareizības sargāšanu daudzi redzēja un joprojām redz kā tautas un valsts neatkarības garantu arī turpmāk. Valodas sociālpsiholoģisko lomu latviešu sabiedrībā arī pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas labi ilustrē rakstnieces Gundegas Repšes teiktais, ka latviešu valoda *„še ar likteņa vēlību (vai ironiju?) piedzimušajiem ir viņu drošības vai apdraudētības jūtīgākais indikators, vēl citiem – tēvzeme, vēl citiem – placenta, caur ko elpot, vēl citiem – vienīgais identitātes spogulis (...)*" (G.Repše 2002). Un itin bieži gadās redzēt tādus viedokļus kā šajā komentārā (pie kārtējās diskusijas par valodas tēmu): *"Latviešu valoda mirst. Paskatieties: Ikdienā latvietis ar latvieti runā latviski ar rusicismiem, ģermānismiem uc. (...) Gadījumā, ja tiek*

pārkāpts valodas likums, sankcijas neseko (..). Latviešu nācija samazinās skaitliski (..). Ko mēs te ņemamies, mēs, draugi, mirstam kā nācija, jo valoda ir nācijas pats pats pats pats pats pats PAMATS!” (Mur 19.septembris 2008, www.diena.lv; izcēlums mans). Arī kāds aptaujas respondents (vīrietis vecumgrupā 50–64) atkārtoja jau vismaz pusotru gadsimtu seno prātulu: „*Bez valodas nav tautas.*”

Nevar noliegt, ka pēc Latvijas Republikas atjaunošanas un demokrātijas iestāšanās arī lingvistiskās attieksmes sabiedrībā gan kļuva daudzveidīgākas, gan tika arī atklātāk paustas. 2000.gadā veiktais pētījums¹ maģistra grāda iegūšanai Kembridžas Universitātē liecināja, ka sabiedrībā valda trīs galvenie viedokļi – 1) par preskriptīvismu (viedoklis, ka valodai jābūt “pareizai”; ka valodas attīstībai un izdzīvošanai ir nepieciešama preskriptīvu normu ievērošana), 2) pret preskriptīvismu (viedoklis, ka valodnieku “uzspiestās” normas paralizē valodu un tāpēc tās nav jāievēro) un 3) neitrāls (viedoklis, ka valodas jautājumiem vispār nav jāpievērš daudz uzmanības) (D.Strelēvica 2000b).

Kā rādījusi turpmāko gadu pieredze un arī šim promocijas darbam vāktie materiāli, visi trīs viedokļi turpina pastāvēt. Iespējams, ir pieaudzis neitrālā (tagad gan drīzāk nihilistiskā) uzskata paudēju skaits, kas tiecas valodas jautājumus ignorēt. Reizēm šķiet, ka noliedzoši naidīgā attieksme pret valodas jautājumiem ir saistīta ar Atmosdas laika ideālu zaudēšanu; ar materiālajām grūtībām, kas liekas svarīgākas par valodu – šādu tendenci varēja novērot jau tad, kad vēl nebija iestājusies 2009.gada ekonomiskā krīze. Piemēram, laikā, kad norisinājās diskusijas par Eiropas Savienības naudas nosaukumu latviešu valodā, bieži dažādos variantos bija dzirdams viedoklis: „Vienalga, vai saka „eiro”, „eira”, vai „euro” – ka tikai maciņā to būtu vairāk!” Kāda no aptaujas respondentēm (vecumgrupā 35–49) konstatē: „*Cilvēki Latvijā vispār ne par ko īpaši neuztraucas, ja vien tas neskar finansiālus jautājumus*”, bet cits respondents (arī vecumgrupā 35–49) pauž savus uzskatus: „*Ir milzīgas sociāli-politiskās (sic!) problēmas, kuras jārisina tagad, valodas problēmas nav steidzamas*”. Šāda attieksme aptaujas rezultātos gan nebija pārāk plaši pārstāvēta.

Dažreiz plašsaziņas līdzekļos gadās redzēt viedokļus, kur mēģināts kritizēt latviešu „valodcentrētību”. Ilustrācijai noderēs kāda komentētāja teksts portālā www.satori.lv: „*Latviešu turēšanās pie savas valodas, atšķirībā no krieviem, kas to dara vieglu roku, šķiet*

¹ Pētījumā tika analizēti Latvijas presē un arī citos avotos apmēram no neatkarības atgūšanas līdz 2000.gadam paustie viedokļi par latviešu valodas situāciju un par valodas normu ievērošanu.

kaut kāda histēriskā. Nezinu, kurā mirklī tā tika pacelta augstākā nacionālā dārguma statusā... (..) Praksē novērotas divas attieksmes: pašnoliegums vai histēriskā latviešu valodas "tīrības" kultivēšana. Abas galējības" (vidējais latvietis 5.februāris 2009, www.satori.lv). Interesanti citēt arī kāda komentētāja teikto pie „Kultūras Dienā” 2008.gadā publicētās intervijas ar J.Kušķi: „*Latviešu valodai vajag uzlikt pamatīgu vāku, lai tā mums (=krieviem?) vairs netraucētu attīstīties. Jo citādi tā valoda jums kaut kāds fetišs*” (*Φaycm* 25.maijs 2008, www.diena.lv; izcēlums mans). Varētu būt, ka šis komentārs apzināti iecerēts kā etnisku naidu kurinoša provokācija.

Arī abi pārējie 2000.gada pētījumā konstatētie viedokļi – viens, kurš par valodas dzīvības garantu uzskata preskriptīvismu, un otrs, kurš par tādu uzskata pilnīgu atbrīvošanos no preskriptīvisma – Latvijas sabiedrībā ir dzīvi un reizēm to paudēji ieslīgst galējībās. Vienā “frontes” pusē ir cilvēki, kas jebkura citvalodu aizguvuma ienākšanu uzskata gandrīz vai par valodas un tautas bojāejas vēstnesi. Otrā pusē savukārt ir cilvēki, kas gandrīz jebkuru valodas normu un kļūdas labošanu uzskata par nepiedodamu vardarbību pret dzīvo valodu un cilvēka runas brīvību. Bet, tā kā preskriptīvisms un antipreskriptīvisms (gluži tāpat kā preskriptīvisms un deskriptīvisms, saskaņā ar 1.nodaļā jau citēto Dž.Džozefa teikto (*J.E.Joseph* 1987, 18)) nav skaidri nošķirta dihotomija, bet drīzāk kontinuuums, tad pa vidu abām galējām noietnēm atrodas daudz dažādu viedokļu.

Varētu rasties jautājums – vai aktīvi un reizēm pat iracionāli preskriptīvas attieksmes būtu jāpauž arī šodienas Latvijā, kad valstiskā neatkarība ir atgūta un valoda ir ieguvusi valsts valodas statusu? Mūsdienā apstākļos taču varētu būt stipri mazinājusies preskriptīvisma un pūrisma simboliskā loma, jo tajā vairs nav jāiesifrē politisks zemteksts un jāpauž protests pret svešu varu. (Zināma daļa cilvēku šo politisko pārmaiņu dēļ patiešām varētu būt mainījuši savu attieksmi pret valodas pareizības jautājumiem. Lai to atklātu, noderētu aptaujas anketa, kas šīs attieksmes pētītu ne vien sinhroniskā, bet arī diahroniskā aspektā, uzdodot jautājumus par to, kā respondenta domas par valodas pareizības tēmu ir mainījušās kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas. Respondentu loku tādā gadījumā nāktos ierobežot, ietverot tajā cilvēkus, kas 1990.–1991.gadā jau bijuši pilngadīgi vai vismaz vēlajos pusaudža gados.) Taču vai gan sociopolitisko, etnopolitisko un lingvistisko situāciju Latvijā šodien var uzskatīt par tādu, kur visas problēmas ir atrisinātas? Un kāda loma šeit ir mūsu tautai raksturīgajai valodcentrētībai; kāda loma ir konkrēti preskriptīvismam?

3.3 Preskriptīvisms kā ksenofobijas un agresijas sublimācija

Šīs sadaļas virsrakstā redzam noformulētu vienu no galvenajām šī promocijas darba hipotēzēm; vienu no galvenajiem jautājumiem, uz kuru šis darbs meklē atbildi. Vairākas no iepriekš šai darbā aplūkotajām parādībām nenoliedzami šķiet visai likumsakarīgas un loģiskas. Piemēram, tas, ka zināmos apstākļos (t.i. ja priekšplānā nav jau izvirzīta cita, piemēram, reliģiskā identitāte) lingvistiskā identitāte un valodas jautājumi svarīgāki šķiet tām tautām, kuras bijušas citu tautu apspiestas un/vai apdraudētas, nav nekas pārsteidzošs. Tas, ka šāda situācija izraisa ksenofobisku pūrismu (saskaņā ar Dž.Tomasa formulējumu), it īpaši pret dominējošās vai naidīgās grupas valodas ietekmēm, vēl jo vairāk šķiet acīmredzami. Jautājums ir – kādas likumsakarības varam saskatīt starp interesi par valodas jautājumiem (t.sk. par valodas tīrību un pareizību) un to, kādā veidā norisinās dialogs starp konfliktējošām etniskām grupām? Vai ksenofobija valodas līmenī ir tikpat bīstama kā sociālajā?

Ksenofobija, tāpat kā rasisms un citas līdzīgas parādības, taču mūsdienu civilizētajā pasaulē tiek uzskatīta par vienu no lielākajiem ļaunumiem. (Tādēļ ar aizdomām bieži vien tiek uztvertas arī patriotisma un nacionālisma izpausmes.) Kopš neatkarības atgūšanas šāda attieksme no rietumiem pamazām atceļojusi arī līdz Latvijai. Zīmīgs ir cilvēktiesību ekspertes, kādreizējās emigrācijas latvietes Ilzes Brandas-Kehres¹ teiktais kādā intervijā laikraksta "Diena" žurnālistei I.Arkliņai 2006.gadā: "*Citās valstīs nav tādas attieksmes, ka kāds jāpiespiež runāt vienā vai otrā valodā*". (..) *Mūsu identitātes uztvere ir tik cieši saistīta ar valodu, ka tas ir ārkārtīgi jūtīgs jautājums. Ja valodu uztver kā komunikācijas līdzekli, var atrast kompromisu*" (I.Arkliņa 2006). Kā nojaušams no intervijas, eksperte, lai mazinātu spriedzi etnisko grupu attiecībās Latvijā, iesaka valodu uztvert tikai "*kā komunikācijas līdzekli*". Taču, kā redzēsīm vēlāk, mūsu situācija – valodas ciešā un jūtīgā sasaiste ar identitāti – drīzāk uzskatāma par priekšrocību nekā trūkumu.

Nenoliedzami, pēc visiem 20.gadsimta notikumiem Latvijā latviešu sabiedrībai ir pamats just rūgtumu un citas negatīvas emocijas pret krievvalodīgo kopienu. (Kas attiecas uz

¹ Šīs personas uzvārds ir sastopams arī citos variantos (*Brands-Kehre, Brands-Kehris* utml.), taču šeit lietots atbilstoši Latvijā spēkā esošajām valodas normām, ņemot vērā arī attiecīgās personas bioloģisko dzimumu.

² Šis I.Brandas-Kehres apgalvojums ir nepamatots, jo situācija, kad valoda pēc daudziem apspiestības gadiem ir atguvusi oficiālu statusu un tās lietojums tiek ieviests un pieprasīts ar diezgan stingrām metodēm, ir, piemēram, jau iepriekš minētajā Kvebekā kopš 20.gadsimta 60.gadu vidus.

angļu valodas aizguvumiem latviešu valodā un lielas sabiedrības daļas nepatiku pret tiem – šeit negācijas visdrīzāk vēršas nevis pret konkrētu etnisku grupu, pret drīzāk pret rietumu pasauli, Eiropas Savienību, NATO un/vai ASV, ko angļu valoda it kā pārstāv un simbolizē.) Taču Latvijā, kā zināms, kopš 2.pasaules kara beigām tikpat kā vairs nav bijis vardarbīgu konfliktu starp latviski un krieviski runājošajiem iedzīvotājiem. Tāda veida agresija, kas daudzviet pasaulē ir raksturīga etniskiem konfliktiem, Latvijā modernajos laikos ir bijusi ārkārtīgi reti sastopama.

Kāds varētu būt iemesls? Dažādu pasaules tautu pieredze rāda, ka tās kopienas (skat. arī iepriekš), kuras savu nacionālo pašapziņu nebalsta uz valodu, bet kādu citu, piemēram, reliģisko identitāti (it īpaši, ja tas ir šauri konfesionālā aspektā), ir drīzāk tendētas etniska konflikta gadījumā uzsākt fizisku vardarbību (kā jau pieminētā Ziemeļīrija u.c.), kamēr tajās kopienās, kur valodai ir galvenā loma, parasti tā nenotiek. (Par to skat. arī D.Strelēvica 2006b, 2007, D.Strelēvica-Ošiņa 2007). Noteikti nav nejaušība, ka Latvijas sabiedrībā, kā atzīmē arī I.Druvieta, “*kopumā ir relatīvi augsts tolerances līmenis, valodas atšķirības nepadziļina reliģiskās atšķirības*” (I.Druvieta 1998, 101; izcēlums mans). Latvijas teritorijā kopš Reformācijas laikiem ir valdījusi reliģiska un konfesionāla dažādība un, atšķirībā no daudzām citām vietām pasaulē, arī samērā liela iecietība starp dažādu reliģiju un konfesiju pārstāvjiem. Interesanti, ka Miltons Esmans (*Milton Esman*) savā monogrāfijā “Ievads etniskajos konfliktos” (*An Introduction to Ethnic Conflict*) par trim galvenajiem etnisko konfliktu iemesliem uzskata politisko, ekonomisko un kultūras faktoru (*M.Esman* 2004, 74–86) un apgalvo, ka “*galvenie kultūras jautājumi, kas rada etniskus konfliktus, ir valoda un reliģija. Abi ir indivīda identitātes apziņas pamatā (..)*” (*ibidem*, 82). Patiešām, lingvistiskais un reliģiskais konflikts var likties tematiski tuvi un iekļaujami plašākā “kultūras konflikta” jēdzienā, taču fakti liecina, ka to norise un izpausmes ir visai atšķirīgas. Arī M.Esmans norāda, ka „*reliģija ir vēl sensitīvāks jautājums nekā valoda*” (*ibidem*, 84). Vai gan tas nozīmētu, ka reliģiozi cilvēki ir agresīvāki nekā tie, kam svarīga ir valoda? Drīzāk jādome, ka konflikta vai vardarbības gadījumā bieži vien reliģija, iespējams, ir tikai ārējais iegants, kam ar patiesu reliģiozitāti vairs nav sakara. Arī M.Esmans norāda, ka tad, „*kad grupas mobilizējas ap savām reliģiskajām identitātēm un nonāk sadursmē ar saviem pretiniekiem, vismaz mūsdienās viņi nestrīdas par teoloģiskiem jautājumiem, bet gan cīnās par varu*” (*ibidem*, 85).

Jāizsaka minējums, ka uz reliģiskajām atšķirībām balstīta konflikta gadījumā galvenais vardarbības cēlonis acīmredzot ir ne tik daudz reliģiskā faktora klātbūtne, cik lingvistiskā faktora prombūtne. Tieši valodiskais, lingvistiskais faktors grupas kultūrā un tradīcijās, t.i.

jau minētā valodcentrētība, iespējams, sniedz kaut ko ļoti būtisku – metodi, kā izpaust agresiju nekaitīgā veidā un saglabāt civilizētu stāju arī naidā, aizvainojumā un konfliktsituācijā. Galu galā valoda ir veids, kā izteikt jebkuras emocijas no mīlestības līdz naidam, un reizēm verbālā izteiksme pilnībā spēj aizstāt fizisko. Un, jo nozīmīgāka kādam indivīdam vai kopienai šķiet valoda, jo efektīvāk tā prot to lietot gan tiešā veidā kā saziņas līdzekli, gan netiešā veidā kā identitātes pamatu un diskusiju un attieksmes objektu. Mēs esam civilizēti, ja spējam runāt valodā un par valodu. Un, kas attiecas uz rūpēm par valodas pareizību, ar preskriptīvismu un pūrismu – iespējams, ka pūrismu var uzskatīt par ventili neiecietības tvaika nolaišanai. Citas valodas ietekmes nīdēšana, iespējams, ir veids, kā sublimēt negatīvās jūtas pret attiecīgajā valodā runājošo grupu. Noteikti nav nejaušība, ka latviešu tautas tā dēvētā pirmā un trešā atmoda – respektīvi jaunlatviešu laikmets un t.s. Dziesmotā revolūcija – noritēja bez vardarbības, toties ar īpašu uzsvāru uz valodas statusu un nozīmi, un zināma loma šajos procesos ir bijusi arī uz valodas “glābšanu” orientētajam preskriptīvisma paveidam, par ko pārliecinājāmies jau iepriekš. (Pirmās Latvijas Republikas dibināšana, kuru nereti uzskata par otro atmodu, notika 1.pasaules kara beigās, tāpēc situācija, saprotams, tad bija citāda un valodas tēmas uz laiku atvirzījās otrajā plānā.) Dažreiz Latvijas pieredze nevardarbīgajā neatkarības cīņā 20.gadsimta beigās tiek uzskatīta gandrīz vai par unikālu. Piemēram, Tālavas Jundzis raksta: *„Latvijas un pārējo Baltijas valstu pieredze, kā nevardarbīgā ceļā atgūt neatkarību no pasaules represīvākās (..) un militarizētākās lielvalsts, ir patiesas apbrīnas vērtā. Tas ir pasaules vēsturē nepieredzēts fenomēns, kad trīs okupētas un anektētas tautas bez ieročiem rokās, ar dziesmām un miermīlīgā ceļā (..), tikai ar savu gara spēku un pārliecību panāk brīvību un neatkarību (..). Palestīniešu, kurdu, basku, tamilu un vairāku citu tautu pārstāvji jau gadu desmitiem regulāri (..) organizē atentātus un nogalina, rīko bruņotas akcijas. (..) Baltijas valstu politiķi un diplomāti varētu būt tie, kas piedāvā savu pieredzi un piedalās līdzīgu politisku konfliktu risināšanā, aicinot izmantot nevardarbīgas cīņas metodes. Rodas jautājums, vai mēs paši šo pieredzi esam novērtējuši, izvērtējuši un izpētījuši tādā līmenī, lai piedāvātu tautām, kuras turpina cīņu par brīvību.”* (T.Jundzis 2006, 72).

Tomēr Latvijas situāciju nevar uzskatīt par unikālu izņēmumu – ja tā būtu, tad nevarētu izteikt drošus secinājumus par šī fenomena cēloņiem. Taču visai līdzīga ir jau daudzkārt minētā Kvebekas pieredze. Arī Kvebekā etniskā spriedze starp frankofoniem un anglofoniem (tāpat kā Latvijā starp latviešiem un krieviem) tikpat kā nekad nav izlauzusies fiziskā agresijā. Kā uzsver politologs Donalds Horovics (*Donald L.Horowitz*), “*etniskais*

*konflikts Kvebekā no 1967. līdz 2000.gadam ir prasījis tikai vienu dzīvību” (D.L.Horowitz 2002, 561). Savukārt kādas socioloģiskas aptaujas rezultāti rādījuši, ka “neviens cilvēks to 40 % respondentu vidū, kuri atbalstīja Kvebekas separātisma idejas, nepiekrita, ka šī mērķa sasniegšanai varētu pielietot vardarbību” (ibidem, 564). Tas tiešām ir būtiski, jo politiskās pakļautības laikā gan latvieši, gan kvebekieši ir piedzīvojuši pazemojošu attieksmi no dominējošās etniskās grupas puses, it īpaši valodas lietojuma jautājumos. Latvijā klasiska frāze, ko padomju laikos krievvalodīgie adresēja latviešiem, bija: “Runājiet cilvēku valodā!” (skat. arī: I.Druviete 1998, 104), turpretī Kvebekā līdzīga nievājoša frāze, ko angļvalodīgie vēltīja franciski runājošajiem, bija: “Runājiet kā baltais cilvēks!” (“*Speak white!*”). Kvebekas nacionālā atmoda 20.gadsimta 60.gados, ko dēvē par Kluso revolūciju (*la Revolution Tranquille; the Quiet revolution*), ar savu nosaukumu gan šķiet diametrāli pretēja latviešu Dziesmotājai revolūcijai, taču patiesībā abi nosaukumi nozīmē vienu – revolūcijas nevardarbīgo dabu. Klusā revolūcija gan neatnesa Kvebekai pilnīgu politisku autonomiju, toties franču valodas statusa nostiprināšana Kvebekā ir bijusi ļoti veiksmīga, pat veiksmīgāka nekā latviešu valodas statusa un funkciju nodrošināšana atjaunotajā Latvijas Republikā (par Kvebekas un Latvijas valodas politikas salīdzinājumu skat. arī: *Carol Schmid, Brigita Zepa, Arta Snipe 2004*). Un arī valodcentrētajā kvebekiešu sabiedrībā liela loma tiek piešķirta valodas pareizībai un “tīrībai”, it īpaši tīrībai no dominējošās angļu valodas ietekmēm.*

Kvebekiešu sociolingvists Žaks Morē (*Jacques Maurais*) raksta: „*Atteikšanās no anglicismiem – un ar to galvenokārt jāsaprot leksiskie anglicismi, jo semantiskos anglicismus ir grūtāk pamanīt – ir nozīmīga kvebekiešu franču valodas normēšanas sastāvdaļa. Un šī situācija nav tikai Franču valodas biroja (Office de la langue française) rīcības rezultāts, jo jau pirms šīs iestādes dibināšanas tika novērota anglicismu skaita samazināšanās (...). Kvebekieši atsakās no anglicismiem, kas tiek lietoti mūsdienu franču valodā, un aizvieto tos ar vārdiem, kurus piedāvāts saukt par „anti-anglicismiem” (skat. Darbelnet, 1983: 604)” (J.Maurais 1985; tulkojums no franču val. mans). Savukārt britu pētnieks Kristofers Rollasons (*Christopher Rollason*), aplūkojot anglicismus franču valodā, secina, ka no visiem franču valodas variantiem tieši kvebekiešu franču valodai vislabāk izdevies izvairīties no angļu aizguvumiem, un ka ir pat iespējams runāt par „oficiāli organizētu naidīgumu pret anglicismiem” Kvebekā (*C.Rollason 2004*).*

Kanādiešu sociolingvistis Liza Vainere (*Lise Winer*), Bronvena Louva (*Bronwen Low*) un Mela Sarkare (*Mela Sarkar*), kas iedziļinājušās Monreālas repa un hipopa mūziķu

sacerētajos dziesmu tekstos, savos pētījumos atsaucas uz kvebekiešu preskriptīvisma tradīciju un to, cik liela nozīme Kvebekas skolās vienmēr tikusi piešķirta standartvalodas pareizībai un „tīrībai” no citvalodu elementiem, it īpaši anglicismiem. (Jāpiebilst, ka Kvebekā pēc Klusās revolūcijas tika pieņemts likums, ka visu tautību imigrantu bērniem izglītība jāiegūst franču valodā.) Repa un hiphopa teksti ar savu nestandarta gramatiku, slengu un biežo kodu maiņu (paralēli franču valodai lietojot angļu, spāņu, haitiešu kreolvalodas u.c. elementus) bieži ir kā izaicinājums valodas pareizības un “tīrības” idejai un pauž izteiktu antipreskriptīvismu. Šie mūziķi ir dažādu etnisku grupu pārstāvji (afroamerikāņi, haitieši, dominikāņi u.c.) un obligāto skološanos franču valodā (un it īpaši prasību lietot to tikai „pareizi”) viņi ir izjutuši kā represīvu. Kā uzsver trīs minētās pētnieces, monreāliešu hiphopa dziesmas bieži skar tieši valodas tēmu un izmanto ar izglītību un valodniecību saistītu terminoloģiju (‘diktāts’, ‘vārdnīca’, ‘dialekts’ utml.). Zīmīga ir kādas dziesmas rinda, kuru autore citē kāda raksta virsrakstā: „*Ch’us mon propre Bescherelle*”¹. Nereti tiek izmantotas arī metaforas, kas runā par valodu kā ieroci (B.Low, M.Sarkar, L.Winer 2009). Šķiet acīmredzami, ka „pareizās franču valodas” uzspiešana Kvebekas cittautiešos varētu izraisīt negatīvas jūtas vai pat agresiju. Pastiprinoties imigrācijai no t.s. Trešās pasaules valstīm, rietumvalstīs jau tāpat pieaug etniskā un sociālā spriedze. Turklāt, kā piezīmē B.Louva un abas pārējās autores, ar repa mūziku visvairāk nodarbojas melnādaini jauni vīrieši – tā sabiedrības daļa, kas mūsdienu rietumvalstīs bieži tiek asociēta ar dumpīgu, pat kriminālu rīcību (*ibidem*, 62).

Balstoties uz B.Louvas u.c. pētījumiem, šī promocijas darba autore piedāvā šādu rezumējumu – kamēr minētā Kvebekas sociālā grupa izmanto valodu (un diskursu par valodu) kā ieroci, tikmēr tā atturas no citu, bīstamāku ieroču lietošanas. (Zīmīgi, ka, piemēram, Francijā, kas ir bēdīgi slavena ar imigrantu rīkotajiem grautiņiem, kā norāda politologs Artūrs Alksnis, „2006.gadā tika izmainīta imigrācijas likumdošana, pieprasot imigrantiem mācīties franču valodu un pilsonisko izglītību” (A.Alksnis 2007, 210) – tas ļauj domāt, ka agrāk tādu prasību nebija.) Tāpat kā Kvebekas frankofoni savā laikā izmantoja valodas preskriptīvo kopšanu un sargāšanu kā simbolisku ieroci pret citvalodīgo pārspēku, tā tagad multietnisko imigrantu vidū par šādu ieroci ir kļuvis antipreskriptīvisms. Kā redzams, etniskas spriedzes gadījumā kā preskriptīvisms, tā arī antipreskriptīvisms var

¹ “Es pats sev esmu gramatikas grāmata.” (Tulk. no franču val. mans.) *Bescherelle* (pēc 19.gs. gramatiķa Luī-Nikolā Bešerela (*Louis- Nicolas Bescherelle*) vārda) ir jau par sugasvārdu kļuvis apzīmējums franču gramatikas rokasgrāmatām. Savukārt Monreālas izloksnē lietotā konstrukcija *ch’us* atbilst standartvalodas konstrukcijai *je suis* (‘es esmu’).

kalpot kā aizvainojuma sublimācijas līdzeklis. Katrā ziņā tie cittautieši, kuri uzauguši Kvebekā pēc valodas likumu pieņemšanas un tikuši izglītoti izteikti valodcentrētā gaisotnē, līdzās franču valodas zināšanām ir ieguvuši kaut ko pat vēl vērtīgāku – apziņu, ka valodu var izmantot kā civilizētas un nevardarbīgas cīņas palīglīdzekli.

Līdzīgu secinājumu varētu izdarīt par Latvijas situāciju padomju un pēcpadomju laikos. Kā šķiet, abās politisko nesaskaņu „frontes” pusēs (gan latviešu, gan krievvalodīgo kopienā) ir izaugusi paaudze, kuru apziņā etniskā identitāte un līdz ar to interetniskie konflikti un to risināšana vispirmām kārtām saistās ar valodu. Latviešiem šāda attieksme bija raksturīga jau visus padomju laikus – gan tāpēc, ka preskriptīvā un pūristiskā tradīcija bija visai spēcīga jau no agrākiem laikiem (par ko esam pārliecinājušies jau iepriekš), gan arī citu apstākļu dēļ. Jāņem vērā, ka padomju laikos par vēsturiskajiem un politiskajiem notikumiem daudzos gadījumos atklāti nerunāja – piemēram, vecāki nereti baidījās stāstīt bērniem par okupācijas faktu, izsūtīšanām u.tml. Taču valodas jomā notiekošais (krievu valodas privileģētais stāvoklis, latviešu valodas un tās runātāju diskriminācija, sadzīviskie ar valodas [ne]lietošanu saistītie konflikti un pazemojumi) bija visiem, arī bērniem un vēstures nepārzinātājiem acīmredzams fakts. Droši vien arī tāpēc latviešu sabiedrība nešauboties izvēlējās valodas kopšanu un valodas lietojuma aizstāvēšanu kā jomu, kur ļaut etniskajām un politiskajām antipātijām izpausties nekaitīgā veidā, un tāda tā saglabājusies arī neatkarīgajā valstī.

Krievu kopiena Latvijā, kā varam nojaust, padomju gados vēl nepievērsa valodas un nacionālās identitātes jautājumiem tik lielu uzmanību, jo krievu valodas lietojums visur bija pašsaprotams un ar valodas barjeras izraisītām grūtībām saskarties viņiem nenācās. Kā sacījis kāds I.Apines un V.Volkova grāmatā citēts aptaujas respondents: „*Padomju laikā būt krievam bija tā kā neērti, tā kā nmoderni. Bija šis jēdziens „padomju tauta” un mēs visi pie tās piederējām (..)*”. Tāpēc, kā uzsver abi autori, „*tikai pašos pēdējos gados krievi sāk apzināties savu piederību krievu kultūrai*” (I.Apine, V.Volkovs 2007, 130). Atjaunotās Latvijas neatkarības gados, kopš latviešu valoda atguvusi savas tiesības un kļuvusi par valsts valodu, krievu situācija ir krasi mainījusies, salīdzinot ar padomju laikiem. Kā norāda daudzi pētnieki, krievvalodīgā Latvijas sabiedrības daļa to sāpīgi izjūt – piemēram, Maija Kūle konstatē: „*Daudzi no cittautiešiem līdz ar padomju sistēmas sabrukumu ir zaudējuši savas privilēģijas un ietekmi. (..) Un tagad, neveidojot nekādu citu reālu opozīciju pret valsti, tā vēl veģetē valodas nepieņemšanas līmenī (..)” (M.Kūle 2005, 81; izcēlums mans). Arī Solvita Denisa raksta: „*No vārdos nenosauktās Padomju Savienības**

titulnācijas viņi pārvērtās par ārzemniekiem svešā valstī (...). [Tā rezultātā] valodas piederība arvien dziļāk iegulst jauno identitāšu pamatos” (S.Denisa 2005, 214–231). Atcerēsimies arī 2005.gada asos protestus pret izglītības reformu, kas tika ieviesta, lai palielinātu latviešu valodas lietošanas īpatsvaru krievvalodīgo skolās. Tātad krievu kopiena, nokļuvusi savā ziņā mainītās lomās ar latviešu kopienā, ir atradusi to pašu atbalsta punktu, etniskās pašapziņas avotu un arī nevardarbīgas pretestības ieroci, kuru jau sen lietoja latvieši – proti, valodu. Pirmkārt, to veicinājuši sociopolitiskie apstākļi un prasība lietot latviešu valodu, bet otrkārt – var izteikt minējumu, ka krievvalodīgā kopiena šo valodcentrēto attieksmi ir aizguvusi no latviešiem, redzot, kā tā izpaužas latviešu kultūrā un sabiedrībā, it īpaši atmodas laikā. (Turklāt jāņem vērā, ka, piemēram, reliģiskās piederības ziņā krievvalodīgā kopiena ir diezgan daudzveidīga. Arī šis faktors ir veicinājis koncentrēšanos uz valodu kā vienu no galvenajām identitātes sastāvdaļām.)

Un, kas ir svarīgi – arī no krievu kopienas puses antipātijas pret Latvijas valsti un latviskumu izpaužas galvenokārt tikai valodas jomā (kā iepriekš tika definēts: runājot valodā un par valodu). Pat visnaidīgākie interneta komentāri vai izteikumi Latvijas krievu presē (šo sfēru plaši analizējusi un ar piemēriem ilustrējusi Dz.Hirša (2007)). tomēr ir un paliek tikai vārdiski izteikti (un ļoti bieži skar tieši valodas lietojuma jautājumus). Kā zinām, fiziskas agresijas gadījumi etniskos konfliktos mūsu valstī ir pavisam reti. Varam izteikt hipotēzi, ka, ja vien Latvijā, tāpat kā Kvebekā, tiks pietiekami stingri pieprasīta valsts valodas lietošana, tādējādi arī turpmāk tiks audzināta sabiedrība, kam valoda ir svarīga un kas varbūt nekad neķersies pie citiem ieročiem, lai risinātu etniskus konfliktus.

NOBEIGUMS

Visbeidzot rodas jautājums – kā tad vērtēt preskriptīvismu šodien, apsverot visus „par” un „pret”; visus līdz šim izzinātos preskriptīvisma aspektus, cēloņus un sekas? Atbilde uz šo jautājumu nav vienozīmīga.

1. Preskriptīvisma rehabilitācijas iezīmes Rietumpasaulē

1.1 Preskriptīvisms kā pētniecības objekts

Rietumu, it īpaši anglofonu zemju akadēmiskajā pasaulē attieksme pret preskriptīvismu (vai arī ar citiem terminiem apzīmētām tā izpausmēm) vairs nav tik kategoriska kā 20.gadsimtā. Preskriptīvismu arvien biežāk atzīst par uzmanības vērtu un nopietni analizējamu sociolingvistisku parādību.

Attieksmes maiņa notika pakāpeniski. Piemēram, 1987.gadā Dž.Džozefs, runājot par nepieciešamību analizēt preskriptīvismu, rakstīja: „*Ir kļūdaini uzskatīt, ka nav iespējams zinātniski pētīt kaut ko nezinātnisku, ka nav iespējams deskriptīvs preskriptīvisma apraksts (..) Gluži otrādi – jo labāk mēs izpratīsim preskriptīvismu, jo pilnīgāk spēsim no tā izvairīties*” (J.E.Joseph 1987, 18). Savukārt Dž. un L.Milroji 1985.gadā konstatēja: „*Pēdējā laika [t.i., 20.gadsimtu 80.gadu – D.S.-O.] ‘meinstrīma’ valodniecības pārstāvji apgalvo, ka preskriptīvisms nav viņu interešu lokā un ka tam pat nav nekāda sakara ar valodniecību. Preskriptīvisms vēl nav ticis pilnvērtīgi pētīts kā svarīga sociolingvistiska parādība. Visas valodniecības teorijas mācību grāmatas uzsver, ka valodniecība ir deskriptīva, nevis preskriptīva disciplīna. (..) Kaut arī deskripcijas prioritāte ir jāuzsver, nav tāpēc jāsecina, ka preskriptīvismu vispār nevajadzētu pētīt*” (J.Milroy, L.Milroy 1985, 5). Kā redzam, šo autoru uzskatos jau vērojama pielaidīgāka attieksme pret preskriptīvismu – kaut arī joprojām tiek atzīts, ka no tā jāizvairās.

1995.gadā izdotā D.Kameronas grāmata „Verbālā higiēna” jau ir diezgan objektīvs un bezaizspriedumains skatījums uz preskriptīvisma parādībām. Tomēr jauna termina „verbālā higiēna” ieviešana, lai aizstātu autoresprāt jau pārāk negatīvu kļuvušo preskriptīvisma jēdzienu, pierāda, kāda bija attieksme pret šo sociolingvistisko parādību tai laikā. (Te jāpiezīmē, ka kopš tā laika daudzi autori atsaucas uz D.Kameronas ieviesto „verbālās higiēnas” jēdzienu un to arī lieto, taču arī preskriptīvisma jēdziens šodien nav izgājis no aprites – varētu drīzāk teikt, ka tas ir zaudējis daļu no savas negatīvās auras.)

20.gadsimta beigās sāka ne vien atzīt preskriptīvismu kā pētīšanas objektu, bet arī saskatīt tajā pozitīvus aspektus. Tā D.Kristals raksta, ka palaikam par preskripcijām tiek runāts, piemēram, valodas plānošanas programmās, „*kaut gan vispār termins „preskriptīvs” lingvistiskā kontekstā parasti ir nievājošs*” (D.Crystal 1997, 306).

1999.gadā Dž.Kenkels un R.Jeitss vēl secina, ka preskriptīvajiem likumiem „*valodnieki velta pavisam maz laika, acīmredzami uzskatīdami, ka nav pat vērts pūlēties, tos apgāžot. Ja nu kāds valodnieks tomēr pievēršas mūsdienu preskriptīvismam, tad rezultāts ir tāds kā Pinkera grāmatas (1999) 12.nodaļa „Valodas spečuki” (The Language Mavens; par virsrakstu skat. komentāru iepriekš, 3.nodaļā), kur preskriptīvisma izpausmēm uzbrukts diezgan agresīvi*” (R.Yates, J.Kenkel 1999). Kā nojaušams, abi autori neatbalsta S.Pinkera nostāju vai vismaz tās izteiksmes veidu. Taču ap gadu tūkstošu miju un vēlāk preskriptīvismam valodnieki pievēršas arvien vairāk un nopietnāk. Jāatzīmē arī šeit jau bieži citētā D.Kristala grāmata „Cīņa par angļu valodu” ([2006] 2007), kuru var uzskatīt par diezgan objektīvu un godprātīgu pētījumu par preskriptīvo attieksmju vēsturi anglofonajā sabiedrībā, kaut gan pats autors noteikti nav preskriptīvisma piekritējs. Preskriptīvismam pievēršas arvien vairāk sociolingvistu gan sinhroniskā, gan diahroniskā skatījumā – piemēram, I.Tīkena-Bona van Ostade, Dž.Bīla, A.Kērzana u.c. Regulāri tiek rīkotas arī starptautiskas konferences, kas veltītas tieši preskriptīvisma jautājumiem (2009.gadā šāda konference notika Toronto) un kur pulcējas vadošie šīs tēmas pētnieki un arī jaunie zinātnieki no dažādām valstīm.

1.2 Valodas pareizības izpratne izglītībā

Jārunā arī par to, kā Rietumvalstīs ir mainījusies attieksme pret valodas pareizību izglītībā, t.sk. pret nepieciešamību apgūt gramatikas normas – te gan sanāk zināmā mērā atkārtot to, kas tika apspriests jau iepriekš, runājot par pedagoga darba un preskriptīvisma saistību. Kā jau tika pieminēts, kopš deskriptīvisma ziedu laikiem anglofonajā pasaulē samazinājās gramatikas mācīšana skolās, lai izvairītos no kaitīgā preskriptīvisma. Vecās gramatikas mācīšanas metodes tika atzītas par nederīgām, taču vietā netika ieviestas jaunas, kas palīdzētu izprast valodas un gramatikas būtību – šai parādībai pievērsies ne viens vien autors. Kā atzīst D.Kristals, Lielbritānijas skolās gramatikas mācīšanai punktu pielicis 1964.gada Vidusskolu eksaminācijas padomes (*Secondary School Examination Council*) ziņojums, kur ticis atzīts, ka eksaminējot skolēnus angļu valodā, nav nekādas vajadzības

pēc „gramatikas un citiem sīkumiem”. Pēc desmit gadiem D.Kristals kā universitātes pasniedzējs pārliecinājies par to, kādas šīm izmaiņām bijušas sekas – lielākā daļa no pirmā kursa studentiem nav zinājuši, piemēram, kas ir prievārds (*D.Crystal* [2006] 2007, 201–202). Arī Dž.Milrojs un L.Milroja šo situāciju apraksta līdzīgi: „*Valodnieku uzbrukums preskriptīvismam reizēm ir ticis pārprasts un tam bijušas visai bēdīgas sekas. Kopš 20.gadsimta 50.gadiem gramatikas mācīšana skolās ir samazinājusies. Liekas, ka pedagogi ir izpratuši preskriptīvās gramatikas noliegumu kā gramatikas mācīšanas kā tādas noliegumu*” (*J.Milroy, L.Milroy* 1985, 9). Gramatikas mācīšana skolās vairāk vai mazāk atsākusies tikai 20.gadsimta 90.gados. Tomēr valodas mācība tagad ir „*pilnībā atmetusi preskriptīvo mentalitāti*”, apgalvo D.Kristals (*D.Crystal* [2006] 2007, 206).

Bet, ja arī mūsdienu britu izglītības sistēmā atjaunoto un rehabilitēto gramatikas mācīšanu, saskaņā ar D.Kristalu, vairs nevar uzskatīt par preskriptīvu, tad visai izteiktas preskriptīvisma izpausmes parādās dažādās valodas jautājumu rokasgrāmatās, kas ir visai populāras anglofonajā pasaulē. Jau minētā D.Kristala grāmata ir retoriska atbilde jau agrāk pieminētajai L.Trasas interpunkcijas rokasgrāmatai. To, ka preskriptīvi orientētas grāmatas par gramatiku, interpunkciju u.c. sabiedrībā kļūst arvien pieprasītākas, atzīmējuši arī citi speciālisti – Dž.Bīla (2009b) u.c. D.Kristals par iemeslu uzskata gan to, ka “vecajā”, preskriptīvajā gramatikas mācīšanas metodikā valodas parādības netika pietiekami izskaidrotas, tikai nosauktas par pareizām vai nepareizām, gan arī to, ka pēc gramatikas izstumšanas no skolu programmām cilvēku izpratne par valodas uzbūvi un lietojumu, saprotams, kļuva vēl mazāka. Tāpēc, kā uzskata D.Kristals, daudzi cilvēki anglofonajā sabiedrībā šodien jūtas nedroši par savām valodas zināšanām un vēlas paļauties uz kādu mācību līdzekli, kas pateiktu priekšā, kā pareizi jārunā vai jāraksta (*D.Crystal* [2006] 2007).

2. Kā izturēties pret preskriptīvismu Latvijā un pasaulē?

Mūsu situācija no britu un amerikāņu situācijas atšķiras jau ar to vien, ka pats preskriptīvisma jēdziens un termins latviešu valodniecībā ienācis pavisam nesen. Te, iespējams, vainojams padomju gadu „dzelzs priekšgars”. Latvijā daudzi cilvēki ir bijuši preskriptīvistu, paši to neapzinādami. Taču tas acīmredzami ir bijis visai pozitīvi, ka deskriptīvisma idejas un preskriptīvisma kritika neienāca Latvijā jau ātrāk, padomju laikos. Jo, ja savulaik deskriptīvisms un antipreskriptīvisms būtu kļuvuši par padomju valodniecības oficiālo viedokli un tiktu pausti tikpat karojošā veidā kā savulaik Rietumos,

tad, iespējams, izredzes saglabāt latviešu valodas augsto prestižu un vērtību tautas acīs būtu bijušas daudz mazākas. Ja ideja par valodu kā „tikai komunikācijas līdzekli” būtu veiksmīgi ieviesta jau pirms pārdesmit gadiem, tad valodas sargāšana kā nacionālās atbrīvošanās un politiskā protesta simbols (un, neaizmirsīsim, arī kā etnisko antipātiju sublimēšanas veids) varbūt arī izpaliktu.

Katrā ziņā šodien ir svarīgi izprast preskriptīvisma teoriju un būtību un izglītot šajā jautājumā arī jauno paaudzi. Arvien vairāk latviešu saskaras ar Rietumpasaules izglītības sistēmu, kur iepazīstas arī ar preskriptīvisma kritiku un, pilnībā neizprazdami nedz paša preskriptīvisma būtību un dažādos aspektus, nedz atšķirību starp Latvijas un, piemēram, Lielbritānijas vai ASV lingvistisko situāciju, nereti pārspilē ar preskriptīvisma nosodījumu arī latviešu valodas lietotāju vidē. Tai pašā laikā, kā zināms, arī preskriptīvās attieksmes Latvijā joprojām tiek paustas diezgan pārspilētā veidā. Būtu nepieciešams vēl aktīvāk izglītot sabiedrību, lai mazinātu tās satraukumu par šķietamo valodas „degradāciju”, par kuru it kā signalizē nevēlamie aizguvumi un citas valodas „kļūdas”. Būtu jādomā arī par to, kā celt valodnieka prestižu sabiedrībā vai vismaz veicināt iecietību pret valodnieku, citādi iepriekš aplūkotais mītiskais „valodnieka – ienaidnieka” tēls joprojām ir diezgan izplatīts.

Pieredze rāda, ka liela daļa sabiedrības patiešām vēlas tikt izglītota valodas sfērā. (Tāpēc būtu jā rūpējas par to, lai šī izglītošana un arī pašizglītošanās pārāk nenosvērtos nedz uz preskriptīvo, nedz antipreskriptīvo pusi.) Kā liecina internetā lasāmās diskusijas u.c. fakti, pat ekonomiskās krīzes laikā valodas jautājumi latviešu valodas lietotājiem šķiet svarīgi, un vēl jo vairāk tas tā bija vēl pirms krīzes iestāšanās, kad tika veikta šim promocijas darbam sastādītā aptauja. Tā rādīja, ka daudziem cilvēkiem valoda ir visai aktuāla un emocionāla tēma – arī tad, ja viņu izglītība un darbs nav saistīta ar valodniecību. Savukārt aptaujā uz jautājumu „Vai jūsu izglītība un/vai profesija ir saistīta ar valodu apguvi vai valodniecību?” apstiprinoši atbildēja 65 respondenti no 150, lai gan aptaujas veikšanas laikā tika īpaši domāts par to, lai viņi pārstāvētu pēc iespējas dažādas nozares. (Vairākiem no šiem respondentiem gan pašiem nebija ideāli ievērota pareizrakstība, tā ka, iespējams, viņu saistība ar valodu apguvi un valodniecību patiesībā nebija tik cieša, kā viņi paši uzskatīja. Taču tas liecina, ka ar valodu saistīts darbs vai izglītība viņiem likās kaut kas vēlams un pozitīvs.) Anketēšana par attieksmi pret valodas kļūdām, kā jau iepriekš minēts, rādīja nedaudz paradoksālu situāciju. Pēc daudzu respondentu domām, Latvijā par valodas kļūdām un citiem ar valodu saistītiem jautājumiem diemžēl uztraucoties pārāk maz

cilvēku, bet tai pašā laikā daudzi apgalvoja, ka viņus pašus gan nodarbina valodas jautājumi un viņiem rūp valodas liktenis. Katrā ziņā lielākajā daļā atbilžu bija saskatāma attieksme, ka cilvēkam jābūt atbildīgam par valodu, ka par valodu jā rūpējas. (Zīmīgi, ka tie respondenti, kas uzskatīja, ka par valodas jautājumiem nav jāuztraucas, parasti necentās izklāstīt un pamatot savu viedokli, tikai atzīmēja attiecīgo atbildes variantu.)

Tādējādi mums ir jāatzīst preskriptīvisma divējādā daba (un tas attiecas uz jebkuru no preskriptīvisma paveidiem). No vienas puses, preskriptīvas attieksmes un fanātiska sekošana valodas „pareizībai” ir negatīvi vērtējama tajos gadījumos, kad tā nebalstās uz pietiekamām zināšanām un pauž nezinātnisku, nelōģisku, neracionālu viedokli. No otras puses – tieksme pēc valodas pareizības ir pozitīva, jo, pirmkārt, kā jau tika rādīts, stiprina piederības apziņu savai grupai un, iespējams, palīdz arī mazināt spriedzi starp dažādām grupām. Nākotnē būtu derīgi vēl pilnīgāk izpētīt preskriptīvo attieksmju un vispār lingvistisko attieksmju saistību ar etniskajām attiecībām, lai varētu latviešu sabiedrībai parādīt mūsu situācijas pozitīvās puses – to, ka mūsu etniskie konflikti norisinās civilizētā veidā, un ka par to visticamāk varam pateikties mūsu valodcentrētās kultūras tradīcijām. Un, otrkārt, tiekšanās pēc valodas pareizības rāda cilvēku intuitīvo vēlmi tiekties ne vien pēc praktiskā labuma, bet iedziļināties arī garīgās, intelektuālās pasaules norisēs, kuras sastāvdaļa nenoliedzami ir valoda.

TĒZES

1. Preskriptīvismu ir vislietderīgāk klasificēt trīs galvenajos virzienos – a) uz cilvēku orientētais preskriptīvisms, kur cilvēka lietotās valodas „pareizība” ir saistīta ar sociālo stratifikāciju (resp. preskriptīvi „pareizā” valoda tiek asociēta ar augstākajiem sabiedrības slāņiem; b) „uz valodu orientētais” preskriptīvisms, kas saistīts ar sabiedrības vai indivīda vēlmi sargāt valodu no iedomāta pagrimuma, it īpaši citvalodu interferences rezultātā („pareizas” valodas lietošana tiek saistīta ar nacionālo identitāti un patriotismu) un c) uz kļūdu orientētais preskriptīvisms, kas saistīts ar vēlmi izcelt, stigmatizēt, kritizēt un iznīcināt dažādas īstas vai šķietamas valodas kļūdas (gandrīz katrā kultūrā ir kādas īpaši „populāras” kļūdas, kas izpelnās preskriptīvistu vislielāko uzmanību).

2. Ir būtiski apzināties, ka dažādām kultūrām un lingvistiskām kopienām ir raksturīgi dažādi preskriptīvisma veidi. Anglofonajai pasaulei (kur 20. gadsimta laikā arī tika attīstīta visspēcīgākā preskriptīvisma teorija un kritika) visvairāk raksturīgs uz cilvēku orientētais preskriptīvisms, savukārt Latvijai un citām līdzīgām valstīm un etnosiem, kas bijuši citu tautu pakļautībā, ir raksturīga valodas ciešā sasaiste ar nacionālo identitāti un līdz ar to arī uz valodu (resp. tās sargāšanu) orientētais preskriptīvisms. Tāpēc ne vienmēr anglofonās deskriptīvisma un antipreskriptīvisma idejas ir nekritiski pielāgojamas Latvijas situācijai.

3. Preskriptīvismu nav iespējams vērtēt tikai pozitīvi, jo tas mēdz balstīties uz dažādiem neracionāliem pieņēmumiem un mītiem par valodu, t.sk. neizpratni par valodas pārmaiņām. Preskriptīvismu nevar arī ignorēt un noliegt, jo rūpes par valodas pareizību ir dabiska komunikatīvās kompetences daļa, turklāt tam nereti ir pozitīva loma un nozīme ekstralingvistiskā, sociopolitiskā aspektā.

4. Latvijā preskriptīvisms vēsturiski ir gājis rokrokā ar nacionālās atmodas kustībām. Turklāt padomju okupācijas gados valodnieku, pedagogu, redaktoru u.c. rūpes par latviešu valodas pareizību (intensīvi cenšoties novērst krievu valodas ietekmi) bija simbolisks, slepens protests pret rusifikācijas politiku. Iespējams, Latvijas un citu līdzīgu kultūru pieredze rāda, ka preskriptīvisms un pūrisms etnisku nesaskaņu gadījumā palīdz arī sublimēt ksenofobisko agresiju nekaitīgā veidā, izmantojot valodu un diskusiju par valodu (t.sk. tās pareizības uzturēšanu) kā simbolisku ieroci.

PIELIKUMS**Pētījumā izmantotās anketas jautājumi**

1. Jūsu dzimums (*pasvītrot*): vīrietis   sieviete

2. Jūsu vecums (*pasvītrot*):   līdz 24   25–34   35–49   50–64   virs 65

3. Jūsu dzīvesvieta (pilsēta, rajons, pagasts):

5. Izglītība (*pasvītrot; norādīt, ja nepabeigta*):

pamata   vidējā   augstākā

Varat precizēt pašreizējo situāciju (klase, kurss, maģistratūra/doktorantūra u.c.).

6. Vai jūsu izglītība un/vai profesija ir saistīta ar valodu apguvi vai valodniecību?

Jā   Nē

7. Vai Jūs satrauc vai kaitina valodas kļūdas citu cilvēku runā vai rakstos? *Ja vēlaties, varat precizēt, kāpēc (kāpēc ne).*

Jā   Drīzāk jā   Drīzāk nē

Nē

8. Nosauciet tās valodas kļūdas vai paradumus, kas Jums citu cilvēku runā vai rakstos nepatīk visvairāk.

9. Vai, Jūsaprāt, Latvijā daudzi cilvēki uztraucas par valodas kļūdām un valodas jautājumiem vispār? *Ja vēlaties, varat precizēt, kāpēc, pēc Jūsu domām, tā ir vai nav.*

Jā   Drīzāk jā   Drīzāk nē   Nē

10. Vai, Jūsaprāt, tas ir labi, ja cilvēki uztraucas, diskutē u.c. par valodas kļūdām un citiem ar valodu saistītiem jautājumiem? *Ja vēlaties, varat precizēt, kāpēc (kāpēc ne).*

Jā   Man vienalga   Nē

BIBLIOGRĀFIJA

Šī pētījuma specifikas dēļ bibliogrāfiskajā rādītājā netiks atsevišķi izdalīti avoti un teorētiskā literatūra. (Vietas taupīšanas nolūkos rādītājā nav iekļautas atsauces uz komentāriem internetā, kuri parakstīti ar segvārdiem.)

Aitchison, Jean (1978) *Linguistics*. – Sevenoaks: Hodder and Stoughton

Aitchison, Jean (1998) *The Media are Ruining English. / Language Myths*. Bauer, Laurie; Trudgill, Peter, eds. – London; New York: Penguin Books

Alford, Henry (1864) *The Queen's English: Stray Notes on Speaking and Spelling*. – London: Strahan & Co

Alksnis, Artūrs (2007) *Starp republiku un pilsoni: radikalizācija Francijā imigrācijas un sabiedrības integrācijas kontekstā. / Savējie un svešie. Sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē*. – Rīga, Zinātne; 176.–228.lpp.

Alunāns, Juris; Auseklis, Pumpurs, Andrejs (1960) *Izlase*. – Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība

Ammon, Ulrich (2003) *On the Social Forces that Determine what is Standard in a Language. / Sociolinguistica. International Handbook of European Sociolinguistics*. Vol.17. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1.–10.lpp.

Anisfeld, Moshe (1984) *Language Development from Birth to Three*. – Lawrence Erlbaum Associates

Apele, Antonija (1982) *Runas māksla*. – Rīga: Zvaigzne

Apine, Ilze; Volkovs, Vladislavs (2007) *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Apse, Linda; Strelēvica, Dace (2006) *Deverbālie lietvārdi ar izskaņu -šana: morfosintaktiskie aspekti un lietotāju attieksme. / Vārds un tā pētīšanas aspekti 10*. – Liepāja: LiePa; 243.–250.lpp.

Archambault, Sylvie (2009) *New Russian patriotism and the Russian Language Law of 2005. / Prescriptivism(e) & patriotism(e): language norms and identities from nationalism to globalisation / normes linguistiques et identitaires du nationalisme á la mondialisation*. – University of Toronto, 71.lpp.

Arkliņa, Ilze (2003) *Dzīvā valoda* [Intervija ar Gintu Grūbi]. / *Diena*, 3.decembris

Arkliņa, Ilze (2006) *Dialogs kā liels notikums* [Intervija ar Ilzi Brandu-Kehri]. / *Diena*, 14.oktobris

Augstkalns, Alvils (1934) *Mūsu valoda, viņas vēsture un pētītāji*. – Rīga: Valters un Rapa

Augustinus (397.g.) *De doctrina Christiana II*

Augustinus (392.– 418.g.) *Enarrationes in Psalmos*, 138, 20

Azarova, Ludmila (2007) *Lingvistiskās drāmas fragmenti. / Latviešu valoda 15 neatkarības gados.* – Rīga: Valsts valodas komisija; 561.–570.lpp.

Āze, Doloresa (1988) [Vēstule] / Publicēta faksimilizdevumā: *Vēstules. Ceļš uz valsts valodu* (1994) – Rīga: Valsts valodas centrs; 166.–167.lpp.

Baldunčiks, Juris (1982) *Anglicismi angļu-latviešu vārdnīcās. / Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 17.laidiens. – Rīga: Avots; 96.–100.lpp.

Baltiņa, Maija (2007) *Mūsdienu mīti par valodu. / Akadēmiķa J.Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 11.–12.lpp.

Bankovskis, Pauls (2000) *Pārdabiskais tepat.* / Diena, 25.aprīlis

Bankovskis, Pauls (2004) *Tādi vārdi.* / Diena, 12.maijs

Bankovskis, Pauls (2009) *Pikants tērziņš skaipā.* / www.satori.lv, 9. februāris

Bankovskis, Pēteris (2006) *Grīse valodniecības vēsturē.* / Kultūras Diena, 9.jūnijs

Bartsch, Renate (1985, tulkojums angļiski 1987) *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects.* – Longman: London and New York

Bauer, Laurie; Trudgill, Peter, eds. (1998) *Language Myths* – London ; New York : Penguin Books

Beal, Joan C. (2009a) ‘Á la mode de Paris’: *Linguistic Patriotism and Francophobia in 18th century Britain. / Prescriptivism(e) & patriotism(e): language norms and identities from nationalism to globalisation / normes linguistiques et identitaires du nationalisme á la mondialisation.* – University of Toronto, 22.lpp.

Beal, Joan. C (2009b) *Three Hundred Years of Prescriptivism (and Counting).* / *Current Issues in Late Modern English. Linguistic Insights: Studies in Language and Communication.* Volume 77. – Bern, Berlin, Bruxelles etc.

Berelis, Guntis (1999) *Latviešu literatūras vēsture.* – Rīga: Zvaigzne ABC

Bībele, Vecā Derība, Soģu grāmata 12: 5–6

Bickerton, Derek (1984) *The Language Bioprogram Hypothesis. / Behavioral and Brain Sciences*, 7(2), 173.–222.lpp.

Bite, Ilmārs (2002) *Laiks izdot valodas kļūdu vārdnīcu.* / Diena, 29.aprīlis

Blanchet, Philippe (1998a) *Langues, identités culturelles et développement: quelle dynamique pour les peuples émergents?* Conférence, Cinquantenaire de la Revue Présence Africaine, UNESCO. – <http://www.la-science-politique.com/revue/revue0/langues.htm>

Blanchet, Philippe (1998b) *Introduction á la complexité de l'enseignement du français langue étrangère.* – Louvain-la-Neuve: Peeters

Blese, Ernests (1925) *Mūsu rakstniecības pirmo pieminekļu valoda.* / *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr.8, 1925

Blese, Ernests (1933) *Juŗa Allunāna loma mūsu literāriskās valodas izveidošanā.* Priekšvārds J.Alunāna Kopoto rakstu 3.sējumam. – Rīga: Valters un Rapa

Blese, Ernests (1940) *Valoda un tautas gars.* / *Rīgas Latviešu Biedrības Zinātņu Komitejas rakstu krājums.* – Rīga

Blinkena, Aina (1973) *Valodas kultūra divvalodības apstākļos.* / *Latviešu valodas kultūras jautājumi* – 9. – Rīga: Liesma, 91.–99.lpp.

Blinkena, Aina (1979) *Hipernormālisti mūsu valodā jeb kas par daudz, tas no ļauna.* / *Latviešu valodas kultūras jautājumi* – 15. – Rīga: Liesma, 161.–163.lpp.

Blinkena, Aina (1982) *Latviešu valodas kultūras problēmas un tuvākie uzdevumi.* / *Latviešu valodas kultūras jautājumi* – 18. – Rīga: Avots, 5.–12.lpp.

Blinkena, Aina (1984) *Valodas norma: sistēma, tradīcija un jauninājums.* / *Latviešu valodas kultūras jautājumi* – 20. – Rīga: Avots, 11.–21.lpp.

Blinkena, Aina (1988) *Par latviešu valodas statusu – esošo un vēlamo.* / *Padomju Jaunatne*, 30.augusts

Blinkena, Aina (1997) *Attieksme pret svešvārdiem latviešu literārās valodas vēsturē.* / *Savai valodai.* – Rīga: LZA Vēstis; 83.–96.lpp.

Blinkena Aina (2006) *Kopvalodas (literārās valodas) vieta latviešu valodas vērtību skalā / Letonika. 1. kongress. Valodniecības raksti.* Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija; 94.–103.lpp.

Blinkena, Aina (2007) *Latvijas valsts un latviešu valoda.* / *Latviešu valoda 15 neatkarības gados.* – Rīga: Valsts valodas komisija; 10.–13.lpp.

Blinkena, Aina; Hirša, Dzidra; Veisbergs, Andrejs (2007) *Valodas situācija 60.–80.gados un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums.* / *Latviešu valoda 15 neatkarības gados.* – Rīga: Valsts valodas komisija; 37.–52.lpp.

Blite, B. (2001) *Valoda ikdienā.* / *Diena*, 22.maijs

Bloomfield, Leonard (1935) *Language.* Citēts: A.McMahon ([1994] 1999), 322.lpp.

Blumberga, Gundega (2010) *Marta popularitāte. Ko tālāk?* / www.livones.lv

- Bodine, Anne** (1975) *Androcentrism in prescriptive grammar: singular 'they', sex-indefinite 'he', and 'he or she'*. / *Language in Society* 4 (2) Hymes, D. (ed.) – Cambridge: Cambridge University Press
- Brēde, Maija** (2005) „Trojas zirdziņi” latviešu runā un rakstos. / *Akadēmiķa J.Endzelīna 132. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 24.–25.lpp.
- Bula, Dace** (2000) *Dziedātājtauta. Folklorā un nacionālā ideoloģijā*. – Rīga: Zinātne
- Burke, Peter** (1998, tulkojums franciski: *Claudie Voisenat*) *Langage de la pureté et pureté du langage*. / *Terrain*, n°31 – <http://terrain.revues.org>
- Burve, Anda** (2001) *Nenormētās leksikas šarms*. / *Diena*, 16.maijs
- Bush, Douglas** ([1939] 1956) *The Renaissance and English Humanism*. – University of Toronto Press
- Bušs, Ojārs** (1984) *Kļūdu meklētāja zelta ādere*. / *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 19.laidiens. – Rīga: Avots, 165.–168.lpp.
- Bušs, Ojārs** (2005) *Pēc 25 gadiem jeb Barbarismi-2005*. / *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr.1 – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 39.–46.lpp.
- Calvet, Louis-Jean** (2002) *La sociolinguistique et la ville: hasard ou nécessité?// Marges linguistiques*, Nr.3 – <http://www.revue-texto.net>
- Cameron, Deborah** (1995) *Verbal Hygiene*. – London: Routledge
- Carter, Ronald; McCarthy, Michael** (2006) *Cambridge Grammar of English. A Comprehensive Guide*. – Cambridge: Cambridge University Press
- Caxton, William** (1490) [Prologue to the translation of „Eneydos”.] Citēts: W.F.Bolton (1982) *A Living Language. The History and Structure of English*. – New York: Random House, 173.lpp.
- Ceplīte, Brigita** (1970) *Vārdu lietojuma kļūdas mūsdienu periodikā*. / *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6.laidiens. – Rīga: Liesma, 19.–24.lpp.
- Ceplītis, Laimdots** (1982) *Kļūmīgi divdabju ar -ot, -oties lietojumi*. / *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17.laidiens. – Rīga: Avots, 210.–212.lpp.
- Cerquiglini, Bernard** (1989) *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*. – Paris: Éditions du Seuil
- Chambers, J.K.** (2002) *Studying Language Variation: an Informal Epistemology*. / *The Handbook of Language Variation and Change*. – Blackwell Publishers

- Chambers, J.K.** (2003) *Sociolinguistics of Immigration.//Social Dialectology: in Honour of Peter Trudgill.* – Amsterdam: John Benjamins; 97.–114.lpp.
- Chomsky, Noam** ([1988] 1997) *Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures.* – The MIT Press
- Cibuļs, Juris** (2003) *Jenotsuņi, latvāņi un gimalajiešu lāči Latvijā ir labi iedzīvojušies.* / *Diena*, 9.decembris
- Cibuļs, Juris** (2004) *Skolā tā nevienu nemāca, taču tā runā daudzi.* / *Diena*, 14.februāris
- Cicero, Marcus Tullius** (55.g. p.m.ē.) *De oratore*
- Cielava, Kitija** (1988) [Vēstule] / Publicēta faksimilizdevumā: *Vēstules. Ceļš uz valsts valodu* (1994) – Rīga: Valsts valodas centrs, 153.lpp.
- Cimermanis, Saulvedis** (1998) *Par lībiešu saplūšanu ar latviešiem.* / *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 52.sējums, Nr.3; 21.–38.lpp.
- Cooper, Robert Leon** (1989) *Language Planning and Social Change.* – Cambridge: Cambridge University Press
- Croft, William; Cruse, David Alan** (2004) *Cognitive Linguistics.* – Cambridge: Cambridge University Press
- Crystal, David** ([1980] 1997) *Dictionary of Linguistics and Phonetics.* – Blackwell Publishers
- Crystal, David** (2003) [Interview to Mark MacBennet.] *ELT News* – http://www.eltnews.com/features/interviews/028_david_crystal1.shtml
- Crystal, David** ([2006] 2007) *The Fight for English. How Language Pundits Ate, Shot, and Left.* – Oxford University Press
- Crystal, David** ([2000] 2008) *Language Death.* – Cambridge: Cambridge University Press
- Curzan, Anne** (2004) *Gender Shifts in the History of English.* – Cambridge: Cambridge University Press
- Curzan, Anne** (2009) *Re-evaluating the effects of Prescriptivism in the History of English. / Prescriptivism(e) & patriotism(e): language norms and identities from nationalism to globalisation / normes linguistiques et identitaires du nationalisme á la mondialisation.* – University of Toronto, 27.lpp.
- Cvrček, Václav** (2009) *Introduction to Theory of Interventions. / Prescriptivism(e) & patriotism(e): language norms and identities from nationalism to globalisation / normes linguistiques et identitaires du nationalisme á la mondialisation.* – University of Toronto, 28.lpp.

- Čirkste, Daiga** (2009) *Lībiešu cerību asni* [Intervija ar Dāvi Staltu u.c.]. / *Mājas Viesis*, 4.decembris
- Dāboliņš, Aigars** (sagatavošanā) *Intersubjektivitāte: pētījums par laikziņas un sociālās esamības attiecībām transcendentālajā fenomenoloģijā*. Promocijas darbs. – Latvijas Universitāte
- Dalbiņa, Iluta; Lāčauniece, Inese** (2008) *Latviešu valoda vidusskolām. 1.daļa. Mācību grāmata*. – Rīga: RaKa
- Daneš, František** (1996) Citēts: Neustupny, J.V.; Nekvapil, Jiří (2005) *Language Management in the Czech Republik*. – Multilingual Matters; 174.lpp.
- Denisa, Solvita** (2005) *Vienotība/šķelšanās: Latvijas lielāko krievvalodīgo laikrakstu analīze (1988-1990)*. / *Komunikācija. LU Raksti* 683. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds
- DiGiacomo, Susan** (2001) 'Catalan is Everyone's Thing': Normalizing a Nation. / *Language, Ethnicity and the State. Volume 1. Minority Languages in the European Union*. – Basingstoke: Palgrave
- Dilāns, Gatis** (2003) *Valodas standartizācijas sekas*. / *Diena*, 4.oktobris
- Dilāns, Gatis** (2005) „Eirotulkošana” un valodas preskriptīvisma kustība Latvijā. / *Diena*, 22.augusts
- Dimiņš, Dens** (2008) *Īslande vai Islande*. / *Diena*, 29.septembris
- Dini, Pjetro Umberto [Dini, Pietro Umberto]** (1997; tulkojums latviski: Dace Meiere 2000) *Baltu valodas*. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds
- Drapeau, Lynn** (1996) *The State of the Art in Linguistic Research, Standardisation and Modernisation in Quebec Aboriginal Languages*. / *Quebec's Aboriginal Languages. History, Planning and Development*. (ed. J.Maurais) – Clevedon, etc.: Multilingual Matters
- Druviete, Ina** (1986) *Valodas kultūras iemaņu veidošanās pirmsskolas vecumā*. / *Valodas aktualitātes*. – Rīga; Zinātne
- Druviete, Ina** (1987) *Valodas normas izpratne zinātnē un sadzīvē*. / *Valodas aktualitātes*. – Rīga; Zinātne; 109.–113.lpp.
- Druviete, Ina** (1990) *Kārlis Mīlenbahs*. – Rīga: Zinātne
- Druviete, Ina** (1991a) *Mērķi, nodomi, iespējas latviešu valodas vienotībai*. / *Valodas aktualitātes – 1990*. – Rīga: Zinātne, 26.–30.lpp.
- Druviete, Ina** (1991b) *Valodas normalizācijas koncepcija 17.–18.gs. normu avotos*. / *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr 8, 1991, 43.–49.lpp.
- Druviete, Ina** (1994) *Sarežģītie īsvārdiņi*. / *Neatkarīgā Cīņa*, 29. janvāris

- Druviete, Ina** (1996) *Valodas politikas lingvistiskie aspekti. / Valoda 1995. Humanitārās fakultātes V zinātniskie lasījumi. Zinātniskie raksti. 4.sējums.* – Daugavpils: Saule, 43.–46.lpp.
- Druviete, Ina** (1998a) *Valodas pārmaiņas kontaktvalodu (kontaktsistēmu) ietekmē. / Linguistica Lettica 2.* – Rīga: Latviešu valodas institūts, 5.–18.lpp.
- Druviete, Ina** (1998b) *Latvijas valodas politika Eiropas savienības kontekstā.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts
- Druviete, Ina** (2005) *Lingvistiskās identitātes daudzveidīgie aspekti. / Valsts valodas komisijas raksti. 1.sējums. Latviešu valoda – robežu paplašināšana.* – Rīga: Valsts valodas komisija, 51.–60.lpp.
- Druviete Ina** (2006a) *Latvijas valodas politikas pamatnostādnes Eiropas Savienības kontekstā. / Letonikas pirmais kongress. Plenārsēžu materiāli.* – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija
- Druviete, Ina** (2006b) *Valodas attīstība un standartizācija: valsts vai sabiedrības atbildība? / Vārds un tā pētīšanas aspekti 10.* – Liepāja: LiePA, 161.–168.lpp.
- Druviete, Ina** (2007) *Valodas politikas tradīcijas Latvijā 20.gs. sākumā. / Latviešu valoda 15 neatkarības gados.* – Rīga: Valsts valodas komisija; 13.–16.lpp.
- Druviete, Ina** (2009) *Latviešu valodas tēls plašsaziņas līdzekļos un interneta diskusijās. / Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Nr.4.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; 13.–20.lpp.
- Druviete, Ina; Strelēvica-Ošiņa, Dace** (2008) *Some Aspects of the Sociolinguistic Situation in Latvia: Causes and Effects. / Suvremena lingvistika, Vol. 65* – Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 89.–114.lpp.
- Džozefs, Džons Ē. [Joseph, John Earl]** (2006; tulkojums latviski: Romāra Valdmane 2008) *Valoda un politika.* – Rīga: Zinātne
- Endzelīns, Jānis** (1932) *Dažādas valodas kļūdas.* – Rīga: Zvaigzne (faksimilizdevums)
- Endzelīns, Jānis** (1951) *Latviešu valodas gramatika.* – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība
- Endzelīns, Jānis** (1974) *Mūsu rakstu valodas pirmsākumi. / Darbu izlase. 1.sējums* – Rīga: Zinātne,
- Eniņš, Guntis** (2002) *Tēvu zemes valodai kapu rok. / Diena, 30.marts*
- Eppley, Karen** (2006) *Defying Insider-Outsider Categorization: One Researcher's Fluid and Complicated Positioning on the Insider-Outsider Continuum. / Forum Qualitative Sozialforschung, 7(3), Art. 16.* – <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-16-e.htm>
- Ērgle, Lauma** (2002) *Latviešu valoda – SOS. / Diena, 6.aprīlis*

- Ernstsona, Vineta** (1997) *Valodas spēle – lingvistisks ikdienas jaunrades fenomēns.* / *Linguistica Lettica I.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 76.–99.lpp.
- Ernstsona, Vineta; Tidriķe, Laura** (2006) *Jauniešu valoda.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds
- Erņstreits, Valts** (2007) *Ieskats lībiešu literārās valodas vēsturē.* / *LU Raksti Nr. 727. Valodniecība. Somugristika.* – Rīga: Latvijas Universitāte, 60.–66.lpp.
- Esman, Milton J.** (2004) *An Introduction to Ethnic Conflict.* – Cambridge: Polity Press
- Feists, Valters** (2003) *Valodas kultūra – kopjot vai liberalizējot?* / *Diena*, 28.novembris
- Fennell, Barbara A.** (2001) *A History of English. A Sociolinguistic Approach.* – Blackwell Publishers
- Ferguson, Charles** (1959) *Diglossia.* / *Word* 15, 325.–340.lpp.
- Fishman, Joshua** (1967) *Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism.* / *Journal of Social Issues* 32(2), 29.–38.lpp.
- Fleming, Michael** (2006) *The Teaching of Language as School Subject: Theoretical Influence.* / *Languages of Schooling: towards a Framework for Europe.* Intergovernmental conference, Strasbourg. – <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/>
- Freimane, Inta** (1993) *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā.* – Rīga: Zvaigzne
- Fulans, Maikls [Fullan, Michael]** (1993; tulkojums latviski: Normunds Kalnbērziņš 1999) *Pārmaiņu spēki. Izglītības reformu virzieni.* – Rīga: Zvaigzne ABC
- Gailītis, Viestarts** (2008) *Emocionāls asinsgrēks* [Intervija ar Ingu Žoludi]. / *Kultūras Diena*, 22.augusts
- Gampercs, Džons [Gumperz, John]** (1986; tulkojums latviski: Ina Druvieta 2003) *Sociolingvistikas attīstība.* / *Kentaurs XXI.* Nr.30, aprīlis
- Glück, Helmut** (2002) *Deutsch als Fremdsprache in Europa vom Mittelalter bis zur Barockzeit.* – Berlin: de Gruyter
- Godiņš, Guntars** (1996) *[Vai jele sava mēle tev par nastu.] / Latviešu jaunākās dzejas izlase.* – Rīga: Zvaigzne ABC
- Grasis, Austris** (2006) *Vai turpināsim valodu kropļot un vēsturi viltot?* / *Kultūras Diena*, 7.aprīlis
- Graudums, Ivars** (2007) *Pārmaiņas latviešu valodā.* / *Diena*, 6.marts
- Greenberg, Joseph** ([1966] 2005) *Language Universals.* – New York: Mouton de Gruyter
- Grīnblate, Sarmīte** (2004) *Vai latvietis runās politikorekti?* – <http://www.politika.lv>

- Grīnuma, Ilze** (2008) *Katastrofa, ne domraksts. / Diena*, 9.janvāris
- Grīle, Rasma** (2005) *Spēkildze I. Populārvalodniecisku rakstu izlase.* – Rīga: Antava
- Grīle, Rasma** (2007) *Spēkildze II. Populārzinātnisku un kultūrvēsturisku rakstu izlase.* – Rīga: Antava
- Guļevska, D.** (1982) *Daži nevēlami saikļu un partikulu lietojuma gadījumi. / Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 17.laidiens. – Rīga: Avots, 221.–224.lpp.
- Haimzs, Dells [Hymes, Dell]** (1972; tulkojums latviski: Iveta Glužģe 2003) *Komunikatīvā kompetence. / Kentauri XXI.* Nr.30, aprīlis
- Hale, Kenneth** (1998) *On Endangered Languages and the Importance of Linguistic Diversity.* / Grenoble, L.A., Whaley, L.J. (eds.) *Endangered Languages.* – Cambridge: Cambridge University Press
- Hall, Robert A.** (1950) *Leave Your Language Alone!* – Ithaca, NY: Linguistica
- Hare, Richard M.** (1952) *The Language of Morals.* – Oxford: Oxford University Press
- Hart, John** (1569) *Orthographie.* Cītēts: L.Mugglestone ([1995] 2007), 51
- Haugen, Einar** (1959) *Planning for a Standard Language in Modern Norway. / Anthropological Linguistics 1*
- Hermanis, Voldemārs** (2006) *Ar Mīlenbahu uz Eiropu. / Neatkarīgā Rīta Avīze*, 11.aprīlis
- Hirša, Dzintra** (2007) *Plašsaziņas līdzekļi par latviešu valodu. Attieksme, izpratne, informācija un dezinformācija.* – LU Latviešu valodas institūts
- Hodge, Carleton T.** (1970) *The Linguistic Cycle. / Language Sciences.* 13. 1–7
- Hofmanis, Rūdolfs** (2001) *Kādus vārdus liksim vārdnīcā? / Literatūra un māksla Latvijā*, 12.jūlijs
- Hofmanis, Rūdolfs** (2007) *Valoda mainās. / Dienvidkalifornijas latviešu informācijas biļetens*, Nr.9
- Honey, John** (2000) *The Establishment of the English RP Accent: a Flawed Interpretation? / Bulletin of the International Association of University Professors of English*, Autumn – www.phon.ucl.ac.uk/home/estuary/honey-muggles.htm
- Horowitz, Donald L.** (2002) *The Deadly Ethnic Riot.* – Berkeley: University of California Press
- Hudson, Richard A.** ([1980] 2001) *Sociolinguistics.* – Cambridge: Cambridge University Press

- Hüllen, Werner** (2007) *English in the Mirror: How the Germans Characterized the English Language in the 17th to 19th centuries.* / *Henry Sweet Society bulletin*, Issue No.48; 37.–50.lpp.
- Humboldt, Wilhelm** (1836) *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts.* Citēts: V.Law 2003
- Hyman, Malcolm D.** (2002) *Bad Grammar in Context.* / *New England Classical Journal* 29 (2) – <http://archimedes.fas.harvard.edu/mdh/>
- Hymes, Dell** (1971) *Competence and Performance in Linguistic Theory.* / R.Huxley, E.Ingram, eds. *Language Acquisition: Models and Methods.* – London: Academic Press
- Ījabs, Ivars** (2009) *Pārdomas bijušā otrdienā.* / www.satori.lv, 19. maijs
- Ījabs, Ivars** (2010) *Nenoteiktais artikuls.* / www.satori.lv, 30.janvāris
- Jākobsons, Valentīns** (2000) *Es, tu, viņš, mēs kompromisējam ar sevi.* / *Literatūra un Māksla Latvijā*, 13.aprīlis
- Jerics, K.** (1988) [Vēstule] / Publicēta faksimilizdevumā: *Vēstules. Ceļš uz valsts valodu* (1994) – Rīga: Valsts valodas centrs; 164.lpp.
- Jespersen, Otto** (1894) *Progress in Language.* – London: Swan Sonnenschein
- Johnson, Samuel** (1755) *Preface.* / *A Dictionary of the English Language.* – <http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/preface.html>
- Joma, Daiga** (2005) *Interese par latviešu valodas jautājumiem valodu mijiedarbībā.* / *Akadēmiķa J.Endzelīna 132. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 35.–36.lpp.
- Joseph, John Earl** (1987) *Eloquence and Power. The Rise of Language Standards and Standard Languages.* – London: Frances Pinter Publishers
- Joseph, John Earl** (2006) *Language and Politics.* – Edinburgh: Edinburgh University Press
- Jundzis, Tālavs** (2009) *Nevardarbīgās pretošanās loma Latvijas neatkarības atgūšanā.* / *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti.* – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija
- Kalniņa, Mirdza** (1988) [Vēstule] / Publicēta faksimilizdevumā: *Vēstules. Ceļš uz valsts valodu* (1994) – Rīga: Valsts valodas centrs; 140.lpp.
- Kaplan, Robert B.; Baldauf, Richard B.** (1997) *Language Planning: From Practice to Theory.* – Multilingual Matters
- Karma, Tenu** (1995) *Vienotas lībiešu rakstu valodas sākums.* / *Rāndalist āigarontōz 1995.āigastōn.* – Līvōd Rānda; 56.–57.lpp.

- Krautmane, Ērika** (2009) *Igauņu literārās valodas aizsākumi 16.–19.gs. / LU Raksti. 727.sējums. Valodniecība. Somugristika.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; 67.–73.lpp.
- Kronvalds, Atis** (1925) *Kopoti raksti un runas.* – Rīga: Latviešu Kultūras Veicināšanas Biedrība
- Kūla, Māris** (2008) *Briseles kāpota piezīmes. / Diena, 28.janvāris*
- Kūle, Maija** (2005) *Valoda un vara: filosofiskais, kultūras un psiholoģiskais aspekts. / Valsts valodas komisijas raksti. 1.sējums. Latviešu valoda – robežu paplašināšana.* – Rīga: Valsts valodas komisija, 75.–85.lpp.
- Kursīte, Janīna** (2008) *Par lamāšanos un lamstīšanos. / Diena, 12.februāris*
- Kušķis Jānis** (1998) *Dialektālā pamata atspulgs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā. / Baltu filoloģija VIII. Zinātniskie raksti.* – Rīga: Latvijas Universitāte, 68.–76.lpp.
- Kušķis, Jānis** (2006a) *Par latvisku valodu.* – www.latvietis.lv
- Kušķis, Jānis** (2006b) *Mūsu valoda.* – Rīga: Antava
- Kušķis, Jānis; Paegle, Dzintra** (1994) *Kā latvietis runā.* – Rīga: Zvaigzne
- Kīlis, Roberts** (2003) *Naudas epidemioloģija. / Rīgas Laiks, Nr.11.* – www.rigaslaiks.lv
- Labov, William** (1966) *Hypercorrection by the Lower Middle Class as a Factor in Linguistic Change. / Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964.* – The Hague: Mouton
- Lāce, Aija** (2002) *Nekaujiet taču dzīvo valodu nost! / Neatkarīgā Rīta Avīze, 18.oktobris*
- Lāce, Rita** (2005) *Mūsu valoda. Latviešu valoda 10.–12.klasei.* – Rīga: Zvaigzne ABC
- Lagzdīņa, Sarmīte** (1986) *Skolotāju aptaujas rezultāti. / Valodas aktualitātes 1985.* – Rīga: Zinātne; 184–193.lpp.
- Laiveniece, Diāna** (2006) *Valodas kultūra studentu interpretācijā jeb Eseja par valodas vērtības apziņu. / Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi Nr.2.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; 5.–23.lpp.
- Lakoff, Robin** (1972) *Another Look at Drift. / Stockwell, R.P.; Macaulay, R.K.S. (eds.) Linguistic Change and Generative Theory.* – Bloomington: Indiana University Press; 172.–198.lpp.
- Landrø, Judith** (2008) *Purismus als Strategie europäischer Sprachpolitik.* – Hamburg: Verlag Dr.Kovač
- Language Myths. What Do You Know About Language? –*
http://aplng.la.psu.edu/ling001/myths/intro_index.php

- Lase, Anda** (2004) *Katram latvietim ir pienākums* [Intervija ar Dzintru Paegli]. / *Universitātes Avīze*, 3.februāris
- Laua, Alise** (1981) *Latviešu leksikoloģija*. – Rīga: Zvaigzne
- Laugale, Velga** (2002) *Valodas kultūra saziņas procesā. / Komunikācija un kopība: starptautiskās zinātniskās konferences raksti*. – Jelgava: LLU; 198.–203.lpp.
- Lauze, Linda** (1999) *Sarunvalodas sintakses izpētes sociolingvistiskie aspekti. / Linguistica Lettica 5*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 196.–206.lpp.
- Lauze, Linda** (2008) *Izpētes materiāla vākšana sociolingvistikā. Metodiski norādījumi*. – Liepāja, LiePA
- Law, Vivien** (1997) *Grammar and Grammarians in the Early Middle Ages*. – London and New York: Longman
- Law, Vivien** (2003) *The History of Linguistics in Europe. From Plato to 1600*. – Cambridge: Cambridge University Press
- Lehmuse-Briede, Inta** (2009) *Bēdīgais outlets. / Diena*, 31.oktobris
- Liberman, Mark** (2004) *A Shibboleth of Gentility: [h] from William Shakespeare to Henry Higgins. / LanguageLog* – <http://itre.cis.upenn.edu/~myl/languageLog/>
- Liberman, Mark** (2006) *Annals of Prescriptivism: a Roman Instructs the Germans in their Own Language. / LanguageLog* – <http://itre.cis.upenn.edu/~myl/languageLog/>
- Liepa, Dite** (2001) *Valodas norma masu saziņas līdzekļos. / Valoda 2001*. – Daugavpils: Saule, 38.–42.lpp.
- Liepa, Dite** (2002) *Demokratizācijas procesi valodā – leksiski jauninājumi publicistikas stilā. / Komunikācija. LU Raksti 648*. – Rīga: Zinātne, 180.–195.lpp.
- Liepa, Dite** (2008) *Cīņa par valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai (1987-1989). / Linguistica Lettica 18*. – Rīga, LU Latviešu valodas institūts, 88.–102.lpp.
- Lloyd, Richard** (1894) *Standard English*. Citēts: D.Crystal 2007, 181
- Lodge, Anthony** (1993) *French: from Dialect to Standard*. – London: Routledge
- Longman Dictionary of Common Errors** (1987) – Longman
- Loorits, Oskar** (1936) *Volklieder der Liven*. – Tartu: Õpetatud Eesti selts / Gelehrte Estnische Gesellscaft
- Low, Bronwen; Sarkar, Mela; Winer, Lise** (2009) *'Ch'us mon propre Bescherelle': Challenges from the Hip-Hop nation to the Quebec nation / Journal of Sociolinguistics 13/1*; 59.–82.lpp.

Lowth, Robert (1762) *A Short Introduction to English Grammar*. – London

Lūse, Dace (2005) *Dzintars Sodums: literārās skolas un literārā pieredze. / LU raksti, 680.sējums. Literatūrzinātne un folkloristika*. – Rīga: Latvijas Universitāte; 23.–31.lpp.

Mac Giolla Christ, Diarmait (2005) *The Irish Language in Ireland: from Góidel to Globalisation*. – Routledge

Markus, Dace (1999) *Valsts valodas likums un tā īstenotājs – skolotājs. / LZA Vēstis, 1./2./3. nr.*

Markus, Dace (2003) *Bērna valoda: no pirmā klieziņa līdz pasakai*. – Rīga: Rasa ABC

Markus, Dace (2007) *Bērns runā kultūras pasaulē*. – Rīga: Rasa ABC

Matthews, Peter (1997) *Concise Dictionary of Linguistics*. – Oxford: Oxford University Press

Maurais, Jacques (1985) *Aspects de l'aménagement linguistique du Québec*. – Conseil de la langue française; <http://www.cslf.gouv.qc.ca/publications/pubc142/C142-4.html>

McMahon, April M.S. (1994) *Understanding Language Change*. – Cambridge: Cambridge University Press

Medne, Emma (1999) *** / *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Sast. Dz.Barbare, B.Bušmane. – LU Latviešu valodas institūts

Memorandum to Graduate Students (2000) – University of Cambridge

Mieze, Silvija (1985) *Runa uz skatuves. / Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21.laidiens. – Rīga: Avots, 120.–130.lpp.

Miķelsone, A. (1969) *Saiklis ka un apstākļa vārds kad. / Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 5.laidiens. – Rīga: Liesma, 70.–72.lpp.

Mīlenbahs, Kārlis ([1901] 2009) *Par svešvārdiem. / Darbu izlase*. 1.sējums. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts

Mīlenbahs, Kārlis (1909) *Par valodas pareizību*. Pielikums. / I.Druvieta (1990) *Kārlis Mīlenbahs*. – Rīga: Zinātne; 225.–265.lpp.

Milroy, James (1984) *The History of English in the British Isles. / Language in the British Isles*. (P.Trudgill, ed.) – Cambridge: Cambridge University Press

Milroy, Lesley; Milroy, James (1985) *Authority in Language. Investigating Language Prescription and Standardisation*. – London, etc.: Routledge and Kegan Paul

Misāne, Agita (2003) *Prāts un jūtīgums. / Diena, 22.novembris*

Miscevic, Nenad (2001) *Nationalism and Beyond*. – Budapest and New York: Central European University Press

The Mohawk Language Standardisation Project (1993) – www.kanienkehaka.com

Mugglestone, Lynda ([1995] 2007) *'Talking Proper': the Rise of Accent as Social Symbol*. – Oxford: Oxford University Press

Mugglestone, Lynda (2009) *Patriotism, Empire, and Cultural Prescriptivism. / Prescriptivism(e) & patriotism(e): language norms and identities from nationalism to globalisation / normes linguistiques et identitaires du nationalisme á la mondialisation*. – University of Toronto, 19.lpp.

Muižniece, Lalita; Sināte, Rasma; Kronīte-Sīpola, Sandra (1997) *Turi pa rokai, iemet aci*. 3.papildinātais izdevums. – Kalamazoo: LSC

Mukařovský, Jan (1932; tulkojums angļiski: *Paul Garvin* 1964) *Standard Language and Poetic Language. / A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*. – Washington D.C.: Georgetown University Press

Mūsdienu literārās latviešu valodas gramatika I (1959) – Rīga: LPSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība

Nipperdey, Thomas (1983) *In Search of Identity: Romantic Nationalism, its Intellectual, Political and Social Background*. / J.C.Eade, ed. *Romantic Nationalism in Europe*. – Canberra

Niselovičs I. (1967) *Verbāls substantīvi ar izskaņu -šana no stila viedokļa. / Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3.laidiens. – Rīga: Liesma; 148.–158.lpp.

Nītiņa, Daina (2006) *Valodas Dievs jeb prieks runāt latviešu valodā. / Valsts valodas komisijas raksti*. 2.sējums. *Valodas kvalitāte*. – Rīga: Valsts valodas komisija, 87.–98.lpp.

Nītiņa, Daina; Veisbergs, Andrejs (2007) *Valodas izmaiņas un kvalitāte. / Latviešu valoda 15 neatkarības gados*. – Rīga: Valsts valodas komisija; 372.–400.lpp.

O'Brien, Kathleen (2003) *Language, Monuments, and the Politics of Memory in Quebec and Ireland. / Eire-Ireland: Journal of Irish Studies*. Volume 38, Issue 1/2, Spring/Summer

Ondrejovič, Slavomír (2007) *Polemics with Polemic Views of Slovak Sociolinguistics / SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, vol.4, no.1. – www.skase.sk/Volumes/JTL08/pdf_doc/17.pdf

Opašić, Maja; Turk, Marija (2008) *Linguistic Borrowing and Purism in the Croatian Language. / Suvremena lingvistika*, Vol. 65 – Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 73.–88.lpp.

Ostler, Nicholas (2007) *Ad Infinitum: A Biography of Latin*. – Walker & Company

- Ozols, Arturs** (1965) *Veclatviešu rakstu valoda*. – Rīga
- Paegle, Dzintra** (2000) *Zinātniskuma un sistēmiskuma principi latviešu valodas mācībā*. / *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 54.sējums. Nr. 5/6; 98.–102.lpp.
- Paegle, Dzintra** (2008) *Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijas brīvvalsts pirmajos gados (1918-1922)*. / *Baltu filoloģija XVII* (1/2)
- Pakalns, Guntis** (2004) *Almas Makovskas pasakas*. / *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra, folklorā, māksla*, Nr.11, 75.–111.lpp.
- Pearce, Christopher Patrick** (2004) *Terms of Corruption. Samuel Johnson's Dictionary in Its Contexts*. PhD dissertation, University of Texas at Austin. – www.lib.utexas.edu/etd/d/2004/pearced07986/pearced07986.pdf
- Pelēcis, Aleksandrs** ([1955] 1991) *Bargā Dieva nemirstība. (Jānim Endzelīnam)*. / *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 26.laidiens. – Rīga: Avots; 4.vāks
- Pike, Kenneth** ([1954] 1967) *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*. – The Hague: Mouton
- Pinker, Stephen** (1994) *The Language Instinct*. – Penguin Books
- Pinker, Stephen** (1995) *Language Acquisition. / An Invitation to Cognitive Science*. (Eds. Lila R.Gleitman, Mark Liberman, Daniel N. Osherson.) – MIT Press, 135.–182.lpp.
- Plāķis, Juris** (1943) *Latīņu valodas vēsturiskā gramatika*. – Rīga: Latvju Grāmata
- [Poriņa] Zoldnere, Vineta** (1996) *Valodas kultūras jautājumi 20.–30.gados Latvijā. / Valoda – 1996. DPU Zinātniskie raksti*. – Daugavpils: Saule, 46.–51.lpp.
- Poriņa, Vineta** (2010) *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts
- Profesora J.Endzelīna atbildes**. *Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933-1942* (2001) – Ramave
- Pullum, Geoffrey K.** (2004) *Ideology, Power, and Linguistic Theory*. Presented in a special session at the 2004 Convention of the Modern Language Association, Philadelphia, Pennsylvania. – <http://people.ucsc.edu/~pullum/MLA2004.pdf>
- Pyles, Thomas; Algeo, James** ([1964] 1982) *The Origin and Development of the English Language*. – San Diego, etc.: Harcourt Brace Jovanovich Publishers
- Quintilianus, Marcus Fabius** *Institutio Oratoria, Liber I: 4, 2*. – <http://www.thelatinlibrary.com/quintilian/quintilian.institutio.shtml>
- Ramage, Edwin S.** (1961) *Cicero on Extra-Roman Speech / Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 92. – <http://links.jstor.org>

- Repše, Gundega** (2002) *Ķēmu spēles*. / *Diena*, 19.janvāris
- Richler, Mordecai** (1992) *Oh Canada, oh Quebec! Requiem for a Divided Country*. – Penguin Books
- Riekstiņa, R.** (1974) *Nepareizs priedēkļa lietojums verba formās*. / *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 10.laidiens. – Rīga: Liesma, 22.–27.lpp.
- Riekstiņš, Jānis** (2007) *Valodas politika Latvijā 20.gs. vidū (1944-1959)*. / *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*. – Rīga: Valsts valodas komisija; 17.–36.lpp.
- Rocēna, I.** (2001) *Valoda, valoda...* / *Diena*, 26.marts
- Rollason, Christopher** (2004) *Language Borrowings in a Context of Unequal Systems: Anglicisms in French and Spanish*. – <http://www.seikilos.com/ar/Anglicisms.html>
- Ross, Alan S. C.** (1954) *Linguistic class-indicators in present-day English*. / *Neuphilologische Mitteilungen*, Vol. 55. – Helsinki, 113.–149.lpp.
- Rosenberg, Peter** (2001) *Vergleichende Sprachinselforschung: Sprachwandel in deutschen Sprachinseln in Russland und Brasilien* / *Linguistik online* 13, 1/03/. – <http://www.linguistik-online.de>
- Rozenbergs, Jānis** (1982) *Ieskats valodas kultūras pazīmju pētījumos*. / *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17.laidiens. – Rīga: Avots, 61.–78.lpp.
- Rozenbergs, Jānis** (1995) *Latviešu valodas stilistika*. – Rīga: Zvaigzne ABC
- Rubenis, Andris** (2007) *Ētika. Viduslaiku izglītība, antropoloģija un ētika*. – Rīga: Zvaigzne ABC
- Rubesa, Baņuta** (2000) *Paralīze*. / *Diena*, 25.februāris
- Rudzīte, Marta** (1994) *Latviešu un lībiešu valodas savstarpējā ietekme* / *Lībieši*. – Rīga: Zinātne, 288.–319.lpp.
- Rūķe-Draviņa, Velta** (1976) *Vēlreiz par latviešu valodas "izteikām"* / *Jaunā Gaita Nr.110*
- Rūķe-Draviņa, Velta** (1977) *The Standardisation Process in Latvian. 16th Century to the Present* / *Acta Universitatis Stockholmiensis*. – Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1977.
- Rūķe-Draviņa, Velta** (1992) *No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem*. – Rīga: Zvaigzne
- Ruks, Māris** (1998) *Latviešu valodas sāpīgais jautājums*. / *Nacionālā neatkarība*, 22.–28.aprīlis
- Rūmniece, Ilze** (2005) *Vitia elocutionis: valodas kļūdas antīkās vārda mākslas teorētiku skatījumā (Kvintiliāns)* / *Antiquitas Viva 2. Studia Classica: Urbs aeterna* – Rīga: Zinātne, 214.–227.lpp.

- Runāsim latviski!** *Latviešu valodas elementārkurss. 1.daļa.* (1997) – Rīga: Latvijas Universitāte
- Schiewe, Jürgen** (1998) *Die Macht der Sprache – Eine Geschichte der Sprachkritik von der Antike bis zur Gegenwart.* – München: Beck
- Schlegel, August** (1818) *Observations sur la langue et littérature provençale.* – Paris: Librairie grecque-latine-allemande
- Schmid, Carol; Zepa, Brigita; Snipe, Arta** (2004) *Language Policy and Ethnic Tensions in Quebec and Latvia. / International Journal of Comparative Sociology.* Vol. 45, Issue 3-4.– Sage Publications
- Schottelius, Justus Georgius** (1663) *Ausführliche Arbeit Von der Teutschen Haubtsprache.* / Citēts: W.Hüllen (2007)
- Schwegler, Armin** (1990) *Analyticity and Syntheticity. A Diachronic Perspective with Special Reference to Romance Languages.* – Walter de Gruyter
- Sharpe, Leslie T., Gunther, Irene** (1994) *Editing Fact and Fiction: a Concise Guide to Book Editing.* – Cambridge University Press
- Sherwood, John C.** (1960) *Dr Kinsey and Professor Fries.* / *College English* 21, 275.–280.lpp.
- Skrastiņš, Indulis** (2000) *Latviešu valoda – mana apsmietā sērdienīte.* / *Montreālas Latviešu Biedrības Ziņotājs*, marts
- Skujenieks, Knuts** (2009) *Mums jāatstāj pasaulei bagātāks mantojums nekā senprūšiem.* / www.diena.lv, 9. jūnijs
- Skujiņa, Valentīna** (1980) *Atkāpes no normām mūsdienu valodas praksē.* / *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* – Rīga: Avots, 63.–70.lpp.
- Skutnabb-Kangas, Tove** (1995) *Language, Racism and Human Rights.* Invited paper for seminar *The Internationalization of Language*, Sidney. / Citēts: I.Druviete (1998), 12.lpp.
- Smith, Anthony D.** (1971) *Theories of Nationalism.* – London: Harper and Row
- Smits, Entonijs D. [Smith, Anthony D.]** (1991; tulkojums latviski: Mārtiņš Poišs 1997) *Nacionālā identitāte.* – Rīga: Izdevniecība AGB
- Strazdiņa, Valija** (1987) *Nomaldi svešvārdu lietošanā.* / *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 23.laidiens. – Rīga: Avots, 50.–60.lpp.
- Strelēvica, Dace** (1999) *Finding a New Identity: Why Grey Owl Wanted to be a Native Canadian? / Rediscovering Canada / Redécouvrir Canada. The Sixth Triennial Conference of the Nordic Association for Canadian Studies. Book of Abstracts.* – Reykjavik: University of Iceland; 56.lpp.

- Strelēvica, Dace** (2000a) *Duty and Rights: the Individual and Identity in the Contemporary World. / Scholar Forum. The Newsletter of the Open Society Institute's Network Scholarship Programs*, Nr 3; 7.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2000b) *The Role of Prescriptive Linguistics in Latvia*. M.Phil. Thesis. – University of Cambridge
- Strelēvica, Dace** (2001) *Foreign Linguists as Initiators of Language Standardisation in Underprivileged Ethnic Groups. / Valoda 2001.*– Daugavpils: Saule, 111.–115.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2002) *Hiperkorekta pašcenzūra vārda lietojumā: ar kursīvu iezīmētā “neliterārā” leksika dažos Latvijas žurnālos. / Vārds un tā pētīšanas aspekti 6* – Liepāja: LiePa, 447.–454. lpp.
- Strelēvica, Dace** (2003a) *Pielikuma/pasugas ģenitīva liktenis latviešu valodā: lietojums un lietotāju attieksmes. / Valoda vēstures dzirnakmeņos. Akadēmiķa J.Endzelīna 130.dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 68.–69.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2003b) *Attieksme pret pielikuma ģenitīvu un tā lietojums latviešu valodā. / Linguistica Lettica 12.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 48.–60.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2004) *Par gramatiskajām dzimtēm un politikorektumu latviešu valodas kontekstā. / Linguistica Lettica 13.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 52.–68.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2005) *Hiperurbānisma jēdziens valodniecībā: URBS ('pilsēta') kā pareizības simbols cilvēku apziņā. / Antiquitas Viva 2. Studia Classica: Urbs aeterna* – Rīga: Zinātne, 256.–262.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2006a) [Atbildes vēstule Pētera Bankovska rakstam „Grīslē valodniecības vēsturē”.] / *Kultūras Diena*, 16.jūnijs
- Strelēvica, Dace** (2006b) *Can Linguistic Purism Minimize Ethnic Conflicts? The Experiences of Latvia and Quebec. / Canada: Society and the Individual. Proceedings of Canadian Studies Conference of Baltic States.* – Šiauliai: VŠI Šiauliu universiteto leidykla, 64.–72.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2006c) *Kursīvs un pēdiņas kā „nestandarta” leksikas iezīmētāji Latvijas presē. / Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi 2.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 47.–58.lpp.
- Strelēvica, Dace** (2007) *Valodas pūrisma tendences sabiedrībā: spriedzi mazinošs faktors starptautiskajās attiecībās? / Akadēmiķa J.Endzelīna 134. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 66.–67.lpp.
- Strelēvica-Ošiņa, Dace** (2007d) *Lingvistiskais preskriptīvisms Latvijas sabiedrībā: trūkumi un priekšrocības. / Valsts valodas komisijas raksti. 3.sējums. Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā.* – Rīga: Valsts valodas komisija, 113.–135.lpp.

Strelēvica-Ošiņa, Dace (2008a) *Valodas preskriptīvisma izpausmes Latvijā un tā pozitīvās blakusparādības.* / *Linguistica Lettica* 17. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 78.–91.lpp.

Strelēvica-Ošiņa, Dace (2008b) *Ko Ziemeļkurzemē domā par valodu un identitāti? Ieskats kāda pētījuma rezultātos.* / *Līvli.* Nr.1 (74) – Rīga: Līvōd Īt, 15.–16.lpp.

Strelēvica-Ošiņa, Dace (2008c) *Latīņu morfēma ex Latvijas uzņēmumu nosaukumos.* / *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 3. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 49.–60.lpp.

Strelēvica-Ošiņa, Dace (2008d) *The Benefits of Language Conflict: Quebecois and Latvian Experiences.* / *Canadian Mosaic.* Proceedings of the Annual Baltic Canadian Studies Conference of 2006 in Riga. – Rīga: Latvian Association for Canadian Studies, 51.–62.lpp.

Strelēvica-Ošiņa, Dace (2009a) *Latviešu valodas lībiskais dialekts un tā lietotāju identitāte: pārdomas pēc pētījuma.* / *LU Raksti*, 746.sējums. *Valodniecība. Latvistika un somugristika.* – Rīga: Latvijas Universitāte, 94.–112.lpp.

Strelēvica-Ošiņa, Dace (2009b) *Dialekts kā komisma avots: sociolingvistiskie un sociovēsturiskie aspekti.* / *Antiquitas Viva* 3. *Studia Classica.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 108.–127.lpp.

Strelēvica-Ošiņa, Dace (2010) *Pareizs cilvēks, pareiza valoda vai pareizs vārds? Trīs preskriptīvisma virzieni un Latvijas situācija.* / Akadēmiķa J.Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 55.–56.lpp.

Strelēvics, Linards (1984) *Steigties palīgā laikus vai Varbūt jau nokavēts?* / *Padomju Jaunatne*, 1.februāris

Strunk, William, Jr. ([1935] 2000) *The Elements of Style. With Revisions, an Introduction, and a Chapter on Writing by E.B.White.* – New York, etc.: Longman

Subačius, Giedrius (2002) *Perspectives of a History of European Standard Languages.* / *LITUANUS. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences.* Vol. 48, No.1 – www.lituanus.org

Svece, Artis (2009) *Kurš prot runāt latviski?* [Intervija ar Dilanu Glinnu]. / *Kultūras Diena*, 16.janvāris

Swift Jonathan (1712) *A Proposal for Correcting, Improving and Ascertaining the English Tongue.* – <http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/proposal.html>

Šaitere, Tekla (2003) *Valodas kļūdas kā blusas kaķa kažokā* [Intervija ar Silviju Miezi un Mārci Maņjakovu]. / *TV Diena*, 28.augusts

Šmits, Pēteris (1920) *Valodas kļūdas un grūtumi.* – Rīga

Tauli, Valter (1974) *The theory of language planning. / Advances in Language Planning.* Joshua Fishman (ed.) – The Hague, Paris: Mouton

Teleženko, I. (1992) *Studentu valodas aptaujas rezultāti. / Valodas aktualitātes 1991.* – Rīga: Zinātne, 96.–99.lpp.

Thomas, George (1991) *Linguistic Purism.* – London and New York: Longman

Thomas, George (2000) *Conflicting Patterns of Purism in the Slavic Languages of the Balkans. / Abstracts of papers for the 12th Biennial Conference on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature and Folklore.* – University of Kansas

Thorsos, Eileen (2002) *Markedness and Morphological Change in Obsolescent Languages.* – <http://www.swarthmore.edu/SocSci/Linguistics/papers/2002/thorsos-eileen.pdf>

Tidriķe, Laura (2004) *Latviešu un vācu jauniešu sarunvaloda: kontrastīvais aspekts.* Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga: Latvijas Universitāte

Tieken-Boon van Ostade, Ingrid (2006) *Eighteenth-century Prescriptivism and the Norm of Correctness. /* Ans van Kemenade and Bettelou Los (eds.), *The Handbook of the History of English.* Oxford: Blackwell, 539.–557.lpp.

Townson, Michael (1992) *Mother Tongue and Fatherland: Language and Politics in German.* – Manchester University Press

Treimanis, J. (1975) *Dzimtās valodas piesārņotāji. / Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 11.laidiens. – Rīga: Liesma, 37.–39.lpp.

Trimalniece, Vineta (2009) [Sacerējuma fragments.] / *Mana valoda ir mans gods.* – Rīga: Valsts valodas aģentūra, 7.lpp.

Trivedi, Harish (2007) *Translating Culture vs. Cultural Translation. / In Translation – Reflections, Refractions, Transformations.* Paul St.Pierre, Prafulla C.Kar (eds.) – Benjamins Translation Library

Trudgill, Peter (2003) *A Glossary of Sociolinguistics.* – Edinburgh University Press

Truss, Lynne (2003) *Eats, Shoots & Leaves.* – London: Profile Books

Tumans, Harijs (2005) *Senie romieši – „pirmie vācieši” vai „pirmie amerikāņi”?* *Kultūras tipoloģijas problēma. / Antiquitas Viva 2. Studia Classica: Urbs aeterna* – Rīga: Zinātne, 11.–26.lpp.

Ušacka, Liene (2008) *Nu, moins, kāda latviešu valoda! / www.diena.lv, 28. maijs*

Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca (2007) – Rīga: LU Latviešu valodas institūts

Vārans, Kārlis (1988) [Vēstule] / Publicēta faksimilizdevumā: *Vēstules. Ceļš uz valsts valodu* (1994) – Rīga: Valsts valodas centrs

Vasarietis, Jānis (2001) *Kā atnesties?* / *Diena*, 13.oktobris

Vaughan Reynolds, W. (1933) *Johnson's Opinions on Prose Style. / The Review of English Studies*, Vol. 9, No.36. – <http://links.jstor.org>

Vēbers, Elmārs (1997) *Pēcvārds.* / Entonijs D.Smits, *Nacionālā identitāte.* – Rīga: Izdevniecība AGB

Veisbergs, Andrejs (1986) *Frazeoloģismu okazionāla lietošana latviešu valodā. / Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 22.laidiens. – Rīga: Avots, 111.–122.lpp.

Veisbergs, Andrejs (1999) *Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās. / Linguistica Lettica 5.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 48.–59.lpp.

Veisbergs, Andrejs (2006a) *Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte. / Valsts valodas komisijas raksti.* 2.sējums. *Valodas kvalitāte.* – Rīga: Valsts valodas komisija, 118.–142.lpp.

Veisbergs, Andrejs (2006b) *Pūrisms un latviešu valoda. / Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi 2.* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 24.–36.lpp.

Veisbergs, Andrejs (2008a) *Valodas politikas viļņos.* / *Diena*, 14.maijs

Veisbergs, Andrejs (2008b) *Zudusī dihotomija: valoda un tulkojumvaloda. / Linguistica Lettica 18.* – Rīga: LU Latviešu valodas institūts; 125.–139.lpp.

Vēstules. Ceļš uz valsts valodu. (1994) – Rīga: Valsts Valodas centrs

Wolfarte, Kristīne (1999) *Vai Rīga bija latviešu nācijas šūpulis? / Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē.* Konferences materiāli. – Rīga

Wald, Benji (1994) *The Anti-prescriptive Mission (Not the Best the Field Has to Offer).* / www.LinguistList.org, 17.jūnijs

Wales, Katie (2006) *Northern English: a Cultural and Social History.* – Cambridge: Cambridge University Press

Waller, Edmund (1668) *Of English Verse.* – www.theotherpages.org/poems/2001/waller0101.html

Weinreich, Uriel (1953) *Languages in Contact: Findings and Problems.* – The Hague: Mouton

Yates, Robert; Kenkel, Jim (1999) *We're Prescriptivists. Isn't Everyone?* / Paper presented at the 10th Annual ATEG Conference – <http://www.ateg.org/conferences/c10/yates.htm>

Zauberga, Ieva (1998) *Neliterārās leksikas uztveres atspoguļojums latviešu tulkojumos.* / *Linguistica Lettica* 2. – Rīga: Latviešu valodas institūts, 89.–100.lpp.

Zelmenis, Mārtiņš (2008) *Krišjāņa Valdemāra noliktais termiņš ir beidzies* [Intervija ar Jāni Kušķi un Gundegu Vētru]. / *Kultūras Diena*, 23.maijs

Zirnis, Egīls (2001) *Dievišķais autopilots* [Intervija ar Silviju Brici]. / *SestDiena*, 6.janvāris

Zuicena, Ieva (1982) *Pārskats par valodas kļūdām atvasinājumos ar priedēkli pie-.* / *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 18.laidiens. – Rīga: Avots; 88.–99.lpp.

Zuicena, Ieva (2005) *Valoda, valodnieki un valodas kļūdas.* / *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Nr.1* – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 19.–23.lpp.